99d

vida tom-lasič

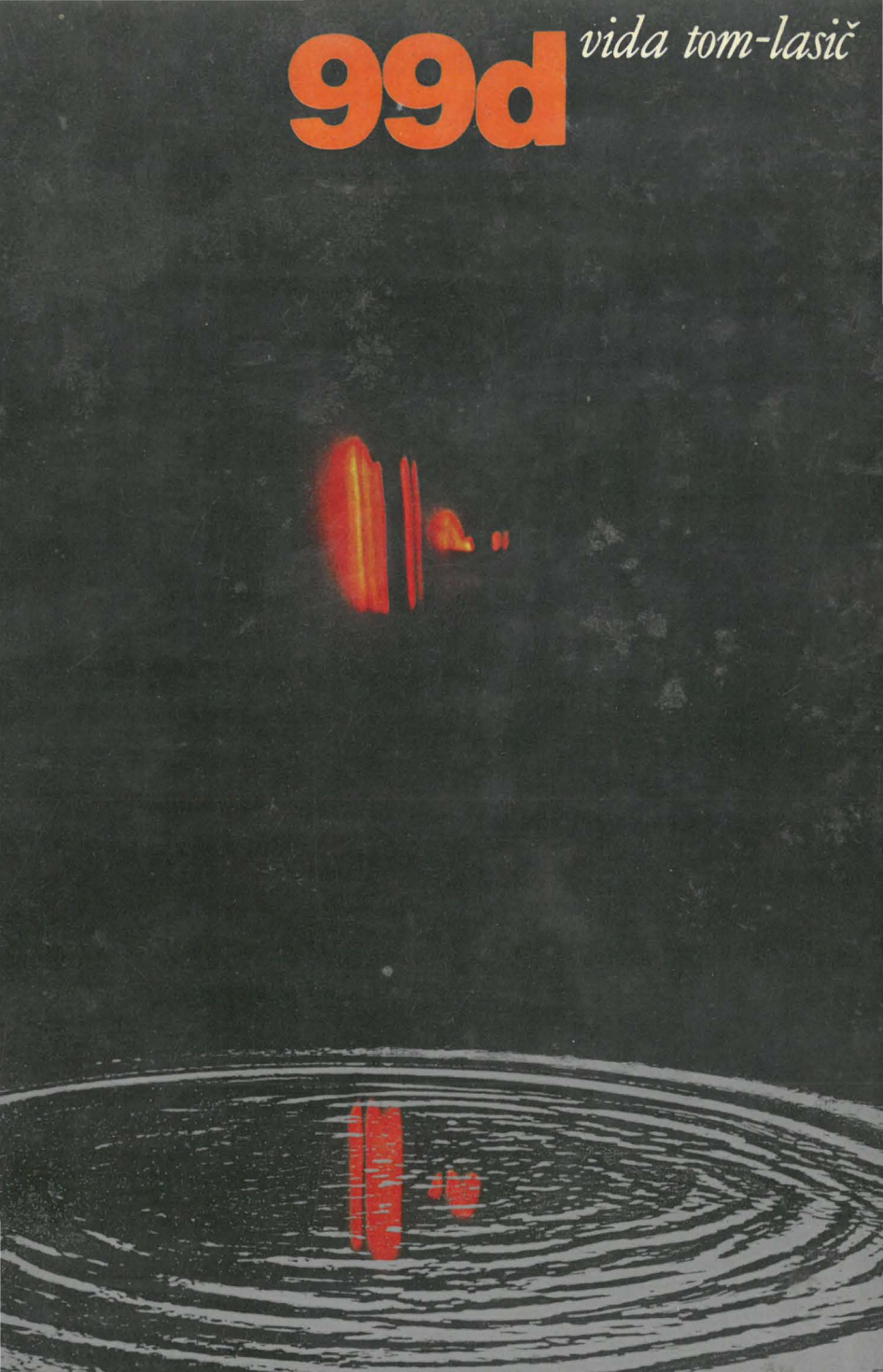

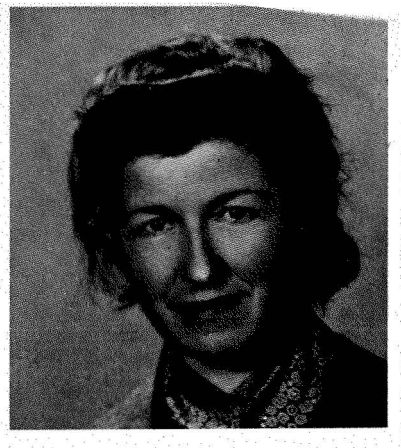

Vida Tom-Lasič se je vključila v osvobodilno gibanje leta 1941. Kot študentka elektrotehnike je kmalu začela delati v radijskem sektorju, kjer je sodelovala pri oddajah radia OF »Kričač«, pri organizaciji in vodenju radiotehničnega dela v Ljubljani in oskrbovanju partizanov z radijsko opremo in materialom. Oktobra 1943 je s skupino tehnikov odšla v partizane, kjer so ustanovili radiodelavnico. V njej je delala do maja 1944, ko se je vrnila v Ljubljano, da bi vzpostavila radiotelegrafsko zvezo mesta z glavnim štabom NOV in PO Slovenije. Po osvoboditvi je nadaljevala študij in diplomirala na Fakulteti za elektrotehniko.

Spomine na svoje ilegalno delo in partizanstvo je opisala v knjigi Svetloba mladih let (Zavod »Borec« 1962), ki je nekoliko dopolnjena izšla v ponatisu leta 1975.

V monografiji **99 d** opisuje najprej delo radijskega sektorja v Ljubljani, oddaje radia OF »Kričač«, izdelovanje sprejemnikov, oddajnikov in radijskih postaj ter pošiljanje tehničnega blaga partizanom. Drugi del se nanaša na partizansko radiodelavnico 99 d. Prikazuje njeno organizacijo, opremljenost z orodjem, preskrbovanje z materialom, popravljanje in izdelovanje aparatov in drugih izdelkov. Dalje je na kratko opisano tudi vsakdanje življenje enote 99 d, politično delo, oborožitev, obleka, hrana itd. Med besedilom je tudi čez sto tehničnih shem, risb in fotografij. Na koncu knjige so priložena še podrobna poročila o delu in seznami tovarišev, ki so delali v radijskem sektorju in partizanski radiodelavnici.

borec

Vida Tom-Lasič

99 d

Radiotehnika v slovenskem
osvobodilnem boju

Založba BOREC
LJUBLJANA

UVOD

V pričujoči monografiji skušam na kratko opisati doslej malo znano področje slovenskega narodnoosvobodilnega boja — partijsko in partizansko radiotehniko. Njeno delo se je začelo sredi leta 1941 v Ljubljani, se že naslednje leto razširilo med partizane in se po kapitulaciji Italije, septembra 1943, v celoti preneslo na osvobojeno ozemlje.

Mnogo truda in ljubezni so vložili tehniki v to delo, veliko so pri tem tvegali, vrstili so se uspehi, a tudi neuspehi, ponesrečeni poizkusi in zrela dejanja, dokler niso dosegli občudovanja vrednih rezultatov. Toliko važnih in zanimivih dogodkov se je zvrstilo v štirih vojnih letih na tem eterskem prizorišču in tako tesno so bili povezani z dogajanji na drugih področjih slovenskega osvobodilnega gibanja, da bi jih morali opisati, če želimo dobiti vsestranski prikaz našega boja za osvoboditev.

Priče umirajo, spomini bledijo, dokumenti se izgubljajo, arhivi pa so pomanjkljivi in večkrat nerazumljivi za tiste, ki niso bili soudeleženi. In kdo bo mogel čez deset ali dvajset let še kaj avtentičnega napisati o tem usodnem in veličanstnem času?

Vse to sem imela pred očmi, ko sem se iz čuta dolžnosti odločila, da rešim pozabe vsaj nekatera dogajanja na radiotehničnem področju med vojno. Predvsem tista, kjer je ohranjenih virov najmanj in bi jih zato pisec, ki tega ni sam doživljal, težko pravilno prikazal.

Zgodovina radiotehnike v slovenskem osvobodilnem boju je zelo obširna in obsega različne dejavnosti, ki jih ni mogoče zajeti v eno samo knjigo. V grobih obrisih jo lahko delimo na dva dela. Prvi zajema izdelovanje in vzdrževanje aparatov — sredstev za obveščanje — drugi pa njihovo uporabo za propagando ter civilne in vojaške brezžične zveze, pri čemer ne smemo pozabiti še na šolanje radiotelegrafistov.

V tej knjigi obravnavam predvsem prvi del, ki prikazuje delo v Ljubljani in v radiodelavnici glavnega štaba NOV in PO Slovenije. Pri tem želim poudariti, da je bila ta dejavnost v takratnih prilikah nekaj izjemnega. Že zamisel, da bi sami izdelovali za tiste čase zelo zahtevne elektronske aparate, je bila več kot smela, še bolj pa je občudovanja vredno dejstvo, da se je uresničila in da je delo na tem področju trajalo nepretrgoma od julija 1941 do konca vojne. Najprej sredi zastražene, z žico in bunkerji obdane Ljubljane, ob stalnih preiskavah, racijah in aretacijah, nato pa na partizanskem ozemlju v radiodelavnici, oddaljeni komaj 15 kilometrov od utrjenih sovražnih postojank, ki so jo neprestano ogrožale.

Mislim, da lahko trdim, da je bila to edina tovrstna delavnica — izdelovalnica sprejemno-oddajnih postaj — ne le na jugoslovanskem ozemlju, temveč v vsej zasedeni Evropi. Zdi se mi potrebno poudariti, da se ni ukvarjala zgolj s popravili in predelavami starih aparatov, ampak tudi s projektiranjem in izdelovanjem novih, med katerimi je bilo celo pet manjših serij sprejemnikov in vojaških sprejemno-oddajnih postaj. Pri tem je bilo treba premagovati velike težave zaradi pomanjkanja prepotrebnih sestavnih delov in materiala sploh. Nekatere stvari so tehniki priskrbeli z okupatorjevega ozemlja, celo iz stotine kilometrov oddaljenih mest, veliko zelo zahtevnih sestavnih delov pa so morali sami ročno izdelati z najpreprostejšim orodjem in največkrat iz neprimernega materiala. Upoštevati moramo še to, da je vsem po vrsti, od konstrukterjev, radiotehnikov, mehanikov pa do tistih, ki so prihajali iz brigad, velikokrat brez prave kvalifikacije, manjkalo tovrstnih izkušenj in spretnosti. To so skušali nadomestiti z velikim prizadevanjem, vztrajnostjo in domiselnostjo, kar zasluži glavno priznanje.

Kasneje so poleg osrednje partizanske radiodelavnice ustanovili še druge, tako v IX. korpusu in v IV. operativni zoni, vendar so bile te po obsegu veliko manjše in so se ukvarjale le s popravili in vzdrževanjem aparatov na svojem področju.

Obnavljanje dogodkov po tridesetih letih je zelo nehvaležno delo. Mnogi viri so že usahnili ali pa niso več zanesljivi, zato je treba biti toliko bolj previden pri preverjanju podatkov in iskanju objektivne resnice.

Dokumenti, ki sem jih uporabljala, so shranjeni povečini v arhivu Instituta za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani. Pri pregledovanju le-teh mi je veliko pomagalo to, da

sem pri radiotehničnem delu sama sodelovala in znala zato poiskati vire tudi tam, kjer bi jih kdo drug ne pričakoval. Poznavanje dela in pisave takratnih sodelavcev mi je omogočilo razvozlati prenekateri pomanjkljiv dokument. Pripomniti pa je treba, da se v tem arhivu nahajajo le razna pisma in dopisi v zvezi s popravili aparatov, spiski materiala, poročila o delu ipd., manjkajo pa vsi tehnični dokumenti kot sheme aparatov, izračuni in načrti posameznih konstrukcij, sestavnih delov, predelav itd.

Večino tehničnih podatkov o aparatih, o organizaciji in poteku dela v radiodelavnici ter drugih spremljajočih delih v enoti 99 d sem črpala iz dnevnika in konstrukcijskih zapiskov organizatorja in vodje delavnice Dušana Lasiča, zraven pa še iz raznih mojih pisem, zapiskov in shem ter nekaj redkih skic drugih sodelavcev.

Ti podatki pa ne zadostujejo, da bi se dalo po njih sestaviti kolikor toliko veren opis dela, kaj šele življenja partizanskih tehnikov. Manjka še marsikaj, kar je treba vedeti, če se nočemo zadovoljiti le s stolpci suhoparnih številk, ampak želimo čutiti za njimi utrip živih ljudi.

Zato je bilo treba seči tudi po pismenih izjavah takratnih sodelavcev, ohranjenih v arhivu CK ZKS, in ustnih virih, da bi z njimi napolnili praznine. Za prvo leto dela še celo, ker dokumentov iz tistega obdobja ni. Pri tem sem upoštevala predvsem tiste izjave in sestavke, ki so nastali kmalu po vojni, ko je bil spomin še svež.

Zelo koristni so bili skupinski sestanki z nekdanjimi sodelavci, na katerih smo pojasnili marsikateri nerazumljiv dokument, obnovili mnoge dogodke in se spomnili raznih podrobnosti. Tiste, ki se sestankov niso mogli udeleževati, sem osebno obiskala ali pa sem jim poslala pole z vprašanji, na katera so mi povečini odgovorili. Žal je tudi teh virov po tridesetih letih že malo, utonili so v pozabo ali pa so pokopani s tovariši, ki jih ni več med nami.

Vse te na različne načine zbrane podatke sem med seboj primerjala, pogledala, če se skladajo z dokumenti in tehničnimi zapiski in jih šele nato uporabila. Tiste, ki niso bili dovolj dokazani, pa sem raje izpustila. Kljub trudu in prizadevanju sem se morala končno sprijazniti z mislijo, da je virov premalo, da bi lahko prikazala v podrobnostih delo, ki so ga tehniki opravili, še manj pa težave, s katerimi so se spoprijemali. Najbolj mi je žal, da nisem mogla opisati iznajdljivosti, ki so

jo pokazali pri reševanju raznih tehničnih problemov, in neskončne potrpežljivosti, ki jo je zahtevalo zamudno ročno izdelovanje preciznih sestavnih delov z najpreprostejšim orodjem in iz neprimernega materiala.

Zavedam se, da se je kljub moji želji po čim bolj resničnem opisovanju dogodkov in previdnosti pri uporabi virov, vtihotapila v besedilo kakšna netočnost in se za te nehotene napake bralcu opravičujem.

Preden končam, bi se rada zahvalila tovarišem iz radijskega sektorja in partizanskih radiodelavnic za koristne podatke, ki so mi jih dali tako ustno kot pismeno, in s tem pripomogli, da sem lahko bolj na drobno obnovila nekatera dogajanja. Njihova imena navajam pri posameznih opombah na koncu knjige. Med njimi dolgujem posebno zahvalo Milanu Železniku, ki je opisal ureditev prostorov ter delo in življenje v Črmošnjicah, in Janezu Rožmancu, ki je skupaj z njim preveril in dopolnil posamezne podrobnosti.

Iskreno se zahvaljujem tudi Lidiji Šentjurc, Milku Goršiču, Milošu Brelihu, Rudiju Jančarju, Dušanu Lasiču, Ludviku Kremžarju, Milanu Železniku, Janezu Rožmancu, Jožetu Šetini, Marjanu Hornu in Vladimiru Klavsu, ki so rokopis prebrali in dali svoje pripombe ter s tem pripomogli, da sem vsaj nekatere pomanjkljivosti odpravila.

Posebej se moram na tem mestu zahvaliti vodji arhiva CK ZKS Rozaliji Lukman za pomoč pri iskanju virov in koristne napotke ter arhivarju Instituta za zgodovino delavskega gibanja Vinku Vrabcu, ki je zelo skrbno prekopiral več kot dva tisoč dokumentov in se trudil poiskati fascikle, ki bi prišli v poštev za moje delo.

Veliko zahvalo dolgujem tudi sekciji vezistov NOV Slovenije, ki mi je dala iz svoje knjižnice v uporabo kopije dokumentov o partizanskih radiodelavnicah, s čimer je zelo olajšala moje delo.

Vida Tom-Lasič

Radijski sektor 1941—1945

Ustanovitev in naloge radijskega sektorja

Narodnoosvobodilno gibanje je potrebovalo za svoj razmah in široko razpredene dejavnosti tudi dober tehnični aparat. Osnova tega je postala partijska tehnika, ki jo je KP organizirala že pred vojno kot posebno področje svoje organizacije, in je obsegala več sektorjev dela. Tako je imela svojo ilegalno tiskarno, ciklostilno in dokumentno tehniko, dobro organizirane poštne in kurirske zveze, javke in nabavno mrežo. Svoji tehniki je posvečala partija vselej veliko pozornosti, zato so izbirali za delo v njej le najbolj zanesljive ljudi, odgovarjal pa je zanjo eden izmed vodstva KP. Takrat — leta 1941 — je bil to organizacijski sekretar CK KPS Tone Tomšič, ki je obstoječi tehnični aparat še izpopolnil in razširil, kot je to zahteval nagli in vsestranski razvoj osvobodilnega gibanja. Tako je nastala v Ljubljani Centralna tehnika, ki je poleg že omenjenih sektorjev dela zajemala še nove, kot grafični, cinkografski, pirotehnični, gradbeni, transportni itd. Delo na teh področjih tehnike so tako kot prej tudi sedaj vodili najbolj preizkušeni in predani člani partije. Sredi leta 1941 je bil po nalogu CK KPS ustanovljen še radijski sektor, ki naj bi uresničil zamisel o uporabi modernih sredstev za zvezo in obveščanje,[1] zamisel, ki se je porodila že mnogo prej, saj segajo prvi poskusi v tej smeri tja v leto 1932.[2] Z napadom na Jugoslavijo in njeno okupacijo pa je ta misel znova oživela in postala ena od važnih nalog, ki jih je bilo treba čimprej izpolniti.

Pionirska knjižnica v Ljubljani

Radijski sektor je bil podrejen neposredno CK KPS, ki je odločal o vseh pomembnejših stvareh. Vodja radijskega sektorja je bil direktno povezan s tovarišem, ki je v CK odgovarjal za partijsko tehniko. Ta mu je dajal naloge in materialna sredstva za delo. Včasih je to zvezo posredoval vodja Centralne tehnike, prek katere je radijski sektor vzdrževal stike s svojimi tehniki v partizanih ter jim pošiljal aparate, orodje in material.[3]

Ta način organizacijske povezave je veljal v Ljubljani. Sredi leta 1942 pa je imel radijski sektor nekaj tehnikov tudi

že v partizanih. To je bila skupina, ki je vzpostavila in vzdrževala zvezo z Moskvo. Ta je bila podrejena neposredno CK KPS, ki je bil tedaj že na osvobojenem ozemlju.[4] Zvezo z ljubljansko organizacijo je posredovala Centralna tehnika prek svojih kurirskih TV postaj, kot smo že prej omenili.

Točnega datuma, kdaj je bil radijski sektor ustanovljen, danes ne moremo ugotoviti, ker dokumenti iz tistega obdobja niso ohranjeni. Spominski zapisi njegovih prvih sodelavcev, Milka Goršiča,[5] Alfonza Kukovca,[6] ing. Miloša Breliha[7] in Rudija Jančarja,[8] pa povedo, da se je začelo organizirano delo na tem področju julija 1941, razmišljali in pogovarjali pa so se o tem že prej.

Naloge, ki jih je CK KPS dal radijskemu sektorju, so bile predvsem tele:

1. Izdelati radiofonsko postajo za propagando.
2. Izdelati radiotelegrafsko postajo za zvezo s tujino.
3. Izdelati radiotelegrafske postaje za zveze med partizanskimi enotami.
4. Izuriti čim več radiotelegrafistov.
5. Izdelati in predelavati kratkovalovne sprejemnike za poslušanje poročil.[9]

V teh nekaj skopih stavkih je zajet obširen program, ki so ga zdaj bolj zdaj manj uspešno uresničevali člani radijskega sektorja skozi dve leti — do oktobra 1943 — v Ljubljani, nato pa v partizanskih radijskih delavnicah do osvoboditve.

Preden začnemo s podrobnejšim opisovanjem, pa moramo bralca opozoriti na to, da nimamo za prvo leto dela radijskega sektorja na voljo skoraj nobenih dokumentov. Zato smo navezani predvsem na razne spominske zapiske in ustne izjave nekdanjih sodelavcev, ki pa so po tolikih letih tudi že zelo pomanjkljive in nam omogočajo obnoviti takratno delo le v glavnih potezah. Nekaj več dokumentov je ohranjenih iz drugega leta, vendar še vedno premalo za točen prikaz obsega in vrste dela, ki so ga opravili v tem obdobju člani radijskega sektorja v Ljubljani in v partizanih. Poskusili bomo kar se da verno obnoviti vsaj to, kar je spomin iztrgal pozabi in kar se je ohranilo v pismih.

Organizacija radijskega sektorja

Organizacijo in vodstvo radijskega sektorja je Tone Tomšič naložil Milku Goršiču, absolventu fakultete za elektrotehniko in prekaljenemu komunistu, ki je imel že skušnje z ilegalnim delom, saj je že leta 1932 vodil partijsko tehniko. Ta se je zavedal pomembnosti in tveganosti tovrstne dejavnosti, zato je organiziral sektor zelo konspirativno, po načelih strogo ilegalnega dela.

Radijski sektor je bil samostojna enota, ločen od drugih organizacij osvobodilnega gibanja in tudi ločen od ostalih tehničnih sektorjev. Njegovi člani niso smeli delati v nobeni drugi skupini OF, da bi bile možnosti za njihovo razkritje čim manjše. Niti med seboj se niso vsi poznali in ne sestajali, če ni to zahtevalo delo samo, kot npr. tehniki, ki so delali v isti delavnici, skupina pri propagandni postaji, ipd. Vsak je vedel le tisto, kar je bilo zanj nujno potrebno. Samo vodja sektorja je poznal vse sodelavce, če že ne osebno, pa je vsaj vedel zanje. On sam je tudi vzdrževal zvezo s predstavnikom CK KPS, ki mu je dajal vsakokratne naloge in poskrbel za potreben denar. Najprej je bil to Tone Tomšič — do decembra 1941,[10] za njim Boris Kidrič[11] in Edvard Kardelj[12] — do julija 1942, nato Lidija Šentjurc[13] — do julija 1943 in za njo Mira Svetina[14] — do oktobra 1943. Obenem je bil povezan še z vodjem Centralne tehnike, ki mu je posredoval predvsem zvezo s partizani. To so bili Dušan Kraigher — do februarja 1942,[15] Milan Škerlavaj[16] — do marca 1943 in Ciril Lukman[17] — do oktobra 1943.

Prve člane radijskega sektorja je izbral Milko Goršič sam, deloma med svojimi nekdanjimi sodelavci pri ilegalnem delu, deloma med kolegi, študenti elektrotehnike, potem ko je skrbno pretehtal, komu lahko zaupa tako odgovorno delo.

Povedati moramo takoj, da strokovnjakov za tovrstno delo takrat skoraj ni bilo. Srednja tehnična šola in elektrotehnična fakulteta sta šolali tehnike in inženirje elektro-strojne smeri, ki so se naučili v šoli komaj osnov radiotehnike. Tisti, ki so

želeli kaj več vedeti o njej, so se izobraževali sami. Največkrat so se ukvarjali z radioamaterstvom in se pri praktičnem delu tudi teoretično izpopolnjevali. Nekateri so se odločili za to iz veselja do amaterskega dela, drugi pa zaradi potrebe, da so si s popravljanjem sprejemnikov kaj zaslužili. Zato je treba vedeti, da naziv študent ali celo inženir elektrotehnike nikakor ni pomenil, da se tisti spozna tudi na radiotehniko.

Drugače je bilo z izučenimi radiotehniki, ki so delali v delavnici Radio d. zo. z. in so tudi sodelovali v radijskem sektorju. Ti so bili seveda vešči svojega dela. Za prve kot za druge pa je veljalo, da se je njihovo znanje nanašalo predvsem na sprejemnike, ne pa na oddajnike in razne pogone za generatorje, bodisi bencinske, nožne ali ročne.

Največkrat se je prav zaradi te enostranske usposobljenosti delo pri oddajniku močno zavleklo in včasih je bilo treba še nove aparate predelavati zaradi neprimerne valovne dolžine ali kakšne druge pomanjkljivosti.

To kratko pojasnilo naj pripomore k temu, da bi si bralec ustvaril vsaj približno sliko o ljudeh, ki so se kljub pomanjkanju znanja, izkušenj in primernega materiala spoprijemali s tehnično dokaj zahtevnimi nalogami in jih — če že ne vse, pa vsaj pretežni del — prej ali slej tudi rešili.

Že kmalu po ustanovitvi radijskega sektorja je število članov naraslo približno na petnajst. Vodja je vzdrževal zvezo le z nekaterimi izmed njih, jim dajal naloge in navodila ter priskrbel potrebna sredstva za delo, oni pa so ga sproti seznanjali s tem, kar so naredili ali potrebovali. Sestajali so se na predmestnih ulicah, v parku ali v stanovanjih, največkrat le po dva, da bi se med seboj čim manj poznali in vzbujali kar najmanj pozornosti. Za medsebojno obveščanje so uporabljali tudi tako imenovane javke, stanovanja ali lokale, kjer so puščali pismena ali ustna sporočila in večkrat tudi tehnični material, ki ga je bilo treba odnesti v delavnico ali posameznikom. Vselej pa je veljalo načelo: čim manj srečanj in sestankov, posebno ne po več ljudi hkrati, in čim manj seznanjanj med seboj. Niti vodja ni osebno poznal vseh svojih sodelavcev in le redki med njimi so vedeli zanj. Po večini so si tudi nadeli ilegalna imena, ki so jih potem uporabljali za medsebojno spoznavanje in pri posredovanju nalog.

Poznejši dogodki so pokazali, kako koristen je bil ta strogo ilegalni način dela, saj je bil radijski sektor ena redkih skupin,

če ne celo edina, ki ni pretrpela v svojem dveletnem ilegalnem delu v Ljubljani nobenih aretacij ali izgub materiala. Tisti sodelavci, ki jih je okupator zaprl, so bili žrtve raznih množičnih racij in blokad in njihove aretacije niso imele nobene zveze z delom, ki so ga opravljali kot člani radijskega sektorja, niti pri tistih ne, ki so jih zaprli zaradi obtožbe, da sodelujejo v osvobodilnem gibanju.

Delo radijskega sektorja

Propagandna radijska postaja »Kričač«

Naloge, ki so jih prejeli člani radijskega sektorja, so začeli izvajati takoj po njegovi ustanovitvi. Najbolj viden uspeh njihovega dela je bil vsekakor »Kričač«, ilegalna radijska postaja, ki je redno oddajala od 17. novembra 1941 do 5. aprila 1942. O tem je bilo že mnogo napisano, leta 1975 je izšla tudi monografija,[18] zato se tukaj ne bi spuščali v podrobnosti, ampak bi navedli le najvažnejše podatke o aparatu in na kratko opisali, kako so oddajali.[19]

Oddajnik je skonstruiral in izdelal jeseni 1941 Rado Luznar, mlad, zelo nadarjen inženir elektrotehnike, in sicer v razmeroma kratkem času, če upoštevamo okoliščine, v katerih je delal, in pomanjkanje izkušenj. Ni imel ne primernega prostora, ne pravega orodja, ne ustrezajočega materiala. Posamezne dele je izdeloval kar v elektrotehnični risalnici pred očmi vseh študentov, ki so vanjo zahajali. Ko pa je bilo treba aparat sestaviti in preizkusiti, je nadaljeval delo pri kolegu Rudiju Bercetu, ki mu je tudi pomagal.

Oddajnik je bil sestavljen iz treh kosov, oscilatorja, modulatorja in napajalnika, velikih približno 18×16×13 cm. Zraven je spadal še mikrofon, žica za anteno, priključni kabel in nekaj orodja. Vse to so spravili v dve aktovki, ki so ju za vsako oddajo posebej prenesli na dogovorjeno mesto, vsakikrat drugam.

V skupini, ki je skrbela za tehnično plat oddaj, so bili prvi mesec Milko Goršič, ing. Drago Hartner-Hari, kot napovedovalec pa ing. Marjan Vesenjak. Goršič je bil navzoč le nekajkrat, deloma še pri poskusnih oddajah, v glavnem pa sta Hartner in Vesenjak delala sama in se pri tem držala strogih pravil konspiracije. Vesenjak je poskrbel za besedilo oddaje, ki ga je dobival na javki pri Tončki Kobal na Prešernovi cesti 38, in določil vsakič sproti stanovanje, Hartner pa je tja prenesel aparat. Pred oddajo ga je priključil in uglasil, nato pa

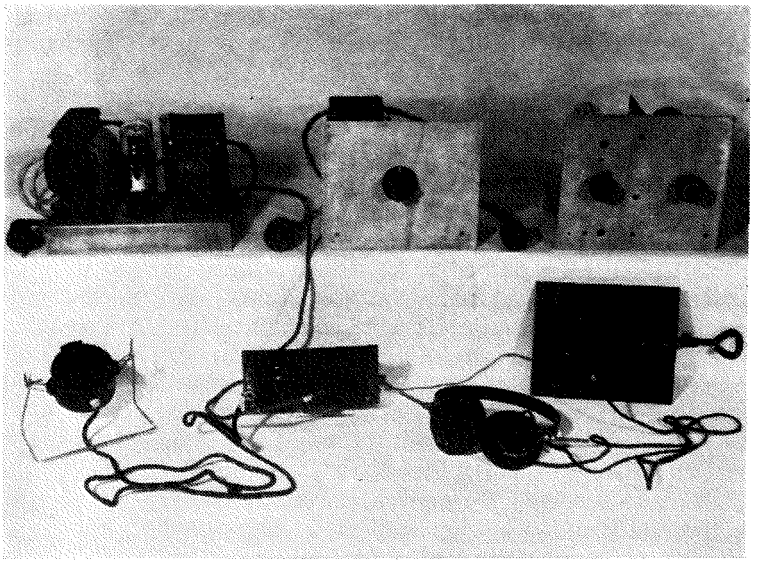

Kopija propagandnega oddajnika KRIČAČ v Muzeju ljudske revolucije Slovenije. Izdelana je bila leta 1976 na Inštitutu Jožefa Štefana v Ljubljani po podatkih in navodilih Milana Osredkarja.

nadziral, medtem ko je Vesenjak govoril. Po oddaji sta pospravila aparat v aktovki, ki sta ju pustila v stanovanju, kjer so jih domači spravili. Naslednjega dne je prišel ponje Hartner in jih prenesel drugam.

Sredi decembra 1941 je Vesenjaka, ki je odšel v partizane, zamenjal Milan Osredkar, študent elektrotehnike, ki je odslej napovedoval in izbiral stanovanja. Hartner je enako kot prej prenašal oddajnik, skraja še v obeh aktovkah hkrati, potem pa je začel nositi vsako posebej. Zazdelo se mu je, da se pogledi italijanskih patrulj vse pogosteje ustavljajo na njegovih zajetnih torbah, pa je sklenil, da bo odslej nosil le po eno. S tem pa je prišel z dežja pod kap. Morda je bil res nekoliko manj sumljiv, ker ni bil več tako otovorjen, zato pa je moral zdaj dvakrat opraviti to tvegano pot in imeti obakrat srečo.

Februarja 1942, ko so postale racije in blokade vse pogostejše in še posebej nevarne za mlade moške, je Goršič pritegnil v skupino še Vido-Jelko Tom, študentko elektrotehnike.

Ta je odslej prenašala oddajnik, pomagala pri napeljavi antene, priključnih kablov in ostalih pripravah za oddajo, ter po potrebi tudi stražila.

Hari si je globoko oddahnil, ko se je znebil nevarnega tovora, ki ga je zdaj Jelka na videz brezskrbno nosila mimo patrulj in straž, kadar se jim nikakor ni mogla izogniti. Ker pa se je debela, natrpana aktovka bolj podala inštalaterskemu vajencu kot pa drobni študentki, jo je ob dnevih, ko so bile po mestu racije, ulice pa polne vojaštva in policije, raje zamenjala za navadno gospodinjsko mrežo, kamor je med krompir in čebulo ali zelje strpala posamezne dele »Kričača«. Popolnoma pa se prenašanja Hari še ni znebil, ker je bilo treba nekaj časa poleg oddajnika nositi tudi težke akumulatorje kot rezervo za napajanje, potem pa, ko so to opustili, je še vedno ostal usmernik, kabli, žice, izolatorji in orodje, kar so rabili pri napenjanju antene in priključevanju aparata, pa za vse to ni bilo prostora v Jelkinih torbah.

Vselej seveda ni šlo gladko po načrtu, večkrat so ga prekrižali Italijani, ki so nepričakovano blokirali del mesta, kjer je bil spravljen »Kričač«. Posebno je bil ob takih prilikah na trnih Milan, ker ni vedel, kako dolgo bo trajala blokada, in če bodo lahko aparat pravočasno prenesli za večerno oddajo. Včasih se je bilo treba kar na hitro odločiti in spremeniti kraj oddaje, če so hoteli še za časa vse pripraviti.

Nekoč pa se je blokada zavlekla do poznih popoldanskih ur in niso mogli do »Kričača«, zvečer pa bi morala biti redna oddaja. Iz zadrege jih je rešil Miloš Brelih, ki se je s službenim avtomobilom ljubljanske radijske postaje drzno odpeljal mimo straž v blokirani del mesta, naložil »Kričača« in ga varno pripeljal do stanovanja, kjer so nato oddajali.

Studia seveda niso imeli, napovedovalec je govoril v sobi, na podstrešju, v pralnici, v omari, pod plaščem ob bateriji, kakršen je pač bil prostor, kjer so delali.

Za varnost oddaj je poleg drugih pomagal skrbeti Miloš, ki je bil zaposlen na ljubljanski radijski postaji prav zato, da je lahko spremljal okupatorjeve ukrepe v zvezi s »Kričačem«, ter o tem sproti obveščal Goršiča ali Osredkarja. Pri tem delu mu je pomagal kolega ing. Božidar Magajna, ki se je s svojo hladnokrvnostjo in spretnostjo posebno izkazal takrat, ko je še isti dan, ko so Italijani označili na načrtu mesta Ljubljane kraje, kjer bodo poslušali oddaje »Kričača«, prerisal le-te na svoj načrt in ga dal Milošu, da je lahko pravočasno

opozoril Osredkarja in mu natančno pokazal, kje bodo sovražnikove zasede.

Italijani so Radio Osvobodilne fronte zasledovali in napeli vse sile, da bi ga odkrili. Dolgo sploh niso verjeli, da je oddajnik v Ljubljani, šele sredi januarja 1942 so bili o tem prepričani in ga začeli iskati. Najprej so postavili sprejemnike na raznih krajih širom po Ljubljani, kjer so potem poslušali oddaje in se po telefonu obveščali o jakosti sprejema, da bi tako ugotovili, v katerem delu mesta je radijska postaja OF. Za vse te prisluškovalne točke pa je, kot že omenjeno, po zaslugi Magajne in Breliha pravočasno zvedela Kričačeva skupina in se jim pri izbiranju krajev oddaj izognila.

Februarja so začeli Italijani med oddajo Radia OF izklapljati električno napetost v posameznih okoliših mesta, da bi na ta način ugotovili, kje je »Kričač«. Vendar jim to ni uspelo. Goršič je pravočasno mislil tudi na take motnje, zato je bil aparat narejen tako, da je lahko delal tudi z napajanjem iz akumulatorja. Miloš je izdelal poseben preklopnik, ki je ob izpadu napetosti avtomatično vključil akumulator, in oddaja je tekla nemoteno dalje. Nerodno pa je bilo to, da so morali sedaj poleg oddajnika s priborom nositi še težke akumulatorje, in to v času, ko so bile racije in blokade zelo pogoste, po ulicah pa so križarile sovražnikove patrulje. V takem okolju je bilo mnogokrat zares tvegano prenašati zajetne in težke aktovke, morali so biti zelo oprezni in iznajdljivi, večkrat pa jim je pomagalo tudi srečno naključje, da so se pravi čas izognili nevarnosti. Akumulatorje so spravljali v kinu Matici, vzdrževal in polnil pa jih je Harijev brat Branko Hartner, ki je bil tam zaposlen kot kinooperater. Po dveh ali treh tednih pa jih niso več potrebovali, ker so se spet lahko zanesli na električno omrežje.

Italijani so namreč proti koncu februarja način iskanja zelo izpopolnili, opremili so se z radiogoniometri. To so bili posebni sprejemniki z vrtljivo okvirno anteno, nameščeni v avtomobilih. Z dvema takima aparatoma in malo spretnosti se je že dalo vsaj približno določiti kraj oddajanja. Treba je bilo le ugotoviti smer najmočnejšega sprejema z dveh različnih točk, vrisati obe smeri na zemljevid oziroma načrt mesta, in v njihovem presečišču ali vsaj v bližini tega, se je nahajal oddajnik. Seveda je v mestu, kjer je vse polno raznih kablov, žic, vodovodnih in plinskih instalacij, kar vse vpliva na elektromagnetno polje, teže točno določiti iskano lego kot pa na

prostem v prirodi. Potrebno je že nekaj spretnosti in izkušenj, ki jih pa Italijani niso pokazali.

Z iskanjem s pomočjo radiogoniometrov so se ukvarjali italijanski tehniki, ki so delali na ljubljanski radijski postaji. Skraja so imeli en sam avto z aparatom, kmalu pa so razpolagali že z desetimi. Ko jim kljub temu ni uspelo odkriti »Kričača«, so poklicali na pomoč še vojsko, tako da je bilo neki večer kar dvajset avtomobilov z radiogoniometri na lovu za njim. Bili so razporejeni po vsem mestu in zato je bil vsaj eden tudi v bližini kraja, kjer so oddajali. Miloš je Harija, Milana in Jelko tik pred oddajo obvestil o nevarnosti, vendar so ti sklenili, da bodo vseeno delali, le program bodo skrajšali. Srečno so končali oddajo in se nato izmuznili kljub temu, da je nekaj deset metrov stran krožil avtomobil z radiogoniometrom, kamioni polni vojaštva pa so že čakali, da bodo okoliš blokirali. Italijani pa so bili tudi tokrat nerodni. Mejo so potegnili prav ob ograji hiše, kjer je bil spravljen »Kričač«, tako da je ta ostal zunaj blokade in ga je Jelka naslednjega jutra odnesla v dveh mrežah med čebulo in krompirjem, pred nosom straž in iskalcev, ki so zaključevali brezuspešno preiskavo.

Zaradi varnosti se je »Kričač« oglašal že od vsega začetka vsakič z drugega kraja, sedaj pa, ko so se Italijani pri iskanju vse bolj izpopolnjevali, je bilo nemalokrat treba dobršno mero poguma, hladnokrvnosti in iznajdljivosti, da so oddaje redno potekale. V obdobju najhujšega zasledovanja so organizirali posebno stražo na ulici, ki je med oddajo nadzirala okolico, oprezala za avtomobili z iskalci, in z dogovorjenim znakom hišnega zvonca ali svetlobnim signalom opozorila na nevarnost. Stražili so deloma sami, deloma pa so pomagali tovariši iz varnostne obveščevalne službe. Čeprav so bili zasledovalci večkrat zelo blizu, ni nobena oddaja odpadla. »Kričač« se je redno oglašal ob napovedanem času. Največ, kar so ob hujših nevarnostih storili, je bilo to, da so program skrajšali.

Osredkar, Hartner in Tomova so bili strogo ločeni od drugih sodelavcev radijskega sektorja, povezani le z Goršičem in Brelihom, sicer pa zelo samostojni pri svojem delu. Sami so sproti izbirali kraj oddaje in se tudi sami odločili, kaj naj storijo, kadar je pretila nevarnost. Besedila za oddaje je dobival Osredkar na javki, kjer so se po potrebi tudi sestajali, če se niso dogovorili za srečanje na kakšni ulici, ali če so se za-

radi blokade zgrešili, oziroma če je moral kdo od njih kaj nujnega sporočiti.

Ko govorimo o »Kričaču«, ne smemo pozabiti na ljudi, ki sicer niso bili vključeni v radijski sektor, so pa mnogo pripomogli, da so oddaje lahko potekale. To so bili tisti pogumni sodelavci OF, ki so dajali na voljo svoja stanovanja, bodisi za oddajanje, bodisi za skrivanje »Kričača«, čeprav so vedeli, koliko s tem tvegajo. Njim gre zahvala, da se je »Kričač« kljub racijam in blokadam redno oglašal in opravljal svoje poslanstvo vse do dne, ko je vodstvo osvobodilnega gibanja sklenilo, da bodo z oddajami začasno prenehali, ker bi jih le še redki lahko poslušali. Italijani so namreč po večmesečnem brezuspešnem lovu na Radio Osvobodilne fronte obupali, da bi mu lahko prišli do živega, in so v svoji onemogli jezi našli drugo rešitev. Slovencem so pobrali radijske sprejemnike in jim s tem onemogočili poslušanje oddaj Radia OF. Zato je »Kričač« utihnil, pa ne za vedno. O njegovi nadaljnji usodi bomo spregovorili kasneje.[20]

Radiotelegrafski tečaji

Zaradi preglednosti bomo preskočili drugo in tretjo točko programa radijskega sektorja in najprej nekoliko podrobneje obravnavali četrto, to je urjenje radiotelegrafistov.

Že na začetku moramo pojasniti, da tovariši, ki so se učili radiotelegrafije, praviloma niso bili vključeni v radijski sektor, ampak so delali v raznih drugih organizacijah Osvobodilne fronte. Samo vodja in organizator teh tečajev Alfonz Kukovec-Uroš je bil član radijskega sektorja in povezan z Milkom Goršičem.[21] Nekateri izmed tečajnikov so se kasneje vključili v delo pri radijskem sektorju, vendar so morali takrat iz konspirativnih razlogov opustiti vsako drugo ilegalno delo, torej tudi učenje v radiotelegrafskih krožkih. Dokumentov o prvih radiotelegrafskih tečajih ni, na razpolago pa so razni spominski zapisi in izjave tovarišev, ki so na teh tečajih sodelovali. Ohranila se je tudi Kronika radiotelegrafske šole, ki jo je pisal med vojno in dokončal takoj po osvoboditvi, torej takrat, ko je bil spomin še svež, Alfonz Kukovec.[22] Iz nje povzemamo, da se je začel prvi tečaj v Ljubljani avgusta 1941. Obiskovalo ga je pet deklet, aktivistk OF, vodil pa ga je Uroš. Učili so se predvsem sprejemanja in oddajanja Morzejevih

znakov, kaj več se v tistih prilikah ni dalo napraviti. Vadili so v raznih stanovanjih, v večnem strahu, da bi jih kdo ne slišal, in stalnem iskanju novih prostorov. Model brenčača in tipke je po naročilu ing. Milana Erbežnika napravil ing. Dušan Lasič,[23] serijsko pa so jih potem izdelovali v poštnih in železniških delavnicah.[24] Za napajanje so uporabljali žepno baterijo.

Drugi tečaj se je začel septembra 1941. Obiskovalo ga je šest študentov elektrotehnike, vodil pa ga je prav tako Uroš. V naslednjih mesecih se je zvrstilo še več tečajev. Najspretnejši učenci so se kmalu toliko izurili, da so nato sami učili druge skupine.[25]

Natančnega števila radiotelegrafistov, ki so se izučili v Ljubljani, danes ne moremo ugotoviti. Uroš omenja pet tečajev in dvajset radiotelegrafistov, ki naj bi se izurili v jeseni 1941 in pozimi 1941—42.[26] Ker pa so se tečaji nadaljevali tja do poletja 1942, kot omenja tudi Uroš, ki je zaradi tega hodil iz Polja, kjer je stanoval, čez blok v Ljubljano, lahko sklepamo, da je bilo število telegrafistov precej večje. K temu moramo prišteti še tiste skupine, ki so jih vadili nekdanji tečajniki sami, in s katerimi Uroš ni imel zveze. Take skupine so vadili npr. Milica Mravlje, Vida-Jelka Tom, Vladimir Klavs.[27] Tečajev so se udeleževali predvsem študentje in študentke, ki so jih izbirali iz vrst aktivistov OF.

Ko so poleti 1942, pred italijansko ofenzivo, zelo poostrili kontrolo na bloku in Uroš ni več mogel v mesto, je organiziral radiotelegrafski tečaj v Polju.[28] Kmalu nato, 1. septembra 1942, pa so ga aretirali in odpeljali na Rab. Kako je bilo potem z radiotelegrafskimi tečaji, ali so jih vsaj posamezniki še nadaljevali ali pa so prenehali, ne vemo, z gotovostjo pa lahko trdimo, da jih vsaj pod okriljem radijskega sektorja v Ljubljani ni več bilo.

Lahko rečemo, da so bili ti prvi tečaji kljub pomanjkljivim sredstvom — imeli so le tipke in brenčače — uspešni, saj je prav iz njih izšlo nekaj zelo nadarjenih radiotelegrafistov, ki so svoje sposobnosti v polni meri pokazali pri vzpostavljanju brezžičnih zvez v partizanih.

Radiotelegrafski tečaji so se nadaljevali poleti 1943 na osvobojenem ozemlju, toda v okviru odseka za zveze pri glavnem štabu NOV in POS. Tam so imeli že na voljo dve radijski postaji, zaplenjeni v bojih v Jelenovem žlebu, tako da je bilo učenje lažje in bolj uspešno.[29]

Naj ob koncu tega zelo pomanjkljivega poglavja navedemo vsaj tiste udeležence tečajev v Ljubljani, za katere so imena znana. To so bili:

Marjan Sever, Dušan Žagar, Milan Osredkar, Dušan Kernev, Vida-Jelka Tom, Gregor Cerkvenik, Pavle Tepina, Milan Železnik, Drago Hartner, vsi študenti elektrotehnike. Dalje Vladimir Klavs, Milica Mravlje, Nuša Tavzes, Nada Prapotnik, Mihaela Tratar, Nada Žagar, Danica Žagar, Milka Kovič, Cveta Prapotnik.[30]

Izdelava radiotelegrafskih postaj in sprejemnikov
Obdobje od julija 1941 do septembra 1942

Naloge, vsebovane v točkah 2, 3 in 5, bomo obravnavali skupaj, ker so jih tudi hkrati reševali, razdelili pa jih bomo časovno na dve obdobji.

Prvo leto obstoja in delovanja radijskega sektorja je bilo najbolj uspešno. Delo je bilo na široko zastavljeno in dobro organizirano, sodelovalo je razmeroma veliko ljudi in mnogi med njimi so tudi svoj redni delovni čas namenili ilegalnemu delu. Zaradi tega tudi uspeh ni izostal, čeprav je bilo treba premagati marsikatero oviro, pa tudi objektivnim težavam se ni dalo izogniti. Zato bi bilo toliko bolj zanimivo in pomembno, če bi lahko kar se da podrobno in verno opisali takratna dogajanja in ugotovili, kaj in koliko je bilo narejeno. Žal se iz tistega obdobja pisani viri niso ohranili, verjetno pa jih tudi ni bilo veliko, ker so iz konspirativnih razlogov takrat bolj malo zapisovali, raje so se o vsem kar ustno pomenili. Če pa so že kdaj tudi kaj zabeležili, so to največkrat sproti uničili, saj je bilo spričo racij in blokad tvegano nositi s seboj ali pa shranjevati doma ilegalna sporočila. Tudi načrti oddajnikov, sprejemnikov, nožnih in ročnih pogonov za generatorje, razen nekaj izjem, niso ohranjeni. Tako imamo na voljo le spominske zapise in ustne izjave nekdanjih članov radijskega sektorja, ki nam omogočajo vsaj v glavnih potezah ponazoriti takratno delo, pri čemer pa se moramo zavedati, da bomo spregledali mnogo stvari, ki so že utonile v pozabo.

Milko Goršič je že julija 1941 navezal stike z radiotehnikom Rudijem Jančarjem, z ilegalnim imenom Turk, ki je ob razpadu Jugoslavije pribežal v Ljubljano.[31] Dogovorila sta se, da bosta organizirala delo za radijski sektor v delavnici Radio

d. zo. z. na Miklošičevi cesti št. 5, kjer je Turk pred leti delal in dobro poznal ljudi. To je bila takrat največja radiodelavnica v Sloveniji. Vodja delavnice je bil njegov brat Jaka Jančar, pisarniške posle pa je opravljala njuna sestra Lizika Jančar. Te okoliščine so bistveno pripomogle k temu, da se je dalo organizirati ilegalno delo v takem obsegu, kot je naslednjih nekaj mesecev potekalo.

Delavnica je bila last Zadružne zveze in njen glavni solastnik Franc Bizjak je imel poleg nje tudi trgovino z radijskim materialom in aparati. Kot davek, oziroma prispevek za Osvobodilno fronto, je dal na razpolago nadvse dragocen tehnični material, ki ga je radijski sektor potreboval za različna dela. Kar ni imel na zalogi v trgovini, je celo posebej naročal iz Italije. To so bile predvsem elektronke in sestavni deli za oddajnike.[32]

Material so deloma plačevali, največ pa so ga dobili kar zastonj. Pa ne samo pri njem, tudi pri drugih obrtnikih in trgovcih so dobili večkrat brezplačno tako tehnični material kot tudi razne izdelke po naročilu, kar vse kaže na velik ugled in zaupanje, ki ga je uživala OF pri najširših plasteh prebivalstva, ki jo je tako vsestransko podpiralo ter izpolnjevalo njena navodila in ukaze, medtem ko je okupatorjeve odredbe sabotiralo.

Tehniki, ki so delali v radiodelavnici, so bili povečini pristaši OF, prav vsi pa le niso bili zanesljivi. Zaradi tega, pa tudi zaradi strank, ki so prihajale v delavnico, je bila pri delu potrebna previdnost, posebno pri tistih sestavnih kosih, ki bi lahko vzbudili sum. Zato so aparate, zlasti še oddajnike, izdelovali ločeno po posameznih delih, ki so jih potem sestavljali le najbolj zanesljivi. Ko pa so bili gotovi, so jih čimprej odnesli iz delavnice ali poskrili.

Sporazumno z Milkom Goršičem je Turk pritegnil k delu še Ivana Grudna, absolventa elektrotehnike, ki je imel že več let delovnih izkušenj na področju radiotehnike. Zadnja leta je delal v Vojnih zavodih v Čačku, kjer se je seznanil tudi z vojaškimi radijskimi postajami, po okupaciji Jugoslavije pa je prišel v Ljubljano.[33]

Od tehnikov iz Bizjakove delavnice so pomagali skoraj vsi zaposleni, tako: Franc Somrak, Franc Zajc, Miro Anzelc, Lojze Čergan, Tone Petrič, Vinko Demšar, Jure Pavlovič in Koloman Hodošček.[34] Skupina je bila za takratne prilike kar velika, naloge, ki naj bi jih opravila, pa so bile tele:

1) izdelati vojaške sprejemno-oddajne postaje;
2) izdelati kratkovalovno sprejemno-oddajno postajo za zvezo s tujino;
3) izdelati majhne kratkovalovne baterijske sprejemnike na slušalke;
4) predelati razne sprejemnike na kratkovalovno območje, da bi lahko poslušali tuje postaje in poročila.

Delo je bilo organizirano tako, da je Ivan Gruden, z ilegalnim imenom Peter Prsič, pripravil načrte predvsem za oddajnike, Jaka Jančar je s sestro Liziko poskrbel za potrebni material in razdelil delo posameznikom, Franc Somrak pa je prevzel nadzorstvo nad tehnično izdelavo. Turk se je poleti 1941 zadrževal večinoma v Beli krajini in le občasno prihajal v Ljubljano, oktobra 1941 pa se je preselil v mesto in postal glavni tehnik in organizator ilegalnega dela v tej radiodelavnici. To delo je opravljal do maja 1942, ko je odšel v partizane.[35]

Kovinske sestavne dele kot ohišja, šasije, kotnike, čelne plošče in podobno je izdeloval v svoji delavnici v Wolfovi ul. 10 ključavničar Albin Žontar, s katerim je vzdrževal zvezo Jaka Jančar. Delo je opravljal zastonj, prav tako je tudi sam priskrbel potrebni material.[36]

Milko Goršič je imel zvezo z delavnico po Liziki Jančar, včasih tudi po njenem bratu Jaki. S potekom dela sta ga seznanjala tudi Prsič, predvsem pa Turk, ki je večkrat prihajal v delavnico.[37]

V prvih mesecih ilegalnega dela so izdelali okoli dvajset miniaturnih baterijskih sprejemnikov na slušalke, ki so bili za tiste čase novost, narejeni pa so bili po zamisli Jake Jančarja.[38] Imeli so eno samo elektronko DDD11 in bili zelo pripravni za poslušanje kot tudi za skrivanje, kar je bilo takrat še posebno važno. Napajali so se iz žepnih baterij. Nadaljnjih deset takih aparatov je po vzorcu, ki ga je dobil od Goršiča, sestavil s skupino mladincev Jože Smole, ki je tudi sam priskrbel zanje potrebni material.[39] Nekaj teh sprejemnikov so poslali partizanom, nekaj pa so jih dobili ljubljanski aktivisti. Poleg tega so izdelovali na novo, ali pa tudi samo predelali, različne sprejemnike na kratke valove ne le v delavnici, ampak tudi po domovih aktivistov, da so ti lahko poslušali poročila tujih postaj, kar je bilo sicer prepovedano. Ljudje pa so le na ta način lahko zvedeli za novice z bojišč, in ker je bilo hitro ob-

veščanje o položaju po svetu takrat zelo pomembno, takih naročil nikoli ni zmanjkalo.

Glavno in najbolj pomembno delo pa je bilo konstruiranje in izdelovanje sprejemno-oddajnih postaj za vzpostavitev in vzdrževanje brezžičnih zvez. To delo so spremljale različne ovire in težave. Začele so se že pri materialu. Ivan Gruden je želel izdelati manjšo serijo, vsaj deset enakih aparatov, vendar niso dobili dovolj za to potrebnega materiala, zlasti ne za oddajnike.[40] Ljubljanske trgovine so prodajale v glavnem le material za sprejemnike. Zato so morali prilagoditi načrte temu, kar so pač lahko kupili. Sprejemniki so morali biti zelo selektivni in so terjali od izvajalca precej spretnosti in znanja. Včasih so kupili nove kakovostne aparate in jim vgradili zahtevano valovno območje, ali pa so stare sprejemnike ustrezno predelali.[41] Na večje težave pa so naleteli pri izdelavi oddajnikov. Tu se je pokazalo, da jim manjka prepotrebnih izkušenj, ki bi jim lahko v znatni meri olajšale delo ob uporabi neprimernega materiala ali pomanjkljivega načrta. Tako so si npr. ob pomanjkanju primernih vrtilnih kondenzatorjev pomagali na ta način, da so iz obstoječih sneli vsako drugo ploščo in jih nato na novo sestavili ter dosegli s tem željeno kapaciteto in večjo delovno napetost.[42]

Jeseni 1941 sta Milan Železnik in Dušan Žagar izdelala celo štanco za vrtilne kondenzatorje in izsekala precej rotorjev in statorjev iz aluminija, nihče pa se več ne spominja, če so te kondenzatorje tudi sestavili in uporabili.

Posebne preglavice jim je povzročalo umerjanje oddajnikov. Opremiti so jih morali s skalo za valovne dolžine, pri tem pa jih je najbolj oviralo to, da niso smeli napeti ustrezne zunanje antene, da jih ne bi kdo odkril. Tudi valomerov niso imeli in so si morali pomagati z navadnimi sprejemniki s pomočjo primerjanja znanih postaj. Tako umerjanje pa je zelo počasno. Poleg tega niso imeli nobenega varnega prostora, delati so morali naskrivaj, v večnem strahu, da bi jih pri delu ne zalotili. Oddajnike so umerjali ali v kakšnem stanovanju (Goršič, Gruden in Turk pri hišniku v kopališču Iliriji) ali pa v Bizjakovi delavnici, seveda takrat, ko je bila prazna. V njej je delal Turk največkrat ponoči ali med opoldanskim odmorom. Razumljivo je, da je bilo v takih razmerah, brez prave antene in instrumentov, zelo težko določiti kolikor toliko točne valovne dolžine, zato so bile vrisane vrednosti na skalah le približne.[43]

Prva dva oddajnika je umerjal Miloš Brelih v Luznarjevi sobi. Časa pa je imel eno samo noč in je lahko določil le nekaj valovnih dolžin, kar je bilo seveda premalo. Kljub njegovemu opozorilu, da aparata v tem stanju praktično nista uporabna, ju je moral oddati, ker je skupina, ki je čakala nanju, bila že pripravljena za odhod v partizane.[44]

Februarja 1942 je bila dokončana prva sprejemno-oddajna postaja. Izdelana je bila za priključek na omrežje, poslali pa so jo na Gorenjsko. Njen telegrafist, študent elektrotehnike Marjan Sever, je prav kmalu padel, kje je končala postaja, pa ni znano. Druga sprejemno-oddajna postaja je bila namenjena za Štajersko in odposlana isti mesec. Doživela je podobno usodo kot prva.[45]

V naslednjih mesecih, do junija 1942, so naredili še pet enakih postaj prav tako s priključkom na električno omrežje.[46] Bile so težke in nerodne za prenašanje, imele so okoli 10 W moči in valovno dolžino 80 m—150 m.[47] Imenovali so jih »Golob«. Poleg teh postaj so junija 1942 izdelali v Bizjakovi delavnici še nekoliko močnejšo kratkovalovno radijsko postajo, ki je bila namenjena za zvezo s tujino.[48]

Omenili smo že, da so bili ti aparati narejeni za priključitev na električno omrežje. S tem pa ni bilo zadoščeno zahtevam partizanskih enot na terenu, ki jim to ponavadi ni bilo dostopno. Potrebno je bilo oskrbeti te postaje še s samostojnim virom električnega napajanja. To pa je bil za radijski sektor najtrši oreh. Ker trošijo oddajniki precej električne moči, ni bilo misliti na baterije. V poštev bi torej prišli le generatorji, ki bi jih gnali ali z bencinskimi motorji ali pa z nogami oziroma rokami. Na ta način bi bili partizani popolnoma samostojni pri preskrbi z električno energijo.

Bencinski agregati, ki so za redno vojsko najboljša rešitev, so imeli za partizanske prilike vrsto pomanjkljivosti. Bili so zelo glasni, težki za prenašanje, niso jih mogli nabaviti, na lastno izdelavo pa ni bilo misliti. Poleg tega bi jih morali redno oskrbovati z bencinom, kar tudi ni bilo vselej mogoče. Zatorej so se odločili za gradnjo napajalnikov na ročni ali nožni pogon. Izdelava le-teh pa ni bila tako preprosta. Še bolj kot pri oddajnikih so pri tem delu pogrešali praktične izkušnje kot tudi ustrezne sestavne dele oziroma material. O teh težavah govore tudi kasnejša Prsičeva pisma Turku v partizane. Iz njih razberemo, da jim v več kot letu dni (1942—43) ni uspelo izdelati nobenega zares uporabnega pogona.[49]

Nožne in ročne generatorje je sestavljal Tone Poljšak v svoji strojno-električni delavnici v Frankopanski ulici št. 21.[50] Pri izdelavi posameznih delov, npr. osi, zobatih koles in pri raznih poskusih, pa so pomagali tudi drugi člani radijskega sektorja. Kako je to delo potekalo in koliko so naredili, ne moremo natančno obnoviti, ker tisti, ki so se s tem neposredno ukvarjali, niso več živi. Zapišemo lahko le to, česar se spominjajo posamezniki, ki so na ta ali oni način tudi sodelovali pri izdelavi, oziroma pri oskrbi z električnimi napajalniki na nožni, ročni ali bencinski pogon.

Milko Goršič in Rudi Jančar se spominjata bencinskega agregata, ki so ga poslali partizanom februarja 1942. Spravljen je bil pri ing. Dušanu Krapešu v Rožni dolini in Goršič sam ga je na saneh odpeljal na javko. Tudi Brelih omenja v pismu dva bencinska agregata, ki sta bila poslana partizanom. Sam pa se spominja, da je tri agregate kupil pri Boschovem servisu v Šiški. Enega so imeli pozimi 1942—43 v Dolomitih in so ga pred ofenzivo zakopali.[51]

Jaka Jančar se spominja nožnega pogona, za katerega so uporabili kolo (bicikel), ki ga je ustrezno predelal Henrik Škrbinc, vodja delavnice Električne cestne železnice v Ljubljani. Tega se spominja tudi Dušan Krapeš. Izdelavo generatorjev na nožni in ročni pogon omenjata v svojih spominskih zapiskih tudi Franc Somrak in Miro Anzelc. Slednji se spominja, da je ogrodje in prestave za te pogone dobil v trgovini s kolesi (Tribuna), in sicer za več kosov. Koliko takih generatorjev pa so sestavili, ne ve, ker so delali to v Poljšakovi delavnici.[52]

Če upoštevamo vse te izjave, vidimo, da bo najbrž držal podatek iz Brelihovega pisma Borisu Kidriču dne 4. VIII. 1942,[53] kjer navaja, da sta bila odposlana partizanom dva bencinska agregata in dva ročna generatorja. Možno je, da je eden od teh nožni, o katerem govori Jaka Jančar. Tako bi bilo skupno število agregatov štiri, kar bo verjetno držalo, če upoštevamo težave, ki so jih imeli pri tem delu, in pa to, da so bile postaje iz prve serije izdelane za priključek na omrežje, ker nožnih generatorjev niso imeli.

Poleg tehnikov v Bizjakovi delavnici, ki so svoje ilegalno delo opravljali kar med rednim delovnim časom, so pomagali tudi posamezniki, ki so delali na svojih domovih. Tako Rudi Berce, absolvent elektrotehnike, ki se je vključil v delo pri radijskem sektorju že jeseni 1941, ko je pomagal Luznarju pri

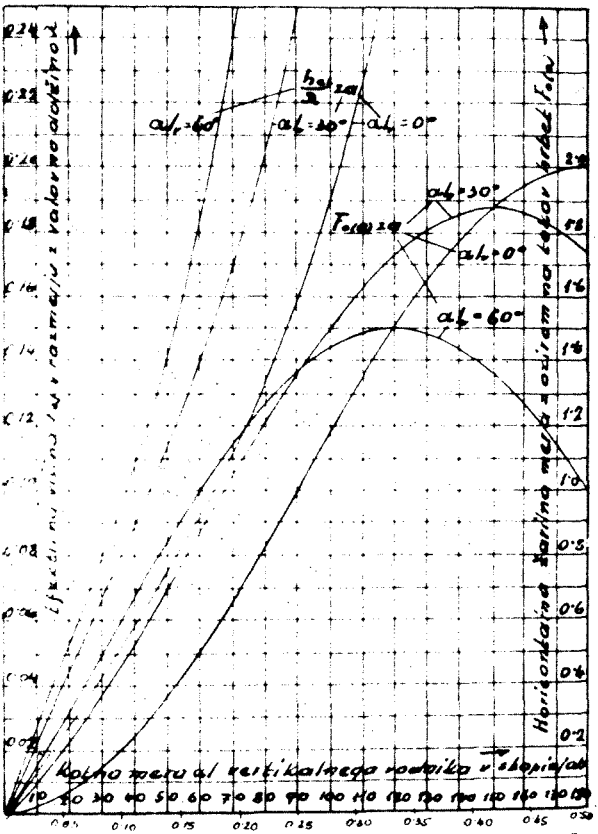

Višina / vertikalnega vodnika v razmerju z val. dol.

S/2 Horizont. šarilna mera in efektivna višina vertikalne gladke antene s končno kapaciteto za različne podaljške l, v odvisnosti od antenske višine / (višina antene).

List iz priročnika za partizanske tehnike — napisan v Ljubljani 1942—1943.

dokončavanju »Kričača«. Nato je predelaval ali tudi na novo izdeloval kratkovalovne sprejemnike za poslušanje poročil. Spominja se, da je en tak aparat skril v votlo nogo okrogle mize. Veliko je pomagal tudi s tem, da je nakupoval tehnični material in ga skrival v svoji delovni sobi. Jelka, ki je poleg Grudna vzdrževala zvezo z njim in mu posredovala naloge, se je največkrat obračala nanj, kadar je bilo treba priskrbeti material za pošiljko partizanskim tehnikom.[54]

Na svojih domovih so delali za radijski sektor leta 1942 še Viktor Bradač, Rudi Petkovšek in Dušan Lasič, ki jih je k delu pritegnil Gruden.[55] Z njimi je vzdrževal zvezo sam, jim prinašal material in odrejal delo. Bradač in Petkovšek sta izdelovala razne sestavne dele za aparate, škatle za majhne sprejemnike, zobata kolesa za pogone, skale za aparate, razne osi, tipke za telegrafiste, transformatorje in drugo. Lasič je izdelal oddajnik za ultrakratke valove in med drugim napisal tudi priročnik za partizanske tehnike, v katerem so bila navodila in tabele za izračun transformatorjev, tuljav in podobnega. Največ podatkov pa se je nanašalo na antene. Podrobno so bile opisane različne vrste anten, njihove lastnosti in uporaba, ker so prav to partizanski tehniki najbolj želeli in potrebovali. Priročnik je Bradač prepisal na prozorni papir, da so ga lahko razmnožili. Kasneje so ga uporabljali tudi v partizanskih radiodelavnicah.[56]

Ločeno od drugih, povezan samo z Goršičem, je delal Rado Luznar. Sestavil je radiotelegrafski oddajnik, ki so ga poimenovali »Tomaž«, namestili pa v bunkerju na Ježici, nato pa v Tomačevem, od koder so poleti 1942 poskušali vzpostaviti zvezo z glavnim poveljstvom.[57] Žal so Luznarja pomladi 1942 pri neki raciji aretirali in zaprli. Namesto v internaciji pa se je kmalu znašel na osvobojenem ozemlju pri Turku, ker so partizani napadli vlak (20. VI. 1942) in rešili jetnike, ki so jih Italijani peljali v taborišča.[58]

V tem času je Jelka sporazumno z Goršičem vključila v delo pri radijskem sektorju Milana Železnika, absolventa elektrotehnike. Ta je po Grudnovih navodilih izdeloval najprej mehanske pogone za skale, junija in julija pa je po njegovih načrtih sestavljal 10-vatni oddajnik. Enak oddajnik je takrat delal tudi Stojan Hrovat, študent strojništva. Aparata pa nista bila dokončana, manjkali so električni preizkusi in umerjanje, kar naj bi opravil Gruden, vendar ni imel za to primernega prostora.

Antena brez dušenja.
Lastnosti homogenih anten.

V mnogih praktičnih slučajih je dopustno postaviti $R = 0$, $G = 0$, posebno pri električno kratkih antenah (elekt. kratke so ona antene, katerih kotna mera αl je majhna: $\alpha l \ll 90°$). V tem slučaju imamo:

Valovni upor:

$$Z = \sqrt{\frac{L}{C}} \qquad (1)$$

Za ravne vodnike velja:

$$\sqrt{L.C} = \frac{1}{c}$$

pri tem je c svetlobna hitrost.

Kotna konstanta:

$$\alpha = \frac{\omega}{c} = \frac{2\pi}{\lambda} \qquad (2)$$

λ je valovna dolžina elektromagnetnega valovanja v prostoru.

Za vod brez dušenja veljajo naslednja pravila:

1. Časovna faza toka oz. napetosti je po vsej anteni ista (stoječi valovi).

2. Tok je na vsakem mestu antene v (časovni) fazi proti napetosti premaknjen za 90° (gl. sl. 1).

3. Tako tokovo kot napetostna amplituda sta prostorsko razdeljeni valovito (sinusoidalno gl. sl. 1.).

List iz priročnika za partizanske tehnike — napisan v Ljubljani 1942—1943.

Poleti 1942 se je radijski sektor povečal še za dva tehnika. To sta bila Pavle Tepina in Gregor Cerkvenik, oba absolventa elektrotehnike. Gruden je sedaj razdelil delo tako, da je dal Železniku v izdelavo nožni agregat, Pavletu 1—2 vatni oddajnik, Gregi pa sprejemnik.[59]

Aparate kot tudi potrebni rezervni material in orodje so postopoma pošiljali partizanom. Paket je bilo treba dostaviti na določeno javko v Ljubljani, za naprej pa so poskrbeli člani transportnega sektorja Centralne tehnike, ki so ga po svojih ilegalnih poteh spravili iz mesta na osvobojeno ozemlje.

Najprej so odposlali miniaturne baterijske sprejemnike, verjetno v pozni jeseni 1941.[60] Februarja 1942 so odposlali, kot že omenjeno, prvi dve radijski postaji in bencinski agregat.[61] V naslednjih mesecih, do julija 1942, je sledilo nadaljnjih pet postaj, od teh ena kratkovalovna, ki jo Turk imenuje »Tone Tomšič«.[62] Vsi ti aparati, razen sprejemnikov in prvih dveh postaj, so bili poslani na Krim, kjer je bilo zbirališče materiala iz Ljubljane. Žal niso nikoli prišli do svojega cilja, ampak so bili uničeni v veliki italijanski ofenzivi, poleti 1942, ki je prav na Krimu začela svoj uničevalni in požigalni pohod. Rešili so le manjši del teh aparatov, ki so jih partizanski tehniki uporabili pri vzpostavljanju brezžične zveze z Moskvo.[63] Ta zveza je bila med vojno velikega pomena, zato jo bomo nekoliko podrobneje opisali.

Maja 1942 sta odšla v partizane Rudi Jančar-Turk kot tehnik in Vladimir Klavs-Klis kot radiotelegrafist, da bi vzpostavila brezžične zveze. Prispela sta v glavno poveljstvo, kjer so jima dali staro jugoslovansko radijsko postajo, ki je bila zaradi dolgega ležanja na prostem od vlage uničena in popolnoma neuporabna. Zato se je Turk vrnil v Ljubljano, da bi pospešil izdelavo in odpremljanje aparatov na osvobojeno ozemlje in skušal ugotoviti, kje je ostal material, ki so ga že odposlali.

V začetku julija je odšel nazaj na Kočevsko in vzel s seboj še Lojzeta Čergana. Z vlakom sta se odpeljala v Belo krajino, od tam pa napotila peš proti Rogu. Spotoma sta v Belokranjskem odredu naletela na Jožeta Kopiniča-Valdesa in njegovo ženo Stelo Kopinič-Marijo, ki sta bila poslana iz vrhovnega štaba, da bi kot izkušena radiooperaterja pomagala vzpostaviti zvezo Slovenije z vrhovnim štabom in Moskvo. Skupaj so nadaljevali pot v osrčje Roga, kjer se je takrat nahajalo glavno poveljstvo in politično vodstvo osvobodilnega gibanja.

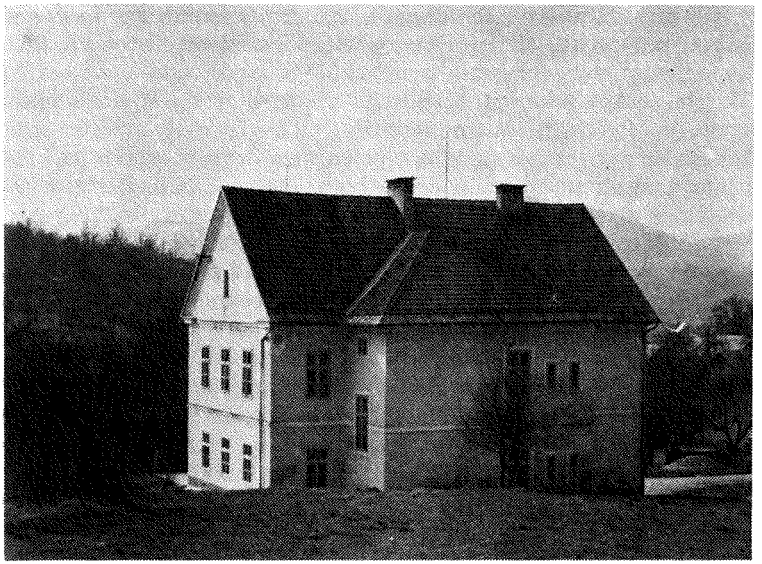

Šola v Ambrusu; od tod so 19. julija 1942 prvič vzpostavili brezžično zvezo z Moskvo. (Foto: Vida Tom-Lasič 1976.)

Ko pa so prišli na cilj, v zapuščeno vasico Novi breg, so zvedeli, da nimajo tukaj še nobenega aparata. Zato se je Čergan odpravil na Krim, kjer je v skladišču, ki je bilo na neki jasi sredi gozda, poiskal med zaboji radijsko postajo in jo odnesel na Rog. V par dneh sta s Turkom priredila oddajnik na odgovarjajočo valovno dolžino, kljub temu, da sta delala v zelo težkih prilikah. Nista imela nobenega instrumenta, s katerim bi lahko kaj pomerila, ne primerne žice za nove tuljave, ne orodja za delo in ne električne napetosti, da bi aparat preizkušala. Spajkati je bilo treba nad odprtim ognjem, za instrument pa so služili kar prsti ali kvečjemu pilotka v zanki iz bakrene žice in sprejemnik. Veliko koristnih nasvetov jima je dala Marija kot izkušena radiooperaterka. Bencinski agregat, ki so ga medtem dobili, je bil pokvarjen. Zato so se Turk, Marija in Valdes odpeljali v Ambrus, kjer so imeli električno napetost. V stanovanju šolskega upravitelja v šoli so priključili aparat in začeli s poskusi.

Napeli so anteno in uglasili oddajnik, potem pa nestrpno čakali in ugibali, kaj jim bodo prinesli naslednji trenutki. Ali bo njihovo delo kronano z uspehom ali pa bodo razočarani? Marija je kot izurjena telegrafistka hitro našla svojega sodelavca v Moskvi in mu odgovorila, da je sprejela njegov klic. Potem so vsi trije v napetem pričakovanju, s strahom in upanjem v srcih prisluhnili, če se bo še oglasil. Ko je odgovoril, da jih je slišal in čaka na depešo, so se spontano objeli in niso vedeli, kako bi dali duška brezmejnemu veselju, ki jih je preplavilo. Vzpostavili so zvezo! In to že pri prvem poizkusu, z aparatom lastne izdelave, ki so ga tako rekoč z golimi rokami usposobili za delo! Zdelo se jim je, kot da so dosegli svoj življenjski cilj in da odslej ni več pred njimi nobenih nepremagljivih ovir. Ta srečni dan je bil 19. julij 1942.[64] Vrnili so se v kočevske gozdove, na Novi breg, odkoder so se še dvakrat odpeljali v Ambrus oddajat.

Medtem pa je že pripotoval na Rog Klis, ki je kmalu za Čerganom odšel na Krim po ostale aparate in radijski material. Do skladišča je prispel prav zadnji hip, tik pred začetkom velike italijanske ofenzive. Z intendantom Krimskega odreda sta v poznih nočnih urah odpirala zaboje in iskala pošiljke radijskega sektorja. Hiteti sta morala, ker so bili Italijani zelo blizu in se že pripravljali na napad. Našla sta nekaj sprejemnikov in tehničnega blaga, ki ga je Klis s posebno patruljo odnesel na Rog. Spotoma je v Zapotoku srečal Rada Luznarja in ga vzel s seboj. Ko sta prišla na Novi breg, se je Luznar takoj priključil Turkovi skupini. S prinešenim materialom je izpopolnil oddajnik in mu povečal moč. Nato so spravili v tek tudi bencinski agregat, tako da so bili neodvisni od električnega omrežja in so delali kar na Novem bregu. Proti koncu julija se je skupini pridružil še Stane Vrščaj, ki je temeljito popravil agregat in uredil celo vklapljanje na daljavo. Vodja skupine je bil ta čas Jože Kopinič, ki je tudi šifriral depeše.

Da je bila zveza vzpostavljena s postajo, ki so jo izdelali v Bizjakovi delavnici, potrjuje Prsičevo pismo Turku, dne 14. VIII. 1942, kjer mu odgovarja na nekatera strokovna vprašanja iz njegovega pisma z dne 7. VIII. 1942. Med drugim piše, da je »Moskovik« (postaja za zvezo z Moskvo) že v Ljubljani imel to napako, da je amplifikator osciliral, vendar ga je vseeno odposlal, kot izhod za silo, dokler ne naredijo boljšega. Svetuje mu še, naj ga ne predeluje in popravlja, kvečjemu če ga mehansko malo izboljša.[65]

Zvezo so kljub temu redno in uspešno vzdrževali do 15. VIII. 1942, ko je ofenziva dosegla Rog in so se morali umakniti. Naložili so nahrbtnike s postajo in radijskim materialom in se odpravili globlje v kočevske gozdove. Že prvi dan pa se je pokazalo, da je bilo povelje za umik prepozno izdano, ker je bil Rog že na gosto posejan z italijanskimi vojaki in je za vsako skalo, vsakim grmom, vsakim drevesom prežala smrt. Prebijali so se skozi sovražnikove obroče, padali iz zasede v zasedo in pri tem izgubili aparat in ves material. Razkropili so se na vse strani in reševali gola življenja, kakor je kdo vedel in znal.

Po ofenzivi so se vsi kot po nekem čudežnem naključju sešli v Belokranjskem odredu. Odpravili so se na Rog iskat izgubljeno robo, vendar niso ničesar našli. Ker so tudi skladišča na Krimu Italijani popolnoma uničili, ni ostalo pravzaprav nič od skoraj enoletnega uspešnega dela v Bizjakovi radiodelavnici.

Žal se to ni zgodilo prvič in poslednjič. Tudi kasneje, ko ni bila vzrok ofenziva, so se pošiljke aparatov in drugega blaga pogosto izgubljale, potem ko so jih iznajdljivi aktivisti Centralne tehnike kljub velikemu tveganju srečno spravili iz Ljubljane čez blok. Če pomislimo, kakšno ovinkasto pot, mimo sovražnikovih zased, prek kurirskih postaj in skozi mnogo rok so morale opraviti, preden so prišle do cilja, je tudi razumljivo, da so le redke srečno prispele do naslovljenca. Druge so se ali izgubile, propadle v kakšni hajki, ali pa si jih je prilastil kdo, ki sicer ni bil upravičen, vendar tudi potreben te ali one reči iz paketa. Najbolj so bile v nevarnosti pošiljke orodja, ki so le izjemoma prišle v prave roke. Zato je bil Turk tem bolj vesel, ko se je nekoč tudi to primerilo, kot vidimo iz njegovega pisma Heli, 10. VIII. 1943, kjer piše: »Prejel sem pošiljko orodja od 27. VII. 1943. Bila je kompletna!!! Zgodil se je čudež!«

Če se povrnemo k naštevanju postaj, ki so jih v Ljubljani pripravili, moramo omeniti še dve. Eno je proti koncu leta 1941 kupil Kukovec od radioamaterja Iva Briclja. Bila je narejena za radiotelegrafijo in radiotelefonijo, velika in težka, zato jo je Goršič poimenoval »Krava«. Imela je okoli 35 W moči, valovno dolžino 40 m in 80 m, in bila namenjena za zvezo Ljubljane z vodstvom osvobodilnega gibanja v partizanih.

Najprej so jo spravili v bunker pri Petaču, ki je imel hišo blizu Save v Obrijah. Prostor pa je bil zelo vlažen in se je material v njem hitro kvaril. Zato so spomladi 1942 prepeljali postajo k mizarju Lojzetu Kosu na Ježico št. 21. Ta je imel

skrivališče pod svojo delavnico. Vanj se je prišlo skozi dno lončene peči, iz katere je bilo treba dvigniti pločevinast sod, ki je zakrival vhod in rabil za kurišče. Poleg »Krave« je bil v tem bunkerju še »Tomaž«, 15-vatni radiotelegrafski oddajnik, ki ga je izdelal Luznar.

Približno takrat, ko sta se Turk in Klis odpravila v partizane (maja 1942), da bi tam usposobila staro jugoslovansko vojaško radijsko postajo, je odšel Miloš Brelih na Ježico, da bi pripravil »Kravo«. Ko bi bili aparati na obeh straneh popravljeni in preizkušeni, naj bi vzpostavili medsebojno zvezo.

Brelih se je maja in junija zadrževal v bunkerju na Ježici. Temeljito je pregledal oddajnik in popravil škodo, ki je nastala zaradi vlage. Priskrbel si je električno pečko, da je bil prostor bolj suh, in zaradi varnosti izdelal še preprosto, vendar zelo domiselno signalno napravo.

V delavnici je visela lesena deska z žeblji, na katere so obešali razno orodje. Dva žeblja sta imela zadaj na zidu stik z žico, ki je vodila v bunker in bila priključena na signalizacijo. Kadar je pretila nevarnost, je gospodar ali pomočnik v delavnici obesil čez ta dva žeblja kladivo in s tem sklenil električni tokokrog. V bunkerju je zagorela rdeča luč, obenem pa se je izklopil ventilator, da ni ropotal, in ugasnila peč. Tako je bil Miloš opozorjen, da so v bližini Italijani in mora nehati s poskusi. Ko je bila nevarnost mimo, je gospodar snel kladivo z deske in signalna lučka je ugasnila.

Miloš je iz bunkerja napeljal tudi telefon v delavnico in kuhinjo, kar je bilo več kot potrebno, saj sam ni mogel zlesti iz skrivališča, ker je moral nekdo od zunaj najprej vzeti iz peči sod, nato pa odpreti loputo na dnu.

Bunker je bil kar udoben, okoli 3,5 m dolg in 3 m širok, slabo pa je bilo to, da je zanj vedelo preveč ljudi. Zgradili so ga že leta 1941, uporabljali pa so ga okoliški aktivisti OF in člani vaške zaščite tudi še potem, ko je bila v njem radijska postaja. Tako se je zateklo vanj nekoč, ob italijanski raciji, poleg gospodarja in Miloša še pet ljudi. Gospodinja je hitro zakurila peč, dim pa je zaradi neke premaknjene opeke v dimniku uhajal v prezračevalni jašek in v bunker. Kmalu jih je začelo dušiti, slekli so suknjiče in skušali z njimi zamašiti odprtino za zračenje, pa ni dosti zaleglo. Na srečo so Italijani še za časa odšli, gospodinja pa je hitro z vodo pogasila ogenj, dvignila sod iz peči in odprla loputo, ko so bili že vsi solzni od dima. Podobno »prekajevanje« v dimu je doletelo Miloša še

dvakrat. Enkrat je s pomočjo telefona kmalu priklical pomoč, drugič pa se je to primerilo ponoči (smodil se je transformator), in se mu je le s skrajnim naporom posrečilo, da se je sam še pravočasno rešil.

Kosov bunker je bil preveč znan, da bi bil dovolj varen, zato je vodstvo sklenilo, da bodo zgradili za radijsko postajo skrivališče pri Heleni in Janezu Hočevarju v Tomačevem, V dolini št. 13. Tudi tukaj je bil prostor v kleti, vanj pa se je prišlo skozi premično dno pralnega korita. Tja so se preselili v začetku julija 1942.

»Kravo« so spravili v manjše zaboje, jih naložili na voz in dobro prekrili s travo. Voznika pa je vseeno skrbelo, kako bo prišel mimo Italijanov, ki jih je bilo tukaj vedno dovolj. Ljubljana je bila takrat že ograjena z žico in ta meja je bila v neposredni bližini in dobro zastražena. Ker se je ravno pripravljajo k nevihti, je počakal, da se je vsul dež, in nato v najhujšem nalivu odpeljal z Ježice na Tomačevo. Računal je s tem, da si bodo Italijani rajši poiskali zavetje pod kakšno streho in ga ne bodo ustavljali.

V tomačevski bunker se je poleg Miloša, ki je skrbel za aparate, vselila še Urška Velušček-Micka, izurjena radiotelegrafistka, ki naj bi vzpostavila in vzdrževala zvezo. Pri tem pa nista imela sreče. Poskusi so trajali le kratek čas, saj je Turk svojo postajo pripravil za delo z ljubljansko šele v začetku avgusta. Medtem pa so se razmere v tomačevskem bunkerju že tako zaostrile, da skoraj ni bilo mogoče delati. Sosedje so zaslutili, da se v hiši nekdo skriva, zaradi česar sta se gospodar in gospodinja močno prestrašila, in so morali bunker že v prvi polovici avgusta izprazniti. »Tomaža« so poslali v Ljubljano, »Kravo« pa odpeljali v Podlipoglav in jo tam skrili. Miloš je nato odšel v partizane.[66]

V tem času so opustili misel, da naj bi bil ljubljanski oddajnik onstran žice, to je izven mesta, in se odločili, da bodo rajši pripravili primeren prostor v mestu samem. V ta namen so dodelili radijskemu sektorju bunker pri Franju Romihu pod Rožnikom, Pot na Drenikov vrh št. 1.[67] Prostor sam je bil že zgrajen, treba ga je bilo le še primerno opremiti. Bil je precej majhen toda dobro skrit. Imel je električno napeljavo, posebej je bilo treba speljati še priključek za anteno, ki pa je morala biti taka, da ne bi nikomur vzbujala suma. Zato so pritrdili na utico, ki je stala v kotu vrta, visok železen drog. Ta je nosil zgoraj vetrnico, spodaj pa posodo za prestrezanje padavin,

kar je dajalo videz vremenske opazovalnice. Od hiše so napeljali električni vod za razsvetljavo v utici. Da ne bi kdo kaj posumil, so postavili vanjo delovno mizo in nekaj orodja, da je bila podobna domači mizarski delavnici. Drog, ki je rabil za anteno, ni bil stalno zvezan z električnim vodom v hišo in od tam v bunker, ampak ga je bilo treba sproti priključiti nanj s kratko žico in sponkami. V bunkerju je bilo posebno stikalo, s katerim so to anteno spojili z oddajnikom. Vsa dela je opravil Franjo Romih sam, za prostor pa so vedeli le Goršič, Gruden, Tomova in pa seveda odgovorni iz CK KPS.

Ob koncu opisovanja dela radijskega sektorja v prvem letu njegovega obstoja poglejmo še, kaj nam povedo redki ohranjeni dokumenti. Največ zvemo iz pisma, ki ga je 4. VIII. 1942 pisal Miloš Brelih Borisu Kidriču. Med drugim beremo v njem tudi to:[68]

1. Kot sem že večkrat sporočil, smo poslali gor sedem oddajnih radijskih aparatov (šest za Vas, enega za Štajersko) ter 18 sprejemnikov. Poleg tega še štiri diname (dve na bencin, dve ročni) za proizvajanje energije za oddajnike. Ostalim so priloženi nadomestni deli namesto agregatov, ki jih nismo mogli dobiti. Poleg teh oddajnikov imate še »Kravo«, »Tomaža« in »Kričača«, torej 10 oddajnikov. Glede stroškov si v veliki zmoti. Po izkazih Fečke, ki je razpolagal z denarjem, so stroški 60.000 lir, odkar sem jaz zraven pa znašajo 30.000 lir, če se prav spominjam.

2. Če aparati niso prišli na pravo mesto, ni naša krivda. Poslali smo jih po najbolj zanesljivi poti in o pravem času. Poiščite jih na osvobojenem ozemlju, mi jih od tod ne moremo.

3. Močnejših oddajnikov kot je »Krava« in kot je tisti, s katerim že razpolagate, nimamo. Vsi so enakega tipa.

4. Zanesljivejšo zvezo bo mogoče doseči s »Kravo«, ki bo obenem uporabna za propagando. Zdaj je spet v popravilu, ker se material v vlažnem prostoru hitro kvari. Telefonski del je v redu. Kakor hitro bo »Krava« popravljena, Vam jo pošljemo gor. Z Vaše strani pripravite vse za prevoz, tudi skozi Ljubljano. Koliko ljudi bo moralo biti zraven, še ne vem, ker moram še govoriti z organizatorjem transporta. Hkrati pridem tja tudi sam.

5. Za zdaj postavite anteno kot kaže skica. Rado se bo znašel, če je odsoten, pa Vam lahko vsak tehnik pomaga na podlagi pojasnil, ki sem jih priložil.

Sledi še nekaj točk.

Pismo je dvakratni prevod, najprej iz slovenščine v italijanščino, nato pa iz italijanščine v slovenščino, zato je jezik ponekod okoren, oziroma tehnično izražanje netočno. Original je v italijanski ofenzivi zaplenila divizija Cacciatori, v arhivu pa se nahaja italijanski prevod.

Nas zanima predvsem prva točka, kjer so našteti aparati, ki so bili poslani partizanom. Brelih piše, da je bilo odposlano sedem postaj (oddajnikov). Iz referata Prsiča (Ivana Grudna) z dne 7. VIII. 1942 pa povzemamo, da je bilo izdelano dotlej devet postaj (oddajnikov in sprejemnikov), od teh pa pet odposlano.[69] V obeh primerih gre za iste aparate, narejene v radiodelavnici, ki je delala po Grudnovih načrtih. Bolj verjetna je Brelihova trditev o sedmih odposlanih aparatih, saj lahko predpostavljamo, da ga je med pripravami za vzpostavitev brezžične zveze Goršič sproti obveščal o pošiljanju aparatov partizanom, ker je moral vedeti, kdaj bo na osvobojenem ozemlju nared postaja, s katero bo skušal vzpostaviti zvezo. Drugo, kar potrjuje Brelihove navedbe, je dejstvo, da so jeseni 1942 razpolagali v Ljubljani le še z dvema oddajnikoma, od katerih so enega namestili v svoj bunker pri Romihu, drugega pa poslali partizanom v Dolomite.

Rudi Jančar prav tako navaja v svojih spominskih zapiskih iz leta 1946,[70] da je bilo odposlano iz Ljubljane 7 postaj. Poleg teh sta bila zunaj še »Krava« in »Tomaž«, medtem ko je bil »Kričač« takrat spravljen v Ljubljani.

S tem bi bili našteti vsi oddajniki (kolikor se jih je dalo dokazati), katere so izdelali sodelavci radijskega sektorja v prvem letu njegovega obstoja. Izjema je le »Krava«, ki so jo kupili. Vseh skupaj je bilo dvanajst. Deset samo za telegrafijo, eden za radiofonijo (»Kričač«), eden pa za oboje (»Krava«).

Če smo to število kljub skopim podatkom lahko dovolj hitro in zanesljivo ugotovili, pa naletimo na večje vežave in nejasnosti pri ugotavljanju njihovih tehničnih lastnosti. Tukaj si razni podatki med seboj ne le nasprotujejo, ampak je vsaj tehniku takoj jasno, da ne morejo biti resnični. Žal se niso ohranili načrti in tudi noben dokument, kjer bi kakšen član radijskega sektorja pisal o teh stvareh. Ohranila pa so se pisma Edvarda Kardelja, Lidije Šentjurc, Milana Škerlavaja, ki govore o 75 W in 35 W postajah, ki so v Ljubljani na voljo za zveze.[71] Zgodovinar, ki bi slepo prepisal te številke, bi napravil veliko napako, ker tako močnih postaj ni bilo. Izjema je bila le »Krava«, ki je imela nekaj deset vatov moči, in sicer 35 W,

vsi ilegalno izdelani oddajniki pa so bili znatno šibkejši. Po tedanjih ocenah bi bili podatki naslednji:

»Kričač« okoli 6 W, 27 m[72]

»Tomaž« okoli 15 W, kratki valovi[73]

»Golob« okoli 10 W, 80 m do 150 m[74]

»Tone Tomšič« okoli 25 W, 30 m.[75]

»Golob« je bila splošna oznaka za oddajnike z valovno dolžino 70 m do 200 m, tako imenovan vmesni pas. Izdelovali so jih v Bizjakovi radiodelavnici in poslali partizanom od februarja 1942 do junija 1942, šest po številu, namenjeni pa so bili za brezžične zveze med odredi in glavnim štabom.

Za sprejemnike, tako nove kot predelane, ne moremo napisati nobenega vsaj približno zanesljivega števila. Brelih govori o osemnajstih, ki so bili poslani partizanom, koliko pa jih je ostalo v Ljubljani, ne vemo. Z gotovostjo pa lahko trdimo, da precej več, saj so mnogi ljubljanski aktivisti poslušali poročila. Tehniki iz radiodelavnice pa se tudi spominjajo, da so jih izdelali ali predelali vsaj nekaj deset.

Podobno velja za pogone generatorjev. Razen v Brelihovem pismu niso številčno nikjer omenjeni. Glede na to, kar smo o njih prej zapisali, pa lahko sklepamo, da je število štiri kar realno.

Nobenih podatkov tudi ni o tehničnem materialu, kaj vse so nakupili in koliko in kam pošiljali. Rudi in Jaka Jančar se spominjata, da so iz delavnice pogosto s triciklom odvažali material na razne javke, v delavnice in skrivališča. Organizacijo teh prevozov in zbiranje materiala je imela na skrbi njuna sestra Lizika.

Ob zaključku enoletne bilance dela radijskega sektorja v Ljubljani lahko rečemo, da je bilo narejeno precej — enajst radijskih postaj, več deset sprejemnikov, nekaj pogonov — žal pa mnogo tega nikoli ni služilo svojemu namenu, ker je bilo prej uničeno ali izgubljeno. Bila je pač vojna.

Obdobje od septembra 1942 do oktobra 1943

Septembra 1942 je odšel Milko Goršič v partizane, organizacijsko vodstvo radijskega sektorja je za njim prevzela Vida Jelka Tom, z ilegalnim imenom Hela, tehnično delo pa je še naprej vodil Ivan Gruden-Peter Prsič. To je bil čas po veliki

italijanski ofenzivi, katere posledice so se odražale tudi v Ljubljani.

Bela garda, ki je bila prej skrita in slabo organizirana, se je močno okrepila že med ofenzivo, še bolj pa po njej, ter s propagando in nasiljem sejala med ljudi negotovost in strah. Treba se je bilo boriti proti zbeganosti in pasivnosti tudi v tistih vrstah ljudi, ki so bili prej zvesti pristaši OF. Ker je bila med ofenzivo nekaj časa pretrgana tudi zveza med Ljubljano in vodstvom osvobodilnega gibanja, ni bilo poročil o dejanskem stanju narodnoosvobodilne vojske, zato je bilo težko dovolj prepričevalno pobijati sovražnikovo propagando o uničenju partizanov. Zaradi naraščajočega terorja in aretacij so bili ljudje preplašeni in celo nekateri nekdanji vneti pristaši in sodelavci OF so iz strahu odrekli svojo pomoč.[76]

Zaradi takega vzdušja in neugodnih okoliščin so se tudi finančna sredstva znatno zmanjšala, kar je dodatno oteževalo ilegalno delo. Te spremembe in težave je močno občutil tudi radijski sektor. Zaloge materiala so bile že precej izčrpane, porabili so jih pri izdelavi aparatov in pošiljkah partizanom. Denarja, da bi na novo nakupovali, pa ni bilo. Delavnica, kjer je prej devet tehnikov bolj ali manj javno delalo za radijski sektor, je postala nenadoma skoraj neuporabna. Eden izmed tehnikov, ki že prej ni bil naklonjen osvobodilnemu gibanju, vendar se je potuhnil in vsaj ni poskušal ovirati dela, je postal sedaj odkrit sovražnik.[77] Jelki, ki je že od pomladi prihajala v delavnico, bodisi po material, bodisi po aparate, je naravnost zagrozil, da bo poklical policijo, če se še kdaj prikaže. Seveda so bili v enaki nevarnosti tudi drugi sodelavci, če bi jih zalotil pri ilegalnem delu. Poleg tega je bilo sedaj v delavnici manj tehnikov, ker sta bila dva v partizanih, eden pa zaprt. Vse to se je močno poznalo pri delu, ki se je zelo skrčilo.

To izgubo so vsaj deloma nadomestili Jelkini kolegi, ki so izdelovali modele po Petrovih načrtih. Najzahtevnejše delo je opravljal Milan Železnik. To je bil nožni agregat, za katerega naj bi uporabil kolektorski motor iz starega sesalnika za prah, ki pa ni bil najbolj primeren za te namene. Milan je konstruiral osi, zobato predležje, ohišje in nožni pogon. Nabavil je posamezne sestavne dele v raznih trgovinah ali pa jih dal izdelati obrtnikom, ter agregat sestavil in mehansko preizkusil. Treba bi bilo prilagoditi še električni del, vendar tega ni dokončal, ker so ga prej zaprli. Verjetno je to tisti nožni agregat, o katerem piše Prsič Turku 6. XII. 1942, da že teče in bo čez

tri tedne gotov. V naslednjem pismu, 5. 1. 1943, pa sporoča, da še ne bo kmalu narejen, kar kaže, da so imeli pri delu težave. Čez en mesec pa javlja, da je bil agregat izdelan, vendar slab in sploh ni bil primeren za na teren, zato so začeli delati novega.

Pavle je med tem izdeloval majhen oddajnik, Gregor pa sprejemnik. Material je vsem tem prinašala Jelka, ali pa priskrbela denar, da so ga sami kupili. Peter jih je od časa do časa obiskoval, da je videl, kako delo napreduje, ter jim svetoval in pomagal pri električnih preizkusih.[78] Približno takrat, to je jeseni 1942, je pripravil načrt še za en oddajnik, moči okoli 10 W, toda za kratke valove. Tega je sestavljal Rudi Berce. Dali so mu ime »Jurček«, njegova oblika pa je bila kaj nenavadna. Vdelan je bil v plitvo podolgovato škatlo, ki je spominjala na škatlo za violino.[79]

V Bizjakovi radiodelavnici so ta čas izdelovali tri kakovostne super sprejemnike na baterije, ki jim je bilo treba vdelati tudi valovno območje 80 m do 200 m.[80] Sedaj so le še redki opravljali to delo in kar se da naskrivaj, še pred nekaj meseci pa so skoro vsi delali za radijski sektor, ne da bi to kaj zelo skrivali, ali se bali izdajstva.

Iz vsega zgoraj navedenega vidimo, da so bile delovne razmere jeseni 1942 mnogo slabše kot prvo leto. Imeli so manj sposobnih ljudi, ker so bili nekateri že v partizanih (Rudi Jančar, Miloš Brelih, Milko Goršič, Lojze Čergan, Rado Luznar), in nobenega pravega delovnega prostora, odkar niso več mogli uporabljati Bizjakove radiodelavnice, kjer so prej umerjali in preizkušali izdelane aparate.

Posamezni sodelavci so delali na svojih domovih brez pravega orodja in instrumentov. Pri delu so morali biti zelo oprezni in sproti vse poskriti, da ne bi ob raznih hišnih preiskavah kaj našli, kar bi bilo dovolj, da se iz zapora ne bi več vrnili. Izjema je bil edino Berce, ki je imel dobro urejen poseben prostor za delo in ga je lahko tudi brez skrbi uporabljal, ker je bil zaposlen kot radiotehnik pri Radiovalu in je zanje popravljal aparate kar doma. Njemu edinemu se ni bilo treba bati preiskav, ker se je vedno lahko skliceval na svojo zaposlitev. Zato je lahko imel pri sebi tudi nekaj več materiala, saj nihče ni mogel uganiti, čemu je namenjen.

Jelka je v Ljubljani vzdrževala zvezo s poverjenico CK KPS, ki ji je dajala naloge, po kurirskih poteh Centralne tehnike pa je bila v pismenih stikih s partizanskimi tehniki,

predvsem s Turkom. Povezovala je ljubljanske sodelavce radijskega sektorja, jim prinašala to, kar so rabili za delo, posredovala Petrova navodila in odnašala izgotovljene aparate. Pripravljala je pošiljke tehničnega blaga za partizane, tako da je naročeni material vzela iz skladišča radijskega sektorja ali nakupila, dostavila na javko Centralne tehnike, od tam pa so ga poslali dalje. Ker je to delo opravljala skoraj dve leti, je razumljivo, da ni šlo vselej gladko. Pisma in naročilnice je še lahko spravila v skrivni predal ročne torbice, zavitkov orodja, radijskega materiala in aparatov pa se ni dalo skriti, treba jih je bilo prenesti kakorkoli že. Nemalokrat so bili težki in veliki, sumljivo pa je bilo v tistih časih skoraj vse, kar je kdo prenašal. Poleg tega so bile tudi racije in blokade zelo pogoste, zato je bilo treba biti še toliko bolj iznajdljiv in previden.

Ko je nekoč nesla oddajnik iz bunkerja pod Rožnikom na javko, od koder naj bi ga poslali v Dolomite, je opazila, da sta ji v Tivoliju pričela slediti dva agenta. Pospešila je korak in izbirala pot med najbolj gostim grmovjem in drevjem, skrivaj pogledovala nazaj in stekla na vso moč, kadar jo je zakrilo zelenje. Na planem je nehala teči in iskala naslednje kritje, da bi jima čimprej izginila izpred oči in spet lahko tekla in tako povečala razdaljo med seboj in njima. Begala je po ovinkastih tivolskih poteh in se počasi približevala železniški progi in mestu. Srečno se je izmuznila zasledovalcema, vseeno pa si ni upala takoj na javko. Napravila je še nekaj ovinkov po mestnih ulicah, in šele ko se je prepričala, da ji nihče ne sledi, je aparat oddala. Dan je bil zelo vroč, oddajnik pa težak, ker je imel vgrajen tudi napajalni del, in če prištejemo še strah, ki ga je užila, ni čudno, da je bila ob koncu do kraja upehana in prepotena do zadnjega lasu.

Še večkrat se ji je primerilo, da je morala bežati, bodisi pred Italijani, bodisi pred domačimi izdajalci. Zato je vselej, kadar je imela pred seboj kakšen bolj tvegan opravek, že vnaprej premislila, katero pot bo ubrala, da bi se čim manj izpostavljala, obenem pa lahko tudi izmuznila, če bi bilo treba. Za to so bile najbolj pripravne hiše, ki so imele poleg glavnega vhoda še kakšen stranski izhod v drugo ulico, pa tudi nekatera dvorišča, kamor je neopazno smuknila in se pritajila, dokler ni bila nevarnost mimo.

Tudi legitimiranje na ulici in brskanje po žepih in prtljagi je bilo takrat precej v navadi in sila neprijetno za aktiviste Osvobodilne fronte, saj so skoraj vedno imeli pri sebi kaj ta-

kega, česar sovražnik ni smel odkriti. Še najbolj je pomagalo, če so ohranili mirno kri in brezskrben videz, ter skušali obrniti sovražnikovo pozornost drugam, na kakšno nepomembno stvar, ali ga kako drugače zamotiti.

Kljub težkim delovnim razmeram je vseeno kazalo, da bo delo kar v redu teklo, čeprav v nekoliko skromnejšem obsegu kot pred letom dni. Božične racije, decembra 1942, pa so te načrte prekrižale. Zaprli so najprej tri sodelavce, Milana Železnika, Gregorja Cerkvenika in Jaka Jančarja, čez štirinajst dni pa še Pavleta Tepino.[81] Tako je radijski sektor čez noč izgubil kar štiri tehnike, in to prav tiste, ki so delali modele za nove aparate. Da bi bila nesreča še večja, so obenem s tehniki izgubili tudi aparate, ki so jih ti delali, ker so bili nekje skriti. Le Milanov nožni pogon so našli. Niso pa mogli do modela oddajnika in sprejemnika, pa tudi za tri že gotove baterijske sprejemnike, ki so jih izdelali v Bizjakovi delavnici, niso vedeli, kje so shranjeni. Prav te sprejemnike pa so nujno potrebovali za dopolnilo »Jurčku« in »Kričaču«.[82] Odkrili so jih šele čez dober mesec in jih poslali v Dolomite prav zadnji trenutek, ker so se do takrat razmere že tako spremenile, da je bilo nekaj časa zelo težko spraviti pošiljke čez blok.[83]

Ker je bil med zaprtimi tehniki tudi Jaka Jančar, je bila pretrgana zveza z Bizjakovo delavnico, in tako je prenehalo še tisto majhno sodelovanje, kolikor ga je ostalo po ofenzivi, kar je praktično pomenilo, da s to delavnico vsaj za zdaj ne morejo računati. O tem težkem položaju govore tudi ohranjena Prsičeva pisma Turku v Dolomite.[84] Ta je nato pisal enemu od tehnikov v delavnici, da bi jih spet pritegnil k delu. Takoj so bili pripravljeni še naprej sodelovati, predvsem s pošiljkami materiala, ki so ga takrat najbolj rabili, ker so v Dolomitih pripravljali svojo radiodelavnico.[85] Na srečo se je marca 1943 vrnil iz zapora Jaka Jančar in spet prevzel organizacijo ilegalnega dela v delavnici. Tudi Cerkvenika so izpustili in kmalu za njim Tepino, medtem ko so Železnika odpeljali v internacijo.

Velike spremembe so doživeli tudi partizanski tehniki. Ofenziva jim je za nekaj časa onemogočila delo, in kar je bilo še hujše, izgubili so aparate in material in se razkropili na vse strani. Ko je glavna nevarnost minila, so se spet zbrali in iskali možnosti, da bi delo obnovili.

Vodstvo osvobodilnega gibanja se je po veliki italijanski ofenzivi preselilo v Dolomite. Tam so med drugim pripravljali tudi prostor in aparate za ponovno vzpostavitev brezžične

zveze z Moskvo, ki je bila po enomesečnem uspešnem delu zaradi ofenzive prekinjena. Na vso moč so priganjali, da bi ta zveza čimprej spet zaživela.[86] Kako važna je bila za narodnoosvobodilno gibanje pove že dejstvo, da so se prek nje sporazumevali tudi z vrhovnim štabom NOV in POJ.[87]

Radijski sektor v Ljubljani je imel takrat (oktobra 1942) na zalogi le dva oddajnika tipa »Golob« brez sprejemnikov, ki pa že zaradi neprimerne valovne dolžine nista prišla v poštev. Nekje je bil spravljen še »Tomaž«, 15 W kratkovalovni oddajnik, zunaj, blizu Podlipoglava, pa na dele razstavljena »Krava«. Niso pa imeli nobenega primernega tehnika, ki bi ga poslali tja, da bi postajo pregledal in spravil v red. Kazalo je, da bo šlo še najhitreje, če usposobijo »Tomaža«, ki so ga poslali v Dolomite. Obenem so poslali tudi neko jugoslovansko vojaško radijsko postajo, vendar se je ta spotoma izgubila.[88]

Med tem so si partizanski tehniki močno prizadevali, da bi prišli v stik z vodstvom in se pogovorili, kje in kako bi začeli delati za ponovno vzpostavljanje brezžičnih zvez. Ohranjeno je pismo Rudija Jančarja-Turka z dne 21. IX. 1942, v katerem sporoča Edvardu Kardelju, da se nahaja skupina radiotehnikov v I. bataljonu Belokranjskega odreda, kamor je prišel pred dnevi tudi Drago Hartner, ki jim je povedal, da je »Krava« spravljena v bunkerju blizu Ljubljane. Ker niso več našli aparata in materiala, ki so ga med ofenzivo izgubili na Rogu, predlaga, da bi s »Kravo« obnovili prekinjeno zvezo z Moskvo in vprašuje, kako bi prišli do nje.[89] Kaže pa, da so bile takrat poštne in kurirske zveze zelo počasne, ker se ofenziva še ni polegla, zato so prispeli tehniki šele čez dobra dva meseca na odrejeno mesto.

Prvi je prišel v Dolomite Miloš Brelih v začetku novembra.[90] Kaj hitro je ugotovil, da ne more nič narediti, saj tam ni našel ničesar razen »Tomaža«, pa še ta je bil pokvarjen in brez sprejemnika. Takoj je pisal Jelki v Ljubljano po orodje in najnujnejši radijski material ter instrumente, da bi se lahko lotil dela. Prvo pošiljko pa je prejel šele čez tri tedne, v začetku decembra, čeprav je bil material iz Ljubljane pravočasno odposlan in tudi srečno prispel čez blok, nato pa je nekje obtičal in se ni nihče pobrigal zanj. Šele na Kardeljevo intervencijo so to stvar uredili.[91]

Prve dni decembra so prispeli v Podlipoglav partizanski radiotehniki, ki so pred ofenzivo delali na Rogu. V manjših skupinah so odšli dalje v Dolomite. Najprej so se odpravili na

pot Turk, Luznar in Čergan, ki so vzeli s seboj dele »Krave« in nekaj radijskega materiala iz skrivališča. Otovorjeni s težkimi nahrbtniki so ponoči padli v sovražnikovo zasedo in se komaj prebili z dragocenim tovorom na varno ter ga nato srečno prenesli na cilj. Spotoma se jim je pridružil Klis, ki je odšel iz Podlipoglava že en dan prej, pa je prehodil le del poti, ker za naprej ni bilo kurirja. V Dolomitih jih je že čakala Urška Velušček-Micka,[92] čez par dni pa sta prispela še Stane Vrščaj in Drago Hartner.

Sedaj je bila zbrana vsa skupina, ki jo je organizacijsko vodil Miloš Brelih, z ilegalnim imenom Mitja ali tudi Miha R., za tehnično delo pa je skrbel Rudi Jančar-Turk. Nastanili so se v Hruševem št. 4, po domače pri Čedru. Lastnik Franc Lasič je živel v Ljubljani in le poleti zahajal sem, vendar hiša ni bila prazna. V veliki sobi je živela mati s petimi majhnimi otroki, ki so jim požgali domačijo, in so zdaj tukaj dobili streho nad glavo. Ostale prostore pa so zasedli partizanski tehniki in radiotelegrafisti. Nekateri so se pod Mickinim vodstvom urili v telegrafiji, drugi so popravljali aparate. Miloš je organiziral tudi redno poslušanje radijskih poročil in naložil to skrb Dragu. Tik pred novim letom je poslal Klisa v Podlipoglav po tehnični material, ki je še ostal tam.[93]

Iz Ljubljane so jim poslali več pošiljk orodja in radijskega materiala, ki pa so jih zelo neredno in z zamudo prejemali. V zimskih mesecih 1942—43 je bilo celo za Centralno tehniko precej težko spraviti čez blok količkaj večji paket, zato so tehniki skušali navezati stike z mestom tudi sami, prek svojih znancev, in res so marsikatero pošiljko prejeli tudi na ta način. Ena takih zvez je bila Čerganova mati, ki je prenašala pošto med Turkom in Jelko ter manjše zavitke iz Ljubljane v Dolomite in nazaj. Podobno pot je imel tudi Miloš za zvezo z Jelko.[94] Izkazalo se je, da so bili ti stiki bolj hitri in zanesljivi, ker je prav v tistem času prenašal pošto po liniji Centralne tehnike nek bivši orožnik, ki je delal v sektorju za odpremljanje pošiljk partizanom in vzdrževal zvezo med vodstvom osvobodilnega gibanja v Dolomitih in Ljubljano. Ko so se začele januarja 1943 številne aretacije aktivistov Centralne tehnike, je ta izginil. Varnostna obveščevalna služba pa je kmalu nato odkrila, da je gestapovski vrinjenec, ki je nosil pisma šefu gestapovske obveščevalne službe v Ljubljani, da jih je prefotografiral, šele nato pa oddal naprej. Seveda je dobila te kopije tudi italijanska policija. Turku in Brelihu sicer ni

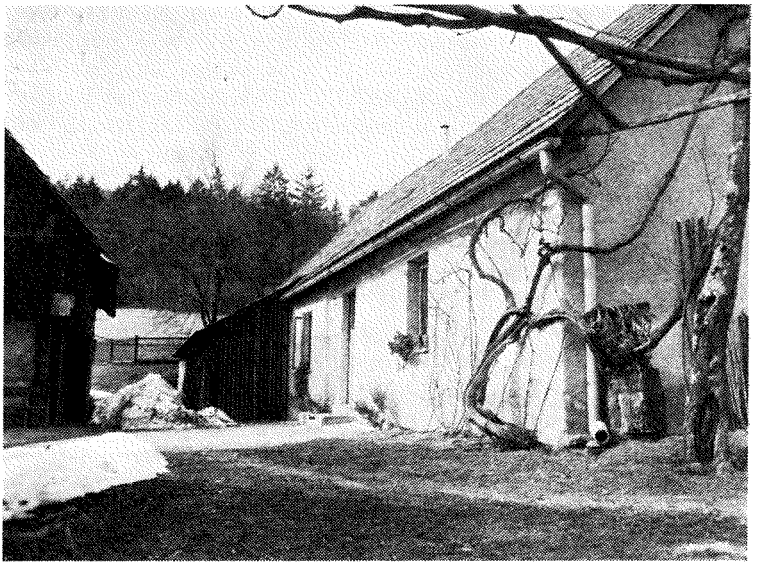

Hiša v Gaberju št. 9; od tod so vzpostavili brezžično zvezo z Moskvo januarja 1943. (Foto: Dušan Lasič 1976.)

mogla do živega, za Jelko pa je bila stvar bolj nerodna in se je morala umakniti v ilegalo. Tako je postalo tudi razumljivo, zakaj je bilo toliko težav pri odpremljanju pošiljk v Dolomite in zakaj se jih je toliko izgubilo.[95]

Turk in Luznar sta se kmalu preselila iz Hruševega v sosednjo vas, v Gaberje št. 25 (sedaj 11), k Francu Babniku, po domače Špagarju. Tu je imela ciklostilna tehnika precej velik bunker v kleti. V njem sta dobila za nekaj časa prostor, da sta se lahko v miru in bolj brez skrbi lotila tehničnega dela. Njuna prva naloga je bila usposobiti radijsko postajo za zvezo z Moskvo.[96]

Luznar se je odločil, da bo predelal »Tomaža« in mu povečal moč, Turk je vzel v roke sprejemnik Radione 541 B, naredila sta še usmernik in Collinsov sklop za anteno, in postaja je bila v dobrem mesecu pripravljena. Prvič so poskušali z njo vzpostaviti zvezo 26. I. 1943. Za delo so si izbrali hišo na bregu, Gaberje št. 6 (sedaj 9), pri Angeli Mravlje ali po domače pri Mežnarjevih. Telegrafistka Micka je že nekaj časa poslušala

klicne znake svojega ruskega sodelavca in ga je vselej hitro našla, vendar je trajalo par dni, preden ji je ta odgovoril. Zveza je bila spet vzpostavljena po petinpolmesečni prekinitvi. Točnega datuma, kdaj se je to zgodilo, ne vemo, zelo verjetno pa zadnje dni januarja, kajti v pismu z dne 4. II. 1943 že sporoča Mitja Heli o tem uspehu.[97]

Luznar je zdaj zapustil Gaberje in se preselil v Kozarje št. 47 (sedaj cesta Dolomitskega odreda št. 54) k Škodlar Ivani ter si tam v kletnem bunkerju urejal novo delavnico. Turk, ki je moral odslej skrbeti predvsem za to zvezo, pa se je z Micko vrnil na Hruševo. Ker tam niso imeli električne napetosti, sta morala za vsako oddajo nositi aparate k Mežnarjevim in spet nazaj, kar ni bilo prijetno, ne le zaradi teže, ampak tudi zaradi varnosti, ker so jih domobranci z Dobrove lahko opazovali. Zato sta kmalu dobila nov prostor za delo in stanovanje.

Preselila sta se v Gaberje št. 7. To je bila majhna hišica nad dolino, v kateri je stanovala ostarela dninarica, lastnik pa je bil domobranec na Dobrovi. Ta sovražnik zaenkrat ni bil nevaren, spoprijeti pa sta se morala z drugim, ki je prežal nanju v hiši. V njej je bilo namreč toliko bolh, ki so sestradane in požrešne s tako ihto navalile nanju, da sta se morala najprej lotiti temeljitega čiščenja. Odnesla sta obleke, cunje, posteljnino in odeje na prosto in razgrnila po tleh, ter začudeno opazovala, kako so bolhe skakale tako na gosto, da se je nad razprostrtimi odejami delal kar oblak. Tako zračenje sta opravljala par dni zapovrstjo, preden sta zalego pregnala. Vmes sta hišo od vrha do tal temeljito pometla, poribala in umila, šele nato se je dalo prebivati v njej. Sredi februarja se jima je pridružila Turkova sestra Lizika Jančar, ki se je pri Micki učila telegrafije.[98]

Decembra so poslali iz Ljubljane v Dolomite nov oddajnik imenovan »Jurček«, z močjo okoli 10 W, in pa oddajni del »Kričača«, brez modulatorja in usmernika. Ta dva so na srečo v redu prejeli, čeprav šele po štirinajstih dneh. Izgubila pa se je vsaka sled za »Golobom«, ki so ga odposlali že novembra.[99]

»Jurček« je bil kratkovalovni oddajnik, rabil naj bi kot rezervni aparat za zvezo z Moskvo.[100] Ker pa se je »Golob« izgubil in niso imeli drugih oddajnikov, so ga namenili za zvezo s Primorsko in ga predelali na drugo valovno dolžino, primerno za notranje zveze. Enako so naredili s »Kričačem«, ki je postal osrednja postaja glavnega štaba in s katerim so

kasneje vzdrževali zveze ne le po Sloveniji, temveč tudi z glavnim štabom Hrvatske in vrhovnim štabom NOV in POJ.[101]

Te predelave so opravili januarja in v začetku februarja 1943. Zdaj sta manjkala le še odgovarjajoča sprejemnika. Dobili so ju iz Ljubljane proti koncu februarja in s tem sta bila »Jurček« in »Kričač« sposobna za samostojno delo — oddajanje in sprejemanje depeš.[102] Oddajnika sta imela priključek na omrežje, sprejemnika pa sta bila baterijska, in sicer izmed tistih treh, ki jih zaradi božičnih racij tako dolgo niso mogli najti.

V začetku marca so odšli s »Kričačem« na Dolenjsko Miloš Brelih, Vladimir Klavs in Stane Vrščaj. Že pred njimi pa je odpotoval na Primorsko Drago Hartner pripravljat teren za »Jurčka«, s katerim se je konec marca odpravil iz Dolomitov na Primorsko Silvo Hrast. Njihova naloga je bila vzpostaviti vojaške brezžične zveze in so bili podrejeni glavnemu štabu. Miloš Brelih je kmalu nato odšel na drugo delovno mesto.[103]

Če se še malo pomudimo pri dolomitski delavnici, da bi videli, kaj so v tistih mesecih delali in načrtovali, nas bo o tem najbolje poučilo Turkovo pismo Prsiču dne 25. I. 1943, v katerem našteva, kaj nameravajo izdelati in koliko delavnica trenutno premore.[104] Poleg že omenjenih aparatov »Tomaža«, »Jurčka« in »Kričača«, so imeli še »Kravo«, ki pa ni bila več cela, ker so nekatere dele že porabili pri raznih popravilih. Nameravali so jo predelati in so zato naročili nov material. Imeli so tudi pet sprejemnikov, od katerih pa je bil le eden uporaben. Za meritve in električne preizkuse so imeli na razpolago en univerzalni instrument in en valomer, pa še umetno anteno, s katero so merili moč. Potem so imeli še star bencinski agregat, ki ga pa niso mogli uporabljati, ker niso imeli zanj usmernika. Orodja so za trenutne potrebe imeli še kar dovolj. Hudo pa jim je primanjkovalo vsakovrstnega radijskega materiala, brez katerega niso mogli popraviti pokvarjenih aparatov ali celo izdelati kaj novega. Zato so redno naročali material pri radijskem sektorju v Ljubljani, kjer so se trudili, da bi jim čim več poslali. V vsem jim seveda niso mogli ustreči, ker večjih zalog niso imeli, denarja za nakupovanje pa je takrat bilo zelo malo. Poleg tega nekaterih stvari ni bilo več mogoče dobiti v trgovinah.

Iz ohranjenih spiskov poslanega materiala vidimo,[105] da so kljub temu ustregli vsaj njihovim glavnim željam in potrebam in vse je kazalo, da bo dolomitska delavnica lahko prevzela

glavno serijsko delo, v Ljubljani pa bi delali le še modele za posamezne izdelke ali pa celo le nekatere sestavne dele, predvsem tiste, kjer je potrebna strojna obdelava. O tej zamisli govore pisma Edvarda Kardelja, Rudija Jančarja in Ivana Grudna.[106]

Mislili so celo na to, da bi sčasoma organizirali več delavnic na različnih krajih in se tako kolikor mogoče osamosvojili in zagotovili nepretrgano delovanje brezžičnih zvez. Material za te delavnice bi skušali dobiti tudi od drugod, iz Zagreba in Italije.[107] K takemu razmišljanju je znatno pripomoglo dejstvo, da je bil po božičnih racijah radijski sektor v Ljubljani zelo okrnjen, izgubil je večino tehnikov, ki jih ni mogel več nadomestiti z drugimi, ker jih ni bilo. V času racij in terorja so se celo tisti, ki so že sodelovali, večkrat umaknili in odtegnili delu, nove pa je bilo še toliko teže dobiti, posebno če upoštevamo strogo konspirativnost, v kateri so delali.

Druga težava, ki je hromila delo radijskega sektorja, pa je bilo pomanjkanje materiala, predvsem nekaterih sestavnih delov, brez katerih ni bilo mogoče izdelati novih aparatov. Ker so se pošiljke partizanom tako rade izgubljale, so morali po večkrat poslati ene in iste stvari in so tako porabili svoje zaloge. Čeprav so imeli februarja 1943 še za okoli 15.000 lir različnega tehničnega blaga, bi ga lahko med vso to količino nabrali komaj za 1 oddajnik in en nožni pogon, za sprejemnik pa ga že ni bilo več. Dovolj je bilo, da je manjkala ena sama elektronka ali kak drug nezamenljiv sestavni del.

V tem času je Prsič napravil načrt za 10 kompletnih postaj (oddajnikov, sprejemnikov, agregatov in pribora) in ga 8. II. 1943 predložil CK KPS.[108] Takrat je bil že zadnji čas, če bi hoteli nakupiti nekatere sestavne dele, ki se jih ni več dalo naročiti in jih je že hudo primanjkovalo. Za te najnujnejše nakupe bi potrebovali okoli 43.000 lir, preostali material pa bi naročali in kupovali postopoma. Celotna vsota za deset postaj bi znesla okoli 138.000 lir. Toda denarja ni bilo in načrt je padel v vodo.

Na kratko naj omenimo še to, da so marca 1943 skušali vzpostaviti brezžično zvezo med Dolomiti in Ljubljano, vendar jim to ni uspelo.[109] Ljubljanska postaja je bila nameščena v bunkerju pri Romihu tik pod hribom in izkazalo se je, da zaradi neprimerne lege in instalacij ni bilo mogoče spraviti v anteno dovolj moči. Ko je Jelka preizkušala oddajnik, je ugotovila, da je niti v oddaljenosti par kilometrov niso slišali.

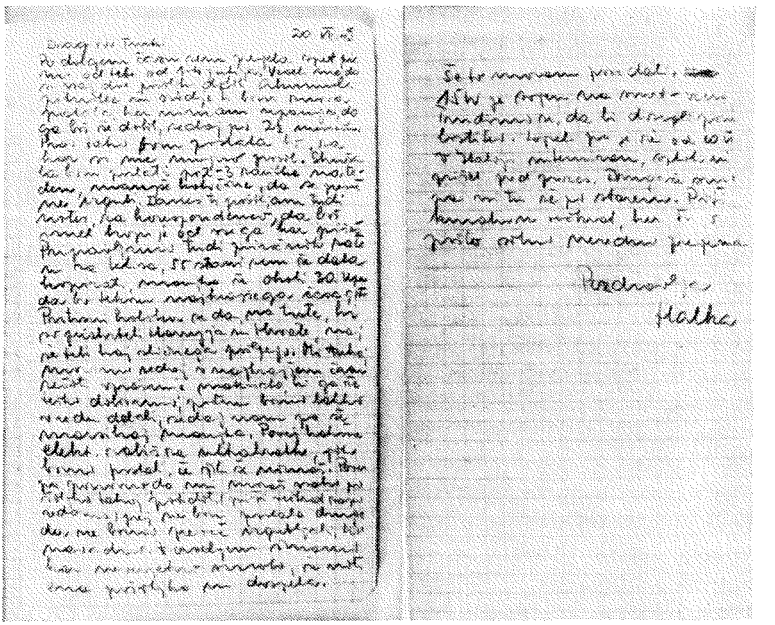

Halkino pismo iz Ljubljane Turku na Bušinc. V njem med drugim sporoča, da je 15 W (Rado Luznar) obsojen na smrt.

Sprejemnik, ki ga je imela, pa je bil zelo neselektiven in slabo umerjen.

Načrte o reorganizaciji dela v radijskem sektorju in ustanavljanju partizanskih radiodelavnic je prekrižala sovražnikova ofenziva, ki je sredi marca zajela Dolomite. Tedaj sta se Turk in Micka umaknila v tiskarski bunker pri Špagarju, Lizika in Čergan sta bila dodeljena prvemu bataljonu dolomitskega odreda, Luznar pa je ostal v delavnici v Kozarjah. Turk in Micka sta se pritihotapila v bunker na skrivaj, da ju gospodar niti ni videl. Delati seveda nista smela, da se ne bi izdala, poleg tega pa je bil prostor prenatrpan z ljudmi.

Nekega dne med ofenzivo so zaslišali močno detonacijo in Italijane, kako kričijo in rogovilijo pred hišo. Zvečer, ko so odšli, je prišel v skrivališče gospodar in ves prepaden pripovedoval, kako so ga postavili pred zid in zahtevali, da pove, kje so ljudje z radijsko postajo, za katero pa on niti ni vedel.

Potem ko so odkrili bunker v bližnjem gozdu in ubili v njem nekega partizana in partizanko, so mislili, da so pobili ljudi z radijske postaje. Vrnili so se k hiši in izpustili gospodarja, ki je še vedno čakal pred zidom na ustrelitev. Bunkerja v njegovi hiši niso odkrili, Turk in Micka pa sta se že po par dneh odpravila z večjo skupino partizanov na Dolenjsko.

Mnogo huje pa je prizadela ta ofenziva druge člane radijskega sektorja. Žal je terjala tudi smrtno žrtev. Ujeta, in nato zaradi svojega junaškega zadržanja ustreljena, je bila Lizika Jančar, ranjen in ujet pa je bil tudi Lojze Čergan. Zaradi izdaje so sovražniki odkrili in uničili radiodelavnico v Kozarjah in v njej zajeli Rada Luznarja. Tako so partizanski tehniki izgubili poleg dragocenih ljudi tudi vse orodje, instrumente, aparate in material iz delavnice, ki je komaj zaživela. Na srečo so bili najvažnejši aparati, »Tomaž«, »Kričač« in »Jurček« rešeni, da so lahko nadaljevali delo.[110]

Čergana so prepeljali v domobranske zapore in ga junija 1943 poslali v internacijo v Gonars. Od tam je tik pred kapitulacijo Italije pobegnil in se pridružil primorskim partizanom. Rada Luznarja pa je vojaško sodišče 19. VII. 1943 obsodilo na smrt. Njegovi kolegi in sodelavci so se zelo trudili, da bi dosegli pomilostitev. Radi so imeli tega tihega, zelo nadarjenega fanta, ki je ure in ure molče presedel zatopljen v premišljevanje in reševanje najrazličnejših, predvsem matematičnih problemov. Bil je nekoliko čudaški, zelo redkobeseden, večkrat lačen kot sit, čeprav mu ne bi bilo treba trpeti pomanjkanja, če bi se le uklonil in podredil malomeščanskim nazorom. Njemu pa je bila ljubša svoboda duha, raje se je odrekel podpori od doma in se preživljal sam. Kolegi bi mu večkrat radi pomagali, pa je bil preponosen, da bi kakršnokoli pomoč sprejel. Samo z Brelihom in njegovimi domačimi se je nekoliko bolj zbližal in je že potem, ko je delal za radijski sektor, hodil k njim na kosilo. Zato je tudi Miloševa sestra skrbela zanj, ko je bil zaprt, mu nosila hrano, perilo in obleko. Ko je bil obsojen na smrt, je Lasič napisal prošnjo za pomilostitev in zaprosil predsednika Slovenske akademije znanosti in umetnosti, dr. Milana Vidmarja, da bi jo podpisal, kar je ta tudi storil. Luznar je bil nato res pomiloščen, verjetno pa je k temu največ pripomogel zlom fašizma v Italiji. Ostal je v sodnih zaporih, ko pa so Ljubljano zasedli Nemci, so ga odpeljali v taborišče, odkoder se ni več vrnil.

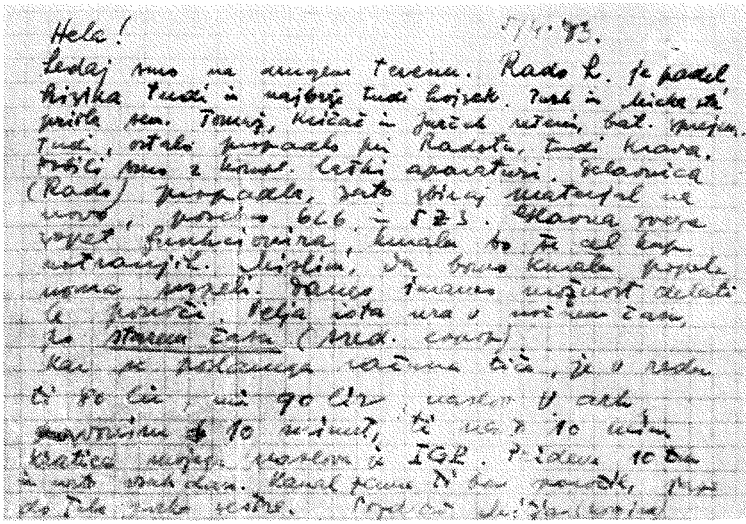

Mitjino pismo iz Srebotnika na Rogu — Heli v Ljubljano. V njem sporoča, da zveza z Moskvo spet dela.

O Radu Luznarju smo zapisali nekaj več besed zato, ker je konstruiral in izdelal naš prvi propagandni oddajnik (»Kričač«) in oddajnik za zvezo z Moskvo (»Tomaž«), ki sta oba opravila med vojno zelo pomembno delo.

Po dolomitski ofenzivi, proti koncu marca 1943, sta se Turk in Micka s postajo preselila nazaj na Rog. Nastanila sta se na Srebotniku nad Starimi žagami. Da bi lahko ostala čim bolj skrita, sta se morala povsem osamosvojiti. Zato so jima dodelili Toneta Rudolfa-Nandeta, da bi skrbel za hrano, in kurirja Jožeta Anžiča, s partizanskim imenom Beli. Oba sta bila stara partizana, zelo vestna in zanesljiva, pomagala sta pri vseh delih, prenašala aparat in bila obenem oborožena zaščita in straža. Tokrat zveza ni bila dolgo prekinjena. Že 5. IV. 1943 je Mitja sporočil Heli, da spet redno dela.

Oddajali so le ponoči, in sicer so skraja hodili v poslopje osnovne šole v Poljanah, kjer pa so bile slabe delovne razmere zaradi neprimerne lege in okolice. Zato so se preselili v neko zidanico na Rigelj. Še vedno so morali za vsako oddajo posebej prenašati aparat iz Srebotnika na Rigelj in nazaj. To pa ni bilo

Hiša na Bušincu št. 1; v njej so vzdrževali brezžično zvezo z Moskvo od maja 1943 do poletja 1944. (Foto: Vida Tom-Lasič 1976.)

najteže. Bolj so se bali tega, da jih ne bi kdo opazil pri postavljanju antene, saj je v zidanice zahajalo kar precej ljudi. Zato je Turk poskušal zunanjo anteno nadomestiti z vodom električne napeljave, kar se mu je tudi posrečilo. Tako je odpadla vsaj ena skrb.

Medtem pa so sezidali zanje bunker v osamljeni hišici v Bušincu št. 1, majhni vasici na severni strani Riglja. Tja se je Turkova skupina preselila maja 1943 in se povečala še za enega člana, lastnika hišice, Lojzeta Fabjana. Bunker je bil zgrajen v hlevu, v njem sta bila dva pograda in miza. Vhod vanj je bil zelo dobro skrit, v kuhinji pod pečjo. Zračil se je skozi dimno cev, skozi katero je bil speljan tudi dovod k anteni. Kmalu so začeli delati tudi podnevi, iz hiše pa so hodili dolgo samo ponoči, da bi ostali čim bolj skriti. Kadarkoli so zaslišali od kje kakšno streljanje, so se hitro umaknili v gozd, aparate pa poskrili. To pa je bilo kar pogosto, saj so bile sovražnikove postojanke precej blizu, njihove patrulje pa so večkrat vdirale na partizansko ozemlje.

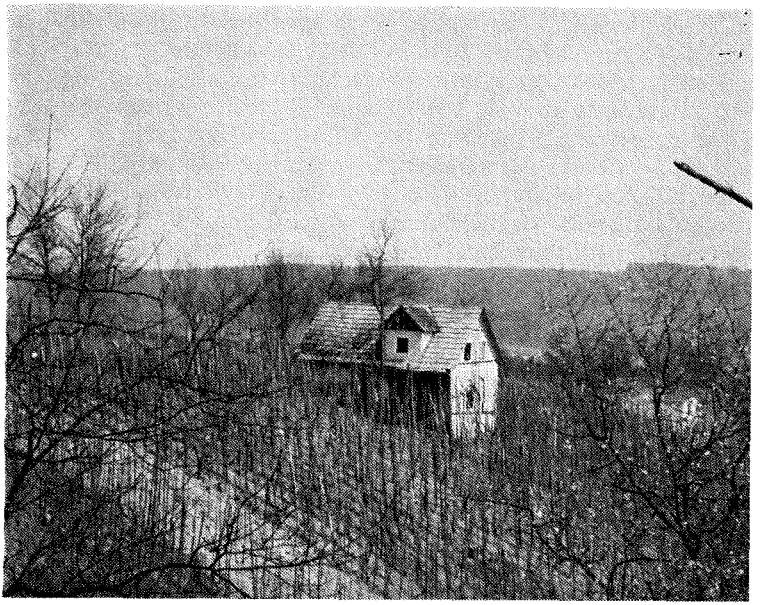

Bradačeva zidanica na Riglju; v njej so vzdrževali brezžično zvezo z Moskvo od poletja 1944 do 6. novembra 1944. (Foto: Vida Tom-Lasič 1976.)

Ob italijanski kapitulaciji so dobili iz oklopnega vlaka agregat, akumulatorje in nožni polnilec zanje. S tem so postali neodvisni od električnega omrežja, kar je bilo zelo važno, ker so bile prekinitve električne napetosti precej pogoste. Akumulatorje so nosili ali vozili polnit v radiodelavnico v Stare žage, ker pa so bili slabi in so se hitro praznili, so jih morali večkrat tudi sami polniti z nožnim polnilcem. To delo je bilo zelo težko, posebno še med oddajo, tako da je bil človek že po nekaj minutah vrtenja dobesedno moker od napora.

Kljub temu je postaja »baze Turk«, kot so jih imenovali, zelo uspešno delala, kar je bila zasluga vse skupine: odlične radiotelegrafistke Micke, spretnega tehnika Turka, pa Nandeta, Belega in Lojzeta, ki so vsak po svojih močeh prispevali, da je delo tudi v kritičnih trenutkih nemoteno teklo.

Delali so tako že dobro leto in bunker se jim ni več zdel dovolj varen, sumili so, da zanj vedo, ali ga vsaj slutijo, tudi

nekateri domačini. Zato so se ob nevarnostih raje umaknili v gozd, kjer so pripravili tudi skrivališče za aparate. Tudi lega hiše ni bila prav prikladna ne za varnost ne za delo. Zaradi bližine gozda so se bali, da se jim ne bi sovražnik neopazno približal, sprejemanje in oddajanje pa bi bilo tudi lažje in boljše na kakšnem bolj odprtem in višjem kraju. Zato so poleti 1944 pripravili nov prostor za delo v Bradačevi zidanici, ki je stala nekako na sredi Riglja, odkoder so imeli boljši pregled nad okolico in bi jih sovražnik teže presenetil. Električno napeljavo so potegnili pod zemljo, za agregat pa so skopali jamo pod oknom in jo dobro zakrili. Blizu te zidanice je bila nastanjena tudi komanda Novega mesta.

Za delo so odslej uporabljali novi prostor, ki je bil bolj primeren, stanovali pa so še vedno v hišici z bunkerjem. Oktobra 1944 sta prišla k njim še dva radiotelegrafista, Nasta Sever in Janez Primar, da bi razbremenila Micko. Preden pa sta začela delati, je doletela Turkovo skupino huda nesreča.

Dne 6. XI. 1944 so domobranci iz Novega mesta nepričakovano vdrli na Rigelj. Turk, ki je šel zgodaj zjutraj po opravkih na Rog, se je takoj obrnil, ko je zaslišal prve strele, in pohitel nazaj v zidanico, kjer sta Micka in Nasta že pospravili aparate. Hitro so jih odnesli v gozd. Nato je Turk naročil obema, naj ga tu počakata, sam pa se je vrnil še po agregat. Preden pa ga je prinesel v zavetje gozda, so ga opazili domobranci in stekli za njim. Turk se je z agregatom srečno umaknil na varno, domobranci pa so med zasledovanjem srečali Micko, ki se je po drugi poti vračala v zidanico, da bi odnesla še nekaj osebnih stvari, in jo pri priči ustrelili. Druga žrtev je postal kurir Beli, ki je iz hišice na Bušincu odnesel sprejemnik v bližnji gozd, kjer so imeli skrivališče. Na povratku je naletel na domobrance, ki so ga ustrelili in nato še s puškinimi kopiti zverinsko razmrcvarili. Ta žalostni dogodek je še bolj tragičen zato, ker domobranci sploh niso vedeli za radijsko postajo, ampak so napadli komando Novega mesta, in sta Micka in Beli po nesrečnem naključju postala njihovi žrtvi. Drugi člani skupine, ki jih je ta tragedija močno pretresla, so naslednjega dne odšli v Črnomelj in delali tam do konca vojne.

Nova telegrafista Nasta in Janez še nista imela izkušenj in potrebne vaje, zdaj pa sta se nenadoma znašla pred težko nalogo, kako bi se čimprej izpopolnila, da bi delo brez zastojev teklo dalje. Nekaj časa jima res ni bilo lahko, z vztrajnostjo

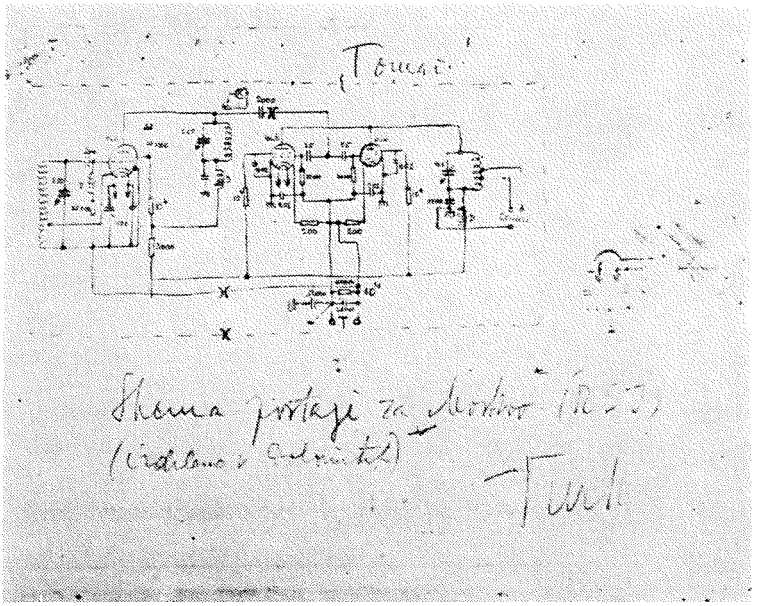

Vezalni načrt oddajnika »Tomaž«, s katerim so vzdrževali zvezo z Moskvo od januarja 1943 do maja 1945.

in voljo pa sta kmalu premagala začetne težave in postala izurjena radiotelegrafista.

Naj na koncu omenimo še to, da so vzdrževali zvezo ves čas predvsem s »Tomažem«, čeprav so sredi leta 1944 dobili od oddelka za zveze pri glavnem štabu rezervno postajo »džek«, ki so jo dali zavezniki, vendar so jo le redko uporabljali.[111]

Tako smo vsaj v glavnih potezah orisali delo Turkove skupine, katere člani so spadali v radijski sektor, podrejeni pa so bili direktno CK KPS, ki je bil na osvobojenem ozemlju. Podrobnosti njihovega dela pa sodijo v področje zvez, ki jih tukaj ne obravnavamo.

Naj se povrnemo spet nekoliko nazaj in pogledamo, kako so ljubljanski člani radijskega sektorja pomagali svojim sodelavcem v partizanih.

Konec marca 1943, ko je bil Turk spet na Dolenjskem, je bila ponovno vzpostavljena zveza med njim in radijskim sek-

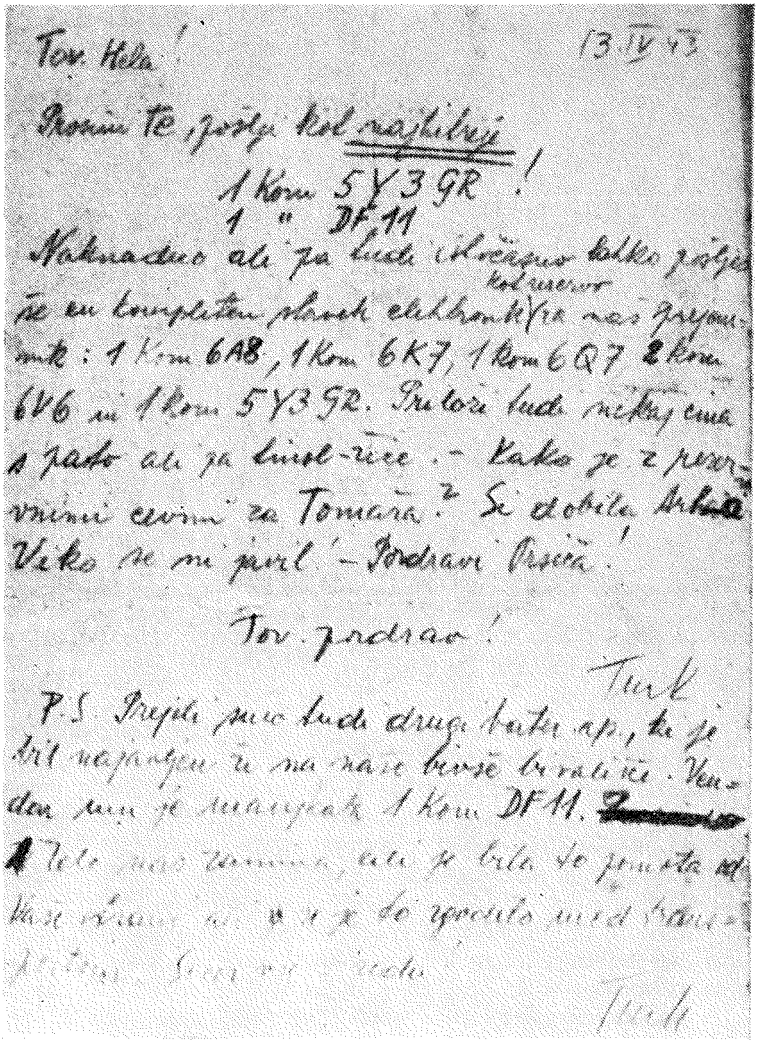

Tov. Heli!

13. IV 43

Prosim te, pošlji kol najhitreje

1 kom 5Y3GR !

1 " DF11

Nakupčeno ali pa kaki slučajno kakšno pošlji

kol najhitreje

še en kompleten sprejemnik elektronk(ra) naš sprejem-

nik: 1 kom 6AB, 1 kom 6K7, 1 kom 6Q7 2 kom

6V6 in 1 kom 5Y3GR. Prilož kak recept cuka

z jabolk ali pa kisel-rice. - Kako je z prese-

vnimi cevmi za Tomaža? Si dobila kakšne?

Veko se mi pri'l - Pozdrav Resič.

Tov. pozdrav!

Turk

P.S. Prejeli smo kak drug kater ap., ki je

šel napajen iz naših lastnih virov. Ven-

dar nam je manjkal 1 kom DF11.

Tole

Turk

Turkovo pismo iz Srebotnika Heli v Ljubljano.

torjem v Ljubljani, in sicer po kurirskih zvezah Centralne tehnike. Spet je bilo treba poslati partizanskim tehnikom najnujnejše orodje in rezervni material, zlasti elektronke, saj so vse to v dolomitski ofenzivi izgubili. Samo v eni takih pošiljk so poslali Turku 23 elektronk.[112] To pa še ni bilo dovolj. Turk je bil s svojo postajo še vedno vezan na električno omrežje, kar je zelo oteževalo njegovo delo. Zato je ponovno zahteval in prosil za nožni pogon za vir energije, ker bi se le tako lahko res osamosvojil in bolj varno delal.[113]

Že decembra 1942, ko je prišel v Dolomite in se lotil priprav za ponovno vzpostavitev zveze z Moskvo, je v pismu Prsiču poudaril, kako važna in nujna je neodvisnost od električnega omrežja, ker le ta lahko zagotovi nemoteno delovanje zveze.[114] Takrat mu je Prsič odgovoril, da je nožni pogon v delu in bo gotov čez tri tedne. Ko ga je januarja 1943 Turk ponovno prosil zanj, pa je prejel odgovor, da je bil že izdelani pogon slab in neprimeren za praktično uporabo in je zato začel delati novega. Po prihodu na Dolenjsko mu je Turk sporočil, da se mora glede energije osamosvojiti, ker zaradi izklapljanja električne napetosti ne more redno delati. Zato je nujno, da mu v najkrajšem času pošljejo nožni generator, dokler pa tega nima, pa 6 V akumulatorje in polnilec zanje.[115] Na to pismo je Prsič odgovoril, da bi mu lahko v kakem poldrugem mesecu poslal nožni pogon, že čez en teden pa je sporočil, da je to misel opustil, ker bi bila taka naprava zaradi prevelike porabe »Tomaža« prekomplicirana.[116] Turkova zahteva po nožnih pogonih se je ponavljala skozi vse leto 1943 kot neodložljiva nujnost, dostikrat je izzvenela njegova prošnja kot klic na pomoč. Toda razen Prsičevih obljub, da se pogon dela, ni dobil ničesar. Rok, ko naj bi bil vsaj en kos gotov, se je vedno bolj odmikal, vse do italijanske kapitulacije, ko si je Turk poiskal rešitev med vojnim plenom. Iz vsega tega lahko sklepamo, da so imeli v Ljubljani z izdelavo nožnih generatorjev večje težave, kot so jih pričakovali, in da jih niso znali uspešno rešiti. Nekaj je bilo krivo to, da niso dobili primernih generatorjev, še več pa dejstvo, da niso imeli nikogar, ki bi te stvari praktično dobro poznal in obvladal.

Delali so različne poskuse, ki pa se niso posrečili. Viktor Bradač se spominja, da sta s Prsičem preizkušala motor starega sesalnika, zobata kolesa pa so bila izrezkana iz pertinaksa z medeninastimi vložki za osi. O pomanjkanju materiala, zlasti primernih generatorjev, priča tudi Turkovo pismo z dne 28.

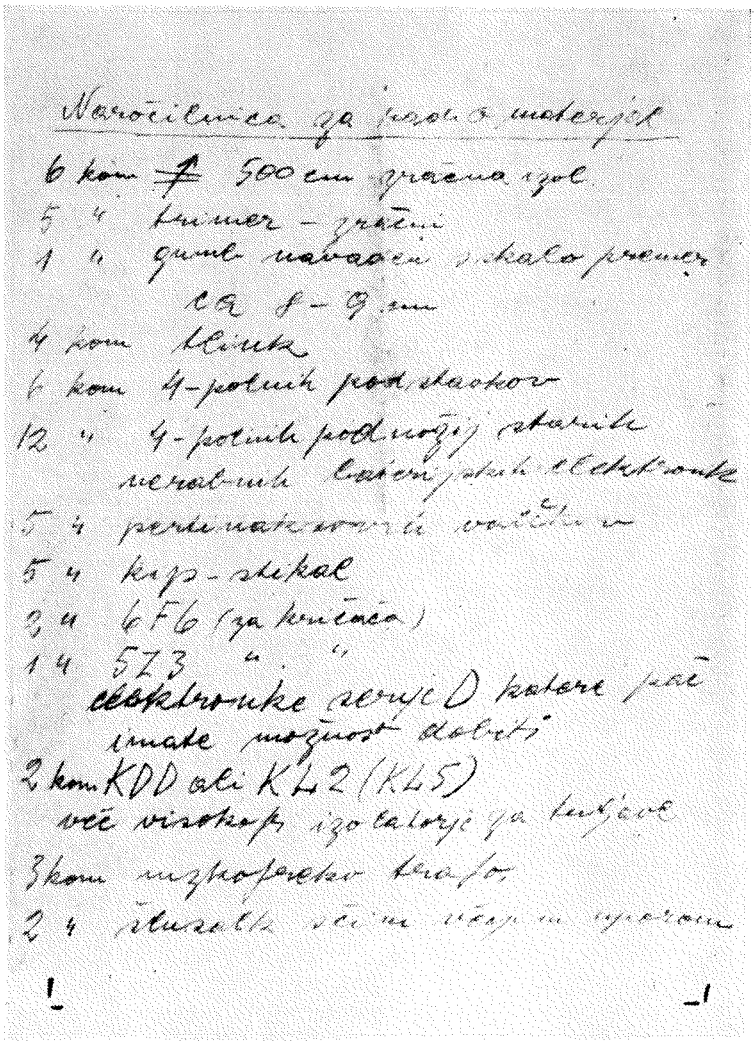

Naročilnica za [illegible] material

6 kom [illegible] 500 cm [illegible] vijak

5 " [illegible] - [illegible]

1 " [illegible] navojem [illegible] premer

cca 8 - 9 cm

4 kom [illegible]

6 kom 4-polnih [illegible]

12 " 4-polnih [illegible]

[illegible] [illegible]

5 " [illegible]

5 " [illegible] - [illegible]

3 " 6F6 (za [illegible])

1 " 5Z3 " "

[illegible] katere [illegible] imate možnost dobiti

2 kom KDD ali KL2 (KL5)

več visokih [illegible]

3 kom [illegible]

2 " [illegible]

Klisovo pismo iz Riglja Heli v Ljubljano. V njem naroča radijski material, med drugim za predelavo Kričača (maja 1943).

III. 1943, kjer sporoča Prsiču, da se je dogovoril z vojaškimi enotami za dobavljanje motorjev od ventilatorjev in sesalnikov. Ena od skic za ročni pogon se je ohranila,[117] napravil jo je ing. Janez Dobeic, ni pa znano, če je bil po njej tudi izdelan kakšen pogon. Ohranjene so tudi risbe zobatih koles za nožne pogone, ki jih je risala Jelka, izrezkal pa Rudi Petkovšek.[118] V delu je bilo deset kosov, sestavljal jih je Tone Poljšak, vendar do oktobra 1943, ko se je radijski sektor selil v partizane, še niso bili gotovi. Ko se je Jelka konec maja 1944 vrnila v Ljubljano, se je pobrigala, da so te pogone odposlali v partizanske delavnice 99 d,[119] kjer so jih nujno potrebovali za nove postaje. Ing. Ludvik Kremžar se spominja, da so jih julija meseca prejeli in deloma uporabili za napajanje »Invazij«, 6 vatnih sprejemno-oddajnih postaj domače konstrukcije.[120] Tudi v partizanskih delavnicah jim je prav pomanjkanje pogonov za napajanje delalo veliko preglavic. Problem je bil rešen šele takrat, ko so jim zavezniki poslali dovolj radijskih postaj, ki so imele vse tudi lasten vir energije, to je ročne ali nožne generatorje.

Radijski sektor v Ljubljani je od januarja 1943 do oktobra 1943 izdeloval le posamezne aparate in sestavne dele, kakor so sproti naročali partizanski tehniki za dopolnitev svojih postaj. Največ pa jim je pošiljal orodja, akumulatorjev in rezervnega materiala za njihove aparate, ki so jih sami sproti tudi izpopolnjevali. Tako je Turk popravljal »Tomaža«, Stane Vrščaj in Vladimir Klavs pa sta julija 1943 dodala »Kričaču« še eno stopnjo in s tem znatno povečala njegovo moč.[121]

Veliko pošiljk, zlasti orodja, se je spotoma izgubilo, zato je bilo treba eno in isto stvar tudi večkrat poslati. To je precej izpraznilo zaloge materiala, ki so ga jemali iz skladišča radijskega sektorja, in so morali zato marsikaj na novo nakupiti. Ker pa je denarja skozi vse leto 1943 primanjkovalo, so lahko kupili le najbolj potrebne stvari, za kaj večjo zalogo ali kakšen precizen instrument, ki ga je Turk želel, pa sredstev ni bilo. Poleg tega so pošiljali ven tudi strokovne knjige ali vsaj izpiske posameznih poglavij in razne nomograme, diagrame in tabele za praktične izračune tuljav, transformatorjev in podobnega. Za antene so sestavili poseben, precej obsežen priročnik, ki so ga razmnožili in poslali partizanskim tehnikom.[122] Na mnoga Turkova strokovna vprašanja je Peter sproti odgovarjal z nasveti in podatki iz knjig.

Zadi tako nerednega pošiljanja pošte je občutno upadanje kadra. Iz raznih naročnin (konzumentskih in prehrambenih) ni mogoče ugotoviti kakšni ljudje. Prodaja pisanj komaj za eno garnituro in še to ber natančnega ogleda. Laže: vsaj jaz sem skoro vsak na kajžobraboranja, tako da nikakor ne morem skriti srca, da bi se kaj nabavil. Praksa je pokazala, da se ponuja vsakemu pisarenje. Tragična v naši stroki je tudi v tem, da Ti napredna literatura ali najdeljivost ne ponuja, [illegible] vendar se Ti pokvarjene elektrode in dleto. Zadnjič sem [illegible] radi tehnika stroja, se zgodi, da je [illegible]. Skratka vse naše delo je [illegible], vse [illegible] bomo dobili od Vas vsaj po 4 v kompletni K-ici 1)-seriji. Trgovini bi vsaj računsko zadostile najmanjše potrebam. Na Primorskem Hrvaško se ni nič prikrilo, pa še nekaj [illegible] na vi.

Samo je tov. Vilko prišel [illegible]. Sreda [illegible] z [illegible]. Konferenca je [illegible] in [illegible] je [illegible], super prejemnik in [illegible] pisalni stroj na 6 vakuum cevi omenja. Sodaru je [illegible]

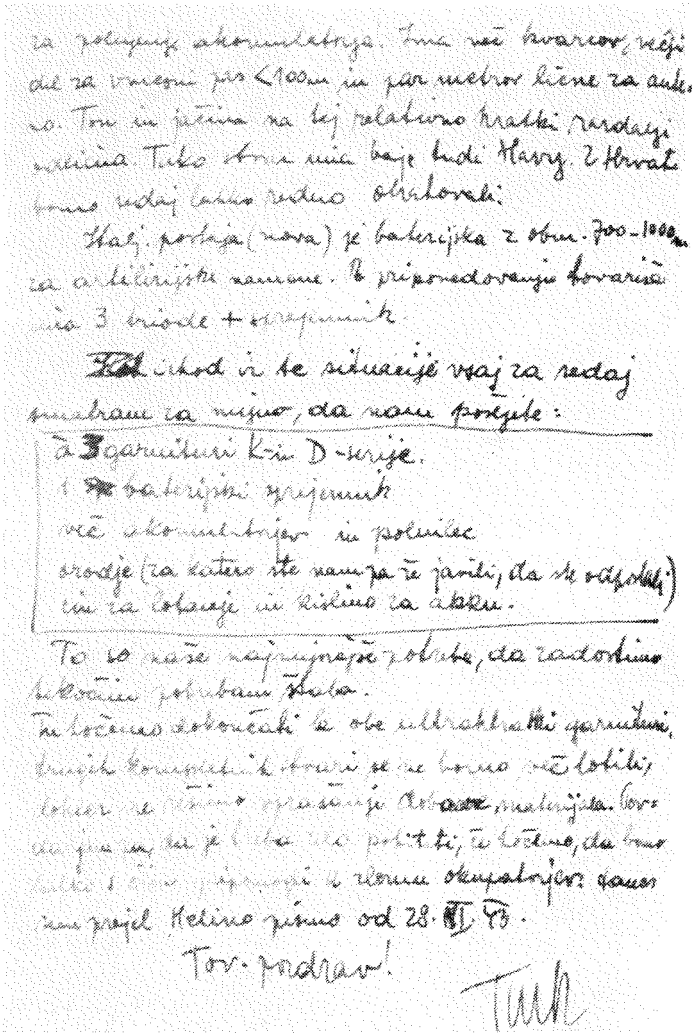

Turkovo pismo (1.—4. julij) iz Bušinca Halki v Ljubljano (3. in 4. stran). V njem med drugim sporoča, da je Klis vzpostavil brezžično zvezo s Hrvati (s Kričačem).

Nekoliko živahnejše delo se je začelo v Ljubljani junija 1943, ko je Peter opravil diplomo in imel več časa za delo v radijskem sektorju. Že marca pa so izpustili iz zaporov dva tehnika, ki sta bila aretirana ob božičnih racijah. Zdaj so lahko nadaljevali že začeti model 10 W oddajnika in baterijskega sprejemnika. Tehniki, ki so te modele delali, pa so bili redno zaposleni, zato je delo le počasi napredovalo.

Da bi vsaj nekoliko pomagala, si je Jelka uredila svoja pota tako, da je organizacijske naloge dopoldne opravila in se je popoldne lahko posvetila tehničnemu delu, ki se ga je z velikim veseljem lotila. Delavnico je imela kar v vrtni utici pri Romihovih. Peter ji je dal načrte za nekaj manjših preprostih aparatov (diodni voltmeter, baterijski sprejemnik, kratkovalovni sprejemnik, priključek na vibrator itd.) za katere so imeli material in jih je lahko hitro sestavila. Napravil je tudi načrte za dva oddajnika. Eden od teh, »Janez«, je bil namenjen za Turka, drugi, »Jelka«, pa naj bi nasledil »Kričača«, le da bi bil znatno močnejši in bi poleg kratkih imel tudi srednje valove.[123]

Že pri prvem oddajniku pa se je delo ustavilo, ker ni bilo mogoče dobiti primernega vrtilnega kondenzatorja. Iz ohranjenega Jelkinega delovnega dnevnika vidimo, da so morali vrtilne kondenzatorje za oddajnike izdelati sami, to se pravi izračunati površino in število plošč, izstružiti osi, izrezati in obdelati plošče in jih pritrditi na os. Vse to je bilo še posebno zamudno zaradi tega, ker je moralo biti zelo natančno izdelano. Pri tem so najbolj pogrešali stružnico, saj jim niti v dveh mesecih ni uspelo izdelati osi.

Zaradi takih in podobnih ovir je delo počasi napredovalo in prehitela jih je italijanska kapitulacija in nemška okupacija, še preden so končali modele. Omenjena oddajnika so kasneje sestavljali v partizanskih delavnicah.

Ker so se bali, da bo pod Nemci še teže delati, so pohiteli predvsem z nakupovanjem tehničnega blaga in ga skušali zbrati čim več. V tem času so se tudi že ukvarjali z mislijo, da bi bilo bolje preseliti radijski sektor iz Ljubljane na osvobojeno ozemlje z vsem materialom in kar največ ljudmi.[124]

Ob zaključku naj še na kratko povzamemo, kaj in koliko je bilo narejeno v drugem letu obstoja radijskega sektorja v Ljubljani. Takoj vidimo, da je bilo izdelano manj aparatov, zlasti oddajnikov, so pa v veliko večji meri pošiljali partiza-

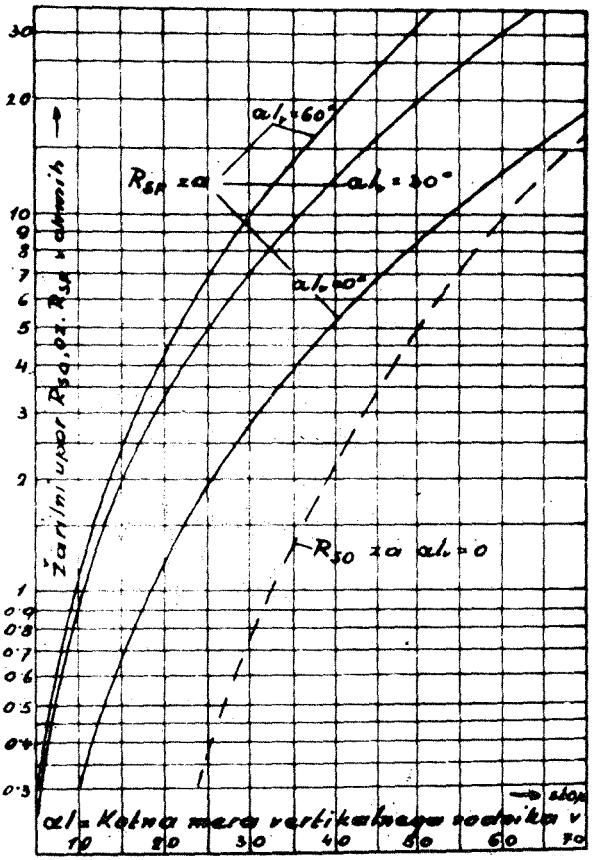

Sl. 1. Žarilni upor gladke vertikalne proti zemlji vzbujane antene dolžine L (=višina) za različna podaljšanja l_v s končno kapaciteto z ozirom na tokov hrbet R_{SO}. oz. antensko podnožišče R_{SS}.

List iz priročnika za partizanske tehnike — napisan v Ljubljani 1942—1943.

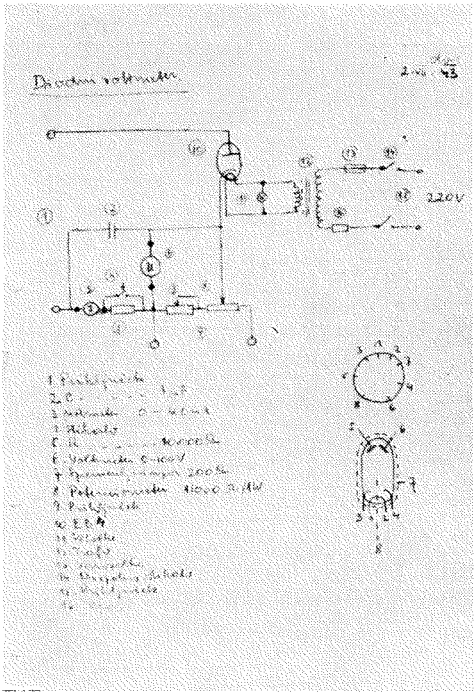

Diodni voltmeter, izdelan v Ljubljani. (Dnevnik Vide Tom-Lasič.)

nom orodje in radijski material za vzdrževanje njihovih postaj in tudi za nove izdelke.

Nekaj tehnikov ali del radijskega sektorja je bil v tem času že na osvobojenem ozemlju, oskrbovali pa so se iz ljubljanskih zalog. Uredili so si celo lastno delavnico, ki pa je bila uničena, še preden je dobro zaživela. Pri tem so izgubili odličnega konstrukterja Rada Luznarja in tehnika Lojzeta Čergana. Brelih, Vrščaj, Klavs in Hartner so odšli drugam, v radijskem sektorju je ostala le še skupina, ki je vzdrževala zvezo z Moskvo in bila vezana na pomoč iz Ljubljane.

Kljub temu, da je ohranjenih precej pisem iz tega obdobja in tudi nekaj spiskov materiala, je za celovit in točnejši pregled dela premalo virov. Zato lahko naštejemo le nekatere izdelke, ki so jih poslali iz Ljubljane:

1 kratkovalovni oddajnik »Jurček«,
5 usmernikov,

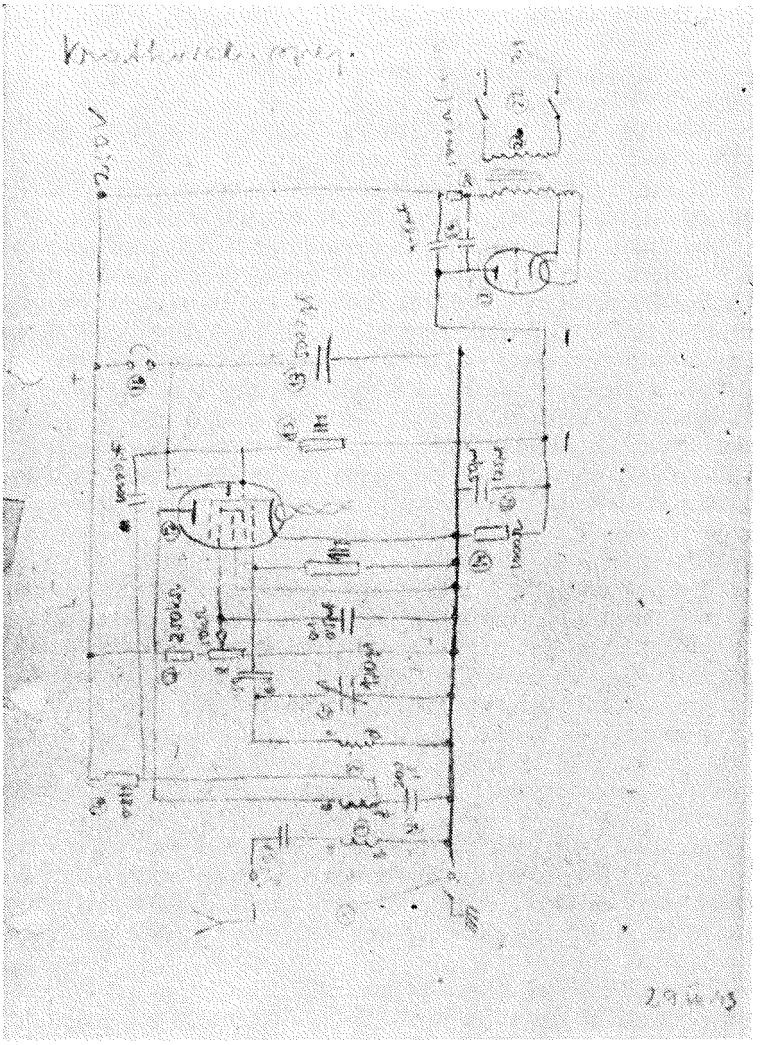

Vezalni načrt kratkovalovnega sprejemnika, izdelanega v Ljubljani. (Dnevnik Vide Tom-Lasič.)

1 kratkovalovni sprejemnik,
6 baterijskih sprejemnikov,
3 kvalitetne baterijske sprejemnike za vmesni pas,
4 polnilce za akumulatorje,
okoli dvajset pošiljk orodja, instrumentov, materiala, strokovnih knjig in drugega.

S tem bi bilo vsaj v grobih obrisih opisano delo, ki ga je opravil radijski sektor v času svojega dvoletnega delovanja v Ljubljani. Po preselitvi njegovih najaktivnejših članov na osvobojeno ozemlje, septembra in oktobra 1943, kjer so ti osnovali partizansko radiodelavnico, so nadaljevali delo v mnogo večjem obsegu, vendar ne več kot člani radijskega sektorja, podrejenega CK KPS, ampak kot člani delavnice oddelka za zveze pri glavnem štabu NOV in POS. Še naprej pa je ostala v radijskem sektorju Turkova skupina, ki je vzdrževala zvezo z Moskvo. Novoustanovljena partizanska radiodelavnica ji je nudila pri tem delu vso možno pomoč, jo zalagala z rezervnim materialom, polnila njene akumulatorje, izdelala rezervni oddajnik in kakšen drug sestavni del in kar je še bilo treba.

Preden zaključimo poglavje o radijskem sektorju, naj na kratko omenimo, kako so njegovi člani opravili še eno nalogo.

Od oktobra 1943 dalje ni radijski sektor v Ljubljani kot organizacija več obstajal. Tisti njegovi sodelavci, ki so delali na ljubljanski radijski postaji, pa so že prej dobili nalogo, da poskrbijo za to, da bo postaja ob prihodu partizanov delala. Poleti 1944 je Jelka, ki se je takrat vrnila v Ljubljano, obiskala enega izmed njih in ga spomnila na to njihovo dolžnost.

Pomladi leta 1945 sta bila na ljubljanski radijski postaji le še dva od nekdanjih sodelavcev. Dogovorila sta se, da bo imel eden na skrbi oddajnik, drugi pa studio, ki sta bila v različnih poslopjih. Tako sta imela največ pregleda nad nemškim početjem.

Ko se je bližal konec vojne in je nemška vojska zasedla postajo, sta si priredila urnik dela tako, da je bil vsaj eden od njiju vedno v službi, da bi v primeru kakršnih koli okupatorjevih ukrepov ali nakan, lahko takoj storil vse potrebno, kot sta se domenila.

Dva dni pred osvoboditvijo je Jelka poiskala ing. Božidarja Magajno, da bi poizvedela, kaj so napravili za rešitev postaje. Povedal ji je, da je že poskril vse nadomestne dele in

rezervne elektronke za oddajnik, ker nameravajo Nemci postajo uničiti. Naročila mu je, naj kot dežurni ostane pri oddajniku in skuša preprečiti večjo škodo, kolikor bo le mogel.

Nemški vojaki so 8. V. 1945 ob 19.15 zapustili postajo, potem ko so jo poprej razbili. Magajni je uspelo vsaj to, da so uničili predvsem tiste dele, za katere je imel zamenjavo. Odstranil in počistil je najprej razbitine, nato pa začel popravljati oddajnik in delo še ponoči uspešno dokončal.[125]

9. maja 1945 zjutraj, takoj po policijski uri, je prišla na postajo Jelka in ob 6.30 sporočila po radiu novico, da je Ljubljana osvobojena. Postajo je spontano poimenovala Radio svobodna Ljubljana.[126] Do 9. ure sta bila na oddajniku z Magajno sama, nato pa so prišli partizani iz VII. korpusa in prevzeli radijsko postajo.

Tako so člani radijskega sektorja uspešno opravili še eno nalogo. Pravočasno so poskrbeli za to, da so lahko izročili partizanom, osvoboditeljem Ljubljane, takoj ob njihovem prihodu za delo usposobljen oddajnik, da so lahko ti že svoje prve ukrepe in obvestila sporočili prebivalcem po radiu. To je bil gotovo lep uspeh radijskega sektorja, ki je že od leta 1941 bdel nad ljubljansko postajo in v najtežjih okoliščinah, ko je bil okupator še v mestu, pripravil vse potrebno, da se je lahko širil glas po etru že v prvih urah svobode.

Oskrbovanje s tehničnim blagom

Za izvajanje svojega programa je potreboval radijski sektor ne le ljudi, ampak tudi najrazličnejši tehnični material — od orodja, akumulatorjev, pločevine, razne vrste žice, električnih motorjev in generatorjev, vibratorjev in polnilcev, do elektronk, uporov, kondenzatorjev, elektrolitov, instrumentov in drugega.

Ljubljanske trgovine so bile takrat založene v glavnem le z materialom za sprejemnike, za oddajnike pa je bilo že teže dobiti nekatere stvari, niti ni bilo varno po takem blagu spraševati. Iz te zadrege jim je v veliki meri pomagal Franc Bizjak, ki je že leta 1941 dajal prispevek Osvobodilni fronti v obliki tehničnega materiala in aparatov.[127] Če je radijski sektor potreboval kaj takega, kar ni imel na zalogi v svoji trgovini, je to posebej naročil iz Italije, če je le bilo mogoče tam dobiti. To je bila v tistih časih vsekakor dragocena pomoč. Oddajniki in sprejemniki, ki so jih izdelali od jeseni 1941 do poletja 1942, so bili povečini narejeni iz Bizjakovega materiala, ki so ga deloma plačali, deloma pa dobili zastonj.

Nakupovali so seveda tudi v drugih trgovinah s tehničnim blagom, saj so tega precej potrebovali. Pri tem pa so morali biti previdni, ker je bil posebno od marca 1942, ko so Slovencem pobrali sprejemnike, vsak nakup radijskega materiala tvegan, vsaj v nekaterih trgovinah. Zgodilo se je, da so človeka, ki je spraševal po nekem sestavnem delu, ki je bil namenjen za oddajnik, še isto noč aretirali, ker je naletel na prodajalca, ki je bil policijski zaupnik.[128] Tudi Jelka je doživela nekoč v neki trgovini prav neprijetno zasliševanje, ko je hotela kupiti nekaj kondenzatorjev. Razne nevšečnosti so se v isti trgovini pripetile še drugim nakupovalcem, zato so postali previdnejši.

Največkrat so uporabljali ljudi, ki so že pred vojno zahajali v te trgovine in so tudi sedaj lahko svoje nakupe opravičili z legalnim delom. Tako npr. Magajna, ki je delal na ljubljanski

radijski postaji, Berce, ki je za Radioval popravljal aparate, Lasič, asistent na fakulteti za elektrotehniko, pa še drugi, ki so delali kot monterji, laboranti ali elektrotehniki v raznih tehničnih službah.[129] Mnogi od teh niso bili vključeni v radijski sektor in so samo občasno to ali ono reč priskrbeli, ne da bi vedeli za koga. Dovolj je bilo, da so znali molčati. Prodajalci v trgovinah so večkrat uganili, da je material namenjen za ilegalno delo, vendar so se kupcem samo pomenljivo nasmehnili, saj so bili tudi oni sami večinoma vključeni v takšno ali drugačno dejavnost pri OF.

Material, ki so ga nakupovali na zalogo, so leta 1942 spravljali v posebno skrivališče v hišnikovi kleti na Resljevi cesti št. 22 oziroma v Slomškovi ulici št. 12,[130] kjer so bila glavna vrata na dvorišče. Vhod v bunker, kot so ga imenovali, je zapirala težka zidana plošča, ki se je po železnih tirih zapeljala v notranjost. Odprtina je bila le tolikšna, da se je lahko človek po trebuhu splazil skoznjo. Manjše količine materiala so spravljali tudi drugje, med drugim na javki pri Stani Mlakar v Gosposki ulici št. 10, ki je skrivala material na podstrešju, dalje še v kleti prirodoslovnega muzeja na Prešernovi cesti št. 20, kamor so med drugim spravili »Kričača«, ko so nehali oddajati.[131]

Bunker v Slomškovi ulici je bil težko dostopen, ker je bila v kleti tudi neka delavnica, kamor so zahajali razni ljudje, zato je bilo treba vselej prežati na to, kdaj bo hodnik prost, in potem hitro smukniti skozi vrata v hišnikovo klet. Prav tako je bilo treba spet neopazno oditi. To ni bilo vedno lahko, zgodilo se je večkrat, da je bilo treba tudi uro in več čakati in oprezovati skozi ključavnico. Še posebno nerodno je bilo to za ilegalce, ki so morali biti na svojih sestankih ali srečanjih zelo točni.

Za ta bunker je vedel vodja sektorja Milko Goršič, od drugih članov pa le tisti, ki so tja nosili material in ga tudi odnašali. To so bili Miloš Brelih, Rudi Jančar in Vida-Jelka Tom. Ker je bil prostor res na nerodnem kraju, so poleti, verjetno avgusta 1942, prenesli ves material v Bizjakovo trgovino, kjer so ga spravili na ločenih policah.[132] Prodajalec Leopold Detela je vedel, da je to last radijskega sektorja, in ga je smel dajati le Jaki Jančarju, Ivanu Grudnu in Tomovi. Od tu so ga potem jemali, kadar ga je bilo treba poslati partizanom ali

dati za delo tehnikom na domovih. Tukaj je bil najbolj varno spravljen do italijanske kapitulacije.

Ko so zasedli Ljubljano Nemci, sta se Peter in Jelka zbala, da bi zasegli tudi zaloge blaga po trgovinah, in sta preselila material v skrivališče pri Romihu. Najprej sta ga prepeljala v neko trgovino na Tržaški cesti, od tam pa sta Jelka in Mara Romih zvozili z ročnim vozičkom pakete in škatle v bunker.[133] Ta je bil zdaj ves zatrpan z materialom in aparati ter neuporaben za kakršnokoli drugo delo. V njem pa je ostalo blago spravljeno le kakih štirinajst dni.

Med tem je CK KPS odločil, da se radijski sektor preseli na osvobojeno ozemlje, zato je bilo treba vse zaloge zapakirati in odposlati iz Ljubljane. V ta namen je Peter naročil sedemdeset lesenih zabojčkov z jermeni za prenašanje na hrbtu. Material so nato prepeljali v Šiško, Medvedovo ul. št. 7, v delavnico Pavle Mencej, kjer sta ga Jelka in Peter sortirala in zložila v zabojčke. Od tam so jih po ilegalnih poteh Centralne tehnike prepeljali čez blok na Ig.[134]

Povedati je treba, da so take selitve in drugo prenašanje materiala v bunker ali iz njega opravljali le tisti, ki so za ta prostor vedeli, največkrat Jelka sama, tokrat ko je šlo za velike količine, pa sta pomagala tudi Peter in Mara Romih. Nikoli niso tvegali, da bi kdorkoli od tujih ali tudi od sodelavcev vedel, kje ima radijski sektor svoje postojanke.

Med tehničnim materialom, ki so ga septembra 1943 odposlali v partizane, je bila tudi približno 50 W italijanska radijska postaja za telefonijo in telegrafijo — TPA 50. To postajo je ob italijanski kapitulaciji kupila Jelka za 10.000 lir, povedal pa ji je zanjo Pavle Tepina. Baje jo je prodajal nek italijanski oficir. Denar za postajo je dal Ciril Lukman, tedanji vodja Centralne tehnike. To omenjamo posebej zato, ker je prav ta postaja začela oddajati avgusta 1944 v Črnomlju kot Radio Osvobodilne fronte — ROF.[135]

O tej postaji piše Peter (Ivan Gruden) septembra 1943 Janezu (Dušanu Lasiču) v partizane in jo omenja kot bodočo propagandno postajo OF.[136] Poznajo pa jo tudi drugi, ki so imeli kakorkoli opravka z njo, med njimi Jaka Jančar, ki jo je pregledal v Poljšakovi delavnici, preden so jo odposlali v partizane, in Dušan Lasič, ki jo je pred nemško ofenzivo skril v klet s slamo krite koče v Starih žagah, kot je zabeležil v svojem dnevniku.[137] Tudi Milenko Doberlet piše v poročilu (dne

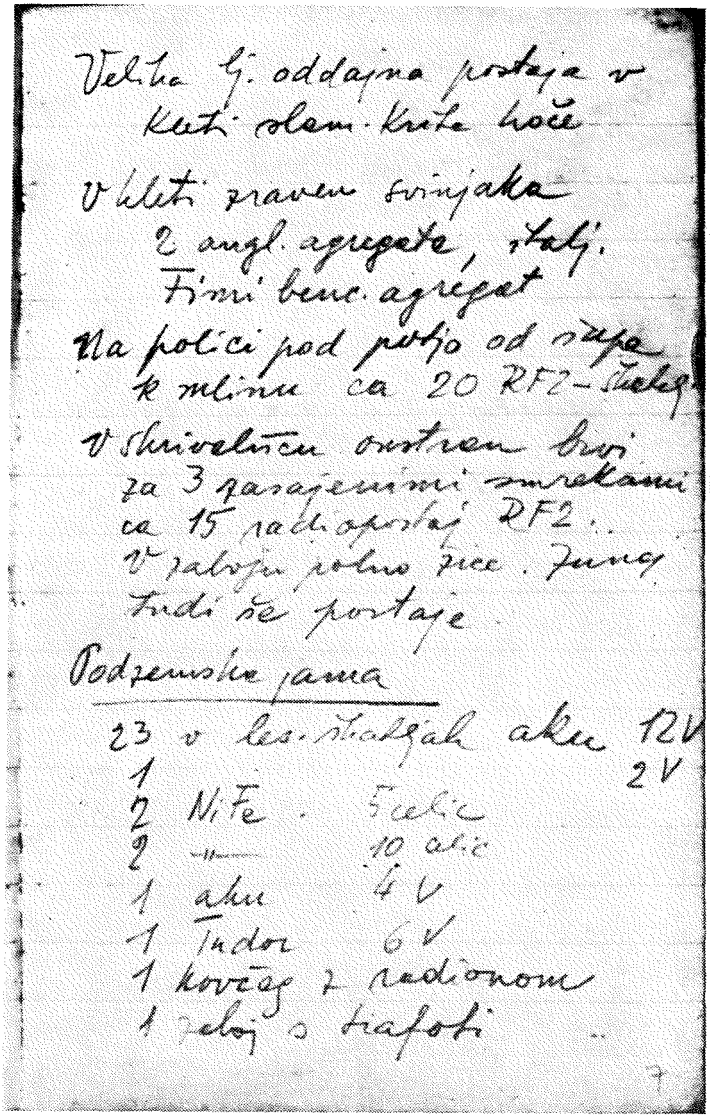
Velika G. oddajna postaja v
Kleti. sklem. kuže hoče
V kleti zraven svinjaka
2 angl. agregata, stalj.
Fini benc. agregat
Na polici pod pečjo od zapa
k mlinu ca 20 RF2 - Telef.
V skrivališču ostren brzi
za 3 zasajevalni smrekami
ca 15 radiopostaj RF2.
V zabojih polno žice. Jamej
Tudi še postaje.
Podzemska jama
23 v les. škatljah aku 12V
1 2V
2 Ni Fe . 5 ah
2 — 10 ah
1 aku 4 V
1 Tudor 6 V
1 kovčeg z radionom
1 zaboj s tiskoti

Skrivanje materiala pred nemško ofenzivo okt. 1943. (Dnevnik Dušana Lasiča.)

19. VII. 1944) o opravljenem delu pri propagandni postaji TPA 50, da je bila kupljena v Ljubljani ob kapitulaciji Italije in poslana delavnicam.[138] S tem je ovržena trditev, da je postaja ROF vojni plen iz italijanskega oklopnega vlaka, kot smo že večkrat slišali in brali.

Iz Ljubljane so med drugim pripeljali v partizane več kot 300 elektronk, 800 kondenzatorjev, 150 elektrolitov, 50 vrtilnih kondenzatorjev, pa še upore, podstavke za elektronke, pilotke, potenciometre, transformatorje, kalitna ogrodja za tuljave, mikrofone, pertinaks cevi in plošče, žice, nekaj aparatov ter drug tehnični material. Poleg tega pa še najnujnejše orodje, strokovne knjige in instrumente.[139]

Ta zaloga in pa blago iz vojnega plena, ki so ga dobili ob italijanski kapitulaciji, sta bila tja do srede leta 1944 edini vir, iz katerega so črpale partizanske radiodelavnice material za popravila in nove izdelke.

Ob zaključku dela radijskega sektorja v Ljubljani naj navedemo še, koliko je bilo sodelavcev v posameznih obdobjih. Številke so le približne in so se v naštetih obdobjih nekoliko spreminjale, ker so vmes odšli nekateri v partizane, nekaj so jih zaprli, drugi spet so se šele sredi navedenega obdobja vključili v delo ali samo občasno sodelovali. Zato pomenijo napisane številke le neko povprečje za tisti čas, v posameznih mesecih pa so bile različne. Predvsem pa pomenijo število ljudi, ki so bili radijskemu sektorju na voljo, čeprav iz tega ali onega razloga niso bili vselej vključeni v delo.

Število sodelavcev radijskega sektorja v posameznih obdobjih

Julij 1941—december 1941

skupina pri »Kričaču«	3
skupina v Bizjakovi delavnici	9
ostali	3

Januar 1942—junij 1942

skupina pri »Kričaču« (do 5. IV.)	3
skupina v Bizjakovi delavnici	10
skupina, ki je delala na domovih	3
ostali	2

Julij 1942—december 1942

skupina v Bizjakovi delavnici	6
skupina, ki je delala na domovih	7
skupina v partizanih	4
ostali	2

Januar 1943—oktober 1943

skupina v Bizjakovi delavnici	6
skupina, ki je delala na domovih	5
skupina v partizanih	4
ostali	2

Slovenske partizanske radiodelavnice 1943—1945

Ustanovitev slovenskih partizanskih radiodelavnic 99 d

Enote narodnoosvobodilne vojske so v letu 1943 močno narasle s tem pa tudi zahteve po boljši in hitrejši povezanosti med njimi. Partizanski tehniki in telegrafisti so si zelo prizadevali, da bi vzpostavili brezžične zveze med glavnim štabom ter posameznimi enotami, divizijami, brigadami in odredi. Vse bolj je postajalo jasno, da je za vzpostavitev in vzdrževanje teh zvez potrebna dobro organizirana radijska delavnica na osvobojenem ozemlju.

Želja po taki delavnici se je porodila že poleti 1942, kot je razvidno iz Prsičevega pisma Turku 14. VIII. 1942. V njem obljublja, da bo poslal naročeni material za delavnico, in daje njemu in Luznarju podrobna navodila za delo. Italijanska ofenziva pa je to preprečila, tako da so svojo željo lahko uresničili šele v zimskih mesecih 1942—43 z ureditvijo delavnice v Kozarjah. Žal je bila ta prav kmalu, že marca 1943, uničena. Organizacija nove delavnice se je zavlekla za več mesecev, ne le zaradi pomanjkanja materiala, ampak tudi zaradi pomanjkanja tehnikov. Želeli so obdržati radijski sektor v Ljubljani, na drugi strani pa osnovati radiotehnične centre tudi na partizanskem ozemlju. Potrebe po teh so postajale iz dneva v dan večje, oskrbovanje iz Ljubljane je bilo vse prepočasno in nezanesljivo, saj se je še vedno veliko pošiljk izgubilo. Poleg tega to ni bilo dovolj, ker so potrebovali ne le material, ampak tudi strokovnjake.

Da bi se o teh problemih pogovorili in odločili, kako jih rešiti, je odpotoval ing. Ivan Gruden — Peter Prsič poleti, 12. avgusta 1943, v glavni štab na posvet.[140] Sporazumeli so se, da bodo osnovali radiodelavnico nekje na osvobojenem ozemlju. Preden pa je bilo vse pripravljeno, je prišlo do kapitulacije Italije.

Za organizatorja in vodjo radiodelavnice je poslal radijski sektor iz Ljubljane ing. Dušana Lasiča, ki je imel kot asistent na fakulteti za elektrotehniko že devetletne izkušnje na področju radiotehnike. Istočasno z njim je odpotoval ing. Pavle

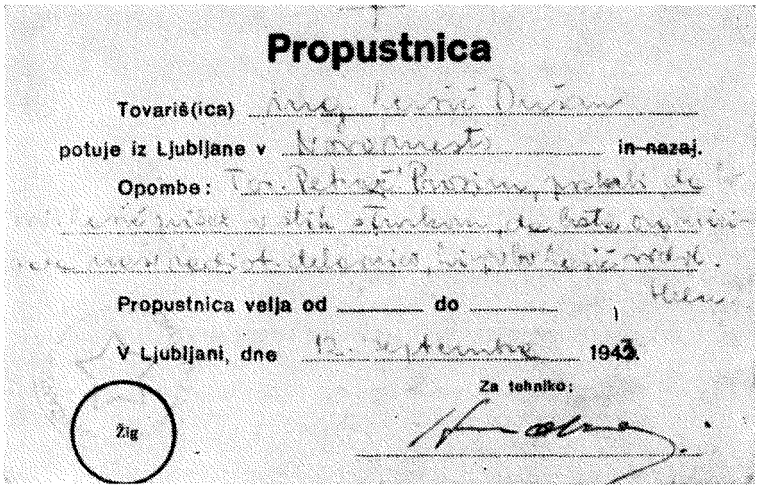

Propustnica

Tovariš(ica) ...

potuje iz Ljubljane v ... in nazaj.

Opombe: ...

Propustnica velja od ... do ...

V Ljubljani, dne ... 1943.

Za tehniko:

Žig

Propustnica, ki jo je pred odhodom v partizane dobil D. Lasič od Centralne tehnike v Ljubljani.

Tepina, ki je pravkar diplomiral, kot radioamater pa je delal že več let.

Prvi ohranjeni dokument o ustanovitvi partizanske radiodelavnice je propustnica, ki jo je izdala 12. septembra 1943 Centralna tehnika v Ljubljani, kjer piše:[141]

»Tov. Petrač! Prosim, poskrbi, da bo tov. Lasič prišel v stik s Turkom, da bosta organizirala našo radiodelavnico, ki jo bo Lasič vodil.«

Propustnica ima žig: glavno poveljstvo slovenskih partizanskih čet, podpisana pa je Hela (Vida-Jelka Tom) kot vodja radijskega sektorja in Andrej (Ciril Lukman) kot vodja Centralne tehnike.

Radiodelavnico omenja tudi Hela v pismu Turku dne 14. IX. 1943, kjer med drugim piše: »Čim bo mogoče, bosta prišla dva odlična radiotehnika, ki Ti bosta v veliko pomoč. Janez (Dušan Lasič) naj prevzame vodstvo delavnice, drugi, ki ni tako samostojen, mu bo pomagal.«[142]

Dušan in Pavle sta poskušala odpotovati že 13. septembra, vendar ni bilo kurirja, ki bi ju moral peljati iz mesta, zato se je njun odhod zavlekel. Šele 17. septembra 1943 sta dobila zvezo s tovarišem, ki je poskrbel, da sta lahko odšla iz ograjene

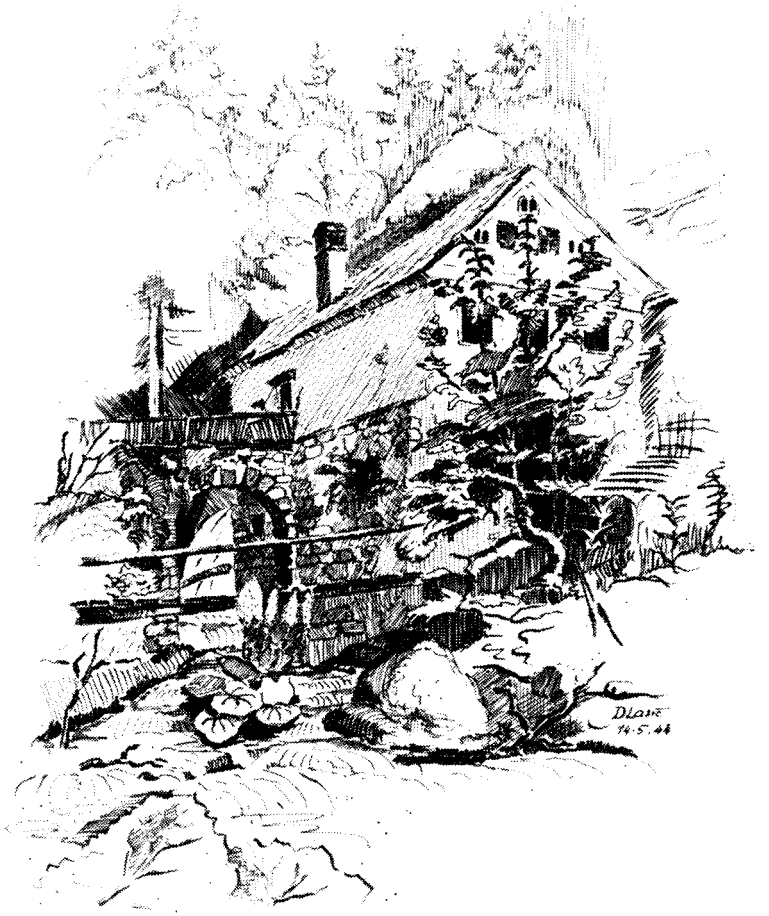

Javka v Starih žagah (pogled s potoka).

Ljubljane. Pospremil ju je do Jurčkove poti na barju, kjer je bila žična ograja na nekem mestu toliko privzdignjena, da se je dalo splaziti skozi. Tja sta prišla tudi Peter in Jelka z njuno prtljago in nahrbtniki v kovčkih. Počakali so toliko, da ni bilo v bližini patrulje. Nato sta se Pavle in Dušan ob meji preoblekla, zložila prtljago v nahrbtnika in odšla proti Igu, kjer sta prespala.[143] Med potjo so ju spremljale eksplozije granat,

s katerimi so z Ljubljanskega gradu obstreljevali barje, namenjene pa so bile ljudem, ki so že ves čas po italijanski kapitulaciji množično odhajali v partizane. Naslednjega dne sta šla peš do Škofljice, od tam pa z drezino do Grosuplja. Spet sta nekaj časa pešačila, nato pa sedla na vlak in se pripeljala v Novo mesto.

Skušala sta poiskati Petrača (Milan Škerlavaj), pa sta kmalu uvidela, da še vedno velja konspiracija. Čeprav do njega nista prišla, sta vendarle zvedela, da morata dalje v Podturn in tam počakati Turka. Odpravila sta se tja in utaborila na nekem kozolcu. Čez dan ali dva ju je poiskal Turk in začasno napotil v bližnji mlin, kjer je imel spravljenega nekaj materiala iz vojnega plena. Po par dneh čakanja, okoli 22. septembra, pa sta odšla v Stare žage, ki so bile določene za partizanske delavnice.[144]

Kraj je bil verjetno izbran zato, ker je ležal na ozemlju, ki je bilo več ali manj vedno pod nadzorstvom partizanov, in ker je bilo na voljo dovolj vodne energije, kar je bilo zelo važno. Delavnice so bile nanizane ob Divjem potoku, tam kjer se dolina močno zoži, voda pa se v majhnih slapičih in tolmunih prebija skozi grapo. Na eni strani se strmo dviga gozdnato pobočje Kočevskega Roga, po katerem se vije cesta, ki pelje od Soteske v dolini Krke skozi Poljane in Črmošnjice v Belo krajino. Na drugi strani se prav tako strmo dviga pobočje Nove gore s travniki, vinogradi in takrat še številnimi zidanicami. V globoki grapi pod cesto teče Divji potok, ob njem pa so se v tistem času drug za drugim vrstili mlini in žage. Nekoč so tu živeli Kočevarji, ki pa so se izselili po pogodbi med Nemci in Italijani leta 1941. Že dolgo se niso več vrtela mlinska kolesa, korita so razpadala, voda se je brez koristi razlivala po skalah in stekala v tolmune, poslopja pa so bila po večini še dobro ohranjena in prostorna.

Dušan in Pavle sta si jih po vrsti ogledala in preudarjala, katero bi bilo najprimernejše za delavnico. Odločila sta se za največji mlin in žago ob zgornjem koncu soteske in ga začela urejati. Že naslednjega dne pa so prišli puškarji in trdili, da je ta mlin njihov. Nista se hotela kar tako vdati in sta se upirala preselitvi. Končno sta le morala popustiti, ker je pač orožje v vojni na prvem mestu, dosegla pa sta, da so jima obljubili pomoč pri urejanju novega poslopja. Preselila sta se nekaj sto metrov niže, v mlin na spodnjem koncu soteske. Že čez mesec, ob nemški ofenzivi, se je pokazalo, da je bila ta

Glavni štab NOV in PO
S l o v e n i j e
Operativni oddelek
Odsek za zveze
Na položaju,11.io.1943.
Štev.

G l a v n e m u š t a b u NOV in PO S

na položaju

V zvezi z odredbo Gl. štaba NOV in PO S o osnovanju r radiotehnike,predlagamo spodaj navedene tovarišе za vodstvo te ske sekcije pri Odseku za zveze.

1./Za komandanta tov.V r š e a j Staneta,dosedaj šef te

2./Za politkomisarja tov.P r o š e n c Janez politkom kurza za radiotelegrafiste s tem ,da se nadalje opravlja svoje j tudi tam.

3./Za nastavnika tov.Ing. L a š i č Dušana,vodjo radiote delavnice in V r š e a j a Staneta,komandanta kurza.

Smrt fašizmu-svobodo narodu!

Načelnik oddelka: Vodja odseka:

G l a v n i š t a b
NOV in PO Slovenije.
Na položaju,11.io.1943.

O d s e k u z a z v e z e.

na položaju

Potrjujemo gornje predloge.

Smrt fašizmu-svobodo narodu!

Za Glavni štab
NOV in PO S :

Dopis odseka za zveze glavnemu štabu NOV in POS, v katerem predlaga vodjo radiodelavnice ing. Dušana Lasiča za predavatelja na šoli za radiotehnike. To je prvi ohranjeni dokument, ki omenja radiodelavnico.

preselitev sreča za delavnico, ker je ostala nepoškodovana, medtem ko je bila puškarska uničena.

Mlin, ki sta ga zdaj izbrala, sicer tudi ni bil več prazen, vendar so ga puškarji takoj zapustili in se preselili v novega. Poslopje je bilo dobro ohranjeno in ni zahtevalo večjih popravil. V pritličju se je nahajala velika soba, kuhinja in veža, od koder so vodile stopnice na podstrešje in lestev v spodnji prostor, kjer je bilo predležje mlinskega kolesa. Spodaj je bila še klet oziroma nekdanji hlev, ki je imel vhod od zunaj, na podstrešju pa sta bili dve sobi. Dušan in Pavle sta najprej popravila vrata, okna, streho, žlebove in podobno. Nato sta se lotila opremljanja prostorov. Veliko sobo sta namenila za delavnico, zato sta vzdolž sten zbila iz desk delovne mize, nad njimi pa napravila police za odlaganje materiala in aparatov. Stole sta prinesla iz bližnjih zapuščenih hiš. V podstrešnih sobah sta zasteklila okna, napravila pograde in prinesla sveže slame za ležišča. Klet, oziroma hlev sta očistila in pripravila za skladišče. Pri izdelavi miz in pogradov so jima priskočili na pomoč puškarji, ki so posodili dva tesarja in orodje.

Ostalo je najvažnejše in glavno delo, ureditev lastne elektrarne in napeljava električne instalacije za razsvetljavo in delo. V mlinu sta že našla 12 V enosmerni generator, priključila sta ga na mlinsko kolo in napeljala potrebno instalacijo. Med vojnim plenom je bilo tudi dovolj 12 V žarnic, da sta lahko namestila luči po vseh prostorih in nad delovnimi mizami. Moč generatorja je bila zelo skromna, komaj 0,5 kW, upala pa sta, da bosta kmalu dobila kaj primernejšega in bodo ta generator uporabljali za polnjenje akumulatorjev.[145]

Poleg glavnega poslopja je bilo v bližini še več manjših hiš, ki so nekoč rabile za stanovanje, shrambe, kašče in hleve. Tudi te sta pospravila in uredila predvsem za skladišča. Hrano, orožje, orodje, les, žeblje in ostalo, kar sta potrebovala, sta dobivala na gospodarski komisiji v Občicah. Za priboljšek pa sta osmukala kak grozd v bližnjih vinogradih, utrgala jabolko ali hruško, potresla oreh ali spekla kostanj.

Še preden sta opravila vsa dela, se je pri njima oglasil Karel Grahek, ki ga je Turk poslal za intendanta.[146] Ta je odslej skrbel ne le za hrano, ampak tudi za les, orodje, žeblje in drugo, kar sta potrebovala pri adaptacijah. Njegova glavna naloga pa je bila dovažanje različnega materiala za delavnico. Turk je namreč srečal Grahka kmalu po kapitulaciji Italije v

Javka in električna centrala v Starih žagah. (Foto: Dušan Lasič 1948.)

Novem mestu in mu naročil, naj zbira tehnično blago iz vojnega plena, tako radijske postaje, agregate, polnilce, akumulatorje, zvočnike, žico itd. Grahek se je lotil dela z veliko vnemo in dovažal material iz vojaških skladišč na varnejša mesta. Med drugim je v Straži na železniški postaji demontiral iz oklopnega vlaka vojaške radijske postaje in agregate ter jih pripeljal na osvobojeno ozemlje. Material, ki ga je tako nabral in je bil spravljen na različnih krajih, je sedaj vozil v delavnico.[147]

Pavle in Dušan sta že vedela, da bodo prišli iz Ljubljane še nekateri sodelavci iz radijskega sektorja, zato sta tudi zanje pripravila pograde, priskrbela orožje, odeje, posodo itd.

Prostori za delavnico in bivanje so bili prvi teden v oktobru pripravljeni. Dušan in Pavle sta naslednje dni predvsem urejala in pospravljala material, ki ga je dovažal Grahek.

Prvi partizanski ohranjeni dokument, ki omenja radiodelavnico, je odredba odseka za zveze pri glavnem štabu NOV in POS z dne 11. X. 1943.[148] Govori o osnovanju tečaja za radiotehnike, kjer je za »nastavnika« imenovan ing. Dušan Lasič, vodja radiodelavnice. Iz tega dokumenta sklepamo, da se je takratni vodja odseka za zveze ing. Stane Oswald že pogovarjal z Lasičem o organizaciji delavnice in radiotehničnem tečaju. Ta naj bi potekal v Črmošnjicah, vendar do predavanj ni prišlo, ker jih je prehitela nemška ofenziva.

Med tem pa je pri ljubljanskem radijskem sektorju vedno bolj zorela misel, da bi se v celoti preselili na osvobojeno ozemlje. Ilegalno delo je po nemški okupaciji postajalo iz dneva v dan težje, zato sta se Peter in Jelka vse bolj ogrevala za odhod iz mesta. Prvič piše o tem predlogu Hela Turku 14. septembra 1943, kjer med drugim pravi: »Mogoče se kmalu vidimo. Jaz sem tega mnenja, da bi se kompletno preselili ven. Ali Ti tudi? Mnogo več bi lahko napravili. Seveda je treba prej postaviti zvezo tukaj. Čim bomo dobili prostor, ki ga že imajo, in je treba le še vse potrebno urediti, bomo naš aparat montirali, in upam, da bo tudi Tvoj odgovor kmalu tu.«[149]

V zvezi s tem je treba pojasniti, da so se že več mesecev trudili vzpostaviti brezžično zvezo med Ljubljano in osvobojenim ozemljem, pa jim ni uspelo. Prav ta neizpolnjena naloga pa je bila glavni vzrok, da vodstvo ni bilo naklonjeno preselitvi radijskega sektorja, vsaj dotlej ne, dokler ne bi bila omenjena zveza vzpostavljena.

Ko je Lasič odhajal v partizane organizirat radiodelavnico, mu je dal Peter s seboj pismo, ki naj bi ga oddal tistim tovarišem, ki bi morali odobriti preselitev. Pismo se glasi:[150]

»Že itak ovir polno delo radijskega sektorja je postalo tu v Ljubljani skoraj nemogoče. Vsi trije tehniki, ki še delajo, so po osem ur v službi, z ločenimi uradnimi urami, tako da imajo za naše delo zelo malo časa in še ta je popolnoma razbit. Poleg tega delajo ves čas po privatnih stanovanjih, kjer nimajo nobenega skrivališča niti za material niti za aparate, niti nimajo na razpolago bunkerja, kjer bi lahko nemoteno delali. Imamo samo en bunker, ki je zelo majhen in nam služi za zasilno skladišče. Ker je zelo vlažen, je velika nevarnost, da se nam ves material pokvari. Edini izhod, ki nam ostane, ako hočemo še kaj narediti, je ta, da se preseli kompletni radijski sektor na osvobojeno ozemlje. Ker je našega materiala 100 do 200 kg, bi to ne bilo nemogoče. V Ljubljani bi ostal samo en tehnik in ena telegrafistka, ki bi držala zvezo z osvobojenim ozemljem. Ker je preselitev nujna, prosim za takojšnje odobrenje. Izvedla bi se na način, kot je dogovorjeno z našim inženirjem Janezom, ki prinaša to pismo.«

Pismo nima datuma, toda ker je Lasič (Janez) poskušal prvič priti čez blok 13. septembra, je bilo vsaj do takrat napisano.

Za preselitev radijskega sektorja se je zelo zavzemal tudi Ciril Lukman-Andrej, vodja Centralne tehnike v Ljubljani, ker je kazalo, da bo vedno teže pošiljati material čez blok. To je tudi pripomoglo, da so jim proti koncu septembra dovolili selitev v partizane, vendar s pogojem, da ne pozabijo ukreniti, kar je potrebno za brezžično zvezo. Peter je menil, da bi morda med vojnim plenom našel kakšno primerno radijsko postajo, s katero bi se Jelka vrnila v Ljubljano in znova poskušala vzpostaviti zvezo, potem ko bi se v glavnem štabu natančno pogovorili s telegrafisti o načinu in pogojih dela. Upal je, da bo tak osebni razgovor odpravil vse nejasnosti in pomagal odstraniti ovire, ki so bile vzrok, da zveza doslej še ni bila vzpostavljena. Jelka se je šest dni po prihodu v partizane res poskušala vrniti v Ljubljano, 19. X. 1943, vendar je prišla samo do Soteske, naprej pa ni mogla, ker so bile zaradi nemške ofenzive zveze z mestom že pretrgane.[151]

Za odhod v partizane so se v radijskem sektorju odločili naslednji tovariši: ing. Ivan Gruden, Gregor Cerkvenik, Rudi Petkovšek, Viktor Bradač in Vida-Jelka Tom. Pridružila se

jim je še Hanika Jančar, Turkova sestra, ki doslej ni delala v radijskem sektorju.[152]

Odhod iz mesta pa sedaj ni bil več tako preprost kot še pred kratkim. Žična meja je bila spet sklenjena, v bunkerjih in na prehodih pa so stražili Nemci. Zato jim je dokumentni sektor Centralne tehnike izdelal ponarejene legitimacije oziroma prepustnice.

Jelka in Peter sta sklenila počakati v Ljubljani toliko časa, da bi ves njihov material spravili čez blok do Iga, kjer bi ga potem sama prevzela in spremljala na poti naprej. Pošiljka je bila preveč dragocena za bodoče delo, pa sta se bala, da se ne bi spet izgubila. Bilo je 70 zabojčkov ali okoli 1000 kg izbranega tehničnega materiala in aparatov, (med njimi tudi bodoča postaja ROF), in brez tega bi delavnica težko delala. Tokrat so se tovariši iz transportnega oddelka Centralne tehnike zelo potrudili in že v nekaj dneh spravili vse zaboje čez žico in dalje do Iga.

Prej omenjeni člani radijskega sektorja so zapustili Ljubljano 11. oktobra 1943.[153] Čez blok so šli v daljših presledkih, po eden ali dva skupaj, in se počakali sredi barja, nekaj kilometrov od žične meje. Tam šele so se zares oddahnili in začutili globoko olajšanje. Za njimi je ostalo mesto, uklenjeno v žično ograjo, okrepljeno s številnimi bunkerji. Nič več ne bo tesnobnih noči, ko so napeto prisluškovali, kdaj bo zaropotalo po vratih, ne nemirnih dni, ko so s strahom hiteli po mestnih ulicah in oprezali, kje jim preti nevarnost. Še enkrat so se ozrli, pozdravili v meglo potopljeno Ljubljano, nato pa skupaj krenili dalje po dolgi barjanski cesti.

Bili so dobre volje, ker so srečno odnesli pete iz zastraženega mesta, in v živahnem pomenkovanju so korakali proti Igu. Še pred vasjo jih je ustavila partizanska patrulja. Pokazali so dokumente in povprašali za terensko pisarno. Zlahka so jo našli in naleteli tam tudi na tovariša Brusa, ki so ga iskali, da bi jim povedal, kje je njihova pošiljka. Jelka je imela zanj pismo od Vlaste, in tako so se hitro sporazumeli.[154] Peljal jih je na skedenj in pokazal na kup zabojev. Manjkali so le še trije, ki jih je pričakoval še tisto noč. Peter in Jelka sta zaboje pregledala in preštela ter sklenila, da bosta s tovariši počakala do naslednjega dne, da bodo lahko vse skupaj odpeljali s seboj.

Prenočili so na senu, drugi dan pa so se že zgodaj pričeli pripravljati na pot. Kljub temu se je odhod zavlekel, ker ni

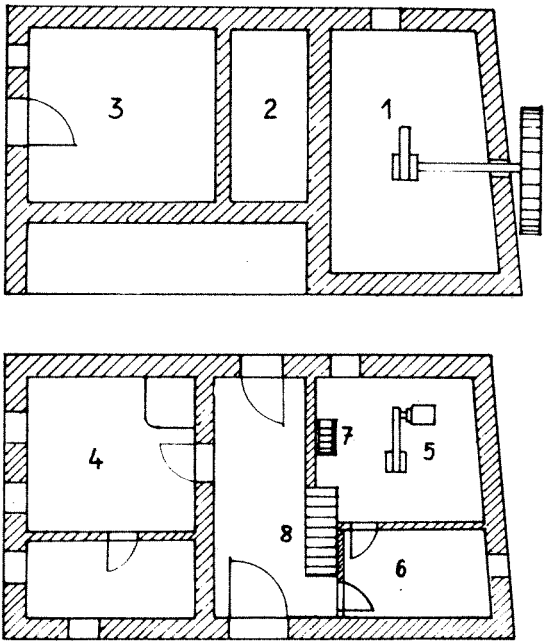

Javka 99 d v Starih žagah
tloris 14 m × 7,5 m

1 prenos s kolesa
2 bunker za material
3 klet
4 elektrodelavnica
5 električna centrala
6 pisarna
7 lestev v klet
8 stopnice na podstrešje

bilo od nikoder kamiona, na katerega bi naložili tovor. Peter se je zaradi tega prevoza vnaprej dogovoril z Dušanom, ker pa niso prišli o pravem času, ampak dva dni kasneje, jih ta ni več čakal. Zdaj so morali najti drug tovornjak za prevoz. Ko so ga končno dobili, je bilo treba še prepeljati zaboje do potoka, nato pa prenesti čez vodo in jih tam naložiti, ker kamion zaradi podrtega mostu ni mogel bliže. To jim je vzelo precej časa, natovarjali so ves popoldan, in se šele o mraku odpeljali.[155]

Vožnja ni bila ravno prijetna. Zeblo jih je na odprtem tovornjaku, da so se tesno zavijali v tenke plašče. Ugibali so,

kakšno življenje jih sedaj čaka. Niso si ga mogli prav predstavljati, vendar so se vsi že vnaprej veselili dela, ki ga bodo odslej lahko brez strahu opravljali. Še celo Jelka je pozabila, da se bo morala kmalu vrniti, enako kot ostali je bila polna pričakovanja in radovednosti, kaj jim bodo prinesli prihodnji dnevi.

Pogovor je kmalu utihnil, molče so opazovali v mrak zavito pokrajino. Bele megle so se dvigovale z vlažnih travnikov in počasi zagrinjale pobočja in slemena hribov. Posvetil je mesec in v njegovem mrzlem, zelenkastem siju so se zarisali v nočno nebo razrušeni zidovi požganih domačij, nad katerimi so se sklanjale mrtve veje golih dreves. Tesno jim je postalo ob pogledu na te neme, vendar tako obtožujoče spomenike okupatorjevega nasilja.

Pozno zvečer so prispeli do Meniške vasi in tam prespali. Zjutraj, bilo je 13. oktobra, pa so nadaljevali pot do Starih žag.[156] Zdaj so bili na cilju. Veseli so segli v roke Dušanu in Pavletu in radovedno ogledovali novo delavnico. Preveč pa se s tem niso utegnili muditi. Razložiti je bilo treba tovor in spraviti zaboje na varno. Ker sta med tem tudi Dušan in Pavle vskladiščila precej materiala, je prostora kmalu zmanjkalo. Na srečo je bilo okoli mlina več manjših poslopij, da so lahko vse spravili pod streho. Še nekaj dni so nato material sortirali in ga porazdelili v posamezna skladišča.

Medtem so iz glavnega štaba poslali komisarja Julija Gliha, da bi to neizkušeno skupino vodil, kadar bi pretila nevarnost, in tudi poskrbel za pravočasno obveščanje o sovražnikovih premikih in namerah. Grahek pa je iz Novega mesta pripeljal trgovsko pomočnico Nado Vidmar in maturantko Ljubo Lenček za opravljanje gospodinjskih del.[157]

Že prve dni jih je obiskal vodja odseka za zveze pri glavnem štabu NOV in POS in jih seznanil s potrebami partizanske vojske. Skupaj so se dogovorili o organizaciji delavnice, o čemer nam govori dopis odseka za zveze z dne 20. X. 1943, kjer piše:[158]

»Pri odseku za zveze se je organizirala delavnica za radiotehniko, katere namen je oskrbovati našo vojsko z vsemi potrebnimi aparati in pripravami za organizacijo radio-sprejemne in oddajne službe. Trenutno zaposljuje delavnica 12 ljudi in razpolaga z vsem potrebnim materialom za popravljanje in za gradnjo novih radio oddajnikov.

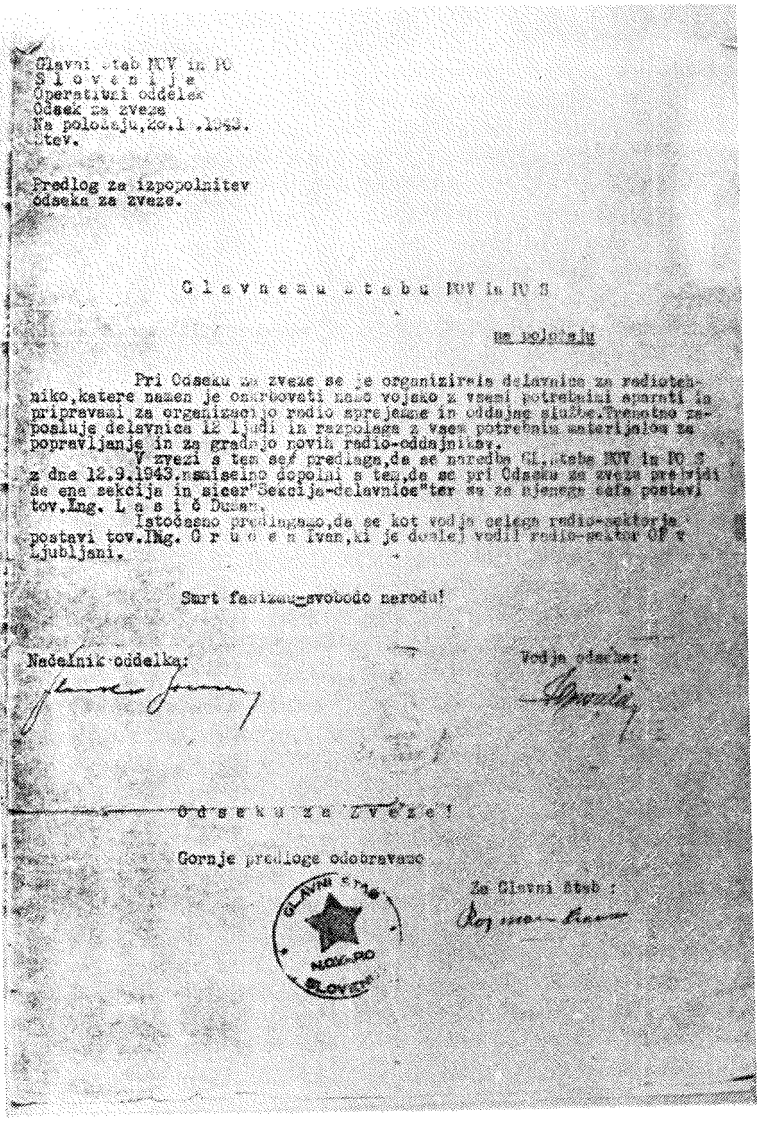

Glavni štab NOV in PO
S l o v e n i j e
Operativni oddelek
Odsek za zveze
Na položaju, 20.1.1943.
Štev.

Predlog za izpopolnitev
odseka za zveze.

G l a v n e m u š t a b u NOV in PO S

na položaju

Pri Odseku za zveze se je organizirala delavnica za radiotehniko, katere namen je oskrbovati našo vojsko z vsemi potrebnimi aparati in pripravami za organizacijo radio sprejemne in oddajne službe. Trenutno zaposluje delavnica 12 ljudi in razpolaga z vsem potrebnim materijalom za popravljanje in za gradnjo novih radio-oddajnikov.

V zvezi s tem sef predlaga, da se naredbe Gl. štaba NOV in PO S z dne 12.9.1943. smiselno dopolni s tem, da se pri Odseku za zveze pri bodi še ena sekcija in sicer "Sekcija-delavnice" ter se za njenega sefa postavi tov. Ing. L a s i č Dušan.

Istočasno predlagamo, da se kot vodja celega radio-sektorja postavi tov. Ing. G r u d e n Ivan, ki je doslej vodil radio-sektor Gl. v Ljubljani.

Smrt fašizmu-svobodo narodu!

Načelnik oddelka:

Vodja odseka:

O d s e k u z a Z v e z e !

Gornje predloge odobravamo

Za Glavni štab:

Dopis odseka za zveze glavnemu štabu NOV in POS, v katerem predlaga ustanovitev sekcije za delavnice.

V zvezi s tem se predlaga, da se naredba glavnega štaba NOV in POS z dne 12. IX. 1943 smiselno dopolni s tem, da se pri odseku za zveze predvidi še ena sekcija in sicer ‚Sekcija-delavnice' ter se za njenega šefa postavi tov. ing. Dušan Lasič.

Istočasno predlagamo, da se kot vodja celega radio sektorja postavi ing. Gruden Ivan, ki je doslej vodil radio-sektor OF* v Ljubljani.«

Glavni štab je gornje predloge sprejel, kar je s podpisom potrdil komandant Franc Rozman.

Enota je štela sedaj dvanajst članov in dobila oznako 99 d. Po tehnični plati je bila podrejena odseku za zveze pri glavnem štabu NOV in POS. Skupaj z vodjem odseka so si začrtali delovni program, ki so ga v naslednjih mesecih skušali uresničiti.

V vojaškem pogledu je spadala enota pod štabni bataljon, ki se je 16. VI. 1944 formiral v XX. brigado, ta pa je bila 15. X. 1944 preimenovana v XIV. brigado. Delavnica je spadala kot 2. četa v njen III. bataljon. Ta naj bi skrbel za politično in vojaško vzgojo članov 99 d.[159]

Vodja enote 99 d je postal Ivan Gruden, diplomiran inženir elektrotehnike, z ilegalnim imenom Peter Prsič. Opravljal je posle organizacijske narave, s tehničnim delom v delavnici pa se ni ukvarjal. Vzdrževal je stike z odsekom za zveze, skrbel, da so izvajali njegove direktive, odločal o vrstnem redu naročil, odgovarjal na dopise in sploh vodil administracijo. Poleg tega je skrbel za varnost, za adaptacije, za gradnjo skrivališč, za preskrbo z materialom, hrano, obleko itd. V pisarni mu je pomagala Hanika Jančar.

Tehnični vodja delavnice je ostal Dušan Lasič, diplomiran inženir elektrotehnike. Poleg teoretičnega znanja je imel tudi praktične izkušnje, ker je že devet let delal v radiotehničnem laboratoriju fakultete za elektrotehniko. Zaradi stalnega pomanjkanja sredstev se je že tam naučil izdelovati različne merilne naprave, oddajnike, sprejemnike in razne učne pripomočke s kar najbolj skromnimi sredstvi, kar mu je zdaj še posebno koristilo. Vsak dan sproti je razdelil delo posameznim tehnikom v delavnici in jim pomagal, če se je komu kaj zataknilo. Njegova glavna naloga pa je bila konstruiranje novih sprejemno-oddajnih postaj, predelava italijanskih postaj za-

* Op. Pravilno bi se moralo glasiti radijski sektor CK KPS, vodja Vida-Jelka Tom, tehnični vodja Ivan Gruden.

radi povečanja dometa in iskanje tehnoloških prijemov, ki naj bi omogočili razne elemente tudi serijsko izdelovati, kljub najprimitivnejši opremi, ki so jo takrat premogli. Ker je bil obenem tudi glavna delovna sila, je moral svoje najvažnejše delo opraviti zunaj rednih delovnih ur, to se pravi ponoči, ko so drugi že polegli in zaspali. Podnevi se je večinoma ukvarjal s popravili raznih vojaških postaj in drugih aparatov, ki so jih prinašali od vseh strani.

V delavnici so delali poleg njega še štirje. Pavle Tepina, diplomiran inženir elektrotehnike, je končal študij malo pred odhodom v partizane, imel pa je že nekaj delovnih izkušenj, ki si jih je nabral kot radioamater, predvsem pri sprejemnikih. Rudi Petkovšek, zelo sposoben precizni mehanik, je opravljal v delavnici dela mehanske narave pri izdelavi raznih sestavnih delov. Viktor Bradač, uradnik, je bil zelo spreten za razna tehnična dela kot navijanje transformatorjev, montiranje aparatov, izdelava sestavnih delov in podobno. Vida-Jelka Tom — Hela je bila študentka elektrotehnike, brez izkušenj v radiotehniki, znala je le uporabljati orodje, kolikor se je naučila v počitniških praksah. V delavnici je opravljala razna montažna dela, teoretične izračune posameznih elementov (kondenzatorjev, tuljav, transformatorjev), predelave aparatov po vzorcu, meritve itd. Gregor Cerkvenik, absolvent elektrotehnike, je v glavnem skrbel za električno centralo in instalacije, v delavnici je delal le poldrugi mesec pri sestavljanju sprejemnikov za bolnice.

To začetno ali prvo skupino tehnikov iz partizanske radiodelavnice smo nekoliko podrobneje opisali zato, da bi si laže predstavljali težave, s katerimi so se spoprijemali, zlasti prve mesece dela. Pomanjkanje znanja in izkušenj so skušali nadomestiti z veliko dobre volje in prizadevnosti, kar pa je bilo premalo, da bi delo hitreje teklo. Tudi materiala niso mogli po želji in potrebi izbirati, kar je povzročalo dodatne zastoje in zaradi tega večkrat tudi grajo nadrejenih, ki so tehnične probleme reševali na papirju ali po telefonu, nikoli pa ne v delavnici z orodjem v rokah.

Tako smo spoznali vso skupino, ki je imela poleg vodje enote in komisarja še vodjo delavnice, pet tehnikov, eno administratorko, intendanta in dve gospodinjski moči.

Radiodelavnica na osvobojenem ozemlju je bila ustanovljena predvsem za potrebe partizanske vojske. Tega so se tehniki v 99 d ves čas zavedali, zato so imeli vojaški aparati vselej

prednost pri delu, najsi je šlo za nove konstrukcije, za razne predelave ali navadna popravila. Enako pomembna je bila radijska postaja, s katero je Turk vzdrževal zvezo z Moskvo, in je med drugim pošiljala tudi novice o vojaških operacijah slovenskih partizanov za radio Svobodna Jugoslavija. Že od vsega začetka pa so se stekali v radiodelavnico tudi pokvarjeni aparati raznih drugih ustanov kot bolnic, gospodarskih komisij, partijske šole, tiskarn, kurirskih postaj, komand mest in področij, SNOS, IOOF itd. Teh popravil je bilo iz dneva v dan več, obenem pa tudi zahtev po novih aparatih, kar je razumljivo, ker so želeli biti vsi kar najhitreje točno obveščeni o dogajanjih na svetovnih bojiščih in drugem.

Osemnajstega oktobra 1943 so začeli redno delati.[160] Peter je imel prve dni vrsto raznih posvetovanj v zvezi z bodočim delom, organiziral je preskrbo s hrano, obleko, materialom in iskal nove ljudi predvsem za adaptacije.

Dušan se je s tehniki takoj lotil dela v delavnici. Na kupe aparatov je bilo treba pregledati in se odločiti, kaj bi še bilo za rabo, kaj bi se dalo predelati in kaj je treba razdreti. S Pavletom sta preizkušala in pregledovala radijske postaje, ki jih je bilo med vojnim plenom kar precej. Največ — okrog 20 — je bilo baterijskih sprejemno-oddajnih postaj RF-2 z okvirno anteno. Nekdo iz odseka za zveze pri glavnem štabu je predlagal, da bi oddajnike predelali za delo z visoko anteno in jim spremenili območje na tisto valovno dolžino, ki so jo uporabljale partizanske enote. Zato so se takoj lotili predpriprav, narisali sheme aparatov, naredili načrt predelave in začeli odbirati uporabne postaje, ostale pa razdirati. Grega je tačas skrbel za akumulatorje in električno centralo, drugi so še urejali delovne mize, risali sheme ali razdirali neuporabne aparate, da bi iz tako dobljenega materiala sestavljali nove.

Delali so z veseljem, skraja se kar niso mogli vživeti v to, da se jim ni treba ničesar bati in so za vselej rešeni skrbi, ki so jih spremljale v Ljubljani. Bili so kot velika družina, živeli v skupni hiši, delali v isti sobi, jedli za isto mizo, spali pod isto streho, za hrano tudi ni bilo skrbi, na sploh je bilo njihovo življenje kaj malo podobno partizanskemu.

Ta delovna idila pa ni dolgo trajala. Kmalu jo je zmotil Milan Erbežnik, ki je prišel po naključju mimo in jih opozoril na to, da Nemci pripravljajo ofenzivo. Ker je bilo treba poskriti material, je predlagal, da bi pregradili del kleti, in kot arhitekt dal potrebne nasvete ter še sam poprijel za delo. Ta-

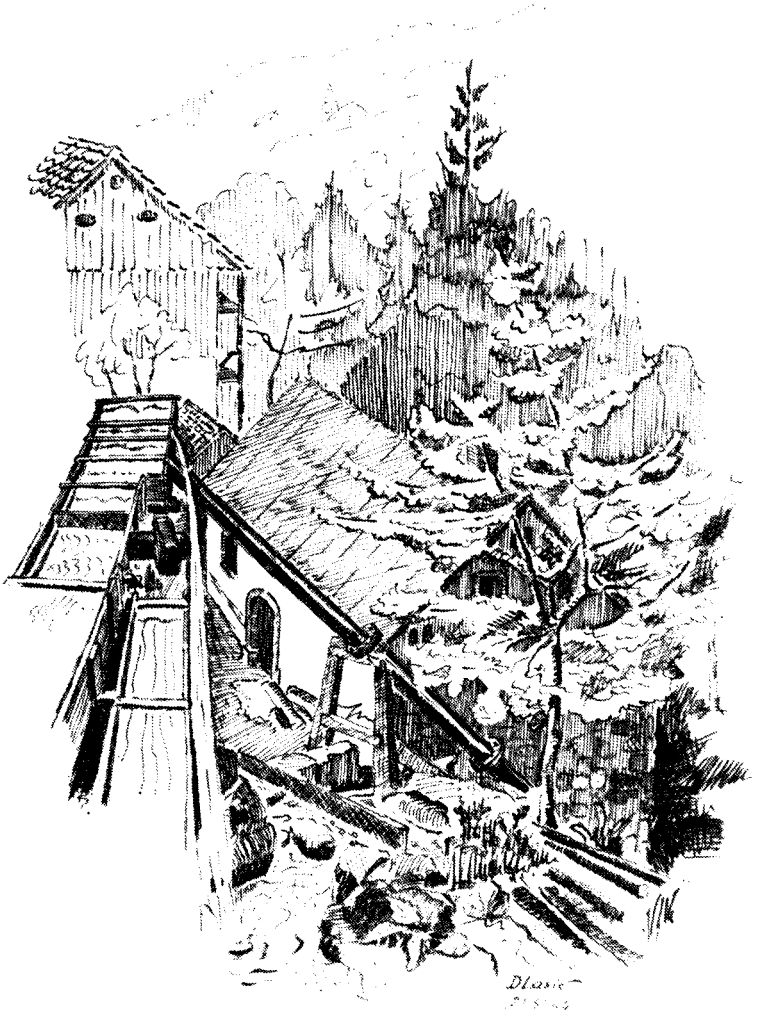

Javka v Starih žagah (pogled od zgoraj).

koj so zbrali najbolj dragocene aparate in material, ga zložili v klet in zazidali. Da ne bi bilo opaziti, da je stena nova, so jo posuli s smetmi, pepelom in žaganjem ter ji dali s tem star

videz. Ker zidarskega orodja niso imeli, jo je Dušan ometal kar z golo roko, da mu je apno pošteno razjedlo kožo. Ko so tako zavarovali najdragocenejši material, so nadaljevali delo.[161]

Dan nato pa je nad dolino priletelo letalo in odvrglo nekaj bomb, kar jih je močno zbegalo. Bili so novinci v partizanih, zato so si v svoji preproščini predstavljali, da bo že prišel kdo od nadrejenih in jim povedal, kaj naj storijo. Dotlej pa morajo počakati in delati naprej.

Komisar, star partizan, ni bil tako trdno prepričan, da bodo pravočasno opozorjeni na nevarnost. Le kdo bi se v tisti naglici in zmedi pred bližajočo se ofenzivo spomnil na majhno, komaj rojeno radiodelavnico? Opozarjal jih je, naj se ne zanašajo na druge, pa so bili gluhi za njegove besede. Oklepali so se svojega dela in čakali nadaljnjih dogodkov. Ko so se naslednjega jutra prebudili, je bila dolina čudno tiha in prazna. Čez noč so izginili puškarji, usnjarji, bolničarji, peki in drugi. Zdaj jim je bilo jasno, da ne kaže več čakati in morajo prekiniti delo. Komisar je priganjal k odhodu, tehniki pa so se temu uprli. Saj vendar ne morejo kar tako zapustiti delavnice, da bi jo sovražnik odkril in uničil. Prej jo je treba izprazniti in poskriti kar se da.

Komisar je odšel poizvedovat, drugi pa so se takoj lotili pospravljanja in skrivanja materiala. Zdaj šele se je pokazalo, koliko vsega so zvlekli na kup, da je nemogoče vse dobro skriti. Iskali so skrivališča po kaščah, kleteh, podstrešjih, hlevih, svinjakih. Vanje so nosili predmete, jih pokrivali z deskami, slamo, razno šaro, pred vhod pa zavalili mlinske kamne. Akumulatorje, žico in manj vredne predmete so znosili kar med grmovje in skale ter jih pokrili z vejevjem in listjem. Čeprav so na moč hiteli, niso mogli vsega dobro skriti in zabrisati sledov.

Delali so do trde teme, nato pa vzeli nahrbtnike, puške in nekaj hrane ter se umaknili v bližnji gozd na Rog, kakšne pol ure stran od delavnice. Zakurili so ogenj, pristavili kotliček z vodo, da bi kaj skuhali, ker čez dan niso utegnili. Kuharici pa nista bili vajeni take kuhe v temi in sta vsuli vanj toliko riža in soli, da se je vse prismodilo in sprijelo v nekakšno trdo gmoto, ki je niso mogli jesti. Bili so utrujeni, zaskrbljeni in premalo lačni, da bi jim tudi ta prismojena in presoljena kaša teknila. Kuharici sta jih skušali potolažiti z dobro črno kavo, pa tudi pri tem nista zadeli prave mere.

Polegli so pot tleh, postavili straže in skušali zaspati. Pa se menda nobenemu ni to zares posrečilo. Noč je bila hladna, odeje tenke, kava premočna, in v temi tudi niso mogli poiskati primernega prostora. Jelka je bila še posebno nerodna, legla je natanko na skalo sredi gozdne poti. Vso noč jo je tiščalo v hrbet in zeblo, da je komaj čakala jutra. Tudi drugim se ni godilo mnogo bolje. Kakor hitro se je zdanilo, so vstali, in ko sta se vrnila komisar in Dušan s patrulje, so krenili proti Toplemu vrhu. Tam so naleteli na skupino ranjencev, ki so se umikali v Rog. Še vedno pa niso zvedeli nič zanesljivega o tem, kje so Nemci, odkod prodirajo. Slišati je bilo streljanje in eksplozije, na nebu so se pojavila letala in metala bombe. Nič niso vedeli, kaj se v resnici dogaja, vse je bilo negotovo in nejasno, niso se mogli odločiti, kaj naj storijo.

Dušanu pa to oklevanje in tavanje na slepo ni bilo prav nič všeč. Zdelo se mu je, da le zapravljajo dragoceni čas, in sklenil je, da se bo vrnil v delavnico pospravljat. Menil je, da Nemcev še ne bo. Peter mu je branil, da bi hodil v dolino, vendar ga ni mogel pregovoriti, zato mu je naročil, naj se vrne najkasneje naslednjega dne zjutraj. Medtem bi ostali tovariši čakali na Toplem vrhu, Peter in komisar pa bi šla iskat zvezo s kakšno večjo partizansko enoto in sploh poizvedovat, kakšen je položaj.

Tokrat so imeli dovolj časa, da so si pripravili topla ležišča. Pod široke krone mogočnih bukev so nanosili suhe praproti in se zarili vanjo, da jim je bila blazina in odeja obenem. Veter je šumel v visokih krošnjah in otresal suho listje z bukev, javorov in brez, ga vrtinčil po zraku, potem pa odlagal na še vedno zelene trate in tkal na njih pisano preprogo. Kakšen prelep oktobrski dan, če ne bi njegove tišine trgalo hrumenje bližajoče se fronte! Zvečer, ko je orožje utihnilo, so postavili straže in legli v upanju, da je sovražnik še dovolj daleč in da so v zavetju gozda vsaj to noč še na varnem.

Drugo jutro se je Dušan vrnil in povedal, da je v dolini še vse po starem. Pospravljal je ves dan in vso noč, pa še je ostalo kup stvari, ki bi jih bilo treba skriti. Zato je predlagal, da bi se vsi vrnili v delavnico in temeljito pospravili in zabrisali sledi. Komisar in Peter sta medtem dobila zvezo s partizani iz radiotelegrafske šole in menila, da bi se priključili njim. Kaj storiti? Dolžnost, ki jih je klicala v delavnico, je bila združena s tveganjem in nevarnostjo, da bi jih Nemci

zalotili in pobili. S tiste globeli res ne bi mogli sovražnika pravi čas opaziti in se umakniti. Če se pridružijo starim partizanom, ki so ofenziv in bojev že vajeni, bodo gotovo bolj na varnem.

Molčali so. Videti je bilo, da nekatere nič kaj ne vleče v dolino in bi se raje umaknili globlje v Rog.

Jelka ni mogla razumeti, da sploh kdo omahuje. Čutila se je še posebej odgovorna za material, saj je vedela, kako težko so ga zbrali, kolikokrat je bilo treba tvegati pri prenašanju skozi mesto, zdaj pa naj bi ga prepustili usodi?

»Tu sploh nimamo kaj izbirati! Material je treba rešiti, brez njega ne moremo delati, mi pa smo prav zato prišli v partizane!« je vzkliknila. Temu niso mogli ugovarjati, pobrali so nahrbtnike in puške ter se vrnili v delavnico.

Pospravljali so nato še dva dni. Iskali so nova skrivališča v prostorih sosednjih hiš in lop, kopali jame, jih pokrivali z deskami in zasipali, marsikaj pa je še vedno ostalo na prostem, le da so bolje zakrili s posajenimi smrekami, vejevjem, listjem in skalami.

V strmem bregu onstran mlina je Dušan odkril težko dostopno votlino, pravzaprav široko razpoko, mokro in blatno, vendar dovolj prostorno in primerno za shrambo akumulatorjev. Izkoristiti je moral vse svoje alpinistične izkušnje, ko je ped za pedjo lezel po spolzki strmini in rinil pred seboj težke akumulatorje. Da ne bi umazal in uničil svoje edine obleke, se je slekel do spodnjih hlač. Kar precejkrat je moral ponoviti pot, da je jamo napolnil. Spravil je vanjo trideset akumulatorjev, dva bencinska agregata, osem škatel z različnim materialom in še nekaj raznih kosov. Ves blaten in premražen je končno zlezel ven in zakril vhod z vejevjem. Nato se je v potoku okopal in spet oblekel. Toplo res ni bilo, saj se je bližal november, pa se je potolažil s tem, da je še vedno bolj preprosto umiti kožo, kot pa oprati in posušiti obleko. Hudo pa je bilo z rokami, ki so bile vse razjedene od apna, zdaj pa so se rane zaradi mraza še presadile in odprle in se še dolgo niso zacelile.[162]

Prvi večer so prespali kar v mlinu, na cesto pa so postavili stražo, ker bi zaradi glasnega bučanja vode niti tankov ne slišali. Komaj se je zdanilo, so vstali in nadaljevali s pospravljanjem, saj materiala ni in ni hotelo zmanjkati. Predvsem ga je bilo treba bolje skriti in zamaskirati, kam daleč ga niso mogli odnesti. Hiteli so, kar se je dalo, ker so jih streli, eksplozije,

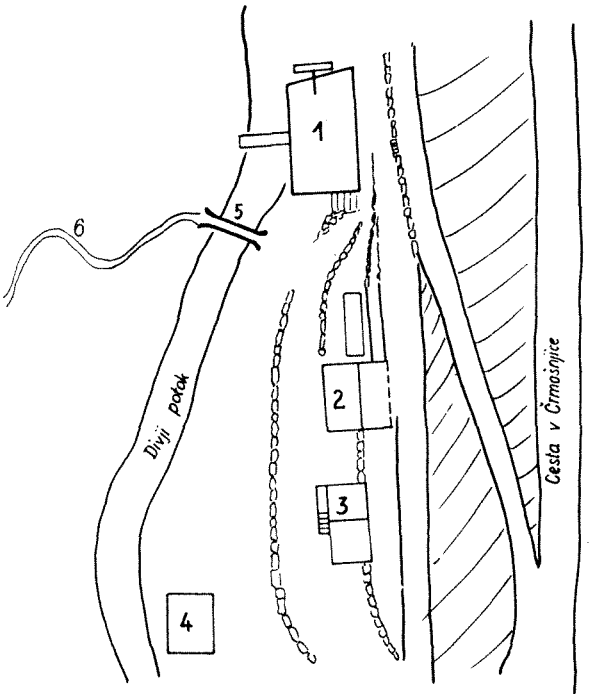

Javka 99 d v Starih žagah

1 elek. centrala
2 ključavničarska delav.
3 mizarska delavnica
4 hlev
5 brv
6 pot na Novo goro

preletavanje letal in bombardiranje opozarjali, da se sovražnik vse bolj približuje. Nazadnje so razdrli še vso instalacijo v mlinu in skrili generator, le miz in polic niso odnesli. Čeprav se jim je mudilo, so sproti zapisovali, kje so kaj spravili, da bi kasneje laže našli, kar bi rabili. Proti večeru so delo končali, zabrisali sledi in še zadnjič sedli k skupni večerji v opustošenem mlinu. Prenočevati pa se jim ni zdelo več varno v dolini, zato so že v trdi temi krenili na Novo goro in se zatekli v neko zidanico. Postavili so stražo in utrujeni pospali.

Noč je bila mirna, in ko so zjutraj vstali, so premišljevali, kaj naj bi ta dan napravili. Peter je določil nekaj tovarišev

za patrulje v razne smeri, dva naj bi šla na Rog po živež, ki so ga tam skrili, dva pa proti Toplemu vrhu iskat zveze s partizani. Preden so se odpravili, je Jelka stopila iz hiše in nenadoma prisluhnila. Iz doline je bilo razločno slišati nemško govorico. Stekla je nazaj in vzkliknila: »Nemci!« Tedaj pa je že zapokalo in zadrdralo, da je odmevalo od strmih bregov.

»Hitro za menoj v hrib!« jih je pozval komisar.

Plazili so se med grmovjem in vinogradi proti gozdu, kjer so vsi upehani posedli med drevjem in opazovali Nemce v dolini.

Najprej so pridrveli motoristi, za njimi tanki, nato pa dolge kolone pešcev. Ti so vodili s seboj mukajočo živino, ki je kar naprej uhajala iz vrste na travnike, kjer so jo potem lovili in zganjali nazaj. Mimogrede so odstranili ovire na cesti, razžagali debla in zasuli jarke in s tanki zdrveli čeznje. Ko so gledali to njihovo početje, so se spomnili, koliko so se s puškarji namučili, ko so podirali drevje in ga valili čez cesto ter kopali globok usek, zdaj pa so videli, da so se Nemci ob vsem tem komaj dobro ustavili. Kako malo pomenijo gole roke proti mehanizaciji!

Ves dan so si sledile eksplozije druga za drugo, ognjeni zublji so rdeče obarvali nebo in gost dim se je valil po dolini. Ždeli so v grmovju in s tesnobo v srcih opazovali nemški pohod ter ugibali, kaj se je zgodilo z njihovo delavnico. Prepričani so bili, da so Nemci poslopja minirali in zažgali, saj je ves dan pokalo in prasketalo. Tedaj še niso vedeli da so gorela skladišča streliva, ki so jih Nemci odkrili na Rogu in uničevali. Kuharici sta ponujali na pol kuhano polento, ki sta jo kar v kozici privlekli s seboj, ker ju je presenetilo streljanje. Pa nikomur ni bilo do hrane.

Opazovali so nemško vrvenje pod seboj in premišljevali, kam bi se umaknili. Najrajši bi se skrivali v Rogu, v njegovih prostranih gozdovih in skritih vrtačah, toda tja bi bilo treba čez cesto v dolini, kjer je zdaj mrgolelo Nemcev. Ni jim preostalo nič drugega, kot da so ostali na tej strani, čeprav so se čutili kot ujeti v tem ozkem pasu redkega gozda med cesto in železnico.

O mraku so se pomaknili globlje v gozd in prispeli do zapuščene kočevske vasi Pajkež, kjer so prenočili. Tu so naleteli na tovariše iz puškarske delavnice, ki so se že prej umaknili sem. Razpostavili so straže in zakurili peč v neki hiši, da

bi se ogreli in skrajšali noč. Ogenj pa je bolj tlel kot gorel, kmalu je bil ves prostor poln ostrega dima, da so se jim solzile oči. Večerje ni bilo in večina je odšla kar spat na bližnji senik.[163]

Naslednjega dne so se potikali po zaraslih vrtovih in stikali po hišah, da bi našli kaj za pod zob. Vas pa je bila že dve leti zapuščena, in razen prgišča plesnivega fižola in nagnite bučke niso dobili ničesar. Kuharici seveda nista mogli pričarati iz tega kosila za dvanajst ljudi, zato se je te umetnosti lotil Dušan. Pristavil je lonec rjavkaste kapnice, stresel vanjo fižol in narezano bučko in skuhal. Maščobe seveda ni imel, soli in drugih potrebnih dodatkov tudi ne. Posedli so okoli mize, in ko je postavil prednje lonec s svojo mojstrovino, so jo nekateri celo poskusili. Vendar so kljub lakoti žlice takoj spravili. Ta »Pajkež župa«, kot so jo krstili po vasi, kjer so se nahajali, jim zares ni šla v slast. Bili so šele prvi dan brez hrane in zato izbirčni. Tedaj se je od nekod pojavil njihov iznajdljivi intendant in s kraljevsko kretnjo podaril vsakemu prgišče zelenih nešpelj ter jim s smrtno resnim obrazom zabičal, naj jih hranijo za hude čase. Jelka je spoštljivo spravila trpke sadeže, kmalu nato pa je nedaleč od hiše odkrila kar tri neobrana drevesa, da ni vedela, ali naj se jezi ali smeji hudomušnemu intendantu. Napolnila je nahrbtnik do vrha z zelenimi sadeži in jih potem, ko so se omedili, s slastjo uživala.

Za hrano jim je sedaj res trda predla. Zaloge so imeli spravljene v dolini pri mlinu in v gozdu na Rogu, kamor zaradi Nemcev niso mogli. Usmilili so se jih puškarji, ki so odslej enkrat na dan kuhali močnik tudi zanje.

Ker se jim ni zdelo varno ostati v vasi, so postavili v gozdu šotore iz smrekovih vej, dva ali trije so imeli celo kos šotorskega platna. Tam so preživljali precej v zatišju vse naslednje dneve ofenzive. Nemci so sicer hodili precej blizu, vendar pa so se držali poti in niso stikali po gozdu. Imeli so več kot srečo, in to kar dvojno. Prvič, da so se zadnji večer umaknili iz doline, in drugič, da niso krenili na Rog, kamor so prvotno nameravali, kajti prav Rog so Nemci temeljito preiskali.

Tu so živeli v redkem bukovem gozdu, ki jim ni mogel nuditi varnega kritja, zato so toliko bolj pazili, da so dobro postavili straže in se niso oddaljevali iz taborišča. Kuhali so enkrat dnevno v majhni vrtači in o mraku, da ni bilo opaziti

dima. Nekajkrat so kuharice odšle tudi v sosednjo vas in spekle kruh. Kmalu pa je moke zmanjkalo in Dušan se je ponudil, da bi šel ponjo v dolino. S seboj je vzel še Pavleta in Grego. Ko so prišli iz gozda, so se ustavili in nekaj časa opazovali cesto. Bilo je precej mirno, le tu in tam je prišla mimo patrulja. Skrivaje se za grmovjem so se pomaknili še malo niže in se ustavili v neki gošči. Ko ni bilo nikogar videti, je Dušan stekel po bregu navzdol, prebredel potok, šel do skrivališča in naložil vrečo moke. Ves vesel je opazil, da je delavnica nepoškodovana. Preveč dolgo se ni smel obirati, prekoračil je potok in pohitel v breg. Prav ko je prispel na čistino, je zaslišal s ceste hrup motorja. Ustavil se je, zagledal avtomobil z nemškimi oficirji, nedaleč stran pa še patruljo. Umakniti se ni imel kam, zdelo se mu je, da je najbolje, če je pri miru, zato se je samo prihulil k tlom. Malo je počakal, ko pa se niso zmenili zanj, je spet nadaljeval pot in srečno prispel do tovarišev, ki sta ždela v grmovju. Vzela sta vrečo in jo odnesla v taborišče. Tam so bili moke zelo veseli, še bolj pa novice, da je delavnica nepoškodovana. Uničena in porušena je bila le puškarska delavnica, kjer so Nemci naleteli na eksploziv in je nekaj njihovih vojakov ubilo. Zato se drugim hišam niso upali približati. Svarilni napis, »Pozor mine!« je rešil druge delavnice pred uničenjem.[164]

Ko je moke spet zmanjkalo, so se ponovno odpravili v dolino, z njimi pa so šli tudi puškarji. Tokrat pa je bila pot zaman. Lahko so samo še ugotovili, da je skladišče nekdo izpraznil. Osumili so svoje sosede usnjarje in peke, ki so se tam okoli najbolj spoznali. Ob tej priložnosti so zvedeli, da Nemcev ni več v dolini, in sklenili so, da se bodo čimprej vrnili, če že ne v mlin, pa vsaj na Novo goro.

Ta ofenziva jim je prinesla dragocene izkušnje. Spoznali so, da se ne smejo zanašati na nikogar, da morajo sami poskrbeti tako za svojo osebno varnost kot tudi za varnost delavnice in materiala. Peter in Dušan sta med ofenzivo mnogo premišljala o tem, kako bi v bodoče organizirali delo, da se jim kaj podobnega ne bi več pripetilo. Sklenila sta, da je treba delavnico preseliti stran od glavne ceste, za material pa zgraditi več ločenih, dobro skritih skladišč. V mlinu naj bi ostala le električna centrala in polnilnica akumulatorjev, predvsem pa javka, kjer bi kurirji in telegrafisti izročali aparate v popravilo in počakali nanje, če treba tudi prespali. V delavnico pa razen članov 99 d nihče drug ne bi imel vstopa.

Počasi so minevali temačni in mokri novembrski dnevi, vsak dan teže so prenašali brezdelje in komaj čakali, da bi se vrnili na delo. Pošiljali so patrulje na vse strani in nestrpno vpraševali po novicah, ko so se vrnile. Ko so opazili, da se Nemci iz okoliških krajev umikajo, se jim je zdelo, da je neposredna nevarnost že mimo, in sklenili so, da se vrnejo v delavnico.

Delo partizanskih radiodelavnic 99 d

Da bi laže sledili razvoju partizanskih radiodelavnic in delu, ki so ga tehniki in drugi člani enote opravili, bomo skušali opisati, kako in kaj so delali v posameznih mesecih. Žal lahko sestavimo kolikor toliko podroben in natančen zapis le za prvih sedem mesecev, do konca maja 1944, ker je za ta čas na voljo Lasičev dnevnik za radiodelavnico. Vanj je na kratko beležil vsakodnevno delo posameznikov in prekinitve zaradi sovražnikovih vdorov, potem pa, ko je prevzel vodstvo enote 99 d, tudi prihode novih tovarišev in razna dela zunaj ožje radiodelavnice. Veliko stvari pojasnjuje tudi dnevnik dela na javki, ki pa je ohranjen le za čas od 17. februarja 1944 do 20. junija 1944.[165]

Za naslednje mesece lahko na potek in količino dela sklepamo le iz raznih dopisov, vpisov v dnevnike naročil in popravil, iz seznama v posamezne delavnice oddanega materiala, iz odrezkov naročilnic in pa iz poročil o delu, ki pa posebno za ožjo radiodelavnico niso vsa ohranjena.

Kljub tem pomanjkljivostim upamo, da bomo vseeno lahko podali dovolj veren pregled dela, ker se je radiodelavnica od julija 1944 dalje ukvarjala predvsem s popravili raznih aparatov, torej se je podobno delo iz meseca v mesec ponavljalo, naraščala je le količina tega dela. Na novo so izdelovali samo še radiofonske super sprejemnike, potem ko so proti koncu leta 1944 prejeli potrebni material.

Kot pojasnilo in dopolnilo tako dobljenim podatkom pa so na voljo mesečna poročila, ki so zbrana v posebnem poglavju, in nam vsaj tista, ki so v celoti ohranjena, dajejo natančnejši pogled na delo v posameznih obdobjih.

Delo novembra in decembra 1943

Še pred koncem ofenzive, 3. novembra 1943, so člani 99 d zapustili gozd in se odpravili proti Starim žagam.[166] Ustavili

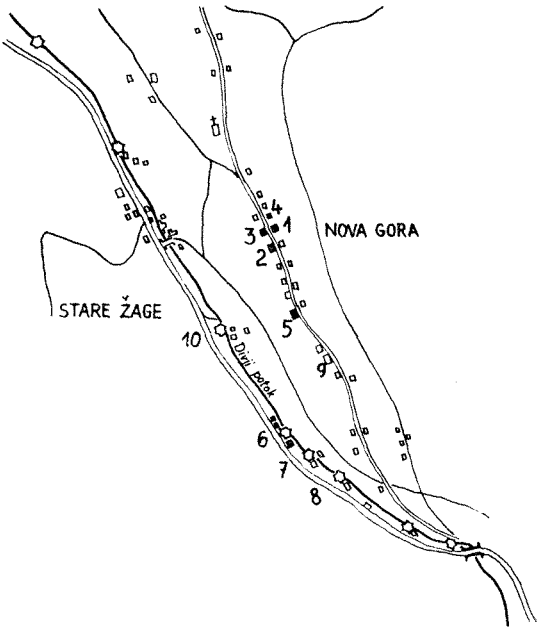

Razvrstitev delavnic na Novi gori

1 radiodelavnica
2 finomehanična del.
3 kuhinja
4 spalnica
5 bunker za material
6 javka, elek. centrala
7 usnjarska delavnica
8 mehanična delavnica
9 puškarska delavnica
10 ekonomat za bolnice

so se na Novi gori, zapuščenem naselju na južnem pobočju hriba, ki se precej strmo dviga nad desnim bregom Divjega potoka. Tukaj so sklenili postaviti novo radiodelavnico. Prejšnjo, mlin v Starih žagah, ki je bil v dolini pod njimi, so obdržali za javko, za električno centralo in polnilnico akumulatorjev, pa tudi nekatera druga dela so opravljali tam.

Skozi Novo goro se je vzdolž pobočja vil kolovoz, ki se je v rahlem naklonu spuščal proti potoku in se na gornjem koncu soteske priključil na cesto po dolini. Ob njem so se na obeh straneh vrstile hiše in zidanice precej na gosto, gotovo jih je bilo kakih štirideset ali petdeset, posamezne pa so bile raztresene tudi više in niže na bregu. Nekoč so v njih živeli Ko-

Spalnica na Novi gori.

čevarji, zdaj pa so bile že dve leti prazne in zapuščene. Tiste, ki so stale nad potjo, so bile z zadnjo steno prislonjene na breg, tako da je bil s kolovoza vhod v klet ali hlev, stanovanjski prostori pa so bili v gornjem nadstropju. Vhod vanje je bil z zadnje strani hiše v višini nadstropja, do njega pa so vodile kamnite stopnice ob zunanji steni hiše. Druge, ki so se vrstile pod potjo, so stale na spuščajočem se bregu in so imele s kolovoza vhod v kuhinjo in sobo, pod njima pa je bila klet ali hlev. Vanj se je prišlo po stopnicah, ki so peljale zunaj ob hiši navzdol. Hiše so bile spodaj zidane iz grobega kamenja, gornje nadstropje pa je bilo največkrat leseno, če že ne vse, pa vsaj deloma. Tlorisa zgornje in spodnje etaže nista bila vselej enaka, večkrat je bil spodnji manjši, ker je bil en del zasut z zemljo, oziroma sploh ni bil izkopan v hrib.

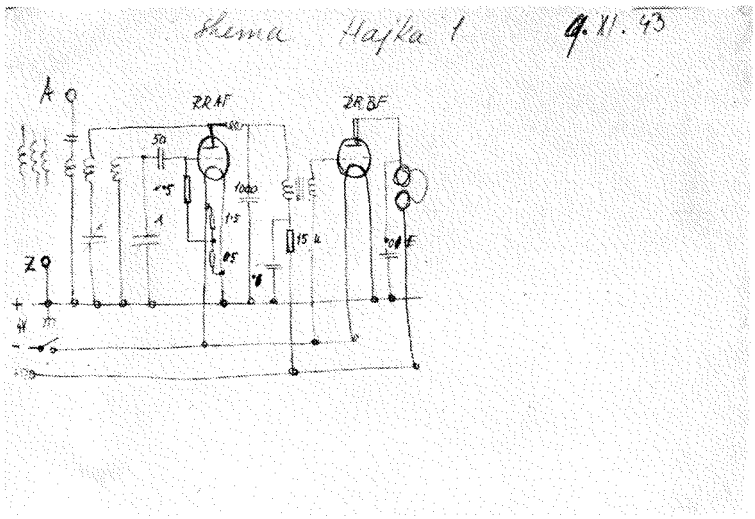

Vezalni načrt baterijskega sprejemnika Hajka-I. (Dnevnik Dušana Lasiča.)

Poslopja so bila različna, majhna pa tudi nekoliko bolj prostorna, večinoma še dobro ohranjena. Vmes so bili vinogradi in sadovnjaki, predvsem pa travniki. Više zgoraj, proti vrhu hriba, se je začenjal bukov gozd. Od hiš je bil lep razgled po dolini, prav zato se jim je tukaj zdelo bolj varno, ker bi vsaj s te strani sovražnika prej opazili in se tudi laže umaknili. (Kmalu se je pokazalo, da prihaja nevarnost zdaj vselej izza hrbta, iz gozda nad njimi. Od tam so vdirale nemške in domobranske patrulje.) Najvažnejše pa je bilo to, da je bila delavnica odmaknjena od ceste, kjer je hodilo vse preveč ljudi, da bi ostala skrita.

Naselili so se v tisti zidanici, kjer so pred umikom v gozd prespali. Imela je dva prostora. V večjem je bila kmečka peč, ob daljši steni pa pogradi. V manjšem je stala miza s klopjo. Kuhinja je bila kar v veži, seveda brez štedilnika, kuhati je bilo treba v kmečki peči. Opremo v hiši je zapustila neka partizanska enota, ki se je pred časom zadrževala tukaj. Za začetek je bilo to dovolj, dodali so le tri pograde ob drugi steni. Posebnega dela z njimi niso imeli, sneli so kar troje vrat v bližnjih zidanicah. Hiša je imela tudi klet, v njej so shranjevali

živež, po potrebi pa je rabila tudi za kopalnico, če so postavili vanjo čeber vode. Tako razkošje pa so si lahko privoščili le prvi mesec, potem je vode začelo zmanjkovati in so se hodili umivat v dolino.

Ker ofenziva še ni minila, si niso upali odpreti skrivališč orodja in materiala in so z delom še malo počakali. Med tem časom je Dušan napravil načrte za kratkovalovni baterijski sprejemnik, namenjen bolnišnicam. Imenovali so ga »Hajka-I«, (H-I), ker so se načrti zanj rodili med hajko. Dušan je pripravil več shem, ker ni vedel, kakšen material bo na razpolago.[167] Vmes sta z Viktorjem preiskovala hiše in zidanice po Novi gori ter znašala vkup stole, mize in omare za delavnico. Nekateri so hodili v patrulje, drugi pa skupaj s puškarji vnovič prekopavali cesto v dolini. Tudi zvezo z glavnim štabom so spet dobili, in ko so jim od tam začeli nositi v popravilo aparate, so menili, da neposredne nevarnosti ni več, in da se lahko znova lotijo dela.

Dne 11. novembra 1943 so odprli skrivališča, znosili orodje in potrebni material na Novo goro in začeli pripravljati prostore.[168] Najbolj se je mudilo za delavnico. Peter in Dušan sta pregledala bližnje hiše in se odločila kar za sosednjo, le kakšnih dvajset metrov oddaljeno, ker je bila še najbolj prostorna. Stala je nad potjo, da je bil vhod v delavnico z zadnje strani, kjer se je naslanjala na breg. V zidanem delu hiše je bila v gornjem nadstropju večja soba s kmečko pečjo, poleg pa še ena zelo majhna. Pred sobo je bilo veliko podstrešje z lesenimi stenami, ki pa so bile že zelo slabe, saj je precej desk manjkalo. Za prvo silo so opremili le obe sobi z mizami in stoli, ki so jih nabrali v sosednjih hišah. Celo omaro s policami so nekje našli in jo postavili v sobico ter spravili vanjo drobni material. Treba je bilo le še malo pokrpati streho, popraviti vrata, zastekliti okna in zazidati luknje v peči. Italijani so namreč v ofenzivi leta 1942 načrtno razbijali peči po kočevskih hišah, da se ne bi mogli v njih naseliti partizani. Vsa ta popravila so opravili v dveh dneh in že 13. novembra so se vselili v delavnico in začeli redno delo. Manjkala je le še električna napeljava, kar so uredili v naslednjih tednih.

Med tem ko so pripravljali delavnico, sta jih 12. novembra obiskala pomočnik komisarja glavnega štaba Viktor Avbelj-Rudi in član CK KPS Ivan Maček-Matija.[169] Z njima sta se Peter in Dušan dogovorila za vrstni red posameznih del in približni čas, kdaj naj bi bila ta opravljena. En teden so določili

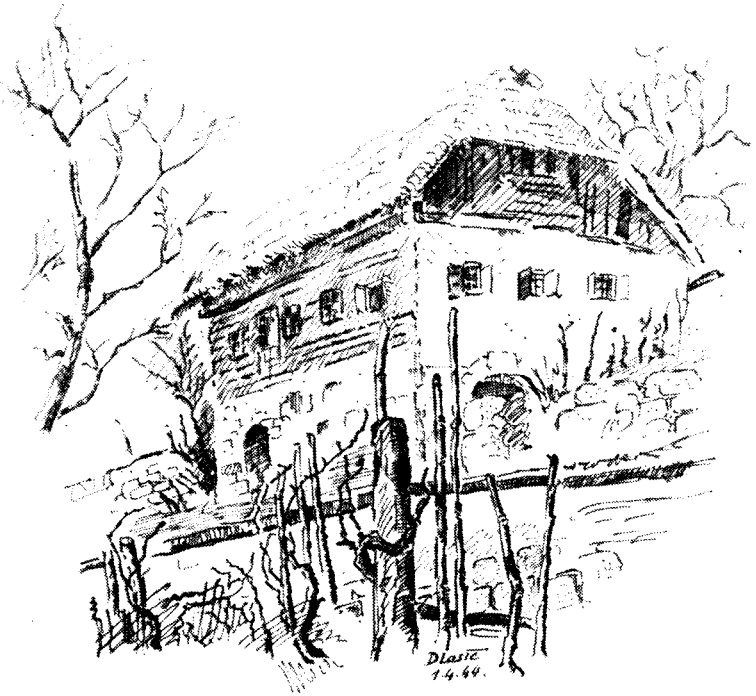

Radiodelavnica na Novi gori.

za preureditev italijanskih postaj RF 2, nadaljnje tri tedne za prvi večji domači oddajnik, vmes in za tem pa bi delali sprejemnike za bolnišnice. Ti roki pa so se precej potegnili, ker so porabili mnogo časa za popravila aparatov, ki so jih dan za dnem prinašali iz vojaških enot pa tudi od drugod. Vsem se je seveda neznansko mudilo in vse je moralo biti takoj popravljeno.

Prvi teden po ofenzivi je bil Dušan edini radiotehnik v delavnici, zato je moral sam popravljati razne aparate, namesto da bi se takoj lotil predelave italijanskih postaj. Obenem je moral pripraviti tudi načrte za pretikala in vrtilne kondenzatorje za nove sprejemnike »Hajka-I«, da sta lahko Viktor in Rudi takoj poiskala material in se lotila izdelave vzorčnih kosov. Jelka je v tem času merila karakteristike in iztrošenost

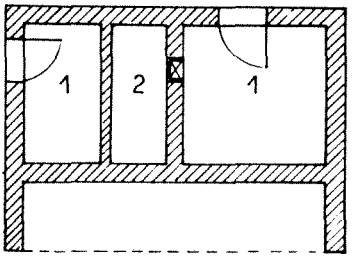

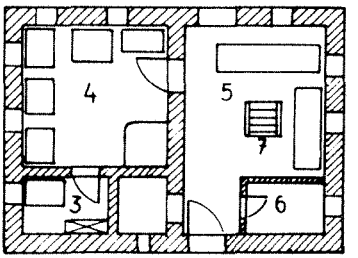

Radiodelavnica na Novi gori
tloris 9,5 m × 6,8 m

1 klet
2 bunker za radiodelav.
3 vodja radiodelavnice
4 radiodelavnica
5 montažna delavnica
6 skladiščnik
7 stopnice v klet

italijanskih elektronk, ki so bile namenjene za »Hajko-I«, in zmontirala poskusni kos tega sprejemnika, da je lahko potem Dušan z njim eksperimentiral.[170] Povedati moramo, da so iz neuporabnih aparatov, ki so jih že pred ofenzivo razdrli, dobili le nekatere sestavne dele, med njimi kondenzatorje, elektronke, podstavke zanje, upore, bloke, slušalke, stikala in še kakšno malenkost. Popolnoma na novo pa so morali izdelati vsa valovna pretikala, vrtilne kondenzatorje, tuljave, skale in pogone zanje, šasije, čelne plošče, lesene škatle, vsakega po petnajst kosov, gumbov pa petinštirideset, za petnajst novih sprejemnikov, kolikor so jih nameravali sestaviti, ker za več niso imeli materiala. Pri tem je treba poudariti, da to nikakor ni bilo lahko delo spričo pomanjkljive opreme in orodja. Tako npr. je moral Rudi za statorje in rotorje vrtilnih kondenzatorjev izrezati iz pločevine s škarjami po šabloni več sto plošč, jih poravnati in zgladiti, si izdelati pripravo za držanje teh listov v pravilni razdalji ter jih nato spajkati. Po nekaj dneh sta Viktor in Rudi naredila model valovnega pretikala in kondenzatorja ter se lotila serijske izdelave. Nekatere stvari, kot npr. vrtanje lukenj, sta morala opraviti v spodnji delavnici,

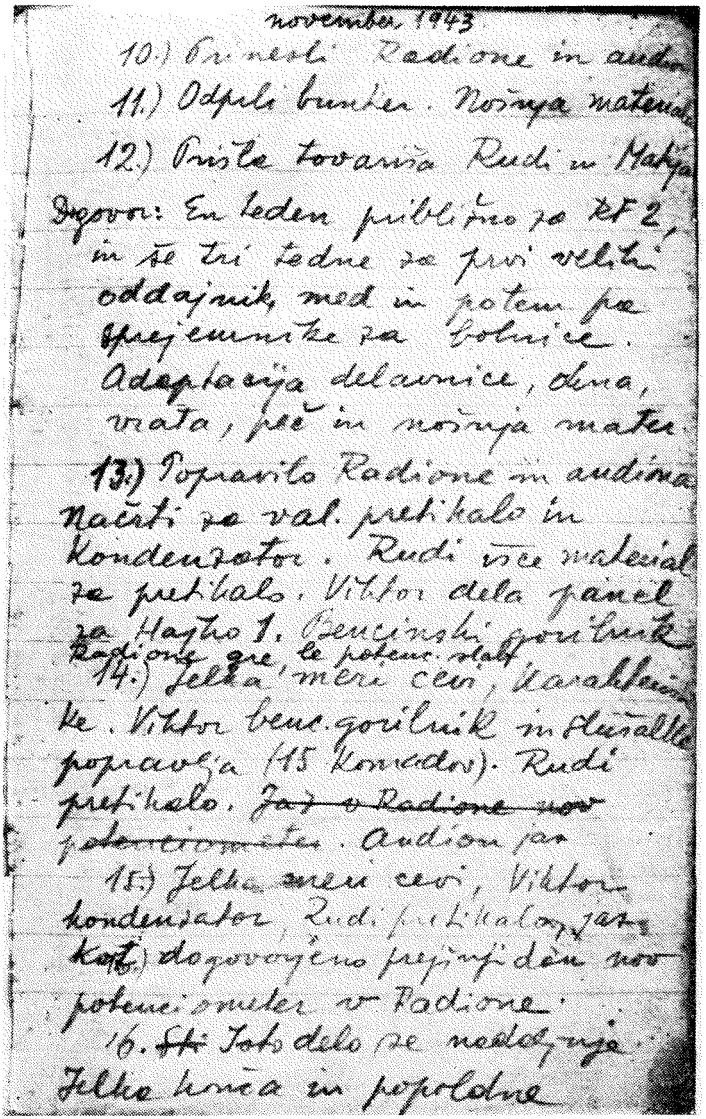
novembra 1943
10.) Oživeli Radione in audion
11.) Odpuli bunker. Nošnja materiala
12.) Prišle tovariša Rudi in Mahja
Dogovor: En teden publično za RF 2,
in še tri tedne za prvi veliki
oddajnik, med in potem pa
spejemnike za Solnice.
Adaptacija delavnice, okna,
vrata, peč in nošnja mater.
13.) Popravilo Radione in audiona
načrti za val. pretikalo in
kondenzator. Rudi išče materijal
za pretikalo. Viktor dela panel
za Hajtro 1. Čevcinski gonilnik
Radione ne le potenc. stalf
14.) Jelka, meri cev, Karakteristike. Viktor beuc. gonilnik in dušalke
popravlja (15 Kondov). Rudi
pretikalo. Jaz v Radione nov
potenciometer. Audion jar
15.) Jelka meri cevi, Viktor
kondenzator, Rudi pretikalo, jaz
kot) dogovorjeno prejšnji dan nov
potenciometer v Radione.
16. Isto delo se nadaljuje.
Jelka kuha in popoldne

Pionirska knjižnica v Ljubljani

Delo v radiodelavnici novembra 1943. (Dnevnik Dušana Lasiča.)

v mlinu, ker na Novi gori še niso imeli električne napetosti, kar jih je precej oviralo pri delu.

Svetili so si s karbidkami, ki pa so se kaj muhasto obnašale. Ali so komaj brlele ali pa eksplodirale, zaradi česar so jih raje postavljali malo bolj stran od mize oziroma glave kot pa preblizu. Še hujše probleme kot z razsvetljavo so imeli prve tedne s spajkanjem. Okorne kleparske spajkalnike so greli kar v krušni peči, dokler ni Grahek pripeljal od nekod nekakšnega bencinskega gorilnika, kot je zatrjeval. Drugi so menili, da gre za metalec plamena. Viktor ga je skušal preurediti v pravi gorilnik, pa se mu ni povsem posrečilo. Še vedno je ostala njegova glavna lastnost eksplodiranje, ne pa gorenje. Kadar so delali z njim, so morali biti vedno pripravljeni na požar. Zato so ga iz previdnosti postavili na prazno podstrešje pred delavnico, da ne bi prišlo do večje škode, kadar se je vnel, če je pa koga osmodilo, pa itak ni bilo vredno besed, kvečjemu smeha. Da je terjalo delo z njim veliko potrpljenja, posebno kadar je bilo treba prispajkati cel ducat in še več odcepov na tesno navito tuljavo, ni treba posebej poudarjati. Če pa je bilo treba spajkati prav tenke žice in še na težko dostopnem mestu, je tudi ta izum odpovedal. V takem primeru so lotali z ošiljeno bakreno žico, ki so jo segrevali nad svečo. V sili je šlo tudi tako, še celo ugled in spoštovanje jim je prinesla ta iznajdljivost, kot vidno priznanje pa nekaj metrov blaga za hlače ter nekatere priboljše pri hrani.[171]

Dušan se je medtem lotil predelave postaj RF 2. Povečal je njihovo moč in domet z vgraditvijo podaljševalne tuljave v antenski drog, namesto okvirne antene pa je uporabil navadno. Ko je določil obliko in električne podatke nove tuljave, je dal nadaljnje postaje v predelavo Jelki po tem modelu. Sam je poskusil še novo konstrukcijo z variometrom, ki je dala še boljše rezultate. Po tem vzorcu so nato predelali naslednje štiri postaje. Skupaj so jih naredili sedem, čeprav bi jih lahko več, toda niso imeli zanje baterij za napajanje.

Po enem tednu je prišel v delavnico Pavle, ki je doslej pomagal v dolini urejati električno centralo. Njemu je dal Dušan zelo zahtevno nalogo, in sicer izdelavo tricevnega super sprejemnika za valovno območje 64 m—145 m. Namenjen je bil za prvo domačo postajo.

Nekega določenega načrta se pri delu niso mogli držati, ker so ga morali stalno spreminjati zaradi nujnih naročil in tekočih popravil. Dušan se je ukvarjal predvsem s popravili in

predelavami sprejemno-oddajnih postaj. Včasih je manjkala elektronka ali je počil kristal, in ker ni bilo zamenjave, je moral oddajnik predelati na navadni oscilatorski krog, spremeniti način modulacije ali kaj drugega. Najprej je popravil italijanske postaje TPA 20, ki so bile najmočnejše in imele tudi večji domet. Imenovali so jih »rabske« po internirancih z Raba, ki so eno tako postajo prinesli s seboj v partizane. Te postaje so imele zelo veliko porabo z ozirom na antensko moč in je akumulator zadoščal le za par ur dela. Bile so izdelane za modulirano telegrafijo in telefonijo, tako da sprejemnik ni zaznal partizanskih nemoduliranih postaj. Predelali so jih tako, da so spremenili način tipkanja in dodali reakcijo v sprejemnik, da so lahko sprejemali vse radiotelegrafske postaje. Iz oddajnika so vzeli ven modulacijske cevi in s tem precej prihranili pri porabi energije.[172]

Razna popravila in dopolnila kot npr. novo vgrajene valovne dolžine, antenske uglaševalne naprave itd. so opravili tudi pri angleških in amerikanskih postajah. Za vse te različne vrste aparatov je bilo treba narisati tudi električne sheme in napisati navodila za upravljanje z njimi.

Poleg tega je moral Dušan priskočiti na pomoč povsod tam, kjer se je komu kaj zataknilo, praktično je moral sodelovati prav pri vseh delih, zato ni čudno, da se je šele januarja 1944 lahko lotil konstrukcije in izdelave prvega domačega oddajnika.

Tudi Pavle je moral delo pri svojem sprejemniku večkrat prekinjati in sproti popravljati radioaparate, generatorje, polnilce in drugo, kar se je stekalo v delavnico.

Jelka je v tem času predelavala postaje RF 2, izdelala preprost merilnik kapacitet, vmes pa na hitro priredila na kratke valove še dva italijanska sprejemnika, namenjena za bolnice.

Še največ miru sta imela pri delu Viktor in Rudi, ki sta opravljala bolj mehanska dela za sprejemnike H-I. Kadar pa se je mudilo, sta morala tudi ona dva odložiti svoje delo in poprijeti tam, kjer je bilo najbolj nujno.

Že prvi mesec so prinesli v delavnico popravljat tudi postanje iz sosednjih hrvaških enot, iz Žumberškega in Karlovškega odreda.[173] Zanje so se še posebej potrudili, da so jih hitro popravili, tudi če je bilo treba delati vso noč.

Povprečno so delali dvanajst ur na dan, mnogokrat pa tudi več. Zlasti Dušan se je po večerji redno vračal v delavnico in delal pozno v noč. Dela je bilo mnogo več, kot pa ga je zmoglo

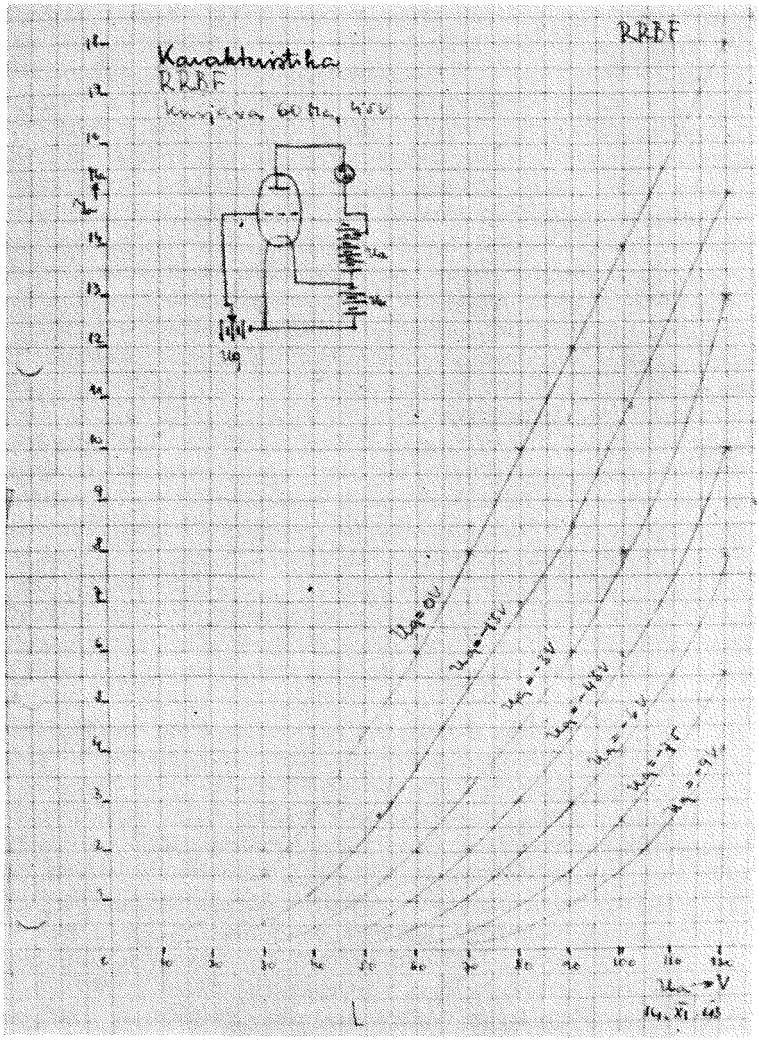

Karakteristike italijanskih elektronk, namenjenih za Hajko-I. (Dnevnik Vide Tom-Lasič.)

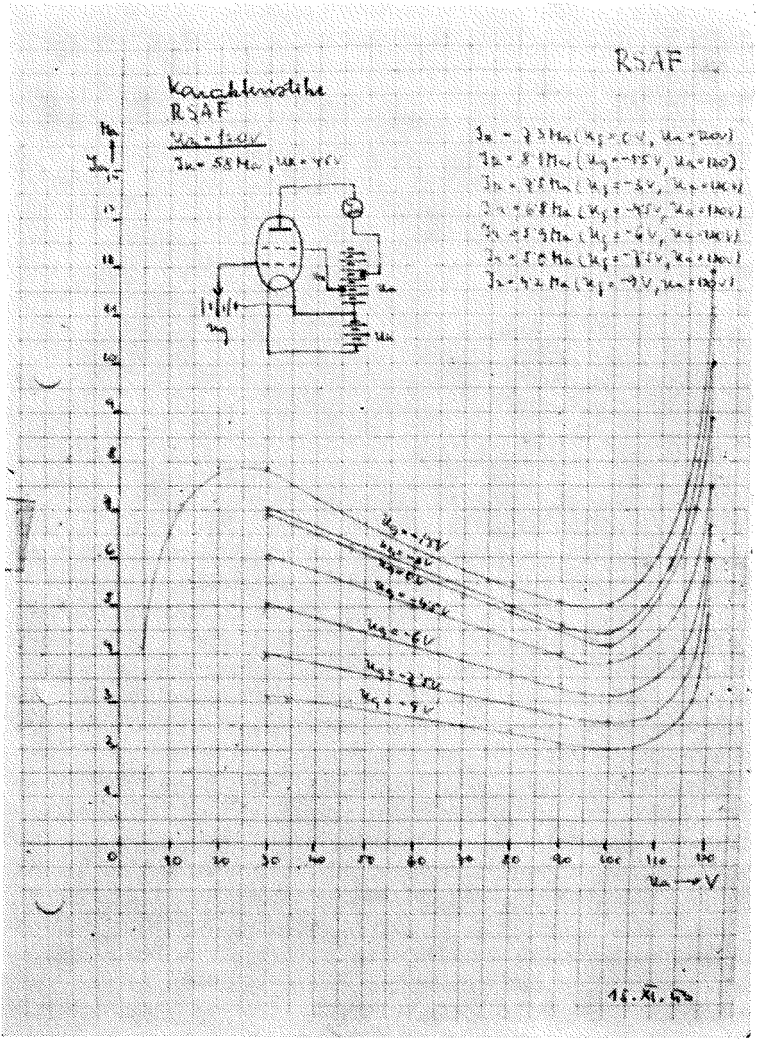

Karakteristike italijanskih elektronk, namenjenih za Hajko-I. (Dnevnik Vide Tom-Lasič.)

teh pet ljudi, posebno če upoštevamo, da po večini niso bili usposobljeni za to. Poleg tega je moral ta ali oni tehnik včasih iti popravljat aparate tudi na teren, s čimer je izgubil najmanj dva ali tri dni. Po takih opravkih je pogosto hodil Milan Erbežnik, ki je kot novi komisar prišel v 99 d po ofenzivi. Bil je sicer inženir arhitekture, vendar že star radioamater, in je v partizanih opravljal večinoma tehnična dela. Na žalost so ga kmalu izgubili, ker je po novem letu odšel kot radiotehnik s XIV. divizijo na Štajersko.[174]

Komaj dober mesec so v miru delali, ko jih je vznemirilo obvestilo, da prodirajo Nemci proti Dvoru, kjer nameravajo postaviti most.[175] Takoj so začeli prazniti delavnico in nositi material v skrivališča. Šele o polnoči je bilo vse pospravljeno. Naslednjega dne so poslali patruljo na poizvedovanje, in ko se je vrnila, so zvedeli, da neposredne nevarnosti ni. Zato so proti večeru vzeli iz skrivališč nekaj najnujnejšega orodja, da je Dušan lahko popravil angleško postajo za XIV. divizijo, za katero se je zelo mudilo.[176] Takrat se je divizija že pripravljala na svoj pohod na Štajersko, in je potrebovala postajo, s katero bi lahko premostili večje razdalje. Od italijanskih radijskih postaj je edino »rabska« TPA 20 imela večji domet — okoli 80 km — bila pa je težka in okorna. Dušan je za vsak primer popravil tudi eno izmed teh, ker ni vedel, za katero se bodo odločili. Pavle se mu je pridružil v delavnici in popravljal Matijev sprejemnik. Drugi člani 99 d pa so ta dan neprostovoljnega dopusta izkoristili še za eno, tokrat zelo prijetno pospravljanje.

Pred nekaj dnevi je Grahek pripeljal iz Bele krajine prašička, ki je bil namenjen za novoletni priboljšek. Pa so se spomnili, verjetno iz dolgega časa, ker niso imeli kaj početi, da je pravzaprav neumno čakati do novega leta. Kdo ve, kaj vse se lahko do takrat pripeti, morda jih preseneti celo kakšna hajka, in kaj bo potem s pujskom? Zdelo se jim je najbolj pametno, da ga takoj zakoljejo in pojedo. Nerodno — ali pa ugodno — je bilo le to, da ni bilo doma njihovega komandanta Petra, ker sta z Jelko odšla v VII. korpus popravljat postajo. Končno pa je komisarjeva odobritev enako veljavna, ta pa je bil doma. Ni ga bilo treba dolgo prepričevati, kmalu so si bili vsi edini v tem, da je zakol pujska najbolj pametna rešitev. In tako so prašička zaklali, razkosali, meso v glavnem »pospravili«, slanino pa scvrli. Ko sta se Peter in Jelka vrnila, sta dobila le še rep in ušesa v ješprenju. Peter je malo pisano gle-

Radiodelavnica na Novi gori, levo kuhinja. (Foto: Dušan Lasič 1948.)

dal in vprašal, kje so klobase, komisar pa je vneto zatrjeval, da je bil pujsek majhen, da je imel komaj toliko mesa, da so ga malo poskusili in ga ni nič ostalo za klobase. Peter je nekaj zagodrnjal, češ da še ni videl ali slišal za pujsa brez mesa, pa kaj je hotel! Bil je vesel, da je spet doma. Z Jelko sta naletela ravno na hajko, potikala sta se tri dni po Suhi krajini in globoko zasneženih kočevskih gozdovih in se vrnila vsa premočena in premražena. Zdaj si je najbolj želel malo spočiti in čimprej opraviti nenapisan, toda obvezen obred, ki je čakal vsakega popotnika: okopati se, prekuhati perilo in prepariti obleko. S tem so se ubranili uši. Topla voda in čeber sta bila takoj pripravljena, hitro se je umil, preoblekel perilo in se zavil v odejo, ker druge obleke ni imel, nato pa legel počivat na klop v pisarni. Medtem se je obleka parila v peči. Morda je bila peč preveč zakurjena ali pa obleka predolgo v njej, zgodilo se je, da so dobile hlače luknje prav tam, kjer je najbolj važno, da so cele. Vsi so se od srca nasmejali svojemu komandantu, ko se je pojavil pred njimi v tako temeljito razkuženih hlačah.[177]

Tudi Jelka je opravila predpisani postopek očiščevanja, čeprav se ji je zdel tokrat odveč, saj sta jo prva dva dni umivala dež in sneg, tretji dan pa razkuževalo sonce. Po eni strani je bila slabe volje, ker je čisto po nepotrebnem morala s Petrom, medtem ko bi doma vsaj nekaj koristila. Po drugi strani pa se ji je zdela ta pot kar prijetna sprememba ob enoličnem delu za delavniško mizo, zato je bila polna vtisov in doživetij zadnjih dni.

Ko sta s Petrom odhajala, je lilo kot iz škafa, zraven pa treskalo in grmelo kot ob poletnih nevihtah. Res ni bilo prijetno zapustiti tople sobe ter oditi v mrzlo decembrsko noč. Ko bi vsaj lahko počakala do jutra! Toda kurir, ki je prišel pozno popoldne, je priganjal, in morala sta takoj na pot. Še preden sta prišla do javke v dolini, sta bila vsa premočena. Tudi kurir, ki se je grel na kmečki peči, se še ni posušil. Ogrnil je kos šotorskega platna, prižgal majhno svetilko, ker je bila tema ko v rogu, in že so krenili naprej. Cesta je bila na več mestih prekopana z globokimi useki ali pa zaprta z nagrmadenimi debli. Zavili so na travnik, da bi se izognili oviram, tu pa so prežale nanje druge, še nevarnejše, mine. Kurir ju je opozarjal, naj pazita, kje stopata, in obračal svojo nebogljeno lučko, da bi osvetlil pot. Noč pa je bila tako črna, da bi moral nositi v roki vsaj luno, če že ne sonca, da bi se kaj videlo. Poleg tega so jemali vid še zaslepljujoči bliski, ki so parali nebo. Zato sta Jelka in Peter pazila na mine tako, da sta stopala čim bolj po kurirjevi sledi in upala, da on že ve, kakšne so in kako se jim je treba izogniti.

Ko so prišli do Soteske, so zavili na levo v hrib proti Suhi krajini. Tu in tam so postali in prisluhnili v noč. Zdelo se jim je, da se skozi štropotanje dežja in šumenje vetra sliši še nekakšno oddaljeno hrumenje. Niso znali razvozlati, kaj naj bi to bilo, nihče ni pomislil na to, da so lahko nemški tanki in kamioni. Potolažili so se z mislijo, da je zaradi narasle vode, najbrž Krka tako glasna.

Nekako ob pol dveh ponoči so prispeli v Velike Lipje, kjer se je nahajal VII. korpus. Kurir je Jelko in Petra peljal v majhno kaščo, kjer naj bi prenočila. Zjutraj pa bi ju odvedel k radijski postaji in telegrafistom. Zleknila sta se na slamo, zaspati pa kljub utrujenosti nista mogla. Bila sta do kože premočena, zeblo ju je, da sta šklepetala z zobmi, pogrniti pa se nista imela s čim. Ko bi vsaj bilo malo več slame, da bi se zarila vanjo, tako pa je komaj za silo pokrivala betonska tla.

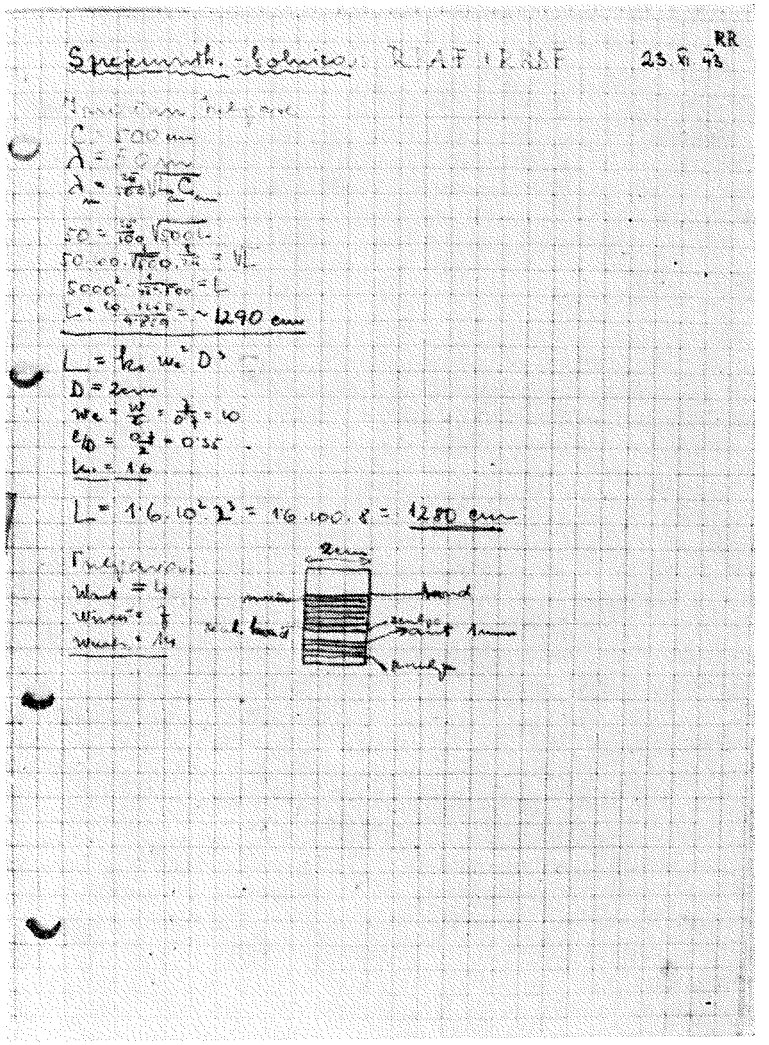

Predelava italijanskega vojaškega sprejemnika na kratke valove. (Dnevnik Vide Tom-Lasič.)

Čez čas sta zaslišala zunaj glasno govorjenje in tekanje. Vstala sta in povprašala, kaj je. »Nemci!« je kratko odgovoril neznan partizan. Vzela sta vsak svoj nahrbtnik in puško in se uvrstila v kolono, ki se je že zbirala in kmalu nato krenila iz vasi.

Zgodaj zjutraj so prispeli do Plešivice in se tam ustavili. Petra in Jelko so odpeljali v hišo, kjer so bili nastanjeni radiotelegrafisti s svojo pokvarjeno postajo. Ko jo je Peter pregledoval, je kmalu ugotovil, da je tukaj ne bo mogel popraviti in jo bo treba prepeljati v delavnico. Ker pa so bili v bližini še vedno Nemci, ni bilo varno hoditi podnevi, zato so počakali, da se je zmračilo. Radijsko postajo so naložili na mulo in proti večeru odšli. Zaradi sovražnika si niso upali po cesti, ampak so ubirali stranska pota proti kočevskim gozdovom, kar je bilo sicer veliko dlje, zato pa varneje. Razen tega so morali spotoma obiskati še drugo radijsko postajo VII. korpusa.

Tema je bila tako gosta, da niti koraka pred seboj niso videli, in telegrafist, ki je vodil mulo, je svetoval, naj se je primejo kar za rep. Po kakšnih treh urah hoje so prispeli do ceste, ki pelje iz Kočevja v Dvor. Po njej so se še vedno prevažali Nemci in jo je bilo treba kar se da tiho in hitro prekoračiti. To bi bilo čisto preprosto, če se ne bi mula branila. Ne zlepa ne zgrda je niso mogli pripraviti do tega, da bi stopila na cesto. Uprla se je na vse štiri noge, in če so jo še tako vlekli in potiskali, ji prigovarjali in grozili, je niso mogli premakniti. Najbrž se je bala velikih luž, ki so se kljub temni noči motno lesketale na sredi ceste. Kaj so hoteli, pametnejši pač odneha! Nadaljevali so pot po stezah, dokler niso zavili v gozd, kjer je bila tema tako gosta, da ceste ni bilo opaziti in je tudi mula pohlevno stopala na drugo stran.

Naprej je bila pot še slabša. Hodili so po ozkem kolovozu, po katerem je drl hudournik, da so velikokrat do meč zabredli v vodo. Sredi noči so prispeli do samotne kmetije, kjer naj bi bil telegrafist z drugo radijsko postajo, ki je bila tudi potrebna popravila. Dolgo so trkali na okna in se čudili, da nihče ne pride odpret. Končno je le zaškrtal ključ in med vrati se je prikazal gospodar. Povedal je, da je telegrafist zakopal postajo v gnoj, sam pa se je umaknil, tik preden so prišli Nemci. Bal se jih je sprejeti v hišo, pa so ga le pregovorili. Posedli so na toplo peč in sušili premočena oblačila. Gospodinja jim je postregla z mlekom in žganci. Videli so, da so domači kot na trnih, ker se bojijo, da jih ne bi presenetili Nemci, zato so se

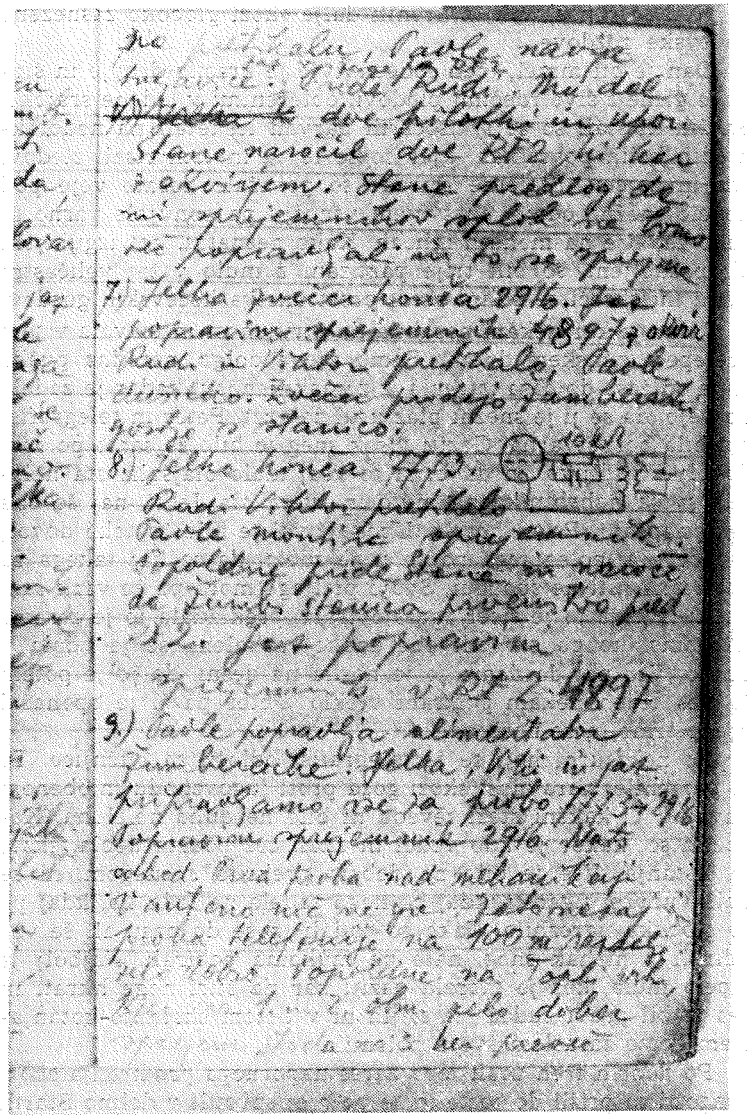

Delo v radiodelavnici decembra 1943. (Dnevnik Dušana Lasiča.)

še pred zoro poslovili in krenili dalje skozi globoko zasnežene kočevske gozdove.

Dan je bil mrzel, toda sončen, ivje je krasilo drevje in šipkove grme z živo rdečimi plodovi, oblečenimi v ledene srajčke. Snežni kristali so se v tisočerih barvah lesketali na nedotaknjenih belih površinah, kjer so se le tu in tam risali sledovi srn in zajcev. Stoletne smreke so povešale košate veje pod debelo snežno odejo, ob svojem vznožju pa ponujale varno in suho zavetje na mehkih iglicah. Kako neznatni, kot izgubljeni ali pozabljeni, so bili trije partizani z mulo v tej veličastni tišini in iskreči se belini sredi prostranstva kočevskih gozdov!

Jelka je kar nekam pozabila na utrujenost in uživala v tem prelepem zimskem dnevu. Samo njena dolga, nerodna puška jo je od časa do časa iztrgala iz zamaknjenosti, kadar je zadela ob vejo, da se ji je snežni plaz usul za vrat. Peter in telegrafist sta bila bolj stvarna. Gaziti visok sneg je bilo že samo po sebi dovolj utrudljivo, in da bi si to vsaj malo olajšala, sta naložila svoja nahrbtnika na mulo in svetovala Jelki, naj še ona tako napravi. Pa ni hotela. Uboga žival je bila že tako dovolj otovorjena, poleg tega pa se ji je zdelo, da se kaj takega za partizana niti ne spodobi. Svojo prtljago mora pa že vsak sam nositi! Puška jo je sicer zares ovirala, prekladala jo je z rame na ramo, ko pa sta bili obe enako razboleni, se je vdala v usodo. Vso pot do doma jo je nosila na desni, da jo je potem še ves teden nekam postrani vleklo, Peter pa ji je oponašal njeno trmo in se norčeval.

Po nekajurni hoji se je telegrafist odločil za bližnjico. To je pomenilo: naravnost skozi gozd proti jugovzhodu in obenem navzdol. O kakšni stezi seveda ni bilo ne duha ne sluha. Kobacali so, kakor je kdo vedel in znal, čez podrta debla, skale in kotanje. Vse je bilo na debelo prekrito s snegom, ni se dalo vnaprej uganiti, kdaj bo noga zadela na trda tla, kdaj pa se globoko ugreznila. Tako so padali in se do pasu ali še več udirali v mehak sneg, nato pa mukoma pobirali. Najbolj je trpela mula, ker je morala paziti kar na štiri noge hkrati in res je bil pravi čudež, da si jih ni v tistem skalnato-kotanjastem gosto zaraslem svetu polomila.

Po dobrih treh urah tega zares napornega prodiranja skozi pragozd so prišli do ceste in se po njej spustili v dolino Starih žag. Snega je bilo vedno manj, mešal se je z blatom v lepljivo mokro brozgo, in še preden so prišli iz gozda, popolnoma izginil. Kljub utrujenosti so bili dobre volje, saj je bila hoja po

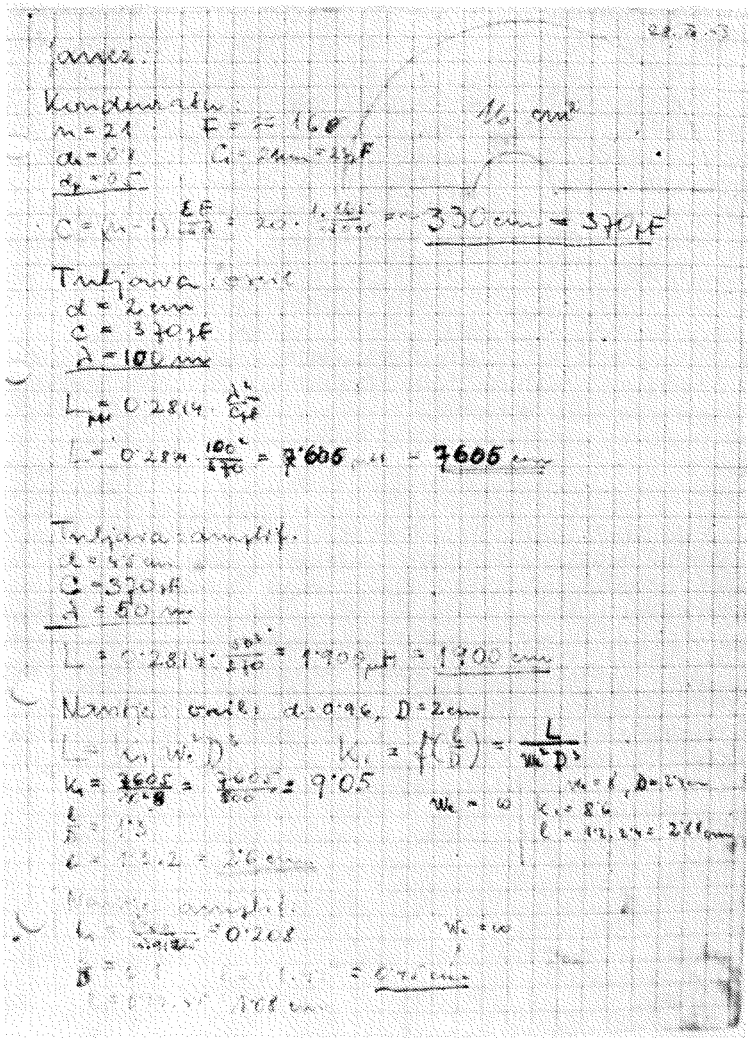

Izračun in izdelava vrtilnega kondenzatorja in tuljav za oddajnik »Janez«. (Dnevnik Vide Tom-Lasič.)

pravi cesti naravnost odpočitek za klecave noge, ki so že od ranega jutra gazile sneg. Še slabi dve uri, pa so prispeli domov, v delavnico, prav takrat, ko so delili večerjo.

Petru in Jelki je bilo žal izgubljenih dni. Vsaj malo pa sta se potolažila, ko sta zvedela, da so morali delo prekiniti zaradi sovražnikovih vdorov, in bi zato tudi doma prav dosti ne napravila.

Po dvodnevni prekinitvi so spet začeli delati. Dušan se je še vedno ukvarjal z angleško postajo, bila je precej zdelana, brez kristala, in jo je moral predelati na nov oscilatorski krog. Končal jo je šele tretji dan pozno ponoči. Nato je bilo treba predelati še sprejemnik na novo valovno območje. Zatem je spravil v red tri amerikanske postaje, eno »rabsko« in še predelal valomer. Pavle je popravljal razne sprejemnike, Grega je napeljaval instalacijo in postavljal novo anteno, Viktor in Rudi sta delala pretikala za H-I, Jelka pa nov oddajnik za Turka. Imenovali so ga »Janez«, načrte zanj pa je naredil Peter že v Ljubljani.[178]

V miru pa so delali komaj teden dni. Potem so zaslišali dopoldne oddaljeno streljanje in takoj poslali patruljo v tisto smer. Ko se je ta okoli poldneva vrnila, so zvedeli, da prodirajo Nemci iz Toplic. Hitro so začeli prazniti delavnico. Bunker, kamor so nosili material, je bil kakih tristo metrov oddaljen, pot pa malo navkreber, da so se pri nošnji pošteno upehali in tudi dolgo zamudili, čeprav so jim prišli pomagat tovariši iz doline, ki so svoje stvari prej pospravili. Skrivališče so že tako napolnili, da ni bilo več prostora, streljanje pa se je vse bolj bližalo, in Peter je priganjal k odhodu. Ko so zaregljale strojnice že čisto blizu, sta Jelka in Hanika ravno trpali konserve v nahrbtnika, kuharici pa sta prenašali kotliček z mastjo, ki sta ga prestrašeni spustili iz rok, da je obležal kar sredi poti. Tovariše, ki so zlagali material v bunker, so streli tako zbegali, da so vse skupaj pustili in pohiteli na prosto. Hitro so se vsi zbrali nekaj sto metrov stran od delavnice, kot je določil Peter, in čakali samo še na Dušana, ki ga ni bilo od nikoder. Mračilo se je že, pokalo je kar naprej in nenadoma je nebo rdeče zažarelo od raket. Peter je odločil, da se umaknejo proti Toplemu vrhu in tam počakajo na Dušana. Spustili so se v dolino, prekoračili cesto in krenili v gozd. Na majhni jasi so posedli po tleh in čakali. Nič niso vedeli, kaj naj bi pomenilo tisto pokanje pri delavnici, in bili so v skrbeh za Dušana. Začelo jih je zebsti, tanke odeje jih

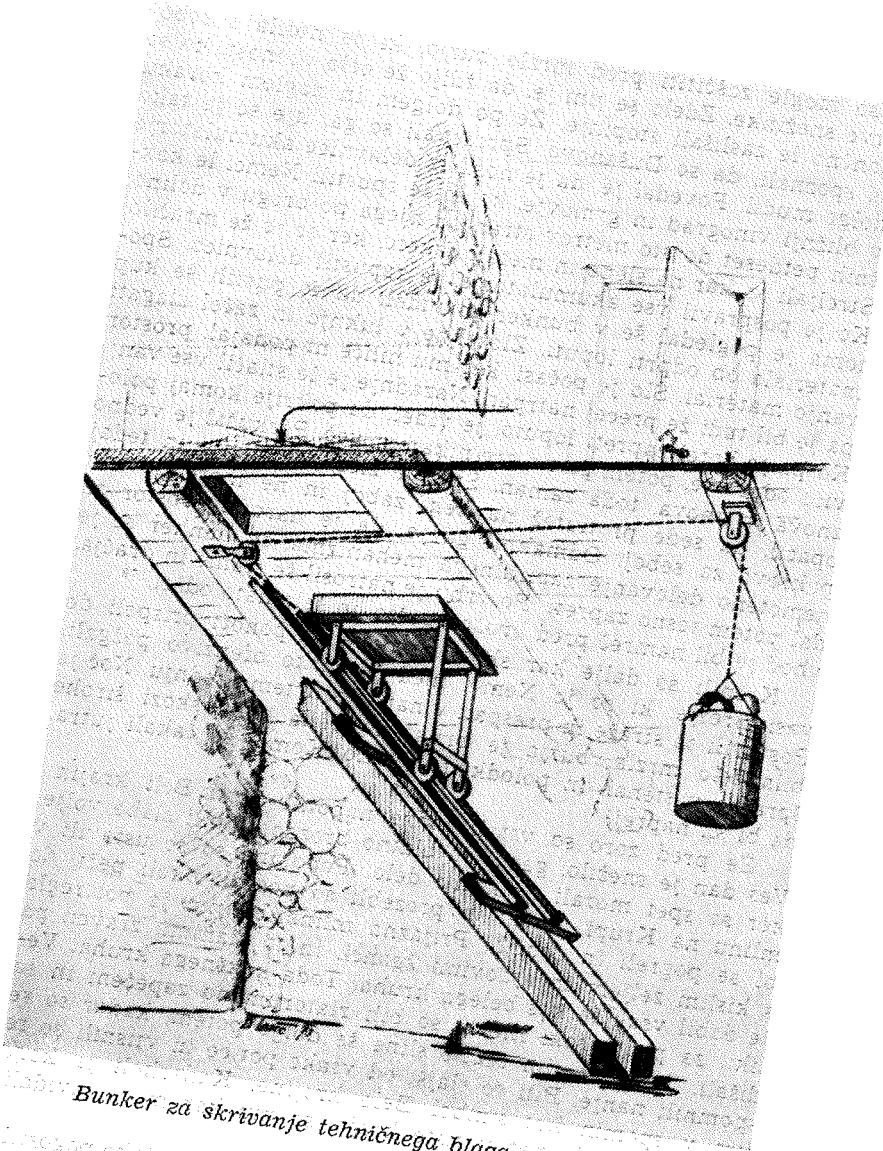

Bunker za skrivanje tehničnega blaga na Novi gori.

niso mogle zaščititi pred mrzlo burjo, ki je nosila s seboj prve snežinke. Zdelo se jim je, da ždijo že celo večnost, ko so končno le zaslišali stopinje. Že po dolgem in naglem koraku so spoznali, da so Dušanove. Spraševali so ga, kje se je tako dolgo mudil. Povedal je, da je nosil iz delavnice akumulatorje v bližnji vinograd in grmovje, ko so se spustili Nemci le kakšnih petdeset do sto metrov stran od njega po bregu v dolino. Streljali so kar na slepo in metali rakete, ker se je že mračilo. Ko je pospravil vse akumulatorje, je zapustil delavnico. Spotoma je pogledal še v bunker in videl, da so pustili še kup materiala ob odprti loputi. Zlezel je v luknjo in začel zlagati vanjo material. Šlo je počasi, ker mu nihče ni podajal, prostor pa je bil tudi že precej natrpan. Nazadnje je le stlačil vse vanj. Ko pa je hotel zapreti loputo, je videl, da pokrije komaj polovico odprtine, potem pa ne gre nikamor več. Poskušal je vedno znova in znova, toda zaman. Spet je zlezel v luknjo in tedaj opazil, da sede protiutež na neki zaboj in ne more povleči pokrova za seboj. Odmaknil ga je, da je naredil prostor za nemoteno delovanje zapiralnega mehanizma, in bunker se je dal potem tesno zapreti. Po vrhu je natrosil še slame in dračja, vhod je bil namreč pred krušno pečjo, in šele nato odšel.[179]

Krenili so dalje kar skozi gozdove in ponoči prispeli do vasi Brezje, ki so jo Nemci med jesensko ofenzivo požgali. Postavili so straže in prespali v napol podrtem skednju. Noč je bila zelo mrzla, burja je brila in nosila sneg skozi široke špranje v stenah in polodkrito streho. Komaj so čakali jutra, da bi šli naprej.

Že pred zoro so vstali in se napotili proti Beli krajini. Ves dan je snežilo, gazili so blatno brozgo in bili slabe volje, ker so spet morali prekiniti delo. Popoldne so se ustavili v mlinu na Krupi. Lačni in prezebli so posedli okoli peči, da bi se pogreli in osušili. Prijazna mlinarica jim je postregla s kislim zeljem in ajdovimi žganci, in to slanimi, zraven pa je dobil vsak še kos belega kruha. Toda kakšnega kruha! Veliki, za ped visoki hlebci so bili zlatorumeno zapečeni in so dišali, da so se jim cedile sline še dolgo potem, kadar so se spomnili nanje. Bili so slajši od vsake potice in vtisnili so se jim v spomin kot simbol Bele krajine. Kadarkoli je koga kasneje zanesla pot v tiste kraje, so mu kar malo zavidali, ker se bo spet najedel kruha.

Poslovili so se od prijazne mlinarice, ki jih je tako pogostila prav na zadnji dan leta, in nadaljevali pot do Suhorja, kjer so

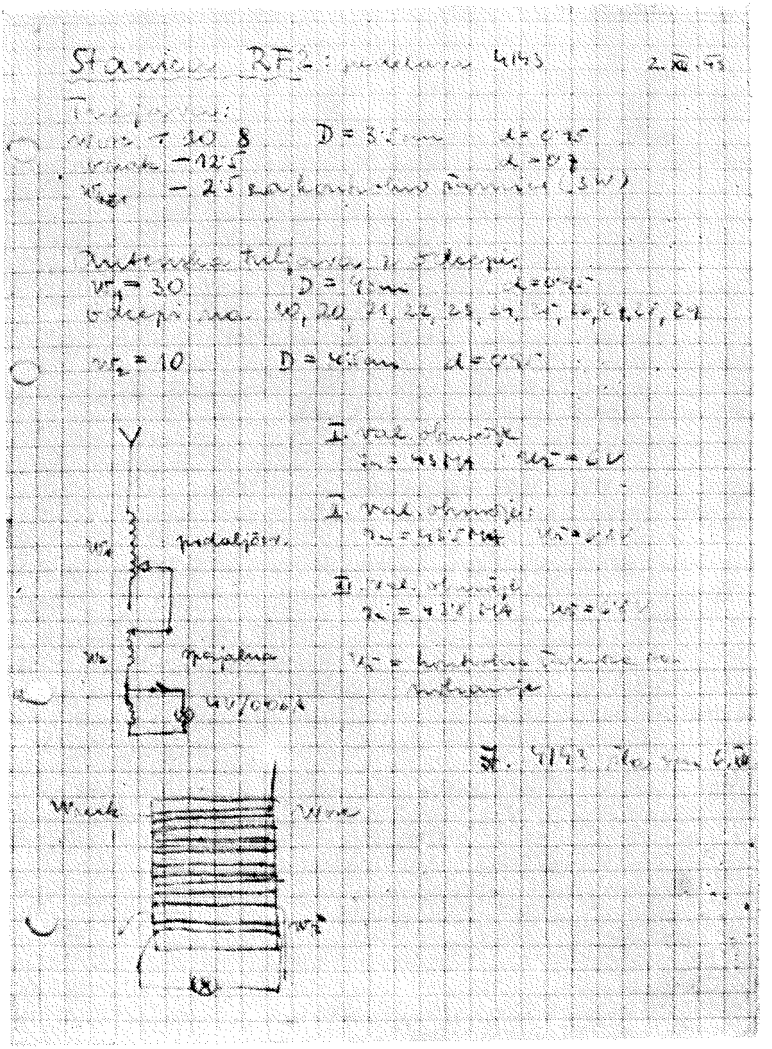

Predelava italijanske sprejemno-oddajne postaje RF 2. (Dnevnik Vide Tom-Lasič.)

prenočili. Večina je šla na miting, ki ga je priredila XIV. divizija pred svojim odhodom na Štajersko. Nekateri pa so se rajši spravili k topli peči, da bi pregnali prehlad in vročino, za gripo takrat še niso vedeli.

Novoletno jutro je bilo sneženo in sončno, o sovražniku ni bilo nič slišati, sklenili so, da se bodo vrnili. Krenili so proti Semiču in tam prespali. Peter, Dušan in Rudi pa so šli še isti dan naprej in prispeli pozno zvečer na Novo goro. Tam jih je že čakal komisar, ki je bil tiste dni, ko so hajkali, nekje na terenu. Ponorčeval se je iz njihove naglice, ker so tako na vrat na nos popihali, da so pustili posodo z mastjo kar sredi kolovoza. Peter pa je menil, da bi moral kdo drug poskrbeti, da bi bili pravočasno obveščeni o sovražnikovih premikih, ne pa da morajo hoditi v patrulje tehniki, ki jih je že tako premalo za delo.[180]

Naslednjega dne so se vrnili še preostali tovariši, in ko se je zmračilo, so začeli nositi material iz bunkerja v delavnico. Niso hoteli delati tega podnevi, da bi jih kdo ne videl, ker bi s tem izdali skrivališče. V tej hajki pa so tudi spoznali, da jim pospravljanje vzame vse preveč časa. Zato so sklenili, da bodo v bodoče imeli v delavnici le najpotrebnejše orodje in le tiste aparate, ki bodo v delu. Prav tako ne bodo držali pri sebi zalog materiala, ampak ga rajši vsak dan sproti naročali iz skladišča. Orodje bo imel vsak v posebnem zabojčku, že pripravljenem za pospravljanje. Da ne bi izgubljali časa z nošnjo v oddaljeni bunker, so sklenili zgraditi skrivališče pod delavnico. Tretjega januarja so spet začeli redno delati, toda že ob treh popoldne so morali ponovno pospravljati.[181] Kljub skrajšanemu delavniku je Dušanu uspelo popraviti »rabsko« postajo, na katero so nestrpno čakali telegrafisti iz VII. korpusa.

Delali so komaj poldrugi mesec, pa se je že pokazalo, da jim primanjkuje materiala, kot je poročal Peter v odsek za zveze.[182] V skladišču so imeli še kakšnih deset italijanskih postaj, ki bi jih lahko predelali, da bi jim povečali domet, vendar niso imeli zanje baterij. Imeli so sicer nekaj napajalnikov in akumulatorjev, toda brez polnilcev. Enake težave so bile s sprejemniki. Niso imeli aparatov, ki bi jih lahko predelali na ustrezno valovno dolžino, niti dovolj elektronk, da bi sestavljali nove. Na zalogi so imeli materiala le za tri nove postaje, razen za oddajnike, ki bi jih lahko naredili deset. Zato je bilo treba predvsem poskrbeti za material, ki naj bi ga

Kuhinja na Novi gori, desno radiodelavnica. (Foto: Dušan Lasič 1948.)

začeli sistematično zbirati po terenu. Peter je v ta namen sestavil podrobne sezname, kaj vse bi prišlo v poštev.[183]

V istem času, ko so Dušan, Viktor, Rudi in Jelka začeli delati v radiodelavnici, sta Grega in Pavle urejala električno centralo v mlinu v Starih žagah, ki je postal zdaj njihova javka. Priključila sta generator, napeljala instalacije in uredila polnilnico za akumulatorje.

Da ne bi tehniki izgubljali svojega dragocenega časa z adaptacijami, je Peter že pred ofenzivo zaprosil za zidarja, mizarja in nekaj tovarišev za pomožna dela.[184] Sredi novembra so prišli v enoto mizar Mirko Lozar, ključavničar Marjan Treven, za pomožna dela pa Jože Bačar, Pepe Gazvoda in začasno še dva tovariša, ki pa sta že naslednji mesec odšla.[185] Ti so potem opravljali razna dela pri adaptacijah poslopij na Novi gori in okoli javke. Bačar, Mirko in Marjan so se nastanili v mlinu, drugi pa na Novi gori.

Delavnico so v glavnem že tehniki uredili, zdaj je bilo treba poskrbeti za kuhinjo. Zanjo so izbrali kar hišo nasproti delavnice. Popraviti je bilo treba streho, okna, vrata, opažiti

lesen hodnik, pritrditi žlebove, sezidati dimnik. V njej so uredili jedilnico, kuhinjo in pisarno ter napeljali elektriko. Kuhinjo so opremili z zidanim štedilnikom, v jedilnico so postavili mize in klopi ter popravili peč, v pisarno pa napeljali še telefon za zvezo z javko. Tako so že sredi decembra jedli v razmeroma prostorni jedilnici, kjer se ni bilo treba stiskati za eno mizo ali pa jesti v izmenah, saj jih je bilo že dvajset.[186]

Za kurjavo in pospravljanje je na Novi gori skrbel Pepe, ki je poleg tega kmalu prevzel tudi intendantske posle, ker se je Grahek ukvarjal bolj s potovanji in preskrbo materiala za delavnico kot pa za želodce.

Podobno kot na Novi gori so adaptirali tudi prostore v dolini. Mlin sta že septembra uredila Dušan in Pavle, zdaj so v sosednji hiši pripravili ključavničarsko delavnico, zraven nje pa mizarsko. Nad delavnico so uredili prostor za spanje, saj so pri njih redno prenočevali kurirji in telegrafisti, ki so čakali na popravilo aparatov. Domači so spali v podstrešnih sobah v mlinu. Decembra so napeljali tudi električni vod na Novo goro. Ker pa niso imeli primernih žic, je bil padec napetosti prevelik, in luči so komaj brlele. To pomanjkljivost so sicer vsaj deloma odpravili, vendar so imeli z elektriko še dolgo težave, ker je bila njihova centrala prešibka, da bi krila vse potrebe.[187]

Kmalu po ofenzivi, v začetku decembra 1943, so prišli v enoto 99 d trije tovariši: Rudi Ganziti, Anton Dežman in Franc Založnik nalašč zato, da bi sezidali nekaj dobro skritih skladišč za aparate in material. Njihov vodja Ganziti je imel že bogate izkušnje prav s takimi zidavami in je pomagal Petru in Dušanu izbrati najbolj primerne prostore v raznih hišah na Novi gori in v Starih žagah. Največkrat so zazidali del kleti ali hleva, kjer so premaknili jasli, in napravili vanj skriven vhod npr. skozi strop oziroma tla pred pečjo v gornjem nadstropju, skozi zid, v katerem je bila vzidana omarica s premično zadnjo steno in podobno. Včasih so pred vhod zavalili velik mlinski kamen. Vzidane majhne omarice so bile v kočevskih hišah precej pogoste, zato ni bilo sumljivo, če so naredili še kakšno novo in jo umetno postarali.[188]

Vsega skupaj so sezidali v dveh mesecih šest takih skrivališč, od tega štiri na Novi gori dve pa v Starih žagah, v naslednjih mesecih pa še štiri. Zaloge so porazdelili po skriva-

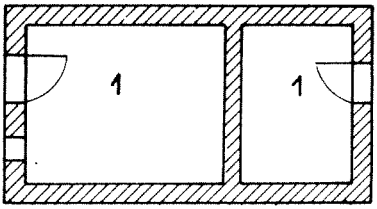

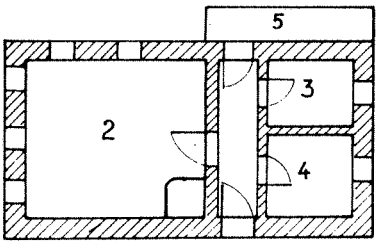

Kuhinja na Novi gori
tloris 10 m × 5,3 m

1 klet
2 jedilnica
3 kuhinja
4 pisarna
5 lesen gank

liščih tako, da so imeli pri roki material, ki so ga največkrat rabili, na bolj odročnih krajih pa so bili spravljeni manj važni predmeti. V posebnem zvezku so imeli seznam aparatov in materiala porazdeljenega po posameznih skrivališčih.[189] Te bunkerje, kot so jih imenovali, so zidali na skrivaj, za vse je vedel le vodja enote, vodja radiodelavnice in skladiščnik. Drugi so vedeli le za tisti prostor, kamor so ob nevarnostih odnesli robo.

Ker se je kmalu izkazalo, da vzame prenašanje materiala preveč časa, so sezidali manjša skrivališča pri vsaki delavnici, navadno kar v kleti pod njo. Ta so bila namenjena le za orodje in aparate iz delavnice, ki so jih vanje poskrili, če je pretila nevarnost. Ko so bunkerje dogradili, je Dežman ostal v enoti kot kuhar, Franc Založnik-Murn pa je bil dodeljen na javko, kjer je pomagal pri različnih delih v ključavničarski delavnici, pri adaptacijah, predvsem pa pri dovažanju tehničnega blaga, ki so ga v raznih krajih zbirali za delavnico.

Proti koncu leta 1943 je prišel v delavnico še en partizan, elektrotehnik Jože Šetina. Dodelili so ga na javko k centrali in akumulatorjem, da bi zamenjal Grego, ki so ga v radiodelavnici spričo pomanjkanja delovne sile zelo pogrešali.[190]

Ta mesec se število članov 99 d ni spremenilo. Na novo sta prišla Ivan Tomc,[191] komisar, ki pa je še isti mesec odšel v partijsko šolo, in Filip Rome-Lipe,[192] študent montanistike. Odšla sta komisar Milan Erbežnik[193] in pa Franc Štancer,[194] ki je opravljal pomožna dela.

Zaradi novoletne hajke so šele petega januarja začeli redno delati. Zdaj jih je bilo v radiodelavnici šest, ker se jim je pridružil Grega, ki je prepustil centralo in javko Jožetu Šetini.

Januarja je bilo težišče dela na sprejemnikih za bolnice. Dokončali so vse sestavne dele, ki so še manjkali. Grega je izstružil iz orehovega lesa gumbe in jih prekuhal v olju, zrisal skale in poskrbel za lesene škatle. Viktor je izdelal šasije in čelne plošče, Rudi pa pogone za skale. Pretikala, vrtilne kondenzatorje, tuljave, dušilke in slušalke so pripravili že prej. Do konca januarja so zmontirali in oddali bolnicam osem sprejemnikov H-I. Rudi je izdelal tudi enajst šifratorjev. Pri tem mu je pomagal novodošli študent Lipe, ki je pokazal veliko spretnosti pri raznih natančnih delih.[195]

Jelka je delala oddajnik za Turka, predelala še dve RF 2 postaji in pomagala pri bolniških sprejemnikih. Pavle se je po daljši prekinitvi spet lahko lotil svojega super sprejemnika. Da bi ga lahko uglaševal, si je moral narediti še moduliran signalni generator. Seveda se ni mogel izogniti temu, da ne bi vmes popravil še kakšnega aparata. Dušan je med drugim popravil dve »rabski« postaji in dve amerikanski, sredi meseca pa je začel delati oddajnik za novo domačo sprejemno-oddajno postajo, za katero je Pavle že pripravljal sprejemnik. Skraja so jo imenovali »Primorec«, ker je bila namenjena za zvezo s Primorsko, kmalu pa so jo preimenovali v »Hajka-II«, (H-II), ker so zaradi pogostih nemških vpadov morali delo večkrat prekinjati.[196]

Poleg popravil aparatov so se morali včasih lotiti tudi takih del, ki niso imela nobene zveze z radiotehniko. Tako se je zgodilo, da so v oddelku za zveze dobili štiri mule, in če so jih hoteli s pridom uporabiti, so potrebovali zanje tovorna sedla. Pa si niso prav nič belili glave s tem, kako bi do njih prišli, ampak so to skrb prepustili radiodelavnici, ki jim je bila podrejena in zato pač morala v vsem ustreči. Prijazno so jim še svetovali, naj poprosijo za material mehanično delav-

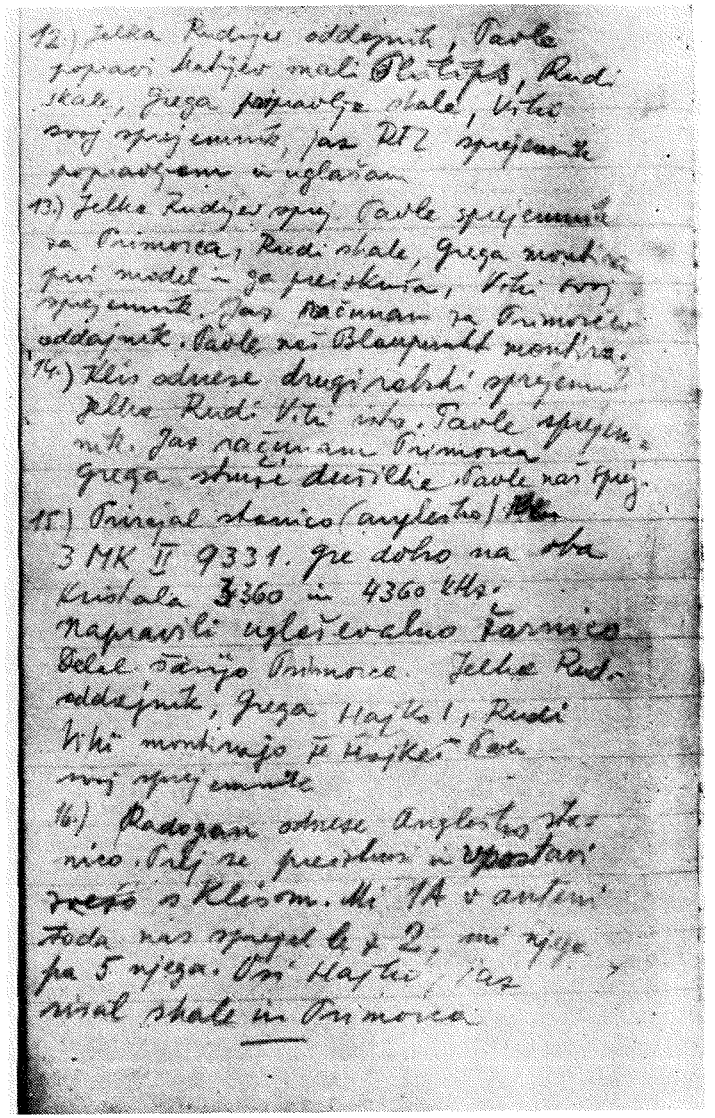

Delo v radiodelavnici januarja 1944. (Dnevnik Dušana Lasiča.)

Razpis natečaja.

Razpisujemo nagradno natečaj za znak naše radio delavnice. Znak naj bo čim enostavnejši, enobarven, tak, da se da gravirati. Iz njega mora biti razvidno, da gre za partizanske radio delavnice. Obenem razpisujemo natečaj za kratico s katero bi označevali našo delavnico. Rok je do ponedeljka 31.1.

I. Nagrada : 1 klobasa, 1 kos belega kruha, 1 lit. vina
II. " pol litra vina
III. " 2 cigari

Vabljeni ste vsi, da se tečaja v čim večjem številu udeležite in prispevate čimveč osnutkov.

Razpis natečaja za znak partizanske radiodelavnice januarja 1944.

nico, če ga sami nimajo, in naj se podvizajo, da bodo mule čim prej osedlane.[197]

Petru to naročilo seveda ni bilo po godi, saj je bilo drugega dela čez glavo, sploh pa, kaj ima radiotehnika opraviti s sedli? Ni imel niti potrebnega materiala, niti človeka, ki bi to delo opravil. Zato se mu je zdelo pametneje, če bi kje na terenu poiskali že izdelana sedla in jih samo popravili v kakšni sedlarski delavnici. Sporočil je te svoje misli v glavni štab, tam pa se niso dali omečiti in so vztrajali pri tem, da radiodelavnica preskrbi sedla kakorkoli že. Tako se je moral vdati in je poslal Grahka na teren iskat sedla. Ta jih je res kmalu nabral po okoliških vaseh, bila pa so poškodovana in brez jermenja.[198]

Za popravilo enega sedla so sklenili uporabiti namesto jermenov gasilske cevi, ki so jih imeli na razpolago, za ostale tri pa so se obrnili na oddelek za zveze, da bi jim poslal pooblastilo za usnjarsko delavnico, kjer naj bi dobili potrebne jermene in strokovno pomoč. Zvedeli so tudi za sedlarja in predlagali, naj bi on opravil to delo, vendar so dobili obljube le na papirju, njega pa niso dočakali. Nazadnje so se le morali sami lotiti popravljanja sedel, le jermene so jim sešili čevljarji, zaponke pa je Grahek prinesel iz Semiča.[199]

Oddahnili so si, ko je bilo končno opravljeno tudi to neprijetno delo, ki jim je vzelo toliko časa, ne le zaradi dela samega in obsežne pisarije v zvezi s tem, ampak še bolj zato, ker so na vse načine poskušali, kako bi se ga znebili in naprtili drugim, ki so bili za to bolj poklicani in usposobljeni kot pa radiotehniki. Samo Peter ni mogel tako hitro pozabiti

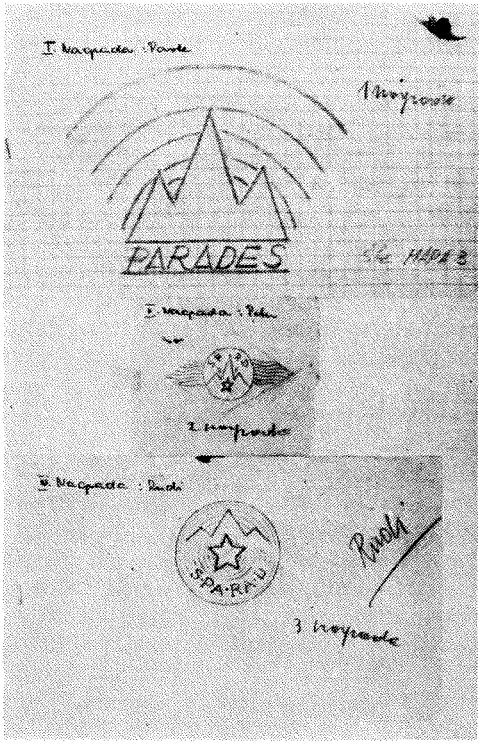

Nagrajeni osnutki za znak partizanskih radiodelavnic.

vseh sitnosti okoli teh sedel in se ga je še dolgo za tem vselej polotil strah, če je zagledal kje kakšno neosedlano mulo.

Aparate kot tudi druge izdelke, katere so naredili v delavnici po lastnih načrtih, so želeli tudi posebej zaznamovati, zato so razpisali natečaj za zaščitni znak in kratico, s katero bi označevali delavnico. Znak naj bi bil preprost, tak da bi se dal gravirati. Rok je bil do 31. januarja 1944.[200] Prva nagrada je bila ena klobasa in kos belega kruha, druga pol litra vina, tretja pa dve cigari. Natečaja se je udeležilo več članov 99 d. Prvo nagrado je prejel Pavle: kratica PARADES, znak tri konice, ki simbolizirajo Triglav, v ozadju pa krožnice, ki ponazarjajo širjenje radijskih valov. Drugo nagrado je prejel Peter: kratica SPRD-OF, znak tudi tri konice, pod srednjo zvezda, levo in desno pa valovite črte. Tretjo nagrado je prejel Rudi:

kratica SPARAD, znak spet tri konice, pod srednjo zvezda, naokrog pa koncentrični krogi. Vendar se jim nobeden od teh znakov ni zdel zares primeren in uporaben. Zato je Dušan izdelal nov znak, preprost, toda estetsko bolj dognan in predvsem bolj značilen za njihovo dejavnost: elektronko s peterokrako zvezdo in napisom SPARD — slovenske partizanske radiodelavnice.

Kot smo že omenili, je delo na javki po novem letu prevzel Jože. Njegova glavna skrb je bila električna centrala. Moral je paziti, da se je generator vedno vrtel, mazati osi, šivati in natikati jermene, sploh krotiti to muhasto centralo. Zvečer med deseto in enajsto uro je izklopil elektriko delavnici (če ni slučajno Dušan še delal) in pognal generator za polnjenje akumulatorjev. Zjutraj ob šesti uri pa je spet spravil v tek centralo za delavnico. Akumulatorji, ki so jih nosili v polnjenje iz glavnega štaba, raznih drugih vojaških enot ter od Turka, so bili mnogokrat poškodovani in v slabem stanju. Treba jih je bilo očistiti, zamenjati slabe celice, doliti kisline oziroma destilirane vode, napraviti zanje zabojčke itd. Vse to delo so opravljali na javki.[201]

Tudi administracija je vzela precej časa. Pisati je bilo treba dnevnik dela na javki, izpisovati material, ki so ga dvigali iz raznih skladišč v mlinu in bližini ter pošiljali v delavnico na Novi gori ali pa po kurirjih na določena mesta, vpisovati na novo dospeli material in aparate, ki so jih nosili v popravilo, odpremljati razne dopise itd. Vodja enote je dal vsako jutro Jožetu pismeno naročilo, kaj je treba napraviti, on pa je poskrbel, da je bilo vse narejeno. Vsak dan je bilo treba poslati kakšen aparat ali material iz skladišč v dolini na Novo goro, poleg tega pa tudi prenašati postaje in kar je že prišlo v popravilo z javke v delavnico. To težaško delo je opravljal večinoma Bačar, ki se je neštetokrat sprehodil po hribu iz doline do delavnice. Poleg tega je opravljal na javki razna hišna dela, sekal drva, kuril peči, pometal in pospravljal v mlinu in okoli njega ter postoril še to in ono, kar je bilo treba.

Marjan in Mirko sta popravljala korita in zapornice, večinoma pa sta hodila pomagat na Novo goro, kjer so adaptirali hišo za finomehanično delavnico. Dela z njo je bilo kar precej. Pokrpali so streho, prestavili steno, popravili vrata, okna in peč. Pripeljati sta morala tudi deske s sosednje žage, navoziti peska, apna in opeke ne le za adaptacijo delavnice, temveč tudi za bunkerje, ki so jih zidali za skladiščenje materiala.

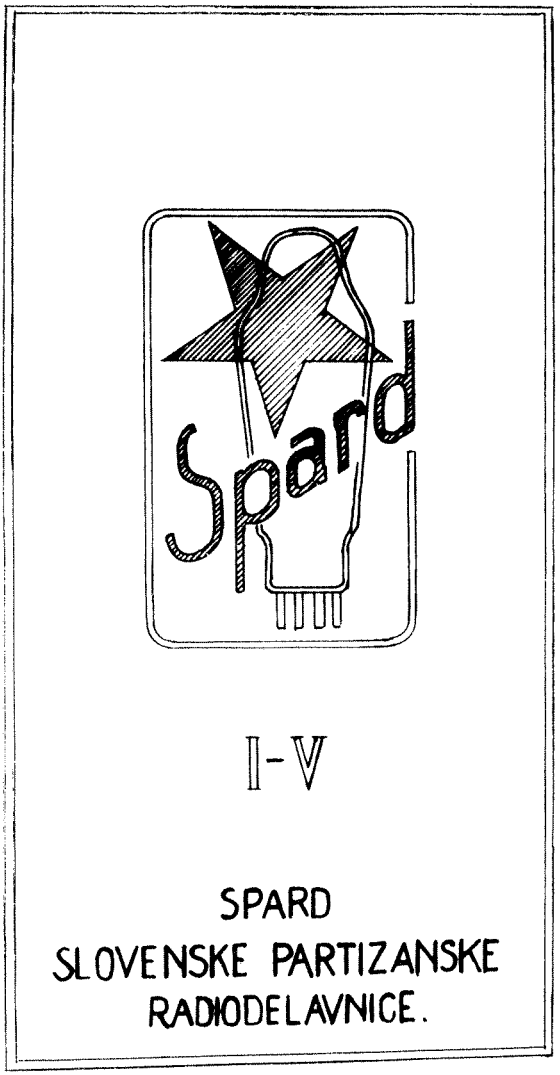

Znak slovenskih partizanskih radiodelavnic 99 d. (Avtor Dušan Lasič.)

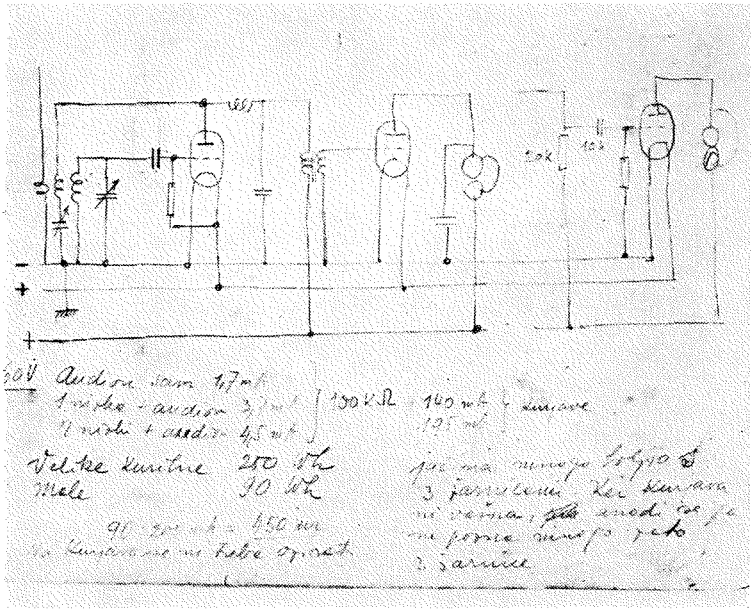

Vezalni načrt in račun porabe sprejemnika Hajka-I. (Dnevnik Dušana Lasiča.)

Ta mesec so opravili še eno precej zahtevno in zamudno delo v dolini, pri katerem so pomagali tudi tovariši z Nove gore. Montirali so cevi in turbino, ki so jo pripeljali z bližnje žage, da bi z njo gnali še en generator. Z veliko zavzetostjo so se vsi lotili tega dela in upali, da si bodo z novo centralo toliko pomagali, da bodo z generatorjem na mlinsko kolo lahko tudi čez dan polnili akumulatorje. Že po prvem poskusu pa so spoznali, da iz te moke ne bo kruha, in si bodo morali pomagati drugače, če bodo hoteli povečati zmogljivost svoje centrale.[202]

Delo februarja 1944

Februarja se je enota nekoliko povečala. Na novo so prišli Mitja Štrbenk, dijak in radioamater; Janez Rožmanc, diplomiran PTT tehnik; Ludvik Kremžar, diplomiran strojni inženir in Marjan Horn, dijak, radioamater. Ti so delali večinoma v

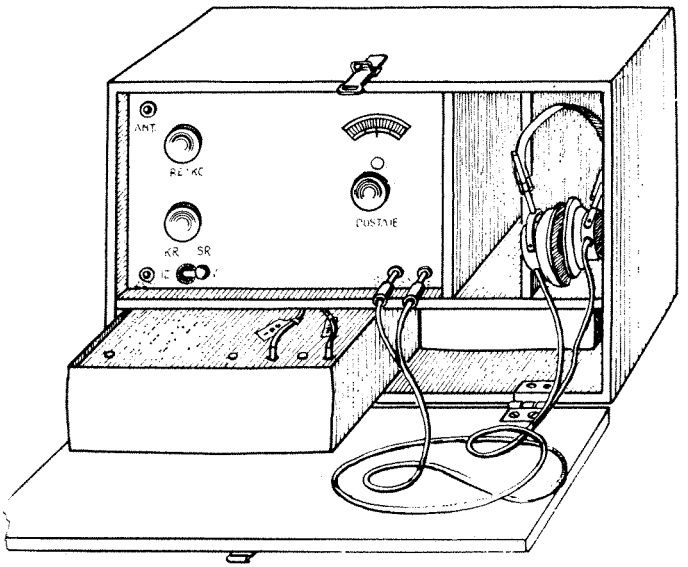

Baterijski sprejemnik Hajka-I (H-I); zunanje mere: 280×150×130 mm.

finomehanični delavnici, dokler niso pripravili nove sobe pri radiotehnikih.[203]

V prvi polovici februarja so končali sprejemnike za bolnišnice, skupaj so jih izdelali petnajst, pozneje pa še dva.[204] Povpraševanje po njih je bilo zelo veliko, vendar niso imeli več niti potrebnega materiala niti baterij. Aparati so kljub preprosti konstrukciji in ročni izdelavi zahtevnih sestavnih delov dobro delali vse dotlej, dokler so zdržale baterije. Napake, ki so se pojavljale, so bile največkrat posledica neprevidnega ravnanja pri prenašanju ali poslušanju (razbite elektronke, potrgane žice, polomljena pretikala, kratki stiki v baterijah).

Grega je zdaj instaliral elektriko v finomehanični delavnici, ki so jo adaptirali v sosednji hiši poleg kuhinje. Nato je nekaj dni pomagal Pavletu pri novem sprejemniku, dokler ni odšel na Primorsko nakupovat material.[205]

Rudi in Lipe sta se 17. februarja preselila v nove prostore, kjer je bila odslej finomehanična delavnica. V isti hiši so do-

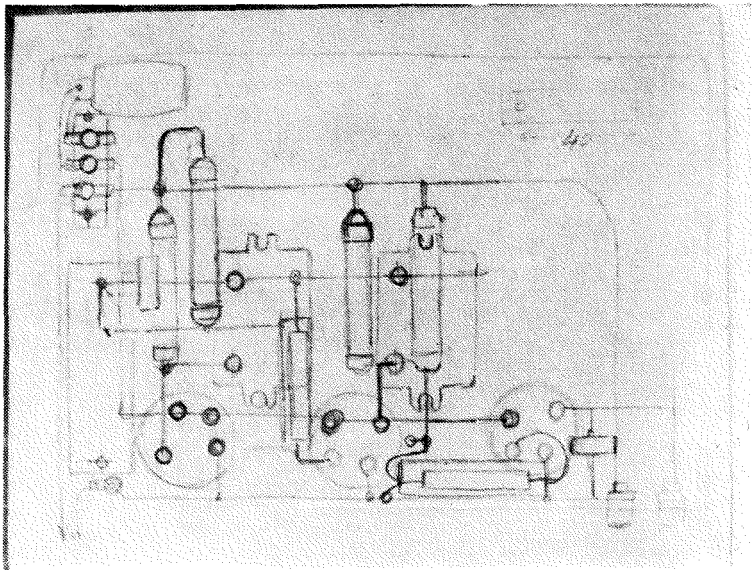

Razporeditev sestavnih delov sprejemnika Hajka-I. (Dnevnik Dušana Lasiča.)

bili svoj prostor tudi kleparji. V delu sta imela šifratorje in razne sestavne dele za novo postajo H-II.[206]

Jelka je delala propagandni oddajnik imenovan »Jelka«. Načrte zanj je pripravil Peter še v Ljubljani, zbrala je že tam material, zračunala in dala v delo vrtilne kondenzatorje, medtem pa so se preselili v partizane, kjer je zdaj nadaljevala začeto delo. Dušan je prvotni načrt precej spremenil in prilagodil materialu, ki je bil tu na razpolago. Posebno prav so prišli nekateri deli iz razbitega letala. Postaja je bila projektirana za kratke in srednje valove.[207]

Najbolj pa se je mudilo izdelati novo domačo sprejemno oddajno postajo H-II. Na oddelku za zveze so že takoj po ofenzivi zahtevali postajo z večjim dometom. Dušan jo je konstruiral z ozirom na razpoložljive elektronke in sestavne dele, še posebej pa je moral upoštevati zelo skromne možnosti njihove delavnice pri izdelavi manjkajočih delov. Postajo naj bi napajal akumulator prek motorgeneratorja, ker drugih virov energije niso imeli na voljo. Sprejemnik, ki je bil najbolj

16. Pomeranje: Pokazal kristja delovanja radia in mu dal kristal od zgo 39,3 kHz ter 3 kable. Hantha dela v tovarni. Grega konča Hayko 15 popoldne instalacija dela za prvo sobo. Jelka popoldne v Črnomlju. Jaz predelal skunt k merilcu JAH v H-II-1. Pavle vgradi reakcijo v H-II, pilobko ter pripravi ohišje. Viki in jaz v Blaupunkt vgradimo prehlalo k iz števcnika na oscilatke in nicer

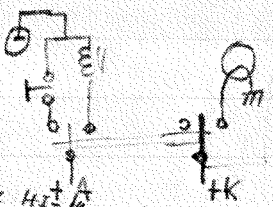

Viki nastavnice na ohišje H-II- ter pokrov. Rudi konča Jelkin pri kondenzatorju. Zvecer pride Jelka s povecilom, da zna z Li.

17.) Zjutraj Peter do Matije in nato do Borka. Grega instalira prvo delavnico. Oddaje H-I-1 bi predelana tudi za normalne. Viki dela na ohišju Cenemu za alimentator in za montiro vseh Pavle dokoncu opremo za H-II-1. Jelka dala 7. Jaz izpuhan protezo oddajno. Rudi v prvi delavnici

18.–19.) Popoldne pricakujemo oddajnik Klemen. Baje dolzina proge za 3 m merko 82 — 83 m. Vse vzeli obnovitvena dela. Jaz Sreden: Spremenil ne dela. Popoldne pricakujemo oddajnik 17 novembra Ljubljana. Spregovorimo dela za 2 mesecka, jacine ne dela v kvar delavnic

Delo v radiodelavnici februarja 1944. (Dnevnik Dušana Lasiča.)

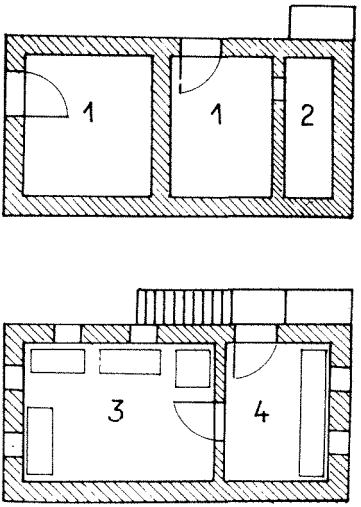

Finomehanična delavnica na Novi gori
tloris 9,8 m × 5 m

1 klet
2 bunker za finomehanično delavnico
3 finomehanična delavnica
4 kleparska delavnica

zahteven, je dal Dušan v delo Pavletu že novembra, oddajnik in napajalnik pa sta morala počakati.[208] Tehniki v delavnici bi se radi čimprej lotili te svoje glavne naloge, toda stalna popravila in predelave vseh mogočih aparatov so vzela mnogo časa. Vsa ta popravila pa so padla prav na Dušana in Pavleta kot edina radiotehnika.

Šele februarja sta lahko posvetila nekoliko več časa novi postaji. Dušan je dokončal oddajnik, Viktor napajalnik, Pavle pa sprejemnik, in 18. II. so imeli prve poskuse.[209] Pri tem so se pokazale tudi razne napake, predvsem ni bil sprejemnik dovolj selektiven, oddajnik pa je imel nekonstanten ton, takrat so temu rekli, da je »čivkal«. Da ne bi izgubljali časa s popravili, so v prvo postajo H-II-1 začasno vgradili sprejemnik iz »rabske« in jo poslali v XVIII. divizijo, kjer so bili z njo prav zadovoljni.[210] Do marca so sestavili še eno postajo H-II-2, naslednje štiri pa so nekoliko spremenili, da so odpravili pomanjkljivosti.

Na javki je Jože opravljal svoja vsakdanja dela. Ker je bil tudi telegrafist, je po potrebi preizkušal popravljene postaje, tako da je z njimi vzpostavljal zvezo z Novo goro. Marjan in Mirko sta naredila nova vodna korita pri zapornici, največ pa sta delala različne dele za finomehanično delavnico. Marjan je izdelal med drugim dve peči, »gašperčka«, in dimne cevi ter

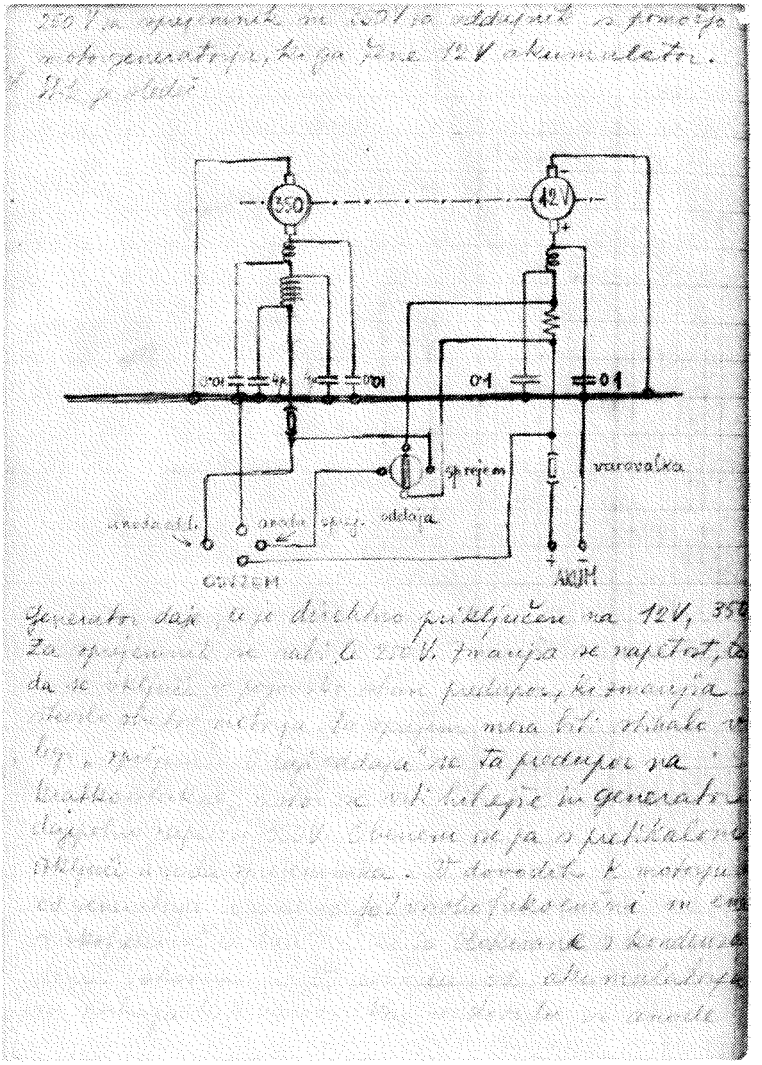

Vezalni načrt napajalnika sprejemno-oddajne postaje H-II. (Dnevnik Dušana Lasiča.)

nekaj posode za kuhinjo, Mirko pa je opravljal še razna mizarska dela. Vmes sta šla parkrat z vozom v Stražo in Črmošnjice po elektrotehnični in pisarniški material. Bačar je poleg vsakodnevnih hišnih opravil imel na skrbi še mule, s katerimi so iz XVIII. divizije prinesli v popravilo postajo. Pomagal pa je tudi pri razširitvi jedilnice na Novi gori.[211]

Ker je bilo precej mrzlo, jih je doletelo še dodatno delo. Morali so razbijati led na mlinskem kolesu in v koritih, ker je zaradi zmrzovanja vode njihova centrala tako opešala, da je napetost padla na 30 V. Že ob štirih zjutraj so se spravili na delo, zaleglo pa ni dosti, ker je sproti zmrzovalo. Električne energije jim je tudi sicer močno primanjkovalo, zato je Peter zaprosil soseda Ivanova, da bi mu odstopil mlin oziroma žago, kjer so pred ofenzivo delali peki, da bi si tam pripravili še eno centralo.[212]

Delo marca 1944

Marca se je enota 99 d povečala kar za šestnajst novih tovarišev. Prišli so Dušan Zupančič, dijak; Franc Kolbezen, dijak; Franci Seršen, elektromonter; Branko Cirman, študent elektrotehnike; Ivan Kramar-Ge, ključavničar; Branko Hartner, kinooperater; Alojz Kralj, klepar; Stane Vrščaj, diplomiran elektrotehnik; Marija Gregorc, administratorka. Poleg tega so prišli še zidarji in tesarji, ki so ostali na javki.[213]

Stane Vrščaj in Branko Cirman-Brane sta odšla v radiodelavnico, drugi pa so delali v finomehanični delavnici in na javki, dokler niso pripravili novega delovnega prostora. V finomehanično delavnico se je preselila tudi Hanika Jančar iz pisarne, kjer jo je zamenjala Marija Gregorc.

Ta mesec je bilo glavno delo izdelava štirih novih sprejemno-oddajnih postaj H-III, za katere so jih na oddelku za zveze že hudo priganjali. Dušan je oddajnik H-II spremenil tako, da je poleg resonančnega kroga vgradil še kristal, s čimer je dosegel konstanten ton in se izognil »čivkanju«. Pavle je izpopolnjeval sprejemnik, da bi odpravil še zadnje pomanjkljivosti. V finomehanični delavnici so izdelovali posamezne sestavne dele kot šasije, vrtilne kondenzatorje, pretikala, variometre, tipke, tuljave, gumbe itd. Viktor, Brane in Hornov Marjan so sestavljali oddajnike in napajalnike, Ludvik in Mitja pa sta pomagala Pavletu pri sprejemnikih. Do konca meseca so izdelali vse sestavne dele in postaje v glavnem že mon-

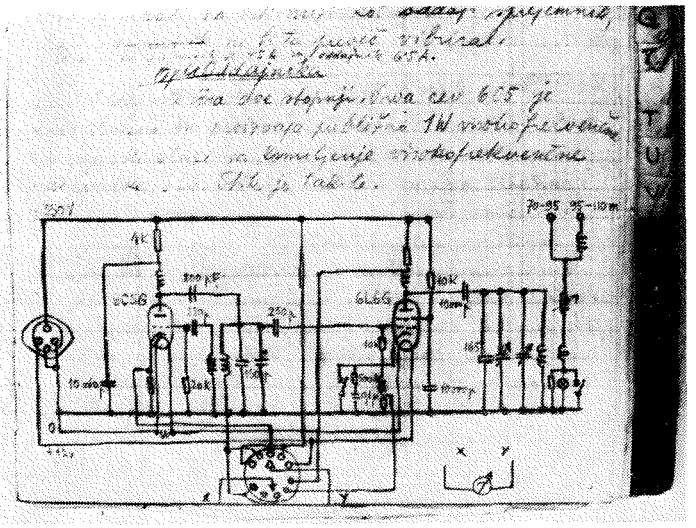

Vezalni načrt oddajnika sprejemno-oddajne postaje H-II. (Dnevnik Dušana Lasiča.)

tirali. Treba jih je bilo še uglasiti, preizkusiti in odpraviti pomanjkljivosti. To so bila zahtevnejša dela, ki so jim bili le redki kos.

Dušan je preizkušal oddajnike, vgrajeval kristale in odpravljal napake. Pripravil je opis delovanja postaje in navodila za upravljanje, meril krivulje valovnih dolžin, porabe toka in zrisal sheme. Te so potem prekopirali in sestavili v spremno knjižico, ki so jo dodali vsakemu aparatu.

Pavle in Mitja sta uglaševala sprejemnike in merila krivulje, Marjan pa je preizkušal napajalnike. Ludvik je popravil Jonesov bencinski agregat, risal skale in sheme za sprejemnike, pisal napise na čelne plošče in pomagal pri uglaševanju. Ostali so montirali aparate v lesene škatle, pripravljali slušalke in priključne kable, vezali spremne knjižice, pritrjevali napise na posamezne kable oziroma žice in opravljali še druga manjša dela.[214]

Izdelali so štiri postaje tipa H-III, in če prištejemo zraven še dve H-II, je bilo narejenih šest postaj z močjo okoli 18 W, z dvema valovnima območjema, 70 m—95 m in 95 m—110 m.[215] Vsaka postaja je bila vdelana v dveh lesenih zabojčkih z

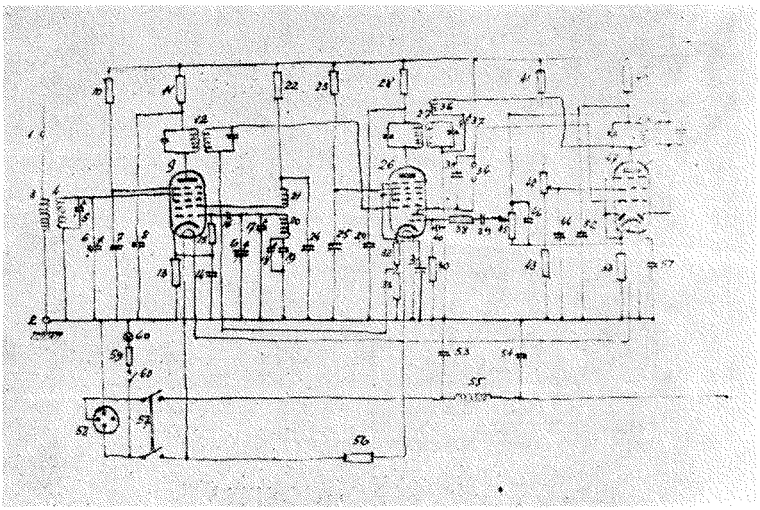

Vezalni načrt sprejemnika sprejemno-oddajne postaje H-II: elektronka št. 9: 6A8G; elektronka št. 26: ECH4; elektronka št. 47: 6BN8G.

jermeni za prenašanje na hrbtu. V enem zabojčku je bil sprejemnik in pod njim oddajnik, v drugem pa napajalnik, nad njim pa predali za priključni kabel, slušalke, rezervne elektronke in spremna knjižica z dnevnikom za telegrafista. Vse skupaj je tehtalo 12 do 15 kg, posebej pa je bilo treba nositi še 12-voltni akumulator.

Postaje in spremne knjižice so nosile znak z napisom SPARD, ki so ga odtisnili na vse svoje izvirne izdelke.

Najvažnejši material za te postaje, med drugim elektronke in vrtilne kondenzatorje, so pripeljali s seboj iz Ljubljane, kar pa je manjkalo, so izdelali v delavnici ali poiskali med razno šaro. Lesene škatle je napravil mizar v Občicah.[216] Edine resne težave jim je povzročalo napajanje z električno energijo. Ni bilo dovolj ne motorgeneratorjev, ne akumulatorjev in ne polnilcev. Morali so se zelo potruditi, da so jih priskrbeli za vse postaje.

Seveda pa to ni bilo vse delo, ki so ga opravili v marcu. Dušan, ki je bil zaposlen predvsem z organizacijo in vodenjem del za H-III, je vmes izpopolnil in dokončal oddajnik »Janez«

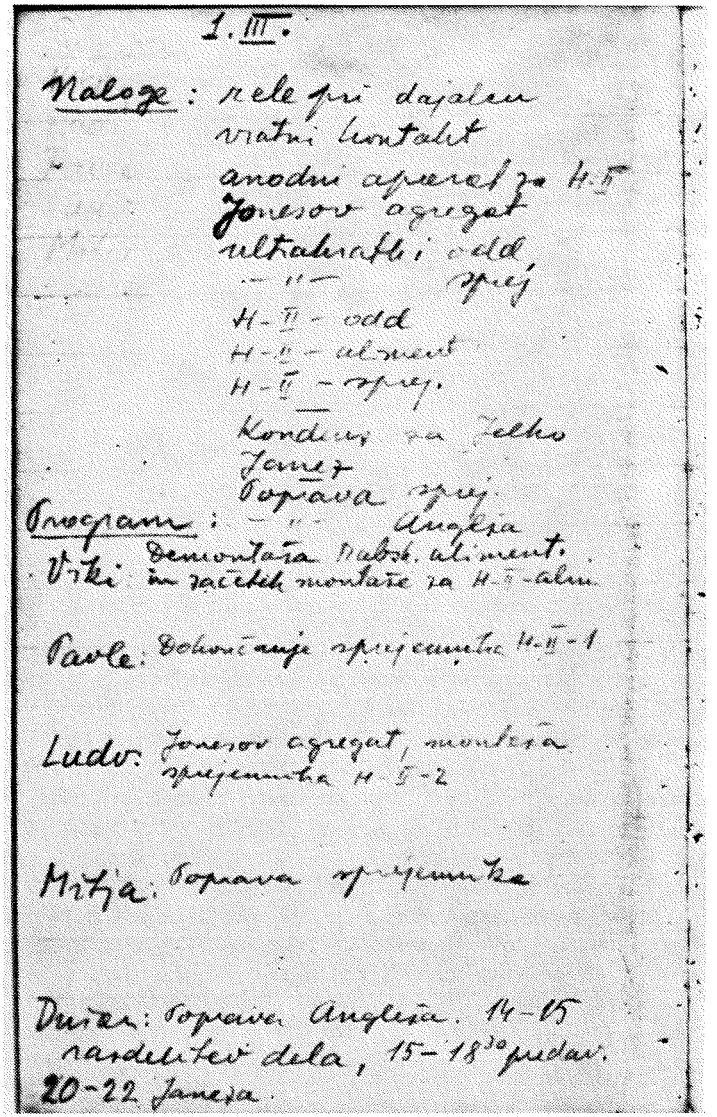

1. III.

Naloge: rele pri dajalcu
vratni kontakt
anodni aparat za H-T
Jonesov agregat
ultrakratki: odd
— " — sprej
H-T - odd
H-T - alimant
H-T - sprej.
Kondenz za Zelko
Janez
Popava sprej.

Program: — " — Anglija

Vitki: Demontaža Nabsk. alimant.
in začetek montaže za H-T-alim.

Pavle: Dokončanje sprejemnika H-T-1

Ludv: Jonesov agregat, montaža
sprejemnika H-5-2

Mitja: Popava sprejemnika

Dušan: Popava. Anglija. 14-15
radiotehn. dela, 15-18[30] predav.
20-22 Janeza.

Delo v radiodelavnici marca 1944. (Dnevnik Dušana Lasiča.)

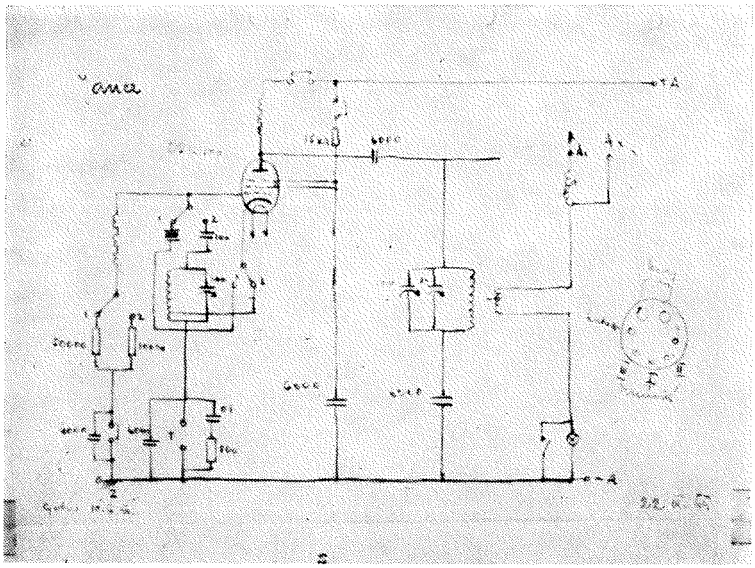

Vezalni načrt oddajnika »Janez«. (Dnevnik Vide Tom-Lasič.)

za Turka, z Marjanom Hornom pa izdelal še postajo za ultrakratke valove z daljinskim upravljanjem. Poleg tega je že pripravljal načrte za novo 6 W sprejemno-oddajno postajo.[217] S popravili se ta mesec ni mnogo ukvarjal, ker ga je pri teh delih razbremenil Stane, zelo sposoben radiotehnik, ki je v začetku marca prišel v delavnico. Njemu je dal nalogo, da sestavi prototip kakovostnega super sprejemnika za novo postajo. Stane se je dela hitro lotil, vendar se je zavleklo, ker ga je moral prekinjati zaradi raznih popravil. Ta so zdaj padla večinoma na njegova ramena, ker sta bila Dušan in Pavle zaposlena s skončevalnimi deli pri H-III.

Radiodelavnica se je ta mesec razširila in se zdaj delila na več oddelkov:

1. konstrukcijska delavnica
2. montažna delavnica
3. finomehanična delavnica s kleparsko
4. ključavničarska delavnica
5. mizarska delavnica

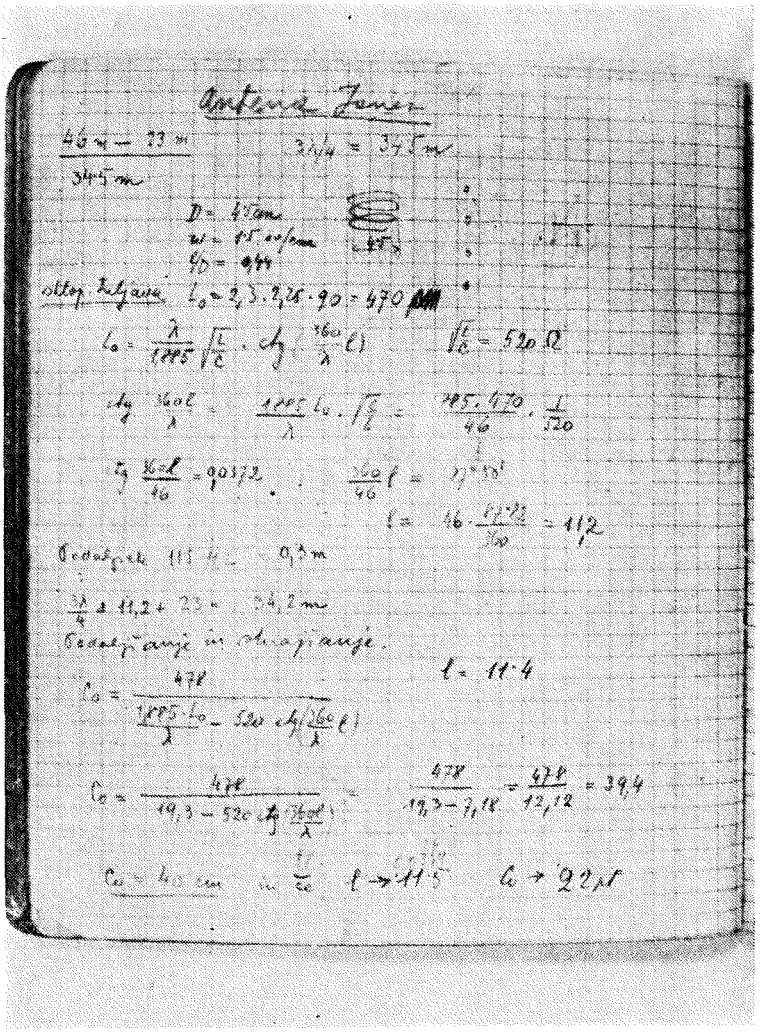

Izračun sklopa za anteno oddajnika »Janez«. (Dnevnik Dušana Lasiča.)

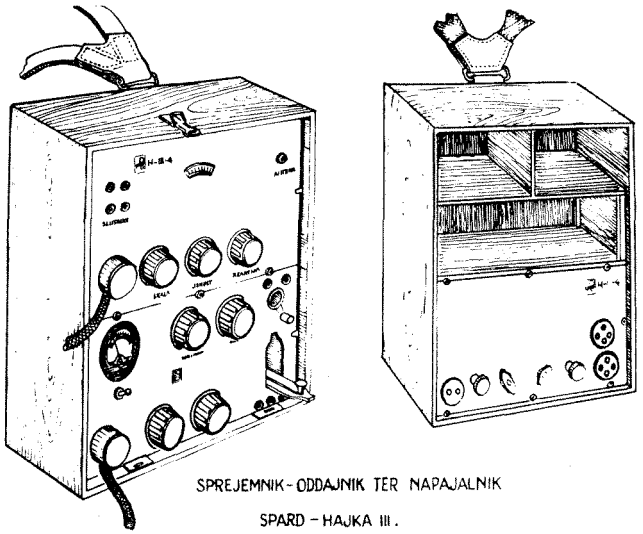

Sprejemno-oddajna postaja H-III (Hajka-III); zunanje mere: 340×430×200 mm, izhodna moč: 18 W, valovna dolžina: 70 m—95 m; 95 m—110 m; napajanje: akumulator prek motorgeneratorja; število izdelanih postaj: 6; čas izdelave: marec — april 1944.

Prve tri so imele svoje prostore na Novi gori, zadnji dve pa sta bili v Starih žagah, kjer so se zadrževali tudi elektromonterji.[218]

Omenili smo že, da se je tudi na javki število osebja precej povečalo. Prišli so trije tesarji, Anton Eršte, Alojz Pezdirc in Jože Šuklje, dva zidarja, Evzebij Sutlič in Matija Stegne in administrator Slavko Tiran, ki je bil že prejšnji mesec nekaj časa na javki, ko je čakal na aparat.[219]

Zdaj ko je enota tako narasla, se je tudi Nada preselila iz kuhinje v dolino, ker je imela vsak dan dovolj dela, če je hotela vse sproti oprati in zašiti. Slavko je prevzel pisarniške posle in skrb za akumulatorje ter razbremenil s tem Jožeta, ki je imel sedaj, ko se je skupina povečala od pet na dvanajst članov, dovolj opravka že s samo organizacijo in vsklajevanjem dela na javki.

Poleg vsakodnevnih opravil so imeli ta mesec še mnogo drugih del. Zidarji, tesarji in mizarji so pripravili še eno sobo

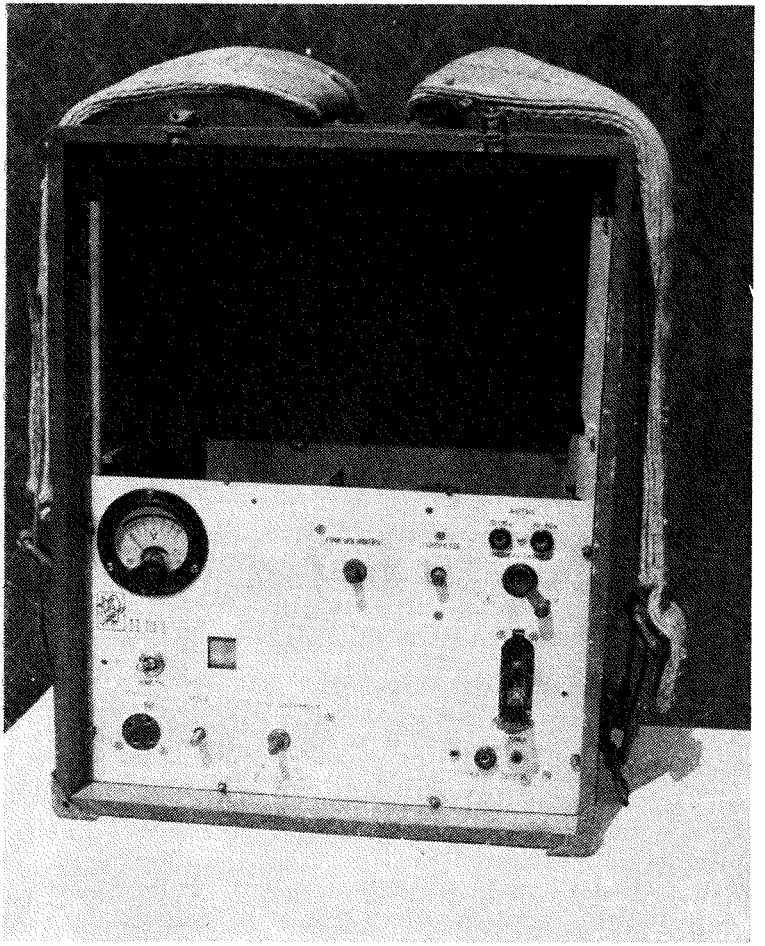

Sprejemno-oddajna postaja H-III, oddajnik, (Foto: Dušan Lasič, 1976.)

za radiotehnike. Podstrešje pred radiodelavnico so obdali z novimi lesenimi stenami, vstavili okna, naredili mize in stole ter predelili prostor še z vmesno steno, da so dobili sobico za skladiščnika. Novi prostor so imenovali montažna delavnica, ker so v njem predvsem montirali aparate novodošli to-

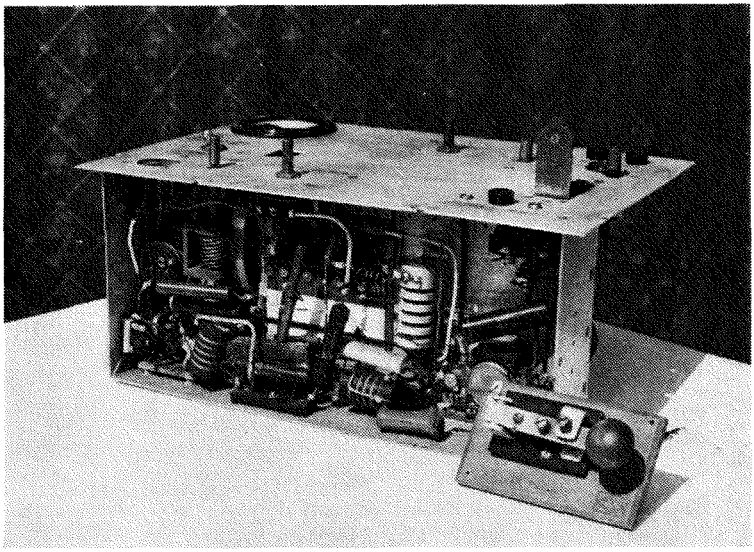

Oddajnik sprejemno-oddajne postaje H-III, pogled od spodaj. (Foto: Dušan Lasič, 1976.)

variši. Celo stopnice iz te delavnice v pritličje so naredili, da ni bilo treba hoditi okoli hiše skozi vrata zgoraj. Pripraviti so morali tudi dodatne prostore za spanje, ki so jih uredili kar v sosednjih hišah.

Podobna dela so opravili tudi v dolini. V mlinu so na novo predelili vežo in dobili ločen prostor za pisarno in polnilnico akumulatorjev. V kašči, kjer so imeli delavnico ključavničarji, so na podstrehi uredili spalnico za nove tovariše. Zidarji so sosedom mehanikom sezidali skladišče in postavili lopo za kolesa. Tesarji so jim popravili zapornice in naredili police v skladišču. V njihovi kleti so sezidali tudi nov bunker za svojo delavnico in spravili vanj predvsem elektronke.[220]

Precej dela so imeli s postavljanjem nove električne centrale v niže ležečem Ivanovem mlinu, ki jim ga je odstopil glavni sanitetni ekonomat. Očistili so vodno korito, popravili zapornico, uredili regulacijo vode in montirali generator. Potem so napeljali električni vod na Novo goro ter instalirali elektriko v novo adaptiranih prostorih. Dela je vodil Franci,

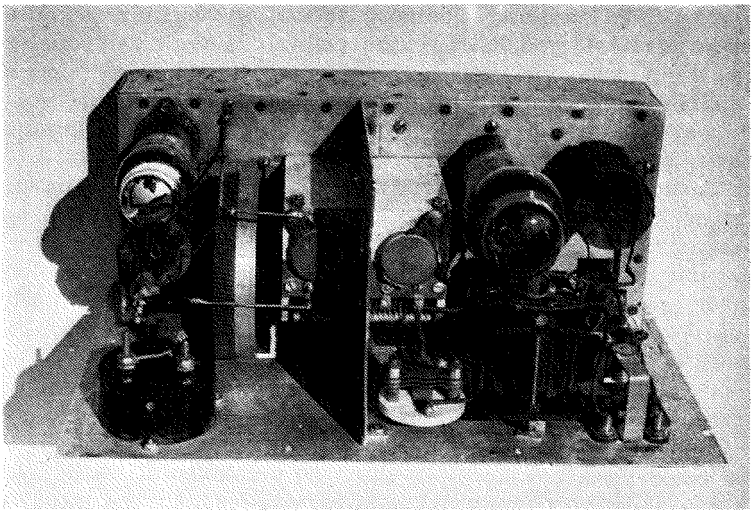

Oddajnik sprejemno-oddajne postaje H-III, pogled od znotraj. (Foto: Dušan Lasič 1976.)

pomagali pa so mu ključavničar Marjan in oba zidarja in tesarja.

Na javki so temeljito popravili mlinsko kolo ter montirali novo, že drugo turbino. Težav okoli električne energije pa se s tem niso znebili, ker je bilo treba turbino kar naprej ustavljati in čistiti. Slavko je v navalu prvega navdušenja ves vzhičen nad to moderno centralo zapisal v dnevnik dela na javki: »Turbina, ponos Starih žag, teče spet!« Že naslednjega dne pa se je Peter po telefonu jezil in zahteval, naj vendar že enkrat uredijo centralo, da ne bodo luči samo brlele.[221]

Jože je moral hočeš — nočeš v ledeno mrzlo vodo, ustavil je turbino, da je lahko pobiral dračje, listje in vse, kar se je nabralo med lopaticami. Da ne bi zmočil edine obleke, se je slekel do golega in oblekel le delovno haljo ter drgetaje od mraza preklinjal to moderno iznajdbo. Pa še ničesar ni imel, da bi svojo jezo poplaknil. Zato se je s tem večjim obžalovanjem spominjal tistih srečnih jesenskih dni, ki jih je preživljal v VII. korpusu in se krepčal s slastnimi orehi in dolgimi požirki žlahtne kapljice. Globoko je vzdihnil in požrl slino, segel med lopatice in izvlekel nesnago, ki se je nabrala. Čeprav

so namestili mrežo v vodni zbiralnik, so se ta neprijetna čiščenja lopatic pod ledeno prho ponavljala vsak dan, dokler niso čez kakšna dva meseca, ko je zmanjkovalo vode, pogona s turbino sploh opustili in obdržali raje svoje staro, preizkušeno mlinsko kolo, ki je bilo glede vzdrževanja mnogo skromnejše, pri delu pa zanesljivejše.

Za dela pri adaptacijah in zidavi bunkerjev so sami navozili opeke, apna, peska in desk. Tudi po tehnični material za delavnico, ki se je po nalogu oddelka za zveze zbiral po terenu, so sami hodili, če le ni bilo predaleč. Konja in voz so si vsakič sproti sposodili pri sosedu Lojzetu Spreizerju. Ker je bilo teh voženj vedno več, so zaprosili za lastnega konja in voz ter ga tudi dobili od novomeškega vojnega področja.[222]

Poleg tega so imeli veliko dela z razdiranjem ostankov zrušenih letal in sortiranjem materiala, saj so pripeljali kar petnajst voz razne šare. Zmanjkovalo jim je prostora, posebno še, ker so tudi za sosednjo mehanično delavnico, ki se je šele ustanavljala, vozili material, predvsem kolesa, kar na njihovo javko. Vse to je bilo treba sproti pospraviti in popisati.

Tudi ključavničarsko in mizarsko delavnico so na novo uredili in razširili. Franci pa je za polnilnico akumulatorjev izdelal stikalno ploščo in regulator napetosti.[223]

Ta mesec je prišlo do sprememb v vodstvu. Ivan Gruden-Peter je 30. marca zapustil delavnico in vodenje enote 99 d je prevzel Dušan Lasič.[224] Za razliko od ostalih vodij, ki so skrbeli v glavnem le za organizacijo in splošne potrebe enote, sprejemali naloge in odrejali delo ter opravljali vso potrebno in nepotrebno administracijo, je Dušan še vedno organiziral in nadziral delo v radiodelavnici in kolikor je le mogel tudi sam v njej delal. Ne le zato, ker bi njegovo pomoč zaradi zadnjih del pri H-III in priprav za novo serijo H-V težko pogrešali, ampak tudi zato, ker je tehnično delo z veseljem opravljal, vodstvene posle pa le zaradi potrebe in dolžnosti.

Delo aprila 1944

Aprila so prispeli v delavnico Ivo Marinček-Žan,[225] študent; Anton Jan,[226] vodovodni instalater; Marjan Hočevar-Murat,[227] strugar; Mirko Kralj,[228] elektromehanik; Anton Ovniček,[229] ključavničar in Ciril Lavrič,[230] skladiščnik. Večino teh so zaposlili v finomehanični in ključavničarski delavnici. Iz radio-

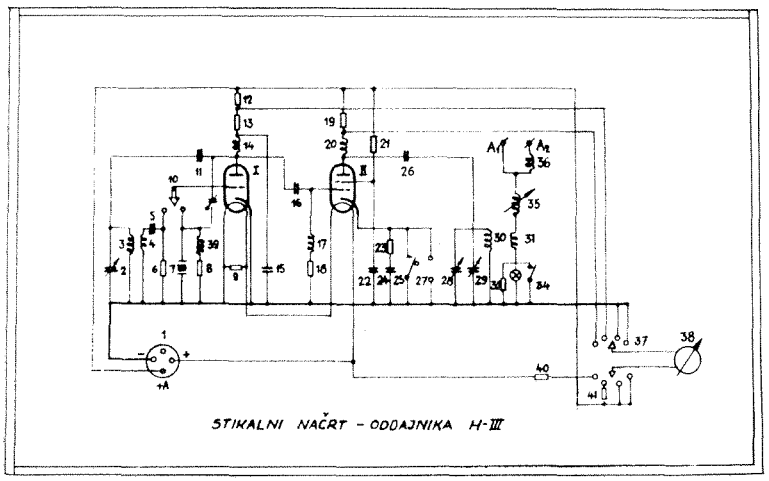

Vezalni načrt oddajnika sprejemno-oddajne postaje H-III; elektronka št. I: 6C5, elektronka št. II: 6L6.

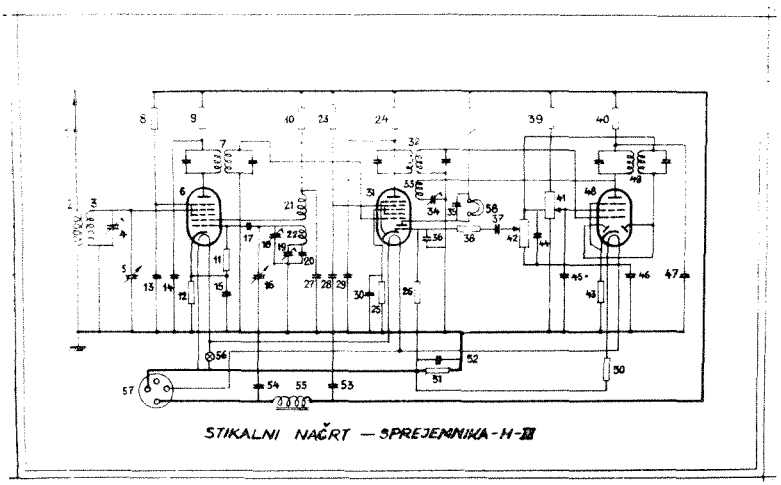

Vezalni načrt sprejemnika sprejemno-oddajne postaje H-III: elektronka št. 6: 6A8G, elektronka št. 31: ECH4, elektronka št. 48: 6BN8G.

telegrafskega tečaja pa sta prišla Adolf Osterman in Miha Kreč,[231] da bi se v radiodelavnici izpopolnila pri praktičnem delu, nato pa vrnila v šolo. Dva tovariša pa sta enoto zapustila: Slavko Tiran[232] je odšel drugam, Mitja Štrbenk[233] pa je bil poslan na dvomesečno zdravljenje v Črnomelj.

Prvi teden so bili tako v radiodelavnici kot v finomehanični skoraj vsi zaposleni z dokončevanjem postaj H-III. Kako zelo se je zanje mudilo, najbolje spoznamo, če preberemo nekaj vrstic iz Dušanovega dnevnika.

Torek, 4. IV. 1944 (razpored dela)

Marjan: H-III-3 oddajnik ves dan in po večerji.
Brane: naramnice, škatle H-III-3, oddajnik, sprejemnik do večerje. Po tečaju meritve krivulj in preizkus.
Viktor: naramnice, škatle H-III-3, napajalnik do 23h.
Franci: naramnice, škatle H-III-2, napajalnik, H-III-4 oboje, do 23h.
Ludvik: risanje shem za spremno knjižico, napise na čelne plošče H-III-3, H-III-2, H-III-4.
Dušan: 14^h—15^h obliko knjižice, 15^h—16^h shemo oddajnika, 16h—17h shemo napajalnika, 17h—18,30h formularji za spremne knjižice, 19^h—21^h opis delovanja in uporabe, od 21h dalje preizkusi oddajnikov H-III-1,2,4, in napajalnikov H-III-1,2,4, meritve valovnih dolžin, porabe toka na primarni in sekundarni strani.
Pavle: uglaševanje sprejemnikov, predavanje.
Mitja: uglaševanje sprejemnikov.

Sreda, 5. IV. 1944 (opravljeno delo)

Marjan: H-III-4, oddajnik, sprejemnik, kabli, slušalke, variometer, ves dan in po večerji.
Brane: razna dela, tipke, slušalke, kabli, popravljal H-III-3, montiral škatle, preizkušal variometre, delal do 2h zjutraj.
Franci: montiral tri škatle.
Viktor: risal, rezal formularje za knjižice.
Ludvik: napisi na skale, risal načrte, krivulje, kopiral. Pripravil okvir, napise na dešifrator.
Dušan: preizkusil H-III-3,4, variometer, nihajni krog, kristale itd. H-III-3 precej napak. Nadziral delo, pisal opis uporabe, projektiral propagandno postajo.
Pavle, Mitja: uglaševala sprejemnike.
Stane: montiral H-IV.

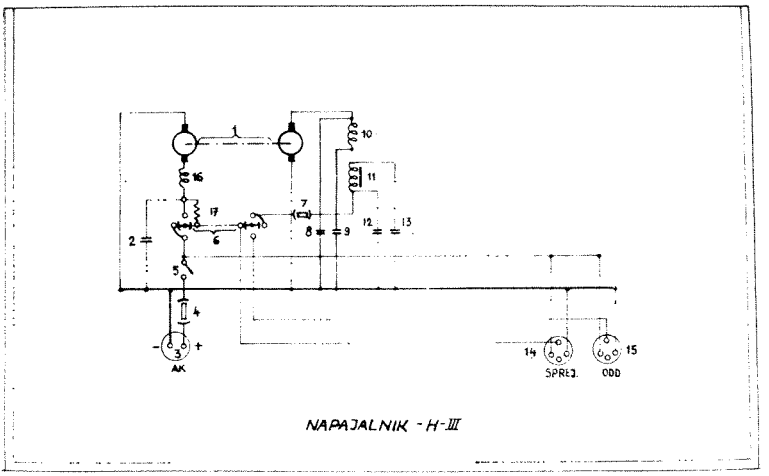

Vezalni načrt napajalnika sprejemno-oddajne postaje H-III.

Vidimo, da je Dušan predvidel delo tudi po večerji do 23. ure, v resnici pa se je zavleklo še bolj, tja do zgodnjih jutranjih ur. Nekateri so komaj še ujeli kakšno uro počitka. Seveda je to pospešeno delo trajalo le nekaj dni, dokler niso dokončali postaj H-III. Res pa je, da so se že prej kot tudi pozneje nekateri večkrat vračali po večerji v delavnico, da bi skončali to, kar v rednem delovnem času niso utegnili.

Brž ko so bile postaje H-III gotove, so oddali dve v VII. korpus. Čez dva dni pa so prišle nazaj v takem stanju, kot da bi z njimi balinali. Elektronke so izpadle, bloki in upori so bili odtrgani, žice potrgane, tuljave odlepljene, škatle obtolčene. V delavnici so takoj videli, da z njimi niso ravno nežno ravnali, prav gotovo pa ne tako, kot je treba. Najbrž so jim zbezljale mule, pa so jih stresle na tla in so se aparati skotalili v kakšno grapo. Spoznali so, da kaj takega tudi v bodoče ne bo mogoče preprečiti in bo zato treba za vojaško uporabo izdelati postaje nekoliko drugače, kot pa za sobno rabo.

Vzeli so jih v roke in zelo skrbno popravili. Vse spoje so najprej mehansko pričvrstili in šele nato zalili s cinom. Elektronke so pripeli z gumijastimi trakovi, vijake in matice krepko zategnili in prelakirali, večje sestavne dele pa dodatno pritrdili z objemkami. Potem so aparat temeljito tresli, brcali,

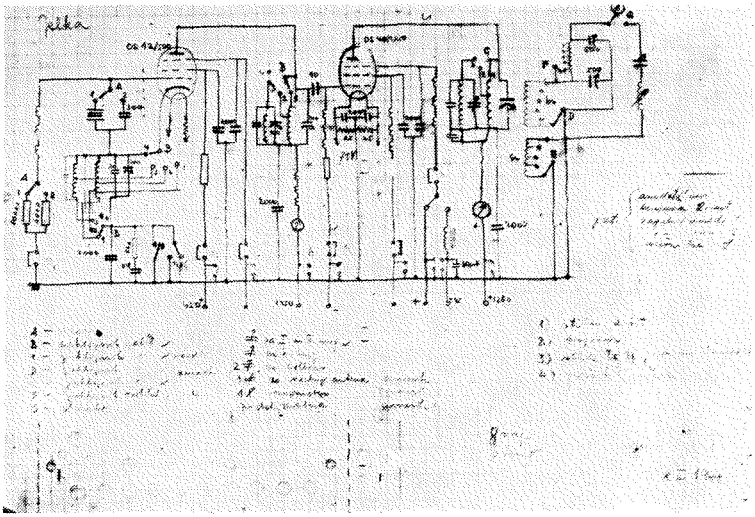

Vezalni načrt propagandnega oddajnika »Jelka«. (Dnevnik Vide Tom-Lasič.)

obračali, suvali, trkljali, nazadnje pa dali v sod in ga zakotalili po bregu navzdol. Nato so ga ponovno preizkusili. Šele če je po vsem tem trpinčenju v redu delal, so ga izročili uporabniku. Tako so odslej zavarovali in preizkušali vse postaje. Nekatere točke preizkuševanja so bile res nekoliko nenavadne in bi sodile bolj na nogometno igrišče kot pa v radiodelavnico, vendar so bile za partizanske prilike potrebne.[234]

Stane se je ves april ukvarjal predvsem z novimi audionskimi sprejemniki H-IV, ki so bili zelo podobni prvim tovrstnim aparatom H-I. Že prvi teden je končal prototip, nakar je Dušan sestavil delovni program za deset kosov in pripravil material. Pokazalo se je, da bo treba spet marsikaj ročno narediti. Skupaj sta nato izdelala načrte za razne sestavne dele, ki so jih potem napravili v finomehanični delavnici. Pri montiranju, navijanju tuljav, dušilk in ostalih radiotehničnih delih so mu pomagali Hornov Marjan in oba tečajnika Miha in Adolf. Do konca meseca je bila serija desetih sprejemnikov H-IV vsaj v glavnem končana. Te aparate so oddali v glavni štab, propagandnemu oddelku, gospodarski komisiji, bolnicam itd.[235]

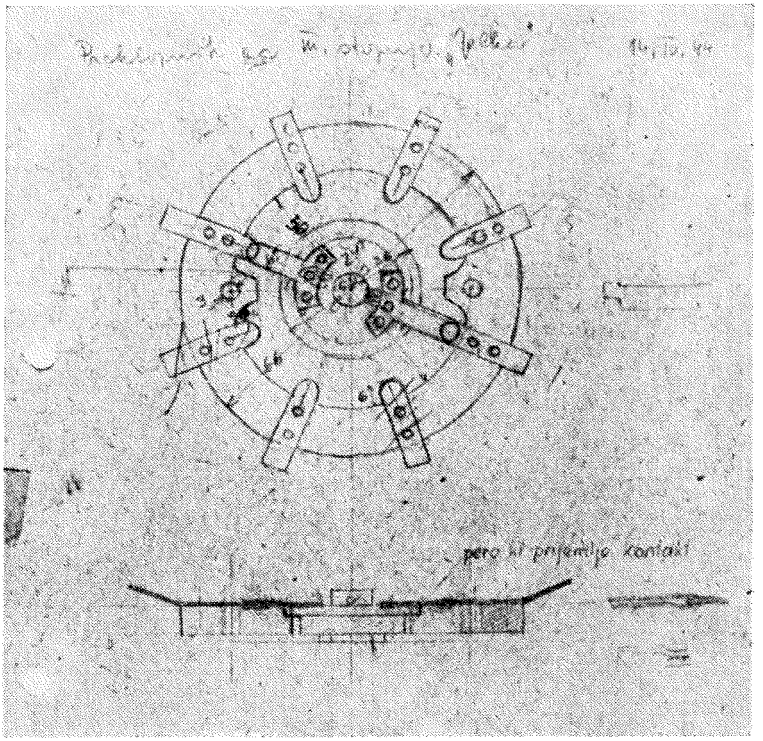

Načrt preklopnika za oddajnik »Jelka«. (Dnevnik Vide Tom-Lasič.)

Jelka, ki se je vrnila iz radiotelegrafske šole in potovanja na Štajersko, se je spet lotila dela pri propagandni postaji »Jelki«. Risala je načrte za razne elemente kot tuljave, pretikala, nosilce, Viktor pa je pomagal pri izdelavi. Nato je aparat zmontirala in električno povezala.[236]

Glavno in najbolj nujno pa je bilo delo za nove 6 vatne sprejemno-oddajne postaje H-V ali »brigadne« imenovane. Načrte zanje je pripravil Dušan že prejšnji mesec, model oddajnika pa je izdelal v začetku aprila. Stane je začel delati model sprejemnika celo en mesec prej, toda zaradi izdelave postaj H-III in sprejemnika H-IV, so dela za H-V počivala in se nadaljevala šele sredi aprila. Ker je primernega materiala, razen elektronk, že močno primanjkovalo, so morali v delav-

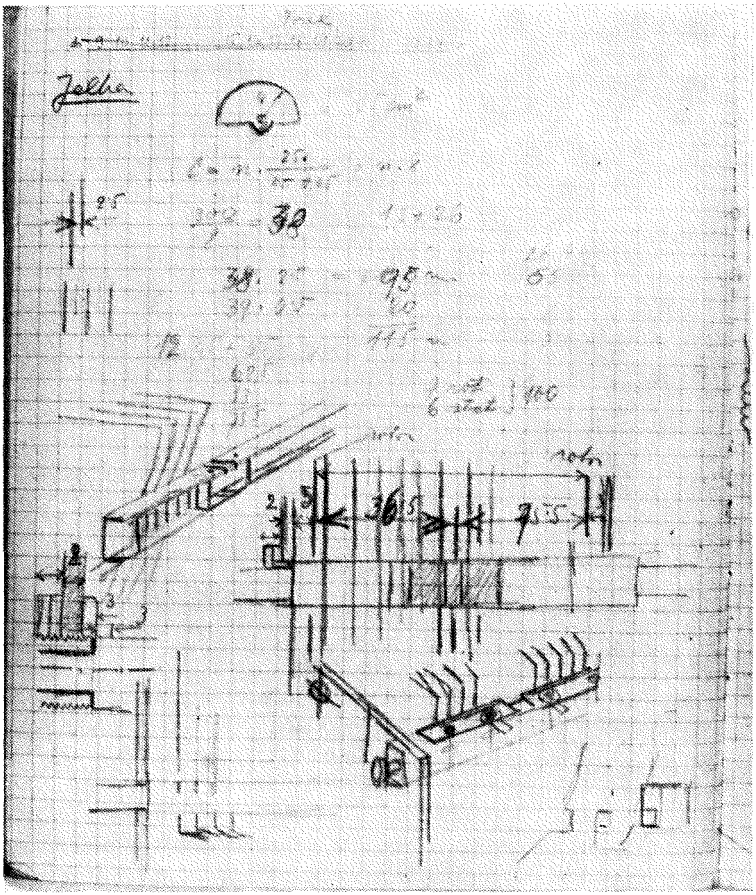

Detajli konstrukcije vrtilnih kondenzatorjev. (Dnevnik Dušana Lasiča.)

nici ročno izdelati večino sestavnih delov, kot npr.: enojne in dvojne vrtilne kondenzatorje, pretikala, ogrodja za tuljave, skale, priključke za kable, varovalke itd. Dušan je preračunal, da bi za to potrebovali okoli 1800 ur. Sklical je delovni sestanek, na katerem so se vsi rade volje odločili za pospešen tempo dela. Izdelal je tudi podroben delovni program, da ne bi bilo nepotrebnih zastojev.[237]

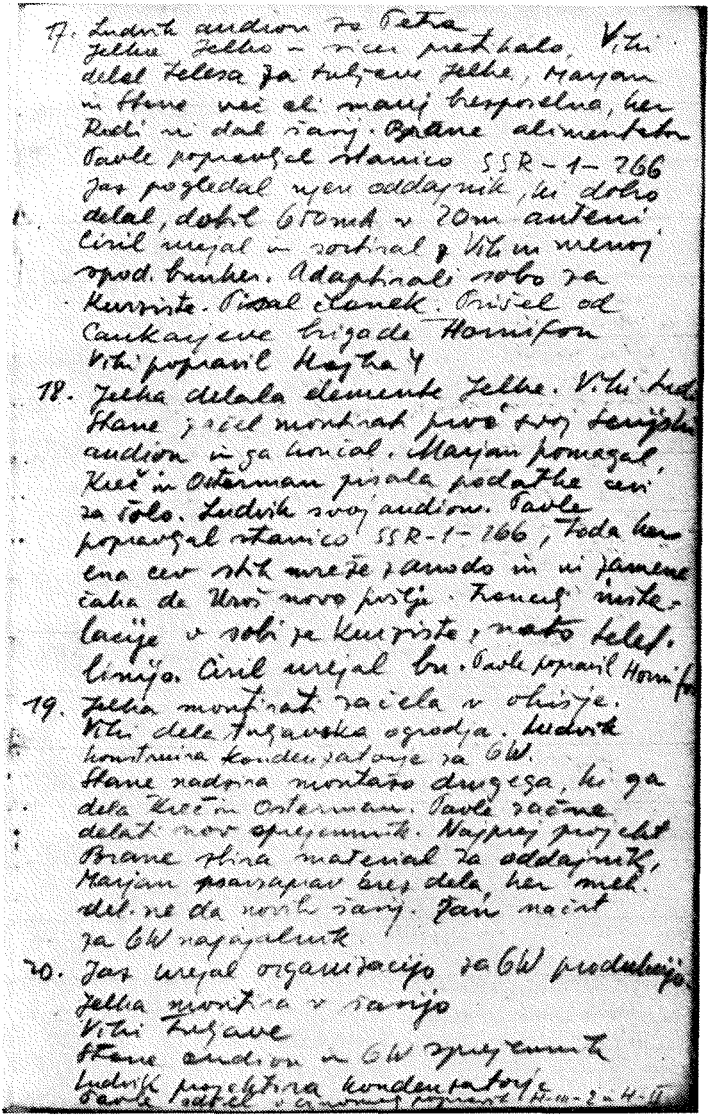

Delo v radiodelavnici aprila 1944. (Dnevnik Dušana Lasiča.)

Pri organizaciji in izvajanju programa je pomagal Ludvik, ki je tudi konstruiral vrtilne kondenzatorje in razne druge mehanske sestavne dele. Brane in Žan sta risala posamezne elemente za oddajnik ter napajalnik, obenem pa zbirala material po skladiščih. Pri tem je bilo treba razdreti marsikateri star aparat. Pri izdelavi različnih sestavnih delov so sodelovali skoraj vsi tehniki iz montažne delavnice (Brane, Žan, Franci, Marjan, Janez) in iz finomehanične (Rudi, Lipe, Ge, Hanika, Branko, Lojze, Murat). Dušan je vsako jutro sproti pregledal, kaj je bilo narejeno, in odredil delo za tekoči dan, nadzorstvo nad izvajanjem pa je imel Ludvik. Do konca meseca so izdelovali le sestavne dele za novo postajo. Finomehanična delavnica je poleg teh izdelala tudi 20 šifratorjev, Pavle, Stane in Dušan pa so morali sproti popravljati še aparate, ki so jih nosili v radiodelavnico.[238]

Še vedno so morali tehniki hoditi tudi v patrulje, stražiti in dežurati, kar jim je vzelo mnogo dragocenega časa. Ta mesec je bil še posebno nemiren. Dušan je vpeljal redno dežurstvo podnevi in ponoči, patrulje pa so hodile vsak dan poizvedovat. Ponovno je zaprosil načelnika oddelka za zveze pri glavnem štabu, da bi jim poslali nekaj stražarjev.[239]

Zaradi sovražnikovih vdorov so morali parkrat pospravljati in skrivati material ter biti pripravljeni na umik ali kakor je Slavko taka opravila imenoval: »priprava na cvirn«. Tega jih seveda niti straža, ki so jo naslednji mesec le dobili, ni mogla rešiti. Nemci in domobranci so večkrat vdrli iz Novega mesta proti Toplicam ali v dolino Krke, zato so vsaj dva ali trikrat na mesec prekinjali delo in vse poskrili, čeprav niso po novem letu delavnic nikoli več zapustili. Pospravljali pa niso le takrat, ko je pretila nevarnost, ampak tudi tedaj, kadar so imeli prost dan npr. za veliko noč, za prvi maj, ko je večina tovarišev odšla na svoje domove v Belo krajino ali pa na obiske k prijateljem in znancem partizanom. Tisti, ki so ostali v delavnicah, so bili tako bolj brez skrbi in bi lahko, če bi pretila nevarnost, v kratkem času zapustili postojanko, ker je bilo več ali manj vse spravljeno v bunkerjih in skritih skladiščih.[240]

Delavnica si je poleg praktičnega dela pri vzdrževanju brezžičnih zvez zadala tudi nalogo strokovno izpopolniti telegrafiste, absolvente radiotelegrafskih tečajev, kot tudi tiste, ki so delali kot tehniki v montažni in finomehanični delavnici. V ta namen so organizirali radiotehnični tečaj. Zanj so prišli v poštev predvsem študentje in dijaki, kvalificirani elektro-

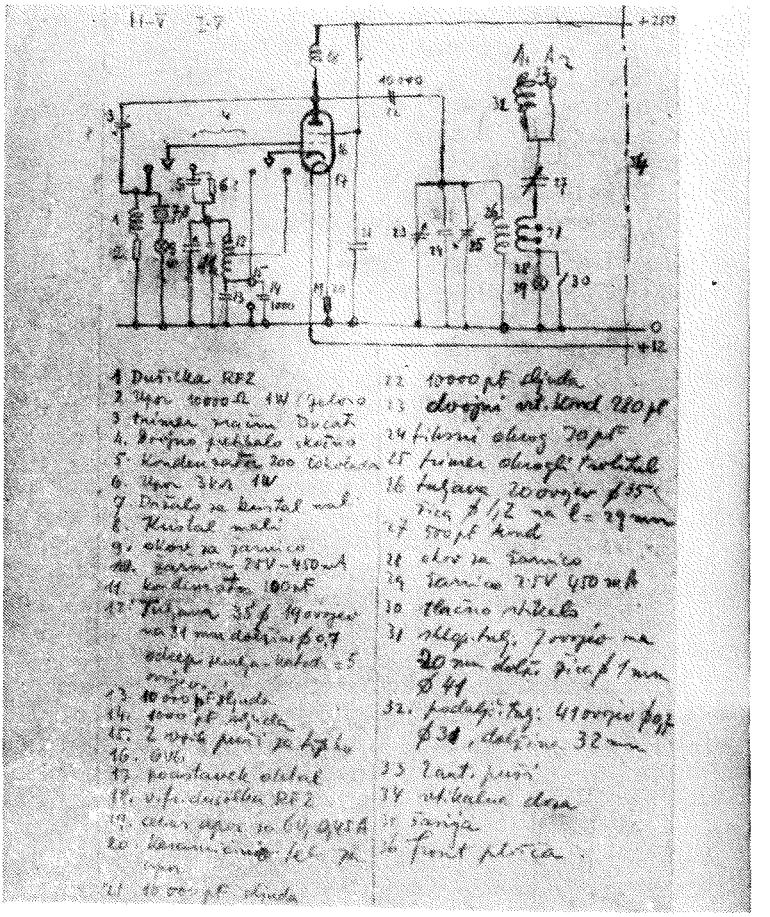

Oddajnik H-V oziroma I-V — prvi osnutek. (Dnevnik Dušana Lasiča.)

tehniki, monterji, PTT tehniki in drugi, ki so imeli vsaj toliko izobrazbe, da bi predavanjem lahko sledili. Iz programa tečaja povzemamo tele podatke:[241]

»Radiotehnični tečaj bo trajal predvidoma pet mesecev. Tečaj bo obstajal iz teoretičnih predavanj (približno 100 ur) tekočega dela v radiodelavnici (montaža, meritve, mehansko

delo), učenja s sodelovanjem učiteljev, praktične izgotovitve samostojnega dela ter končno izpita iz snovi, ki se je predavala.

1. Teoretična predavanja bodo v času, ki ga bo določevala nujnost dela v radiodelavnici. V prvi dobi bodo predavanja po večerji od 19.30 dalje po eno ali dve uri dnevno. Učni program se bo izdajal vsako soboto za en teden naprej. Predavanja bodo obsegala tele predmete:

splošna elektrotehnika
splošni pojmi radiotehnike
sprejemniki
oddajniki
širjenje elektromagnetnih valov in antene
napajanje sprejemnikov in oddajnikov
splošne in radiotehnične meritve
napake na oddajnikih in sprejemnikih in njih ugotovitev
radiotehnična tehnologija

2. Čas po večerji, v kolikor ne bo šolskih predavanj, političnih ur in kritičnih večerov, je določen za študij predavanj. Tečajniki se učijo v montažni delavnici. Za tolmačenje nejasnosti in dodatna vprašanja so jim ta čas na razpolago tovariši učitelji.

3. Vsak tečajnik dobi v drugem mesecu tečaja nalogo, da izdela samostojno (mehansko in električno) nek radiotehnični aparat. Oddati ga mora pred končnim izpitom. To delo se bo ocenilo po mehanski izdelavi, zunanji obliki, zlasti pa po električni vrednosti. Za to delo imajo tečajniki na razpolago dnevno čas od 16.00 do 18.30.

4. Preostali delovni čas, to je od 7.45 do 12.30 in od 14^h do 16^h, delajo tečajniki v montažni delavnici pri tekočih popravilih, novih gradnjah, meritvah itd., pri čemer se spoznajo z raznim materialom in načinom dela. Seveda so ves čas na razpolago delavnici tudi za taka dela, ki ne spadajo naravnost v radiotehniko, a jih nujnost dela in dnevna potreba zahtevata.

5. Pred končnim izpitom ter po potrebi tudi prej, bodo lahko dobili tečajniki nekoliko več prostega časa za učenje.

6. Ves čas tečaja spadajo tečajniki vojno disciplinsko pod načelnika oddelka za zveze.

7. Ob nedeljah ni predavanj niti razlaganja predavanj, pač pa redno delo, v kolikor se to ne spremeni.«

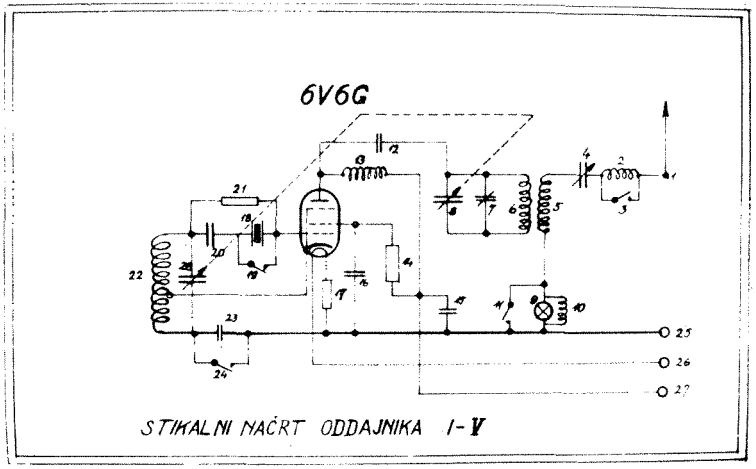

Vezalni načrt oddajnika sprejemno-oddajne postaje I-V.

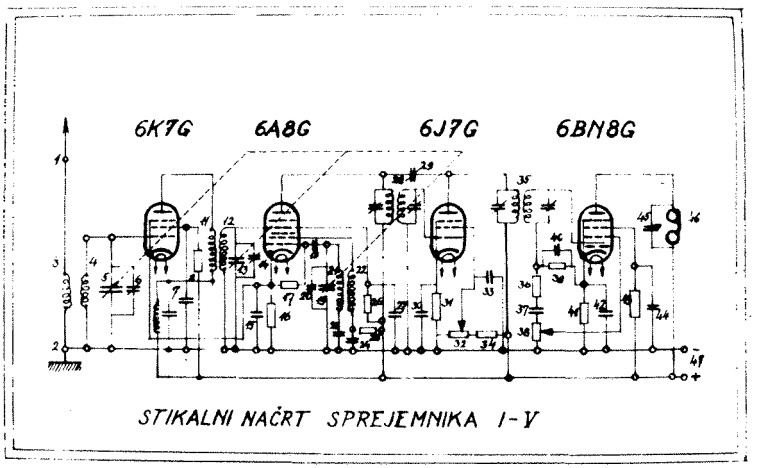

Vezalni načrt sprejemnika sprejemno-oddajne postaje I-V.

Poleg tega je pripravil Dušan že 9. marca podroben učni načrt in razdelitev snovi po urah. Največ časa je bilo namenjeno popravljanju pokvarjenih aparatov.

Predavanja so se začela prvega aprila 1944. Za začetek sta predavala le dva: Pavle Tepina elektrotehniko in Dušan Lasič radiotehniko. Tečaj pa je trajal le dva meseca in se je nehal, ko je Dušan zapustil delavnico.

Na javki ta mesec ni bilo večjih sprememb. Franci se je preselil na Novo goro, da je lahko obiskoval tečaj, na novo je prišla Zlatka Kopač,[242] ki je pomagala pri pranju, krpanju in likanju, poslovil pa se je, kot smo že omenili, Slavko Tiran. Vsem je bilo žal za njim, ker je tako vestno in natančno vodil administracijo na javki in znal pripraviti tudi kakšen zabaven večer, kjer so se vsi od srca nasmejali.

V centrali so imeli s turbino dodatno delo, pogosto je bilo treba čistiti lopatice, kar ni bilo nič kaj prijetno, ker je bila voda mnogo premrzla za kopanje oziroma prhanje, ki se mu pri tem opravilu ni dalo izogniti. Akumulatorje so še vedno polnili samo ponoči, poprečno po deset skupaj, le izjemoma čez dan, npr. v nedeljo popoldne, če niso delali v delavnici. Zidarji in tesarji so bili bolj kot prejšnji mesec vpreženi pri številnih adaptacijah. Pripravili so za spanje pet novih poslopij na Novi gori in sicer za tečajnike, za stražarje, za zidarje, za Petra in še za Ovnička in Kramarja. Pri nekaterih je bilo kar precej dela. Sezidati je bilo treba novo steno, prestaviti vrata, vzidati okna, podreti peč, postaviti pograde, popraviti streho in žlebove. V vse prostore so tudi napeljali elektriko. Pod finomehanično delavnico so sezidali bunker za material in stroje iz te delavnice. Pesek in apno so pripeljali z vozom, deske pa so kar znosili iz doline na Novo goro. Tako so imeli sedaj v Starih žagah in na Novi gori skupaj naseljenih že dvanajst hiš.

Mirko je ves mesec delal klopi, predale, mize in pograde in še pomagal tesarjem in zidarjem pri popravljanju korit in zapornic. Poleg teh opravil so adaptirali tudi hišo za telefoniste, ki so pripravljali svojo delavnico na bregu, sredi med dolino in potjo na Novi gori.[243] V njej so razen običajnih popravil strehe, oken, vrat in žlebov prezidali še klet, naredili novo kuhinjo s štedilnikom, ki so ga izdelali ključavničarji, položili nov pod in stopnice. Sezidali so jim tudi bunker za material ter opremili hišo z mizami, stoli, pogradi in električno instalacijo. Les so dobivali na raznih žagah, največkrat

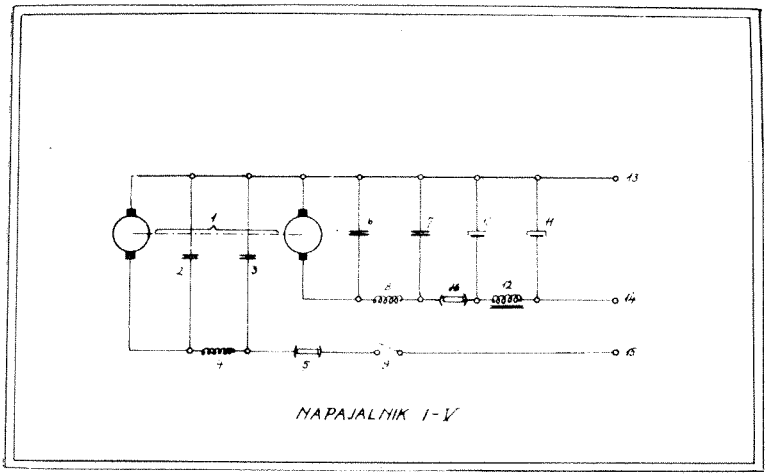

Vezalni načrt napajalnika sprejemno-oddajne postaje I-V.

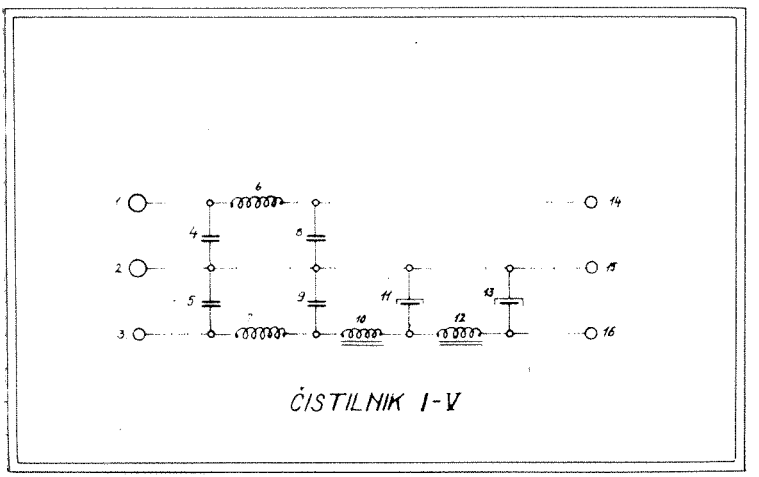

Vezalni načrt filtra sprejemno-oddajne postaje I-V.

kar pri sosedu Henriku Spreizerju. Pesek so sami kopali, apno in opeko pa so dobivali pri domačinih v bližnjih krajih. Steklo, okovje za vrata in okna, cement, žeblje in podobno so nabavljali v Stični, Metliki, Črnomlju, Semiču in Trebnjem. Največkrat niso imeli denarja ali bonov za plačilo in so dajali le potrdila oddelka za zveze pri glavnem štabu NOV in POS.[244]

Sedaj, ko so imeli svojega konja in voz, so bili seveda na boljšem kot pa prej, ko so si ga morali sposojati. Z njim pa so prišle tudi nove skrbi in delo. Za hlev niso bili v zadregi in tudi za podkve ne. Težko pa je bilo priskrbeti seno ali celo otrobe in oves. Na srečo se je bližala pomlad in so konja kmalu začeli pasti. Kljub temu, da so bili travniki po dolini in Novi gori večinoma brez lastnikov, niso smeli z njimi poljubno razpolagati.[245] Gospodarska komisija iz Riglja jim je točno odredila, katere travnike smejo izkoriščati za pašo, in tako je moral konja vedno spremljati pastir, da ni popasel prepovedane trave. Včasih je konj tudi zbolel. Posebno rado se je to zgodilo, če je imel voznik opravke blizu svojega doma. Potem sta oba ostala nekaj dni doma pod oskrbo veterinarja, dokler se niso s celo vrsto dopisov sporazumeli kako in kaj. Seveda je bilo treba zdravljenje tudi plačati.[246]

Z vozom so prevažali z etapnih postaj najrazličnejši tehnični material, ki so ga pošiljali v 99 d iz raznih krajev, iz Istre, Notranjske, Dolenjske, Bele krajine itd. Uporabljali pa so ga tudi za prevoz hrane, saj je bila enota že tako številna, da Pepe res ni mogel vsega na hrbtu tovoriti.

Na javko je prihajalo iz dneva v dan več materiala ne le za radiodelavnico, temveč tudi za telefonsko in mehanično, ki sta se na novo osnovali. To sta bili samostojni delavnici, podrejeni referentu za delavnice pri oddelku za zveze, in nista spadali v sklop radiodelavnice, čeprav sta tudi nekaj časa nosili naziv 99 d. Javka pa je bila dolgo za vse tri delavnice skupna in tu se je zbiralo razno blago in naročila.

Material, ki so ga dovažali, je bil večinoma star, morali so ga sortirati in izločiti, kar ni bilo za rabo. S tem so imeli vsak dan delo trije ali štirje tovariši na javki. Kmalu je zmanjkalo prostorov za vskladiščenje, zato so izkopali jame in vanje zložili manj občutljive stvari. Jame so pokrili in zamaskirali, kadar pa jih je bilo treba odpreti, so to storili o mraku, da ne bi izdali skrivališča, če bi jih kdo videl.[247]

Še en pereč problem so želeli rešiti ta mesec, namreč preskrbo z vodo. Kuhinjo so imeli na Novi gori, kjer je bila na

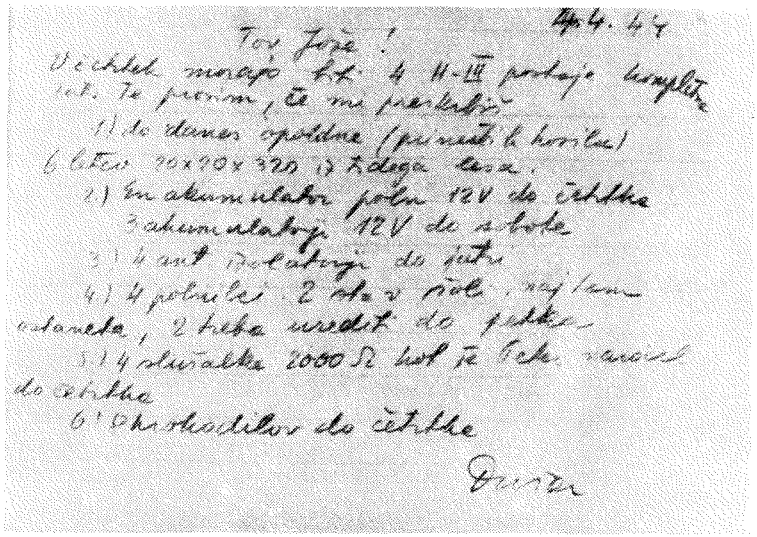

Naročila vodje enote 99 d vodji javke.

razpolago le kapnica, pa še te ni bilo povsod, ker so bili žlebovi marsikje potrgani. Že pozimi so se hodili umivat v dolino, da bi z vodo čim bolj varčevali in bi je imeli dovolj vsaj za kuho. Toda z rastočim številom ljudi je rasla tudi poraba vode in vodnjaki so se drug za drugim praznili. To, da voda ni bila ravno čista, ker že dve leti ni nihče skrbel zanje, jih ni motilo, saj so jo prekuhali, pili pa so nekakšen čaj iz robidovih listov, ki jih je kuhar sproti nasmukal ob poti. Zdaj pa je kazalo, da bo vode vsak čas zmanjkalo, in premišljevali so, kako bi jo dobili iz potoka. Zamislili so si, da bi načrpali vodo iz doline najprej v vodnjak na sredi pobočja, od tam pa v vodnjak na Novi gori. Iz Bele krajine so pripeljali 600 m cevi, ki so jih dobili v raznih gasilskih domovih, in ročno črpalko. Potem so vse pripravili za poskus in začeli črpati vodo. Kmalu so videli, da je to mnogo teže, kot pa so si predstavljali. Niso še spravili vode do pol poti k vmesnemu vodnjaku, ko je že razneslo cev in poskusa je bilo konec.[248] Ko tudi motorne črpalke niso dobili, jim ni kazalo drugega, kot da popravijo žlebove in se priporočijo vremenarjem za čim več dežja, da ne bo nazadnje

treba nositi vode v kuhinjo iz doline. Pa jih je kmalu doletelo tudi to.

Dušana je čakala ta mesec še ena precej diplomatska naloga. Nekega dne je opazil, da je streha na hiši, kjer so imeli glavni bunker, na pol razkrita. Takoj je uganil, da so jo sosedje puškarji pokurili. Seveda, les je bil suh, pri roki, zakaj neki bi se potem mučili s podiranjem dreves, žaganjem in sekanjem, pa še s prevozom? Stopil je k vodji puškarske delavnice, Gusteljnu, in da ne bi prišlo še kdaj do kakih nerodnosti, sta si ogledala teren, nato pa sporazumno potegnila mejo in določila, s katerimi hišami smejo razpolagati puškarji in s katerimi radiotehniki. Tega so se potem zvesto držali.[249]

Omeniti moramo še to, da je proti koncu aprila odšel na novo delovno mesto ing. Ivan Gruden-Peter, ki je najprej skrbel za enoto kot vodja 99 d, nato pa kot referent za delavnice. Za novega referenta za delavnice pri oddelku za zveze je bil kmalu nato imenovan Milenko Doberlet, elektromehanik.[250]

Delo maja 1944

Maja se število članov 99 d ni bistveno spremenilo, ker jih je približno toliko prišlo kot odšlo. Na novo so prišli štirje stražarji in Franc Zobavnik-Fric, elektromonter; Albert Šmajdek, tesar; Tone Simonič, mehanik; Anica de Toni-Marjanca, kuharica, skupaj osem ljudi.[251] V začetku meseca sta odšla Nada Vidmar in Franc Kolbezen, na zdravljenje pa je bil poslan Adolf Osterman.[252] Karel Grahek je bil imenovan za referenta za nabavo tehničnega materiala pri glavnem štabu in je s svojim pomočnikom Dušanom Zupančičem odpotoval na Primorsko. V drugi polovici meseca je zapustila delavnico še Vida-Jelka Tom-Hela, prav na koncu pa so odšli Dušan Lasič, Marjan Horn in Branko Cirman.[253] Posebno prizadeta je bila s temi spremembami radiodelavnica, saj je izgubila kar pet tehnikov hkrati.

Stražarji Franc Štamfelj, Jože Gazvoda, Ivan Veselič in Rudi Hrovatič so bili belokranjski kmetje, resni in zanesljivi, stari okoli štirideset let, le Hrovatič je bil mlad. Oboroženi so bili slabo, imeli so vsi skupaj tri puške in dvainsedemdeset nabojev.[254] Da bi bilo obveščanje uspešnejše, se je Dušan dogovoril s sosedi puškarji in bolničarji, da so skupaj pošiljali patrulje v razne smeri.

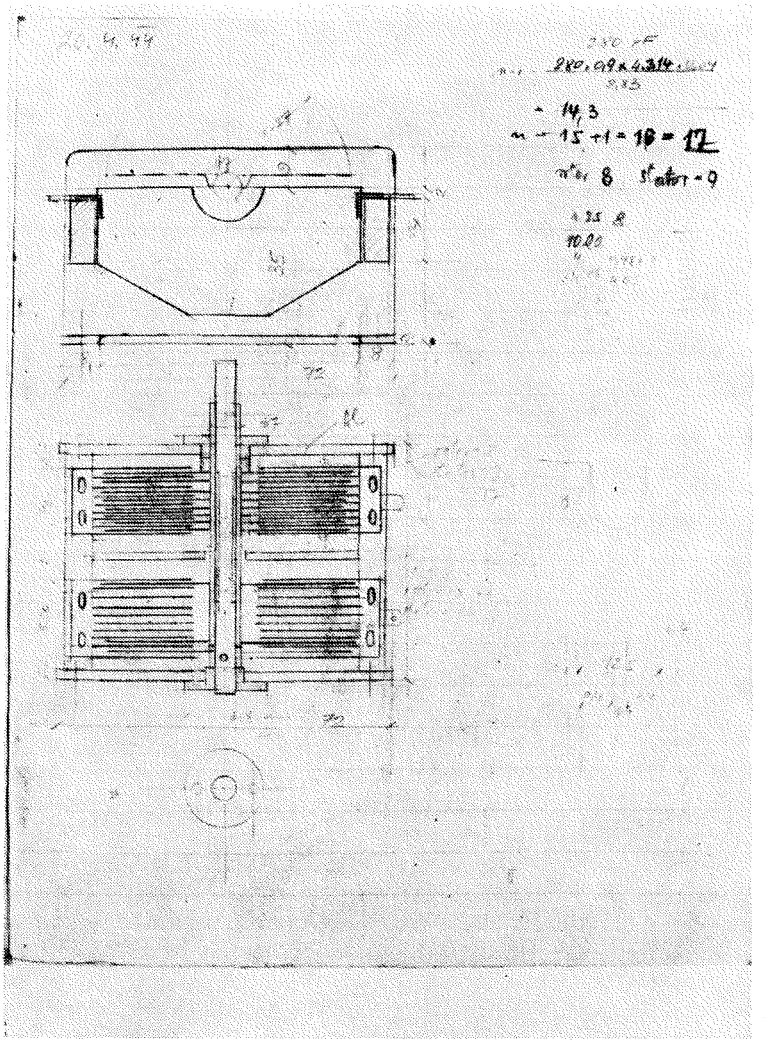

Načrt vrtilnega kondenzatorja za Invazijo-V. (Dnevnik Ludvika Kremžarja.)

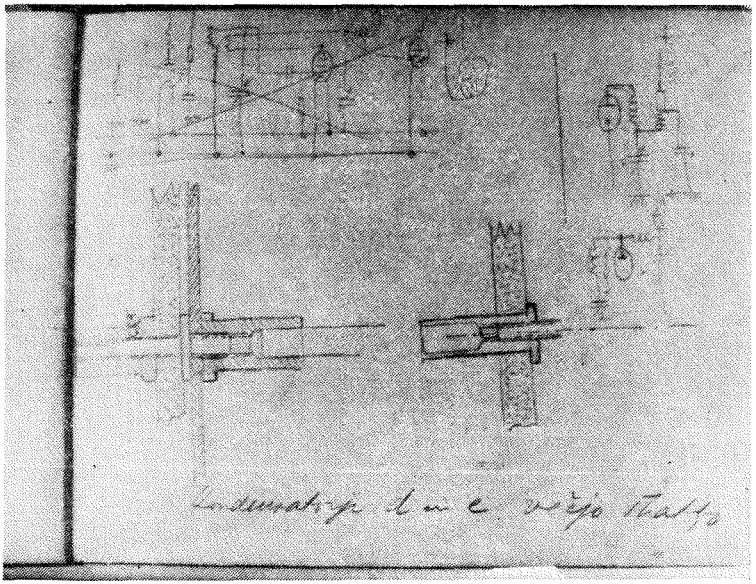

Detalj konstrukcije vrtilnega kondenzatorja. (Dnevnik Dušana Lasiča.)

Tehniki v finomehanični delavnici so bili še vedno zaposleni pretežno z raznimi deli za novo 6-vatno postajo. Izdelovali so vrtilne kondenzatorje, tuljave, skale, valovna pretikala, šasije itd. Dela je bilo toliko, da so vpeljali celo dve izmeni na stružnici.[255]

Najbolj zamudna je bila izdelava vrtilnih kondenzatorjev. Pločevino, ki so jo dobili z razkrivanjem streh, je bilo treba najprej poravnati, kar je mojstrsko opravil Ludvik, s tem da jo je poprej primerno segrel. Nato so po šabloni izrezali plošče in vse robove skrbno zgladili. Murat je izstružil osi, na katere so v enakomernih razdaljah prispajkali rotorjeve plošče, statorjeve pa na enak način pritrdili na ogrodje. Delo je šlo počasi od rok, ker je bila potrebna velika natančnost, kljub temu je le nekako napredovalo, dokler so imeli opravka s kovino. Zataknilo pa se je pri izolaciji. Uporabljali so pertinaks, ker drugega ni bilo na izbiro. Vanj je bilo treba vrezati navoj, kar pa se je redkokdaj prav posrečilo. Izdelati so morali celo vrsto

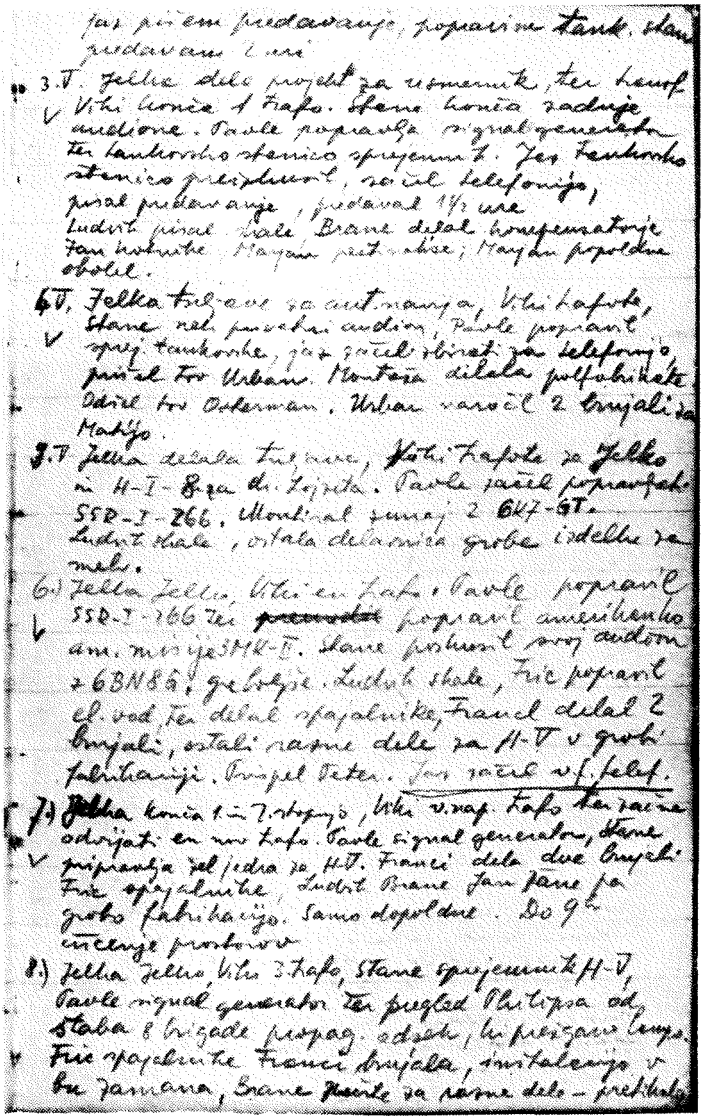

Delo v radiodelavnici maja 1944. (Dnevnik Dušana Lasiča.)

plošč, preden je bila vsaj ena uporabna, to se pravi, da je imela dober navoj. Tako se je Janez nekoč ves teden od jutra do večera mučil z enim samim kondenzatorjem in ko ga je z velikim potrpljenjem izdelal, ga je ves ponosen vzel v roke in pokazal tovarišem, rekoč: »Fantje, poglejte ga!« Tisti hip pa se mu je izmuznil iz rok in treščil na tla in Janezov celotedenski trud je bil izgubljen.

Veliko časa jim je vzelo iskanje in zbiranje materiala. Za oddajnike in sprejemnike so v glavnem vse priskrbeli, za napajalnike pa so manjkali štirje motorgeneratorji, vendar je kazalo, da jih bodo dobili.[256] Huje pa je bilo z nožnimi polnilci za akumulatorje. Teh niso imeli in tudi niso vedeli, kje naj bi jih dobili. Ludvik je konstruiral lasten nožni pogon, vendar jim ga zaradi pomanjkljive opreme in zahtevnega dela ni uspelo zadovoljivo izdelati.[257]

Desetega maja jih je prvič obiskal novi referent za delavnice, Milenko Doberlet. Pregledal je zaloge materiala in se seznanil s programom dela. V tem času so dobili od oddelka za zveze vabilo, naj se vključijo v tekmovanje ob proslavi triletnice ustanovitve slovenske vojske.[258] Sami so se že prejšnji mesec na delavniškem sestanku odločili za pospešeno delo, zdaj pa so sklenili, da se bodo še bolj potrudili in dnevno zapisovali, kaj so naredili in koliko časa so za to porabili. Sproti bodo skušali odpravljati pomanjkljivosti, da bi delo hitreje teklo. Napeli bodo vse sile, da bodo do obletnice izdelali vseh deset postaj s pogoni vred in to je bil glavni cilj tekmovanja.[259]

Proučili so tudi možnosti za izdelavo nadaljnjih desetih postaj, vendar so takoj ugotovili, da razen nekaj elektronk, nimajo v skladišču ničesar. Pregledati bi morali, kaj bi še dobili iz starih aparatov, potem pa narediti spisek manjkajočih delov in jih nabaviti. To pa se ni dalo v kratkem času uresničiti.

Dušan se je poleg vodstvenih poslov ukvarjal z novo nalogo, visokofrekvenčno telefonijo, in že opravil prve poskuse z oscilatorjem. Vmes je predaval tečajnikom, navadno zgodaj zjutraj, še pred zajtrkom, ker kasneje zaradi obilice dela ni utegnil.[260]

Jelka je nadaljevala radiofonsko postajo »Jelko«. Izračunala je transformatorje za napajalnik, Viktor pa jih je sproti navijal. Začela je že z električnimi preizkusi prve in druge stopnje, pri čemer ji je pomagal Dušan. Preden pa je bila po-

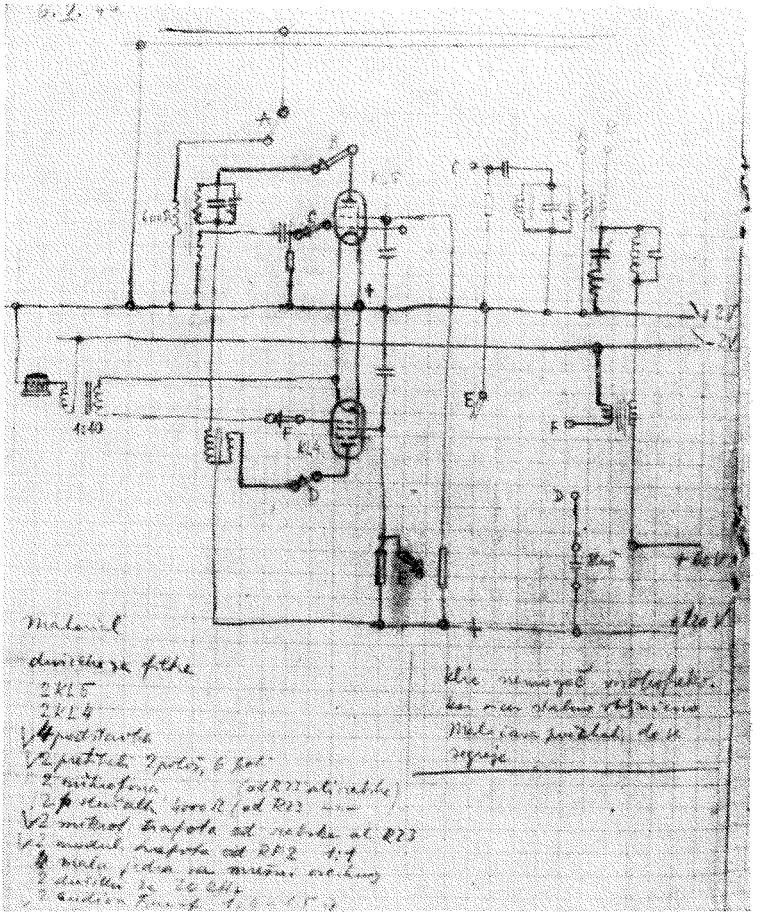

Vezalni načrt sprejemno-oddajne postaje za visokofrekvenčno žično telefonijo. (Dnevnik Dušana Lasiča.)

staja končana, je odšla v Ljubljano postavljat brezžično zvezo mesta z glavnim štabom.[261]

Stane je preizkušal sprejemnik za H-V in končal zadnje audione H-IV. Ludvik je risal skale in pisal na šifratorje črke in številke, elektrikar Fric pa je delal spajkalnike. Pavle je popravljal signalni generator in razne aparate, ki so jih pri-

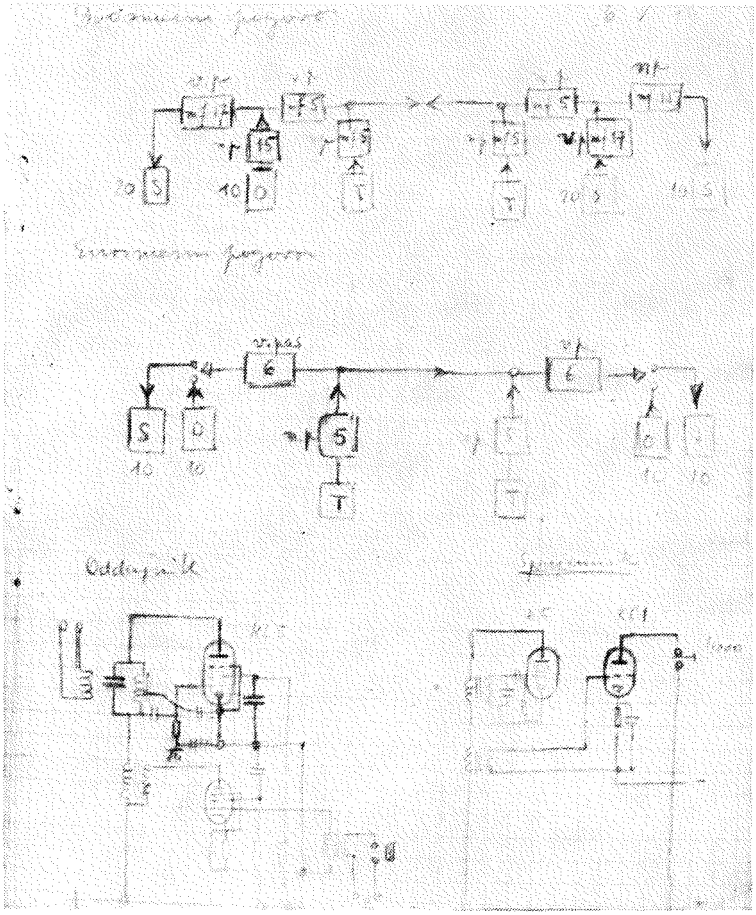

Principialna shema za visokofrekvenčno žično telefonijo. (Dnevnik Dušana Lasiča.)

nesli v pregled in popravilo. Tehniki v montažni delavnici, (Žan, Janez, Brane, Marjan, Franci) so izdelovali sestavne dele za H-V, Franci pa še dve brnjali za radiotelegrafsko šolo.[262]

Na javki so ta mesec dobili še enega tesarja, administracijo pa je proti koncu maja prevzela Ljuba Lenček, ki je doslej delala v kuhinji. Tudi Dežman se je iz kuhinje na Novi

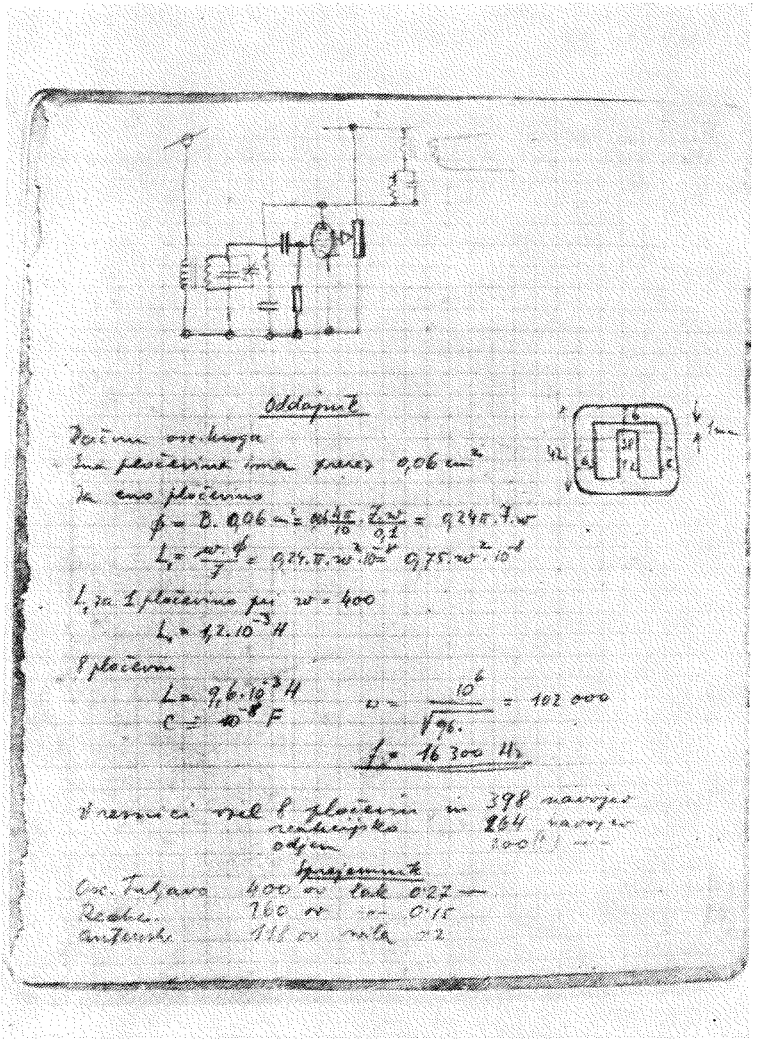

Izračun oddajnika za visokofrekvenčno žično telefonijo. (Dnevnik Dušana Lasiča.)

gori preselil v dolino, ker je gospodinjstvo prevzela Marjanca.[263]

Največ opravka so imeli s prevozi desk, ki so jih dovažali z raznih okoliških žag. Potrebovali so velike količine lesa za adaptacije prostorov v Črmošnjicah, kamor so nameravali preseliti delavnice. Iz glavnega štaba so dobili potrdilo za nabavo 30 m³ desk, ki so jih postopoma vozili iz Straže, Toplic, Podturna in Obrha. Dovažali so tudi apno, pesek, staro opeko, v Stično in Trebnje pa so hodili po žeblje in okovje za okna in vrata.[264]

Proti koncu maja je odšla skupina zidarjev in tesarjev v Črmošnjice. Najprej so si tam uredili kuhinjo in spalnico, nato pa začeli po Ludvikovih načrtih popravljati in obnavljati poslopja, ki so jih izbrali za nove delavnice.[265]

V Starih žagah so napeljali telefon iz centrale do sosedov mehanikov, končali adaptacijo telefonske delavnice in jo tudi povezali s centralo. Popravili so hišico za spravljanje sena, ki ga je Bačar pripravljal za konja. Zidarji so nekaj dni pomagali tudi puškarjem.[266]

Na Novi gori so imeli sedaj obnovljenih enajst hiš, od teh eno za radiodelavnico, eno za finomehanično delavnico, eno za kuhinjo, jedilnico in pisarno ter sedem za spanje. Poleg tega pa še pet bunkerjev.

V dolini so popravili obe hiši poleg mlina. V eni so imeli ključavničarsko delavnico, v drugi mizarsko. V podstrešnih prostorih so bile spalnice, po kleteh pa bunkerji za material in aparate.

Za akumulatorje in električno centralo je zdaj skrbel Mirko Kralj. Mazal je osi, popravljal ščetke na generatorju, destiliral vodo, pripravljal kislino, čistil in obnavljal stare akumulatorje, za katere mu je mizar izdelal nove zabojčke. Ker je zmanjkovalo vode, so opustili turbino in odslej se je vrtelo le še mlinsko kolo.

Na javko so še vedno vozili stare aparate, telefone, instalacijski material, akumulatorje, razbitine letal in podobno, tako da so imeli več kot dovolj dela z razdiranjem, sortiranjem, ravnanjem pločevine in skladiščenjem. Začelo jim je že zmanjkovati prostora, zato so neuporabno šaro odvažali proč.

Poleg naštetih del so na javki redno popravljali zapornice, korita in šivali jermene. Za dodatno delo tesarjem pa je poskrbel veter, ki je razkril streho nad radiodelavnico in zlomil

Radiodelavnica (montažna) na Novi gori, v ozadju tri radijske postaje Invazija-V. (Foto: Stane Viršek 1944.)

anteno. Mimogrede so posekali smreko in postavili novo, streho pa tudi pokrpali.[267]

Še en dogodek je treba omeniti ta mesec. Vodja 99 d ing. Dušan Lasič je ob koncu maja zapustil enoto in odšel na novo delovno mesto v vrhovni štab. Njegov odhod je izzval potrtost med tehniki v delavnici, ker so z njim izgubili tovariša, ki jih je od vsega začetka vodil in z njimi delal ter bil vselej pripravljen priskočiti na pomoč. Obenem so izgubili tudi organizatorja in glavnega predavatelja radiotehničnega tečaja, zato so morali spremeniti učni načrt tako, da so skrbeli predvsem za praktično izpopolnjevanje tečajnikov.[268]

Novi vodja 99 d je postal ing. Ludvik Kremžar.[269] Poleg običajnih organizacijskih opravil je imel še eno dodatno delo, in sicer je moral skrbeti za adaptacije prostorov v Črmošnjicah, kamor naj bi se delavnice preselile. To mu je jemalo veliko časa. Strokovno vodstvo v radiodelavnici je prevzel Stane Vrščaj, v finomehanični delavnici pa Rudi Petkovšek, ki je to delo opravljal že prej. Oba sta bila sposobna in samostojna pri delu, da se je lahko nanju zanesel. Veliko se je zadrževal na 99 d novi referent Milenko Doberlet, ki je bil zelo prizadeven in je opravil večino administrativnih poslov.[270]

Delo junija 1944

Junija se je število članov v celoti nekoliko povečalo, v radiodelavnici pa zmanjšalo. Na novo so prišli: Drago Gril,[271] elektromonter; Bruno Gombač,[272] strugar; Tine Porenta,[273] orodjar; Jože Kovač,[274] mizar; Bogo Hladnik,[275] graver; Rudi Koželj,[276] mehanik in prav na koncu meseca Milan Železnik,[277] absolvent elektrotehnike. Nekaj tovarišev pa je ta mesec tudi odšlo, in sicer administratorka Marija Gregorc[278] že v začetku, Gregor Cerkvenik, ki se je po štirimesečni odsotnosti vrnil iz Primorske, in Hanika Jančar pa na koncu meseca.[279]

Radiodelavnica je imela zdaj kar pet tehnikov manj. Jelka, Dušan, Marjan, Brane so odšli, Ludvik pa je postal vodja enote in ni imel več časa za tehnično delo. Ostala sta le dva radiotehnika, Stane in Pavle, naloge za ta mesec pa niso bile majhne.

Poleg tekočih del je bilo treba dokončati serijo desetih postaj H-V in pripraviti propagandno postajo. Ker po Dušanovem odhodu ni bilo nikogar, ki bi skončal oddajnik »Jelka«, so vzeli iz skladišča 50 W italijansko postajo TPA 50, ki so jo ob kapitulaciji Italije kupili v Ljubljani in pripeljali v Stare žage. Bila je nepoškodovana, vendar močno načeta od vlage. Stane in Pavle sta jo vzela v roke že v začetku junija in jo pregledala, preizkusiti pa je nista mogla, ker v Starih žagah niso imeli izmenične napetosti.[280] Bencinski agregat, ki je bil na voljo, pa je bil prešibak. Zato so jo prepeljali v Črnomelj in tam opravili prve poskusne oddaje 23. junija na valu 76 m.[281] Ugotovili so napako v modulatorju, ki je od časa do časa odpovedal. Zato so predlagali, da bi postajo temeljito

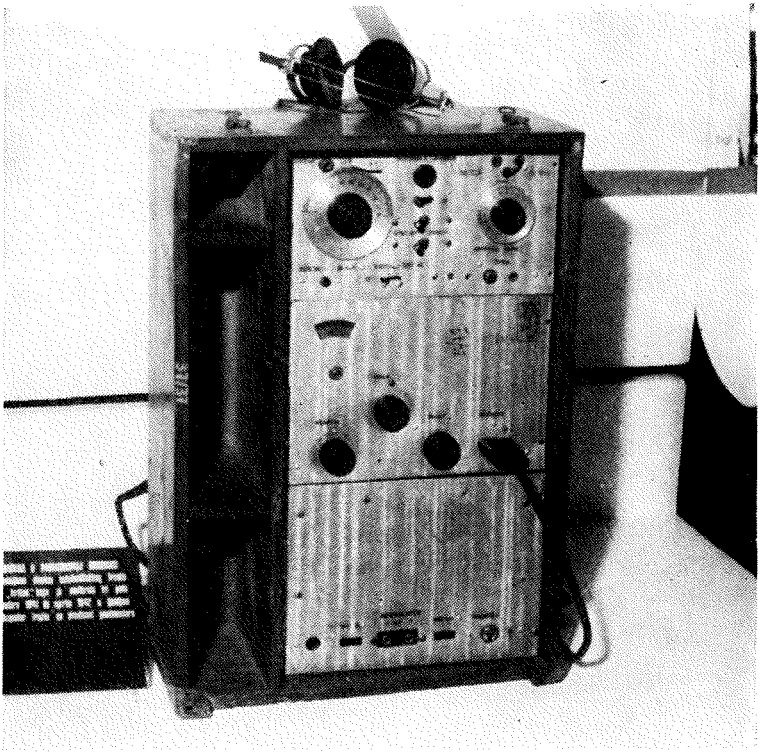

Sprejemno-oddajna postaja I-V (Invazija-V); zunanje mere: 336 × 475 × 160 mm; izhodna moč 6 W; valovna dolžina: 50 m—70 m; 70 m—120 m; napajanje: akumulator prek motorgeneratorja; število izdelanih postaj: 10; čas izdelave: junij—julij 1944. (Foto: Ivo Marinček 1976.)

presušili in popravili škodo, ki jo je napravila vlaga. Prvega julija je odšel Stane v Črnomelj in pripravil vse potrebno za namestitev postaje, da bi lahko začeli čimprej oddajati. Delali naj bi na valu 48 m.

Najvažnejša naloga, ki jo je delavnica morala ta mesec opraviti, pa je bila dokončanje 6 vatnih postaj. Sestavni deli so bili gotovi, treba je bilo aparate še zmontirati in električno zvezati ter preizkusiti. Dela so se raztegnila še na ves junij. Opravljali so jih več ali manj vsi tehniki iz montažne in fino-

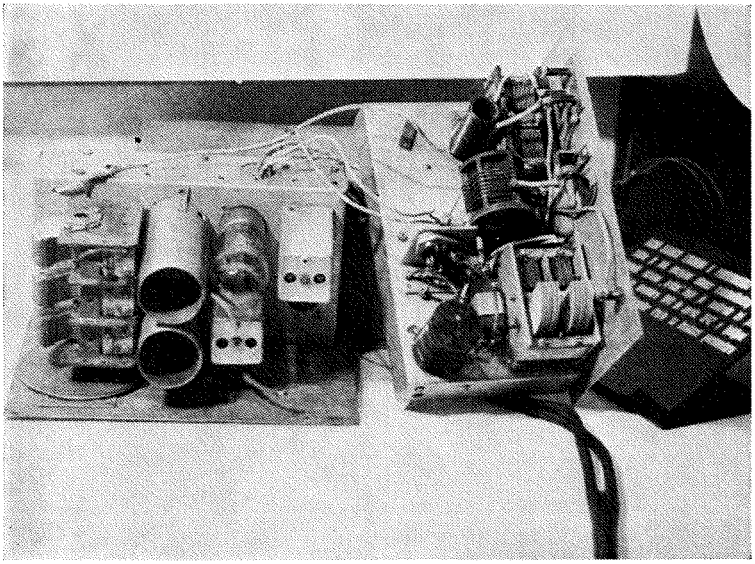

Sprejemno-oddajna postaja I-V, pogled od znotraj.

mehanične delavnice. Sestavljali so oddajnike, sprejemnike in napajalnike, električne preizkuse in meritve pa sta opravila, oziroma nadzirala, Stane in Pavle, edina radiotehnika. Tudi ti aparati so morali podobno kot H-III brez škode prestati še zadnji preizkus, to je tresenje, brcanje, padce in kotaljenje, preden so jih dali iz rok.

Do konca meseca so postaje v glavnem končali, le polnilcev za akumulatorje niso imeli dovolj. Zbrali so vse, kar so še našli v skladiščih in popravili oziroma predelali za svoje potrebe.[282]

V tem času se je pojavilo tudi novo ime za 6 vatne postaje, in sicer »Invazija-V«, (I-V), namesto »Hajka-V«. Predlog za to ime je dal Janez Rožmanc, nagrade, ki jo je obljubil Doberlet, dveh cigaret, pa ni dobil nikoli; tobak je bil takrat velika redkost.[283]

Prve tri postaje, ki so bile namenjene za Štajersko, so oskrbeli z ročnimi generatorji za napajanje, dvema angleškima in enim češkim. V oficirsko šolo so poslali dve postaji samo z akumulatorji, ostale pa so opremili s predelanimi itali-

Finomehanična delavnica na Novi gori. (Foto: Stane Viršek 1944.)

janskimi Fimi pretvorniki, vendar jih ni bilo dovolj.[284] Na srečo so prav v času, ko so iskali razne rešitve za napajanje postaj, prejeli iz Ljubljane pošiljko tistih nožnih pogonov, ki ob selitvi radijskega sektorja še niso bili gotovi, zdaj pa so prišli kot nalašč in jih rešili iz zadrege.[285]

Postaje I-V so se od prejšnjih H-III razlikovale ne le po moči, ki je bila znatno manjša, temveč tudi po zunanji obliki. Bile so precej lažje, vsi trije deli, oddajnik, sprejemnik in napajalnik so bili montirani v eni sami leseni škatli drug nad drugim, ob strani pa je bil prekat za rezervne elektronke, slušalke, kable in spremno knjižico. Zraven je spadal še 12 V akumulator in pa polnilec. Oddajnik se po kvaliteti ni bistveno

razlikoval od oddajnika H-III, s katerim so bili telegrafisti zelo zadovoljni.[286] Sprejemnik pa je bil precej boljši, ker je imel dodano visokofrekvenčno predstopnjo. Kot zvemo iz pisma načelnika oddelka za zveze pri glavnem štabu, Marjana Dermastia-Urbana dne 5. VII. 1944 štabu IX. korpusa — odseku za zveze, so imele postaje lep uspeh.[287]

»Invazije« so bile zadnje sprejemno-oddajne postaje, ki so jih izdelali v partizanskih delavnicah po lastnih načrtih. Odslej novih postaj niso več delali, ne le zaradi pomanjkanja materiala, ampak predvsem zato, ker so poleti 1944 začeli zavezniki pošiljati partizanom poleg orožja in obleke tudi radijske postaje. Skraja sicer malo, sčasoma pa vedno več. Tako ni bilo več potrebno izdelovati nove aparate v partizanskih radiodelavnicah.[288]

Ob zaključku serije domačih postaj je prav, da zapišemo o tem delu še nekaj besed. Še enkrat naj poudarimo, da so pri konstruiranju in izdelovanju domačih aparatov H-I, H-II, H-III, H-IV in I-V morali premagovati velike težave zaradi pomanjkanja primernega materiala, orodja in instrumentov. Zato je težko govoriti o kakem pravem projektiranju, saj so bili vezani na to, kar so imeli na zalogi. Za napajanje H-II oziroma H-III so imeli npr. na voljo le 12 V motorgeneratorje, pobrane iz italijanskih postaj TPA 20, ni pa bilo ne baterij, ne vibratorjev, ne ročnih ali nožnih napajalnikov in temu so se morali prilagoditi.[289] Iz Ljubljane so pripeljali s seboj predvsem elektronke in material za 10 postaj, drugega pa je bilo mnogo premalo in tudi ne vsega, kar bi rabili. Poleg tega so iz te zaloge sproti jemali za popravila vojaških postaj in sprejemnikov. Upori, kondenzatorji in elektroliti pa so bili zelo slabe kakovosti in niso prenesli ne vlage ne višjih napetosti. Boljši so bili tisti, ki so jih dobili iz italijanskh postaj. Ko pa so razdirali ameriške aparate iz Liberatorjev, se kar niso mogli dovolj načuditi njihovi izdelavi. Žal je bilo te kvalitetne robe mnogo premalo za njihove potrebe. Zato so morali večino zelo zahtevnih sestavnih delov (vrtilne kondenzatorje, valovna pretikala, ogrodja za tuljave, variometre, stikala, transformatorje, dušilke in drugo) za nove aparate ročno izdelati, material za to pa so dobili iz razdrtih vojaških in civilnih aparatov, strmoglavljenih letal, starih telefonskih central in podobno. Pločevino so dobili z razkrivanjem streh, nabiranjem praznih konservnih škatel, ravnanjem avionskih delov, cin iz razbitih

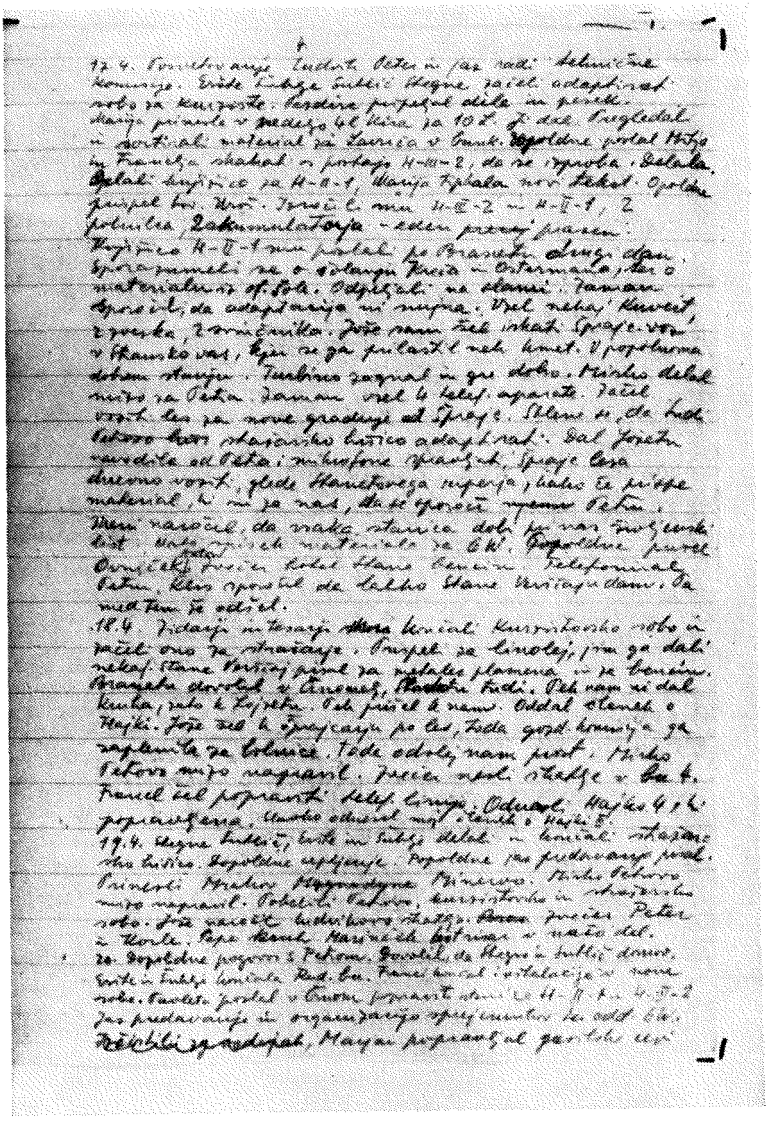

Delo v enoti 99 d aprila 1944. (Dnevnik Dušana Lasiča.)

orgel in starih avtomobilskih hladilnikov, aluminij za vlivanje iz propelerjev, ki so jih topili v čeladah, še celo žica, vtkana v obleko in čevlje pilotov jim je prišla prav.[290]

Tudi primernega orodja in strojev jim je primanjkovalo. Imeli so ročno urarsko stružnico, aprila so dobili še eno nekoliko večjo na nožni pogon, električni vrtalni stroj in najpotrebnejše ročno orodje. Sami so si sproti izdelali razne pripomočke za serijsko izdelavo kot šablone, štance, prebijala, specialne nože in drugo, kadar pa so potrebovali železo, medenino ali baker, so se odpravili na železnico po kos tračnice, kljuke ali ročaje iz železniških vagonov.[291] Danes si tako delo komaj še lahko predstavljamo. Nemogoče pa je sešteti koliko ur, tednov in mesecev dragocenega časa jim je to vzelo. Poleg vsega tega so morali tudi sami skrbeti za svojo varnost, redno hoditi v patrulje in dežurati — tudi tehniki — in vsaj dva do trikrat na mesec, če ne več, vse pospraviti in prekiniti delo zaradi sovražnikovih vdorov na osvobojeno ozemlje.

Iz vsega tega vidimo, da so bile delovne razmere v delavnicah zares težke in so terjale od tehnikov veliko potrpljenja in iznajdljivosti, zato so bili vsakega uspeha tem bolj veseli.

Ni dvoma, da je bilo najpomembnejše delo partizanskih radiodelavnic 99 d izdelava sprejemno-oddajnih postaj H-II, H-III in I-V. Res je, da niso bile popolne, imele so svoje napake tako zaradi pomanjkanja primernega materiala kot tudi zaradi neizkušenosti njihovih konstrukterjev. Kljub temu so opravile važno nalogo. Pomagale so ustvariti in vzdrževati brezžične zveze med vojaškimi enotami v času, ko so bile te potrebe zelo velike, navezani pa so bili le na lastne sile. Potrdile so zaupanje v iznajdljivost in sposobnost partizanskih tehnikov, ki so tudi v težkih vojnih okoliščinah uspešno reševali zapletene tehnične probleme.

Miloš Brelih in Ludvik Kremžar se spominjata, da so zavezniki šele potem, ko so jim pokazali doma izdelane postaje, začeli pošiljati tudi radijske aparate, prej pa se padala s tovrstnimi pošiljkami največkrat niso odprla, kolikor so jih sploh poslali.

Koliko so te postaje pomenile in kako zelo so želeli, da bi jih imeli še več, vidimo iz pisma načelnika oddelka za zveze pri glavnem štabu, majorja Urbana, referentu za nabavo tehničnega materiala Karlu Grahku, dne 5. VI. 1944.[292] V njem mu pošilja 500.000 lir, kolikor je znašal predračun za dvajset

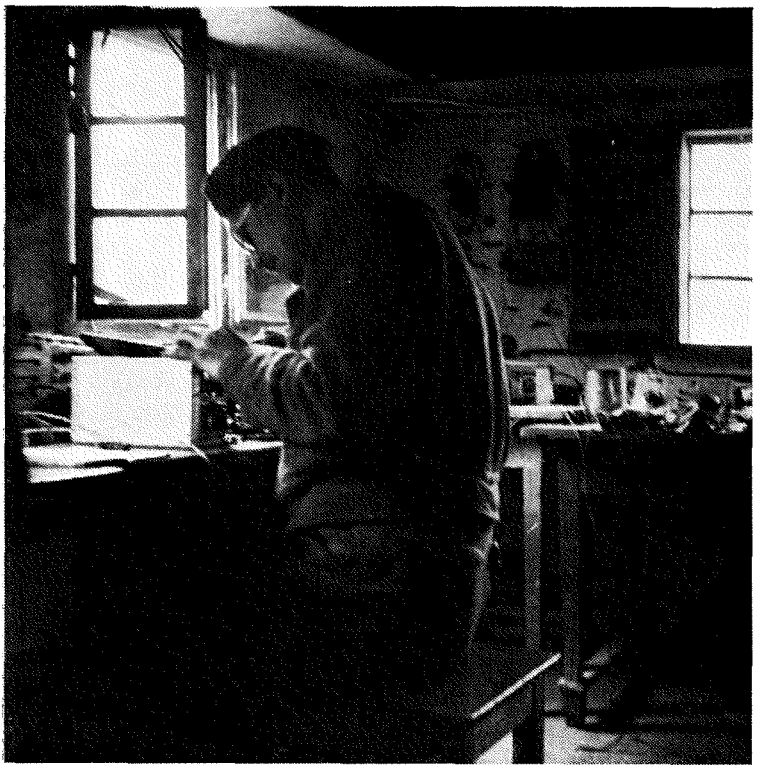

Radiodelavnica na Novi gori. (Foto: Stane Viršek 1944.)

novih kompletnih postaj, in kar štirikrat poudarja, da mora nabaviti predvsem material za te postaje in rezervne elektronke zanje. Šele ko bo to dobil, lahko nakupi orodje, telefonski material, baterije in drugo, kar so naročili. Grahek je bil takrat na Primorskem, da bi priskrbel material iz Trsta in Gorice. Mesec dni kasneje, 5. VII. 1944, spet piše Urban v IX. korpus, da je nakup materiala za nove postaje na prvem mestu.[293] Dne 31. VII. 1944 pa sporoča Doberlet, da so dobili sprejemno-oddajne postaje od zaveznikov in potrebujejo sedaj predvsem elektronke D serije (za popravila baterijskih sprejemnikov), drug material pa ni tako nujen, zato naj rajši nakupijo orodje in stroje.[294]

Ko smo že omenili napake domačih postaj, da je večkrat popustil kak spoj, se pretrgala žica ali odpovedalo stikalo, naj povemo, da so tudi tovarniško izdelane zavezniške postaje, ki so bile namenjene prav za vojsko, često romale v delavnico v popravilo, in se je celo pri teh dogodilo, da so se pokvarile že med potjo iz delavnice v brigado, ker so bile okoliščine v partizanih drugačne kot pa v redni vojski. Le kdo bi potem zameril neizkušenim partizanskim konstrukterjem, če je bilo treba to ali ono stvar pri njihovih postajah popraviti, posebno še, ker so delali vse ročno in z materialom, ki jim je bil pač dosegljiv, četudi ni bil primeren.

Preden preidemo na delo v naslednjem mesecu, poglejmo še, kaj je bilo novega v Starih žagah. Od novodošlih tovarišev so bili na javko dodeljeni Drago Gril, Tine Porenta in Jože Kovač. Tako jih je delalo v dolini okoli deset. Drago je prevzel skrb za popravljanje in polnjenje akumulatorjev, ker je Mirko Kralj, ki je zadnji mesec to delo opravljal, odpotoval na Notranjsko in v Istro nabavljat material. Poleg tega je Drago pregledal še vse generatorje in motorje v skladiščih, jih očistil in spravil v red, popravil dva polnilca in napeljal elektriko v kletne prostore v mlinu. Generatorje in motorje je popravljal tudi drugod, tako pri usnjarjih v Žužemberku, mlinarjih v Toplicah, pri puškarjih, v električni centrali za tiskarno in še kje.

Mirko je opravljal mizarska dela v montažni delavnici, izdelal zabojčke za kartoteko, za telefonske centrale in za spravljanje orodja in materiala v delavnicah. Pomagal je tesarjem napraviti novo korito za dotok vode na mlinsko kolo, potem ko so opustili turbino.

Tine in Marjan sta pripravljala prostor in opremo za novo kovaško delavnico in delala ogrodja za nožne pogone. Kot vedno so sproti sortirali in spravljali v skladišča material, ki so ga iz raznih krajev dovažali na etapne postaje. Zdaj, ko so imeli svojega konja, so mnogokrat hodili tudi sami ponj vsaj do Črmošnjic ali Črnomlja. Seveda so imeli s konjem tudi delo. Bačar je poleg vsakodnevnih domačih opravkov kosil še travo in sušil seno. Tako je moral zdaj razen metel izdelovati še grablje in vile.[295]

Skupina petih do sedmih zidarjev, tesarjev in mizarjev je vsak dan delala v Črmošnjicah, kjer so pripravljali prostore za nove delavnice. Tu se je veliko zadrževal vodja enote Ludvik, da je sproti dajal navodila in nadziral delo.[296]

Ta mesec so opravili tudi prvo inventuro. Popisali so vse orodje in material po delavnicah, bunkerjih in ostalih skladiščih ter uredili kartoteko. To delo je vodil skladiščnik Ciril Lavrič.[297]

Delo julija 1944

Julija je pridobila enota devet tovarišev različnih poklicev. Prišli so: Jože Nemanič, mizar; Anton Zupančič, klepar; Milan Turk, mehanik; Slavko Razpotnik, elektrotehnik; Janko Podržaj, knjigovez; Franc Divjak, dijak in nekaj mladih partizanov, ki so jih porazdelili kot vajence v razne delavnice. Ivan Lazar in Mirko Rijavec sta odšla v radiodelavnico, prav tako tudi Alojz Lunder in Franc Divjak, Tedi Valenčič, ki se je že doma učil kleparstva, pa je bil dodeljen finomehanični delavnici.[298]

Želeli so zbrati nekaj mladih, sposobnih fantov, ki bi se v delavnicah pri praktičnem delu in pod vodstvom strokovnjakov čim hitreje priučili radiotehniki in finomehaniki. Mislili so ponovno organizirati neke vrste tečaj,[299] kjer bi udeleženci pridobili poleg praktičnega tudi nekaj osnovnega teoretičnega znanja, vendar je zaradi pomanjkanja časa in primernih strokovnjakov-predavateljev ostalo le pri praktičnem usposabljanju novincev, do teoretičnega pouka pa ni prišlo.

Delavnica zdaj ni več izdelovala lastnih sprejemno-oddajnih postaj, toda zato ni bilo dela nič manj. Število aparatov v enotah je naraščalo, z njimi pa tudi popravila in vzdrževanje, še posebno generatorjev za napajanje. Tudi sprejemnikov je bilo treba in meseca v mesec več popraviti, predelati ali na novo sestaviti. Res, da je hud tempo dela, ki jih je priganjal v pomladanskih mesecih, da so delali od jutra do večera, ob nedeljah in večkrat tudi pozno v noč, nekoliko popustil. Imeli so več prostega časa in krajši delovni dan, vendar je bilo naročil še vedno toliko, da niso mogli sproti vsega narediti. Zato so se trudili, da bi pritegnili v enoto nove strokovne moči. Posebno radiodelavnica je bila v zadregi, saj je imela julija le tri radiotehnike, enega več kot prejšnji mesec, ker se je Mitja Štrbenk vrnil z zdravljenja. To pa je bilo vsekakor premalo, da bi poleg popravil za vojsko lahko ustregli še raznim civilnim ustanovam kot Centralni tehniki, partijski šoli, bolnicam, komandam mest in področij, kurirskim postajam itd. z novimi

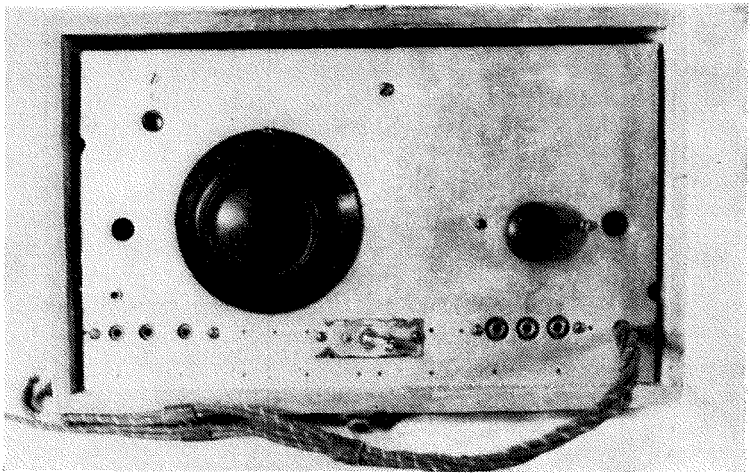

Kratkovalovni oddajnik. (Foto: Dušan Lasič 1976.)

aparati in popravili. Spričo vsakodnevnih sprememb na bojiščih je razumljivo, da so hoteli biti vsi kar najhitreje in najbolje obveščeni in so si prizadevali, da bi imeli čimveč lastnih sprejemnikov, ki naj bi jih priskrbela in vzdrževala delavnica.

Zato ni čudno, da se je referent za delavnice, Milenko Doberlet, v svojem pismu načelniku oddelka za zveze dne 8. VII. 1944 jezil na naročila civilnih oblasti in zahteval, da se enkrat za vselej določi, kdo od njih ima prednost v radiodelavnici.[300] Nobenega dvoma ni bilo, da je bila ta namenjena predvsem vojaškim potrebam, čeprav so že od začetka pomagali tudi drugim, kolikor so le mogli. Ker pa je bilo teh vedno več in so bili v stiski za tehnike, material in orodje, so se večkrat znašli v zadregi, komu naj najprej ustrežejo in takrat je moral odločiti načelnik oddelka za zveze, kdo ima prednost.

V radiodelavnici so poleg številnih popravil vojaških postaj in drugih aparatov izdelali na novo tri usmernike ter predelali nekaj kvalitetnejših sprejemnikov za oddelke glavnega štaba in zavezniške misije. Iz prometne sekcije so poslali v predelavo visokonapetostni transformator moči 25 kW, ki naj bi ga tako previli, da bi z njim lahko varili 8 mm debele profile.[301] Ta naloga ni bila ravno lahka, lotil pa se je je Milan, ki je pred kratkim prišel v delavnico. Izračunal je novo na-

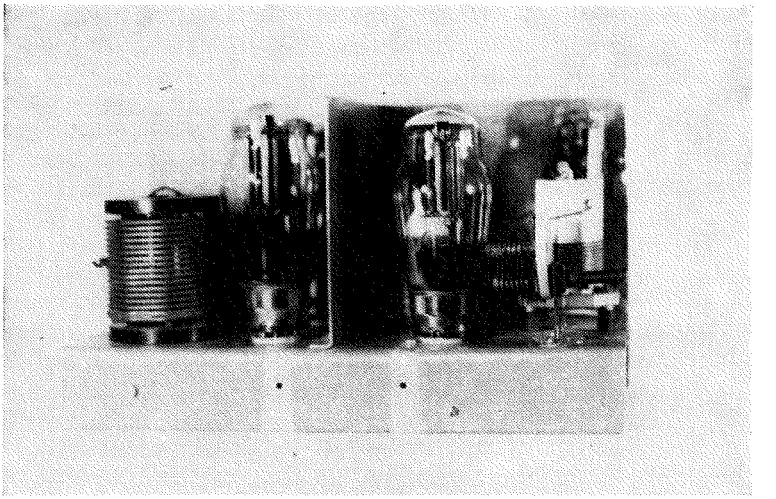

Kratkovalovni oddajnik — pogled od znotraj. (Foto: Dušan Lasič 1976.)

vitje, pri praktični izdelavi pa so mu pomagali Marjan, Janez in Tine. Uporabili so žico in bakrene profile prvotnega navitja, od orodja pa jim je še najbolj koristilo kladivo in nakovalo. Ko je bil transformator z velikim trudom previt, so ga prepeljali v Črnomelj in preizkusili. Ugotovili so, da je izdelek kar dober, žal pa je požiral skoro vso moč, ki jo je centrala premogla, to pa je povzročalo hudo negodovanje drugih odjemalcev. Zaradi prevelikih tokovnih sunkov ga odgovorni elektrikar ni pustil priključiti na obstoječo centralo.

Stane je opravil zadnja popravila na propagandni postaji in jo pripravil za oddajanje na valu 45 m. Kasneje, sredi septembra, je s pomočjo finomehanikov izdelal zanjo še kukavico.[302]

V delavnico so začele prihajati v popravilo tudi že prve radijske postaje, ki so jih dobili od zaveznikov. V prihodnjih mesecih so postopoma zamenjale domače, italijanske in druge, ki so bile doslej v rabi.[303]

Veliko spremembo je doživela v tem in naslednjih mesecih finomehanična delavnica. Zdaj je izdelovala le še malo stvari za radiodelavnico, zato pa je imela vrsto drugih naročil. V delo

so dobili piščalke[304] za komandante borbenih enot, telegrafske tipke za radiotelegrafsko šolo, razstavljivo okovje za kulise Slovenskega narodnega gledališča, šifratorje, razno posodo za bolnišnice, pločevinaste zaboje za shranjevanje arhiva, žige, ure, daljnoglede, fotoaparate itd.[305] V veliki zadregi so bili, ker niso imeli za naročene izdelke niti primernega materiala, niti orodja. Predvsem niso imeli pločevine za tisoč piščalk. Pa se je nekdo spomnil, da pospravijo zavezniške misije precej konservirane hrane in pijače, napotili so se v Belo krajino, nabrali okoli štaba nekaj vreč praznih (na žalost!) konservnih škatel, in material je bil tu. Tine je kot spreten orodjar izdelal iz tračnic štanco in šablone, potem so se lotili dela. Izsekali ukrivili in prispajkali so posamezne dele in piščalke so bile skoraj gotove, manjkale so le še kroglice. Za te pa izjemoma niso bili v zadregi. Na Novi gori so rasle češnje, zdaj so bile seveda že davno obrane, pečka pa je bilo še vedno povsod dovolj, pod drevjem, grmovjem, po poti, kjerkoli. Nabrali so jih in bile so ravno pravšnje. Julija so izročili vojski prvih štiristo piščalk. Kot so kmalu nato slišali, pa z njimi niso imeli sreče. Kurir je padel v zasedo in dragoceni tovor je bil izgubljen.[306]

Na javki so kot doslej opravljali svoja vsakdanja dela. Skrbeli so za elektrarno, sprejemali in oddajali pošto in aparate, polnili in popravljali akumulatorje, prevzemali in vskladiščili material, ki so ga referenti za nabave zdaj že kar pogosto pošiljali iz Primorske. Oskrbovali so tudi na novo postavljeno telegrafsko relejno centralo, ki je posredovala zvezo med glavnim štabom in VII. korpusom.[307]

Zidarji, mizarji, tesarji in drugi pomožni delavci pa so bili zaposleni z adaptacijami poslopij v Črmošnjicah.

Sredi meseca je delavnice vznemirila vest, da prodirajo Nemci iz Novega mesta proti Uršnim selom. Takih novic so bili že vajeni, saj so že ničkolikokrat pospravljali, vendar so vselej prinesle v enoto vznemirjenost in negotovost, zdaj še bolj, ker so se že pripravljali na selitev. Ludvik je hitro poslal oboroženo patruljo pod Lipetovim vodstvom na položaj proti Pajkežu, drugo pa v dolino poizvedovat. Ostali so se lotili pospravljanja delavnic in skrivanja materiala. Res jih je bilo zdaj že precej, ki so lahko poprijeli za delo, na drugi strani pa je bilo tudi aparatov in druge robe po delavnicah več, kot bi bilo treba, ker so tehniki kar malo pozabili na to, da smejo

zadrževati pri sebi le tiste stvari, ki jih za delo nujno potrebujejo. Zato je zmanjkalo prostora v delavniških bunkerjih in so spet morali nositi robo v oddaljena skrivališča. Malo so pohiteli, pa so tudi to zamudno delo opravili. Nato so čakali pripravljeni, da se po potrebi umaknejo.

V veliki zadregi pa se je znašla kuharica Marjanca. Prejšnji dan so namreč klali prašiča in se prav zdaj gostili s kolinami. Meso, kolikor ga je še ostalo, so spravili v svojo hladilno skrinjo, to je bil globoko v zemljo zakopan pločevinast zaboj, slanina pa se je še cvrla v velikih posodah na štedilniku. Kam zdaj s to vročo maso? Mast je veselo cvrčala in veliki zlatorumeni ocvirki so delali fantom hude skomine. Marjanca je opazila njihove željne poglede in se hitro odločila. Nekaj masti je prelila v pripravljene posode, kolikor jih je imela, ostalo pa prepustila fantom. Kot bi mignil so bile ponve prazne in čiste kot pomite.

Pozno popoldne so se vrnile patrulje z novico, da so se Nemci umaknili. Vsi so si oddahnili, tisti pa, ki so sodelovali pri pojedini z ocvirki, so bili za to spremembo sovražniku še hvaležni. Nekateri so kasneje celo trdili, da je bila hajka izmišljena, samo da bi bili čimprej deležni pečenke in ne bi čakali, kdaj se bo pujs dovolj zredil. Podobno, kot so pred novim letom hiteli pospravljat prašička, da se ne bi z njim mastil sovražnik, ki pa je bil takrat precej daleč. Naj bo že kakorkoli, res je to, da ni bilo nobenemu ščetinarju dano, da bi se na Novi gori malo udomačil, vsak je moral hitro pod nož in v lonec.

99/d
Rolo=aj 30.IV.44

[illegible]

In vodja republiških [illegible] so bili ustavljeni ni 27.d.,spremenjeni so v toliko,da tedo [illegible] le srbi.Zelja bodo številko napisane na papir [illegible] številke bodo številke razločnejše in so čifra lahko manjša.Prosim,da mi čimprej pošljete obljubljenih 20 komadov številnih [illegible].

Ostrim aparatom sem včeraj poslal v čaše vas z vozom,ivrali sem tov.Filipa,da me [illegible] mobilizira privatno nak klopmarski [illegible] v Grmadiji,ki bi nam [illegible] slušil.

Delavnica na tele [illegible] je bila pripravljena se v torek 25.,toda kihče ne dela,ni [illegible]. Se ven , ali ne vlada še intarca mnajo. Če ne,potem bi delavnico [illegible] rabili mi.

Včeraj je prišel v [illegible] in [illegible] novi tov.Kralj Mirko. Želim,da bo rekel [illegible].tov.,ki je [illegible] je težko obolel na akutni tuberkulozi, [illegible] 2 meseca.Prosim,da ga premestiš in nake edinice.Čet sem ali [illegible] je bil tov.Gusenčič Dušan .Ne vem od katere strani/obtožen [illegible] pri nas.Na [illegible] večeru sem ostro nastopil proti takim klevetam.Jasnega mi govora o sabotaži,temveč le o pomanjkanju delovne [illegible],v glavnem pa se je v zadnjem času zelo poboljšal.

Der. Celo na bri[illegible] odjeljkih se je včeraj začelo [illegible] delovni čas [illegible] delovnih ur na 10 ko. Ker ne moreje biti zaposleni vse delovne ure hkrati, je termin nekako 1 mesec. Delical sem delovni [illegible] - tov, so vsi navdušeni za tempo dela. Zahtjajo mi še 4 motorgeneratorje [illegible] mi, vse pa ne bo še ne [illegible]. Kmalu vam, da bom [illegible] [illegible] efekte /?/.

Jutri bodo [illegible] vsi gradivi iz serije 10. Kmalu smo poslali tov. tvoji ženi, dva tov. [illegible], čakaj imamo še 7 aparatov, od katerih vam [illegible], da je [illegible] Ivanova, eden dr. Luki. Prosim, da odložiš kake naj se [illegible].

24. str. prispele dva tov. od straže 5 ljudi, poslanih mam na tvoje odredba od Kom. [illegible], področja. Bila sta dva invalida, eden slep in brez cele desne roke, drugi pa ima nekaterno zapestje desne roke. Bila sta disciplinirana in [illegible], teda am vojaške službe neuporabna in neoborožena. Ostali fanje so se [illegible] drugi dan popoldne, ker se [illegible] [illegible] se [illegible] tov., ki sta ju prignjala [illegible]. Bili mobilizirani šele letos ta mesec, eden je bil celo [illegible] - torej [illegible], ali vsaj mediocialiniranj. Zelim, da sem [illegible] prav, če sem jih poslal nazaj, saj s takimi ljudmi ne moremo [illegible] na kocko konspiracijo naše edinice. Prosim pa, da nam [illegible] v zameno druge.

Za [illegible] smo porabili vse [illegible] baterije. Nujno rabimo nekaj 100 novih.

Sedaj pa še razne [illegible]:
Motorna žrnjalka še ni prispela, a ročnim žrnjenjem pa ni niš. Prosim, če moreš pospešiti [illegible] [illegible] in IV div.
Dalje bi te vprašal za [illegible] propustnico, ker nimam sploh nobenega dokumenta na potrulo.
Dobili smo od n. [illegible] včeraj 8 povečanih in raztrganih oblek. Razumem, da moreje biti borci v brigadah [illegible], ne razumem pa, zakaj moreje biti nekateri v saledju vedno v novih ob-

[illegible] in [illegible] nove [illegible] in svojimi starimi.
[illegible] pare čevljev /3 pare 44, 1 par 43/ rabimo nujno. Želje je nujnih tudi nekaj popravil. Za ostale pa bi rabili še 7 parov čevljev.
Še vam [illegible] so tvoji [illegible] za blagor bodočnosti, niti tej je n [illegible], prosim te, da mi poveš, kje bi se lahko sestal s tebo[illegible], da to nemotenost čim prej odpravimo.

[illegible]

vodja delavnice:
[illegible]

Pismo vodje delavnice načelniku oddelka za zveze.

99 d
Položaj, 30. IV. 1944

Načelniku oddelka za zveze
tov. majorju Urbanu!

In medias res! Šifratorji so bili izgotovljeni 27. 4. Spremenjeni so v toliko, da bodo vgravirane le črke, dočim bodo številke napisane na papir pod celuloidom. Tako bodo številke razločnejše in se šifre lahko menjajo. Prosim, da mi čimpreje pošlješ obljubljenih 20 komadov številčnih sistemov.

Avtotransformator sem včeraj poslal v Talčo vas z vozom. Prosil sem tov. Klisa, da po možnosti mobilizira privatno nek kleparski stroj v Črnomlju, ki bi nam izvrstno služil.

Delavnica za telefonijo je bila pripravljena že v torek 25. toda nihče se doslej ni oglasil. Ne vem, ali vlada še interes zanjo. Če ne, potem bi delavnico s pridom uporabili mi.

Včeraj je prispel iz korpusa novi tov. Kralj Mirko. Mislim, da bo zelo uporaben. Tov. Mitja Štrbenk je težko obolel na akutni tuberkulozi. Ne bo ga dva meseca. Prosim, da ga premestiš iz naše edinice. Kot sem slišal, je bil tov. D. Z. (ne vem od katere strani) obtožen sabotaže pri nas. Na kritičnem večeru sem ostro nastopil proti takim klevetam. Jasno, da ni govora o sabotaži, temveč le o pomanjkanju delovne discipline. V splošnem pa se je v zadnjem času zelo poboljšal.

Serijsko delo na brigadnih oddajnikih se je včeraj začelo. Preračunan delovni čas znaša 1800 delovnih ur za 10 kom. Ker ne morejo biti zaposlene vse delovne sile hkrati, je termin nekako 1 mesec. Sklical sem delovni sestanek — tov. so zelo navdušcni za tempo dela. Manjkajo mi še 4 motorgeneratorji 250 V — 50 mA, vem pa, da so še na terenu. Enega vem, da ima skupina kulturnikov za gledališke efekte (!).

Jutri bodo gotovi vsi audioni iz serije 10. Enega smo poslali tov. tvoji ženi, dva tov. Albinu. Sedaj imamo še sedem aparatov, od katerih vem le, da je eden obljubljen Ivanovu, eden dr. Luki. Prosim, da odločiš, kako naj se razdelijo.

24. sta prispela dva tov. od straže 5 ljudi, poslanih nam na tvojo odredbo od kom. belokr. področja. Bila sta dva invalida, eden slep in brez cele desne roke, drugi pa ima nerabno zapestje desne roke. Bila sta disciplinirana in zanesljiva, toda za vojaško službo neuporabna in neoborožena. Ostali trije so se privlekli šele drugi dan popoldne, ker so pijančevali in so

se obema tov. ki sta jih priganjala, enostavno skrili. So bili mobilizirani šele letos, ta mesec, eden je bil celo skrivač — torej popolnoma nezanesljivi, ali vsaj nedisciplinirani. Mislim, da sem naredil prav, če sem jih poslal nazaj, saj s takimi ljudmi ne morem staviti na kocko konspiracijo naše delavnice. Prosim pa, če nam preskrbiš v zameno druge.

Za audione smo porabili vse žepne baterije. Nujno rabimo nekaj sto novih.

Sedaj pa še razne prošnje:

Motorna črpalka še ni prispela, z ročnim črpanjem pa ni nič. Prosim, če moreš pospešiti prihod brizgalne iz XV. div.
Dalje bi te prosil za me univerzalno propustnico, ker nimam sploh nobenega dokumenta za patrulje.
Dobili smo od m. Polha včeraj 8 povaljanih in raztrganih oblek. Razumem, da morajo biti borci v brigadah prvenstveno oblečeni. Ne razumem pa, zakaj morajo biti nekateri v zaledju vedno v novih oblekah in zamenjujejo nove prišle s svojimi starimi.

Vsaj 4 pare čevljev (3 pare 44, 1 par 43) rabimo nujno. Dalje je nujnih tudi nekaj popravil. Za ostale pa bi rabili še 7 parov čevljev.

Ne vem, kakšni so tvoji načrti za bližnjo bodočnost, niti kaj je s starimi. Prosim te, da mi poveš, kje bi se lahko sestal s teboj, da to negotovost čimprej odpravimo.

S. F. — S. N.

Vodja delavnice
Lasič Dušan

Preselitev delavnic v Črmošnjice

Omenili smo že, da se je število članov 99 d spomladi 1944 zelo povečalo in delavnice so postale pretesne. Če bi jih hoteli razširiti, bi morali adaptirati dodatna poslopja, s tem pa bi razdrobljenost delovnih prostorov le še povečali. Že tako je bilo več kot neugodno to, da so ključavničarji, elektrotehniki in mizarji delali v dolini, radiotehniki in finomehaniki s kleparji pa na Novi gori. Dalje so izgubili tudi mnogo časa s prenašanjem aparatov in materiala z javke strmo navkreber do delavnic in sploh s hojo iz doline na breg po raznih opravkih (na kosilo, večerjo, navodila za delo itd.). Tudi električne energije niso imeli dovolj za nemoteno delo, pa še vode za kuho je primanjkovalo. Kolikor bolj je raslo število delavcev, toliko bolj so motile te pomanjkljivosti. In če upoštevamo še to, da je Peter rad organiziral in načrtoval čim bolj na veliko, ni čudno, da se je že kmalu odločil, da bo delavnice preselil v večje in primernejše prostore, kjer bodo lahko uspešneje delali že zato, ker bodo strnjeni v dveh ali treh bližnjih hišah, ne pa raztreseni kot na Novi gori in v Starih žagah.

V ta namen je izbral majhno stransko dolino poleg Črmošnjic, imenovano Mašelj. Kraj je bil nekoliko odmaknjen od glavne ceste, imel je vodno energijo in ob potoku par večjih hiš. V eni izmed njih so imeli nekaj časa tečaj radiotelegrafisti, sedaj pa so bile vse prazne. Z Dušanom sta si 8. aprila 1944 ogledala posamezne prostore in določila, katera poslopja bi prišla v poštev za njihovo delo.[308] V naslednjih dneh sta se bolj natančno pogovorila o bodočih adaptacijah in ugotovila, da bodo potrebovali večje količine lesa. Zato so že sredi aprila začeli voziti deske z žag v Obrhu, Toplicah, Podturnu in Straži ter jih vskladiščili v posebni lopi pri mlinu v Starih žagah.[309] Potrdila za nabavljanje lesa je izdajal oddelek za zveze pri glavnem štabu, obrnili pa so se tudi na rajonski ljudski odbor v Toplicah, da bi jim dal pooblastila za nabavljanje lesa na njihovem območju.[310]

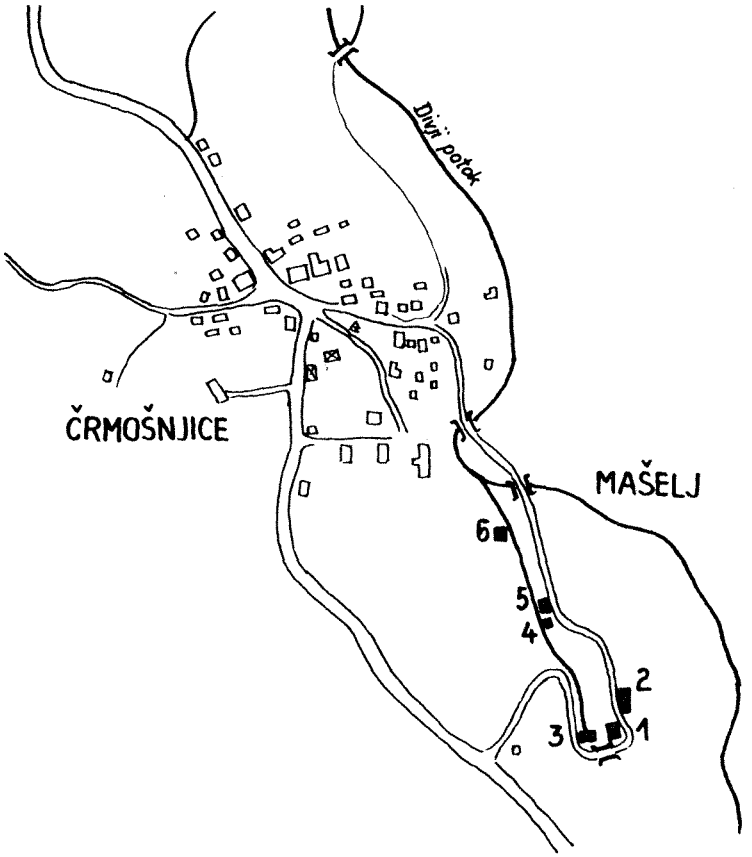

Razvrstitev delavnic v Črmošnjicah-Mašlju

1 radiodelavnica
2 finomehanična delav.
3 električna centrala
4 mizarska delavnica
5 kuhinja
6 električna centrala

Proti koncu meseca, 21. aprila, sta šla Dušan in Ludvik v Črmošnjice — Mašelj in premerila hiše, ki naj bi jih adaptirali, ter v glavnem določila, kje bodo posamezni prostori za delavnice, za kuhinjo in spalnice in kje bo električna centrala.[311] Ludvik je nato izdelal podrobne načrte, kaj bi bilo treba v po-

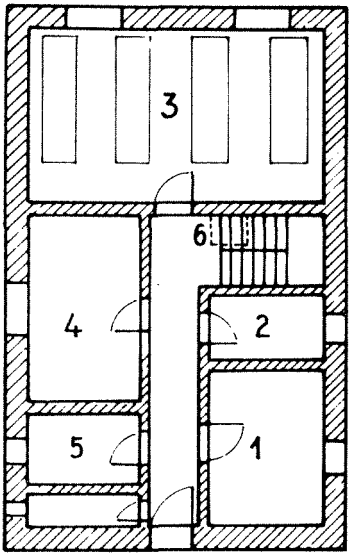

Radiodelavnica v Črmošnjicah (prvo nadstropje).
tloris 13 m × 8,6 m

1 vodja enote 99 d
2 sprejemna pisarna za aparate
3 radiodelavnica
4 vodja radiodelavnice
5 skladiščnik
6 loputa v elektrodelavnico

sameznih poslopjih popraviti, kaj na novo narediti. On je tudi ves čas vodil delo.

V začetku maja se je Dušan pogovarjal o teh načrtih z načelnikom oddelka za zveze Marjanom Dermastio-Urbanom, ki je odobril preselitev delavnic v novo izbrani kraj.[312] Takoj nato je tudi določil skupino zidarjev (Sutlič, Stegne), tesarjev (Eršte, Šuklje) in pomožnih delavcev (Murn, Dežman), da so pripravljali les, apno, opeko in pesek za adaptacije. Priskrbeli so še žeblje, steklo, ključavnice in razno okovje za okna in vrata.

Delo v Črmošnjicah se je začelo 22. maja 1944.[313] Najprej sta Sutlič in Stegne pripravila kuhinjo in spalnico za delovno skupino, že naslednjega dne pa so prišli še drugi tovariši in se lotili adaptacij po Ludvikovih navodilih. Mislili so, da bodo v dobrem mesecu vse opravili, pa so se hudo ušteli.[314] Popravila so se zavlekla tja v drugo polovico avgusta, torej so trajala kar tri mesece.

Do zamude je prišlo deloma zato, ker so se porajale vedno nove želje in zamisli glede izvedbe posameznih podrobnosti, deloma pa zato, ker so nekatera opravila terjala veliko več časa, kot so prvotno računali. Zlasti zamudno je bilo postavlja-

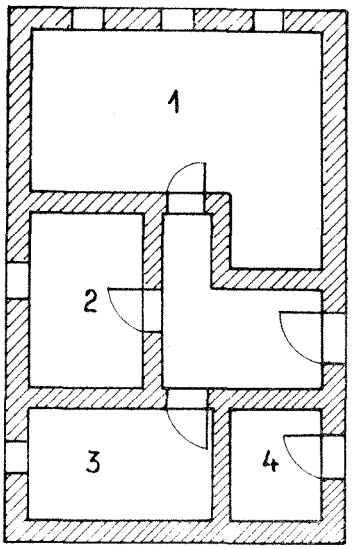

Elektrodelavnica v Črmošnjicah (pritličje).
tloris 13 m × 8,6 m

1 elektrodelavnica
2 spalnica
3 skladišče
4 pralnica

nje cevovoda in urejanje glavne elektrarne. Zato so delali poleg zidarjev, tesarjev in mizarjev tudi ključavničarji, kleparji, instalaterji in elektrikarji kar ves avgust v Črmošnjicah, tako da je na Novi gori teklo delo nemoteno samo v radiodelavnici.

Za delo in bivanje so v Črmošnjicah — Mašlju uredili tri večja poslopja, če ne štejemo žage in mlina, kjer so imeli električno centralo, in lesene ute za mizarsko delavnico. Največja hiša je stala blizu izvira in je imela dve etaži. Na eni strani je bila prislonjena na breg, da je bil glavni vhod naravnost v zgornje prostore. V njej so v visokem pritličju pripravili po celi širini veliko sobo za radiodelavnico, na levi strani hodnika sta imela vsak svoj prostor skladiščnik in vodja radiodelavnice, na desni je bila soba za vodjo enote in pisarna, poleg nje pa prostor, kjer so sprejemali aparate v popravilo. V pisarni vodje enote se je nahajala tudi majhna induktorska telefonska centrala s štirimi priključki. Eden je bil zvezan na zunanji telefonski vod do centrale v Črmošnjicah, s tem je bila delavnica povezana z omrežjem glavnega štaba. Ostali trije priključki so vodili v radiodelavnico, finomehanično delavnico in na mizo vodje enote 99 d. Zveze za interne pri-

Postavljanje cevovoda za električno centralo v Črmošnjicah. (Foto: France Cerar 1944.)

ključke so bile urejene s telefonskimi ključi, premikal pa jih je Milan, torej ni bil le vodja enote, ampak tudi telefonist.

V nizkem pritličju je bila elektrodelavnica, spalnica za nekaj tovarišev in skladišče za material. V elektrodelavnico in druge pritlične prostore so lahko prišli z dvorišča, ali pa tudi po stopnicah, ki so vodile skozi odprtino z loputo iz veže pred radiodelavnico. Spodaj je bila še pralnica s kotlom za pranje in razkuževanje obleke, vhod vanjo pa je bil od zunaj.

Pred glavnim vhodom je bila poševna lesena rampa, ob straneh podzidana, prostor pod njo pa so izkoristili za skrivanje materiala iz radiodelavnice, kadar je bilo treba pospravljati. Podstrešje je bilo zelo prostorno in sta ga Dušan in Ludvik namenila za spalnico. Postavili so lesene pograde za kakih štirideset ljudi. Po preselitvi, avgusta 1944, so res nekaj časa tukaj prenočevali, vendar se je kmalu pokazalo, da je prostor premrzel, da bi lahko v njem prebili zimo. Odej niso kaj prida premogli, ogrevati pa podstrešja tudi ni bilo mogoče. Zato so si pomagali kar po partizansko. Tisti, ki niso dobili mesta v bolj zaščitenih prostorih, kot je bila soba poleg elektrodelavnice, sobe poleg kuhinje in nad njo, so si vsak večer

sproti postlali v delavnicah, kjer so bili na toplem. Ker je bila zima dolga in mrzla in so v delavnicah kurili, je bila ta rešitev najbolj primerna.

Poleg hiše je stala žaga in ob njej veliko mlinsko kolo. Imelo je kakih šest metrov premera in skoraj en meter široke korce. Vodo nanj so speljali po ceveh na visokih nosilnih stebrih, zajeli pa so jo že ob izvirku. Ta spoštovanja vreden orjak je gnal 4 kW generator, zmogel pa bi verjetno še več, vendar je bilo treba prilagoditi njegov izkoristek moči generatorja. Marjan in Tine sta prinesla z opuščene žage v Soteski dva velika krogljična ležaja, ki sta se kar dobro prilegala na os kolesa, in tako se je vrtelo mlinsko kolo na krogličnih ležajih morda prvič v zgodovini.[315]

Centrala je kar dobro delala, elektrike je bilo večinoma dovolj za razsvetljavo, za ogrevanje spajkalnikov, za pogon tistih nekaj strojev, ki so jih premogli in še za polnjenje akumulatorjev. Napetost je bila enosmerna, 220 V pri približno 2 kW obtežbi. Če je obtežba narasla, je napetost padla, tehniki, zlasti tisti v radiodelavnici, so godrnjali, ker niso bili spajkalniki dovolj vroči, elektronke premalo zakurjene in še druge nevšečnosti so se pojavile in jih ovirale pri delu. Zvečer, ko so stroji obstali, spajkalniki počivali in ugasnile tudi nepotrebne luči, pa je napetost narasla tudi čez dopustno mejo in zgodilo se je celo, da so pregorele vse žarnice, ki so še bile prižgane. Tudi količina vode se je menjavala, kar je močno vplivalo na napetost.

Res, da so imeli dežurnega elektrikarja, ki je stalno nadziral obtežbo, toda regulacija je bila tako zamudna, da je bil večkrat prepozen. Moral je steči od voltmetra v centrali do kolesa, se po lestvi povzpeti do rake, kjer je viselo na koncu korita premakljivo koritce in ga potopiti do primernega nivoja v vodni pretok, da je stekel del vode mimo. Razume se, da je bila tovrstna regulacija sila počasna in nenatančna in po pravici rečeno tudi zelo netehnična. Milan si je belil glavo s tem, kako bi uravnavali napetost bolj hitro in bolj preprosto in našel rešitev v dodatni obtežbi. Na dve keramični cevi so navili uporovno žico, ju montirali poleg voltmetra in opremili še s stikali, da je dežurni elektrikar po potrebi lahko vključil oziroma izključil en ali oba upora, ki sta skupaj predstavljala približno 1,5 kW obtežbo. Ta način regulacije se je kar dobro obnesel.

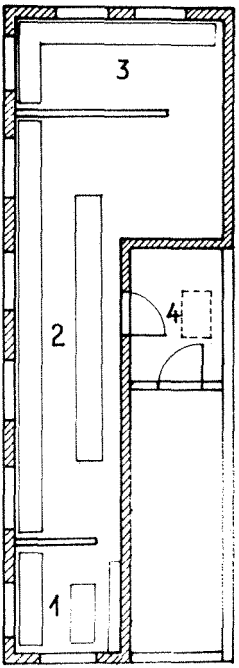

Finomehanična delavnica v Črmošnjicah
tloris 18 m × 3—6 m

1 vodja delavnice in urar
2 glavna delavnica
3 popravila pisalnih strojev
4 loputa v bunker

Kmalu so v centrali uredili še polnilnico akumulatorjev, ki so jih vključevali v večernih urah in polnili čez noč. Ti pa so pomenili koristno obtežbo za generator in odslej je vključevanje dodatnih uporov prišlo redkeje v poštev.

Blizu glavne hiše je stal velik hlev. Spodnji prostori so bili zidani, zgoraj pa je bila odprta lesena konstrukcija, v glavnem le stebri, ki so nosili streho. Ves ta del so opažili z deskami, vstavili okna in uredili veliko sobo za finomehanično delavnico. Na obeh konceh so jo z leseno steno deloma pregradili in dobili tako prostor za vodjo delavnice in urarja na eni strani ter za popravljalce pisalnih strojev na drugi strani. Pred vhodom v glavno sobo je bila majhna veža, v njej pa loputa, ki je vodila v bunker pod delavnico.[316] Pozimi so ves prostor opažili z deskami še znotraj, vmes pa natlačili papirja, in se tako kar dobro zaščitili pred mrazom.

V spodnjih zidanih prostorih so imeli svoje delavnice ključavničarji, kleparji in kovači. Srednjo sobo so s steno predelili

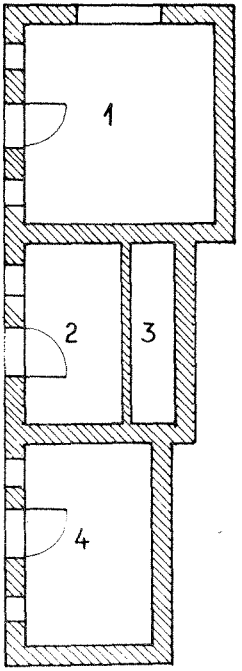

Pomožne delavnice v Črmošnjicah
tloris 18 m × 4,5—6 m

1 ključavničarska del.
2 kleparska delavnica
3 bunker za material
4 kovaška delavnica

in dobili tako prostor za bunker, kamor se je prišlo skozi loputo v stropu oziroma v veži pred finomehanično delavnico.

Tretja hiša, ki so jo obnovili, je stala sredi doline, dobrih sto metrov stran od radiodelavnice. V njej so imeli kuhinjo, veliko jedilnico in več spalnic. Dve sobi sta bili v pritličju, dve na podstrešju, osem pogradov pa je bilo v posebnem lesenem prizidku, ki se je naslanjal na hišo, pod njim pa je tekel potok.[317]

Imeli so tudi tekočo vodo, kar je bilo pravo razkošje v primerjavi z Novo goro, kjer so zajemali umazano kapnico, pa še te ni bilo dovolj. V posebnem prizidku so si uredili celo kopalnico. Tople vode je bilo dovolj, mila pa seveda ne.

Nekaj metrov proč od te hiše je stala lesena uta, kjer so imeli mizarsko delavnico, poleg nje pa manjša žaga s Francisovo turbino, ki je gnala majhen generator. Ta je dajal dovolj moči za to delavnico in razsvetljavo v hiši.[318]

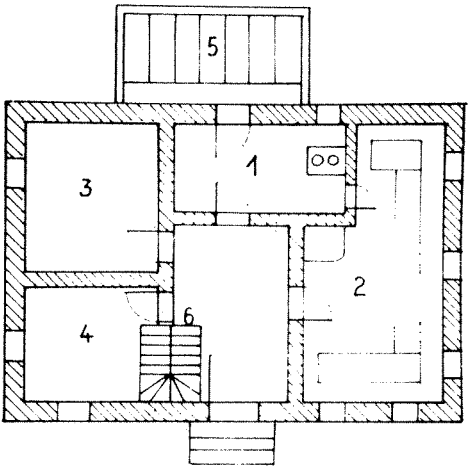

Kuhinja v Črmošnjicah
tloris 13 m × 9 m

1 kuhinja	4 spalnica
2 jedilnica	5 spalnica nad potokom
3 spalnica	6 stopnice na podstrešje

Kakšnih stopetdeset metrov niže od kuhinje je stal ob potoku opuščen mlin s kolesom, ki je imelo blizu tri metre v premeru. Nanj so priključili generator za izmenično napetost, ki so jo potrebovali za napajanje raznih aparatov. Preureditev tega generatorja je bila Fricova in Janezova mojstrovina.[319]

Poleg običajnega kolektorja sta na os kotve enosmernega generatorja montirala še dvoje drsalnih obročev za odvzem izmenične napetosti in dvoje ščetk. Radiotehniki so bili zadovoljni, ker so imeli zdaj na voljo tudi izmenično napetost, ki so jo prej zelo pogrešali, in vse bi bilo v redu, če ne bi imeli tako hudih težav z regulacijo. Napetost je zelo nihala, da so jim pregorevali transformatorji, elektronke in upori, toda kdo neki bi hodil dvesto do tristo metrov daleč pripirat in odpirat vodo ali vklapljat in izklapljat upore. Iz te zadrege jih je rešil Janez, ki je skonstruiral poseben transformator za regulacijo, z odgovarjajočimi odcepi na sekundarni s trani. Preračunal je navitje, zrezal pločevino za jedro, Viktor Perme pa mu je navil tuljave.

Transformator so nato namestili v isti hiši, kot je bila radiodelavnica, priključili voltmeter in tako sproti lahko regulirali napetost z odcepi. Tehniki iz radiodelavnice so mu bili za to rešitev zelo hvaležni. Prve dni je malo motilo močno brnenje, ker je bilo jedro premalo stisnjeno, vendar so to pomanjkljivost kmalu odpravili in regulacija je bila zdaj več kot zadovoljiva.[320]

Po novem letu 1945, ko so opustili javko v Starih žagah in je Drago prišel v Črmošnjice, je v tem mlinu uredil še eno polnilnico akumulatorjev, da je bila ta majhna centrala kar dobro izkoriščena.[321]

Še nekaj jim je delalo težave pri vzdrževanju central, in sicer jermeni. Večinoma so bili speti z železnimi spojkami, ki so usnje hitro poškodovale, radi so se trgali, podrsavali in snemali z jermenic. Kar naprej so jih morali šivati. Šele ko je Ludvik prinesel posebno lepilo za usnje in kolofonijo za mazanje jermenic, so te težave odpadle.[322]

Iz navedenega vidimo, da je bila preskrba z električno energijo v Črmošnjicah zelo dobra, v primerjavi z Novo goro skoraj razkošna. Imeli so kar tri električne centrale, enosmerno in izmenično napetost in dve polnilnici akumulatorjev. V vse prostore, ki so jih adaptirali, so napeljali elektriko, kar jim tukaj ni delalo težav, saj so imeli centralo takorekoč v hiši in niso izgubljali moči zaradi dolgih in neprimernih vodov.

Precej slabše pa je bilo poskrbljeno za shranjevanje tehničnega blaga, za katerega niso imeli dovolj varnih skladišč. Glavni bunker so zgradili oktobra 1944 kakšnih dvesto metrov proč od delavnic. Izkopan je bil v bregu nad dolino, obdan z deskami in pokrit s pločevinasto loputo, prekrito s travno rušo izravnano s terenom. Stene so bile dvojne zaradi boljše izolacije, v sredini je bila majhna pečka, da so lahko prostor zakurili in ga sušili. Meril je približno 3 m × 3 m × 2 m, kar je bilo mnogo premalo, da bi ob nevarnostih lahko poskrili vanj ves material.[323] Podoben bunker so čez nekaj mesecev izkopali na Toplem vrhu, kakšne 3 km stran od delavnic.[324] Tja so spravljali predvsem radijske postaje, ki so jih pošiljali zavezniki, vedel pa je zanj poleg skladiščnika Cirila še Simonič Jože, ki je vanj vozil material. Manjša skrivališča za aparate in material so bila tudi pod finomehanično delavnico in pod skladiščnikovo sobo v glavni hiši ter pod rampo, vendar niso bila niti dovolj prostorna, niti dovolj dobro skrita.

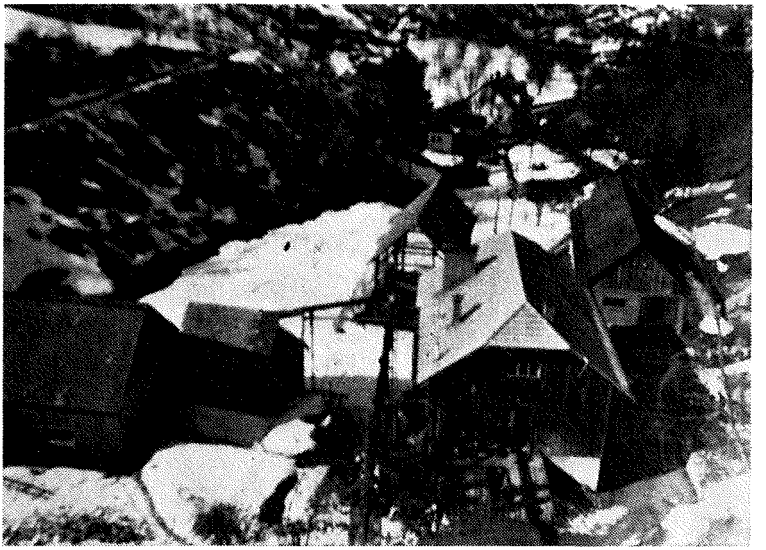

Pogled na delavnice v Črmošnjicah: levo električna centrala, v sredini radiodelavnica, desno finomehanična delavnica, v ozadju kuhinja, pred njo na levi mizarska delavnica. (Foto: Ivo Marinček 1944.)

Okoli 20. avgusta so bila dela pri urejanju poslopij, opremljanju delavnic, kuhinje, jedilnice in spalnic ter postavitvi glavne centrale končana in enota 99 d se je preselila v Črmošnjice.[325] S seboj so vzeli tudi opremo, mize, stole, police, pograde, omare itd. in tehnični material. Na prvotnem mestu v Starih žagah je ostala le javka, polnilnica akumulatorjev in deloma skladišča, medtem ko so se vsi oddelki delavnice — radiotehnična, finomehanična, elektrotehnična, ključavničarska, kleparska in mizarska — preselili v nove prostore. Ti so bili v primerjavi s starimi mnogo lepši, predvsem večji, da ni bilo več gneče pri delu. Delovne mize so bile razporejene pri oknih, ki so bila razmeroma velika, da jim svetlobe ni manjkalo. Električna razsvetljava je bila precej boljša, svetilke in priključki za aparate in spajkalnike so bili primerno nameščeni in tudi napetost ni preveč nihala, če je le bil dežurni elektrikar dovolj pazljiv in uren pri regulaciji.

Nadaljna prednost je bila v tem, da so bile vse delavnice skupaj, lažje je bilo sodelovanje med tehniki in manj časa je šlo v izgubo pri medsebojnih posvetih.

Tudi kar se tiče varnosti, so bili na boljšem, ker je bila v Črmošnjicah nastanjena artilerijska brigada; ta jih je sproti obveščala o sovražnikovih premikih, ki pa so bili v to smer bolj redki. V splošnem so opravljali stražarsko službo in hodili v patrulje njihovi štirje stražarji, le kadar je pretila nevarnost, so jim priskočili na pomoč tudi tehniki.[326]

In ne nazadnje je bilo nekaj vredno tudi to, da je bilo tukaj vode na pretek ne le za pitje in kuho, ampak tudi za umivanje.

Poleg dobrih lastnosti je imela ta preselitev tudi nekaj slabih. Javka je bila sedaj precej oddaljena, okoli štiri kilometre, zato so nosili aparate največkrat naravnost v delavnico, pri čemer je trpela konspiracija, pa tudi delo je bilo moteno. Akumulatorje, pisalne stroje in drugo, kar so še oddajali na javki, je bilo treba prevažati v nove prostore in nazaj, zaradi česar se je včasih popravilo zavleklo. S potjo na javko in prevozi so izgubljali precej časa. Material, ki je deloma še ostal po bunkerjih v Starih žagah in na Novi gori, je bil sedaj tudi teže dostopen. Zato so javko po novem letu 1945 preselili v Črmošnjice, toda ne v dolino k delavnici, ampak na sredo vasi.[327]

Druga slaba stran je bila v tem, da pri novih delavnicah niso imeli dovolj skritih skladišč, kamor bi v sili lahko spravili aparate, orodje in material. Delavnice so imele že precej več opreme, število aparatov, ki so bili v popravilu ali v delu je bilo iz dneva v dan večje, in če bi hoteli vse to dobro skriti, bi rabili več bunkerjev. Imeli pa so samo enega za radiodelavnico in enega za finomehanično delavnico in tja so lahko spravili le najbolj dragocene stvari kot instrumente, orodje in nekaj aparatov, za vse drugo pa ni bilo prostora. Bunker v bregu nad delavnico pa je bil namenjen za stalno skladišče materiala in mnogo premajhen, da bi še kaj spravili vanj. Na srečo sovražnik nikoli ni prišel tako blizu, da bi jih resno ogrozil.[328]

Slab mesec po preselitvi delavnic v Črmošnjice — Mašelj so v glavnem štabu reorganizirali nekatere oddelke. Ustanovljen je bil prometno tehnični oddelek, h kateremu so priključili tudi vse delavnice.[329]

Radiodelavnica v Črmošnjicah; levo finomehanična delavnica, desno električna centrala. (Foto: Ivo Marinček 1945.)

Ob tej priliki je prišlo tudi do osebnih sprememb. Referent za delavnice, Milenko Doberlet,[330] je odšel na drugo delovno mesto, enako tudi vodja enote 99 d, ing. Ludvik Kremžar, ki je postal pomočnik šefa sekcije za delavnice pri prometno tehničnem oddelku.[331] Vodstvo enote 99 d je prevzel Milan Železnik, absolvent elektrotehnike, ki je ostal na tem mestu do konca vojne.[332]

Ta reorganizacija je prinesla v delavnice to spremembo, da so morali odslej pošiljati poročila o delu in naročila za material prometno tehničnemu oddelku, ki je prevzel tudi nadzorstvo nad centralnim skladiščem.[333] V oddelku za zveze kakor tudi v delavnicah niso bili nad temi spremembami nič kaj navdušeni in so ostali med seboj v enako tesnih stikih kot prej. Praktično se ta reorganizacija nikoli ni zares uveljavila in je bil že 30. XI. 1944 ponovno ustanovljen oddelek za zveze, kamor so se spet priključile delavnice 99 d.[334]

Prometno tehnični oddelek glavnega štaba je takoj po ustanovitvi, 24. IX. 1944, sklical v Semiču sestanek vseh vodij delavnic, na katerem naj bi pojasnili ustroj oddelka in se pogo-

vorili o zboljšanju organizacije in delovnih razmer v delavnicah. Vodje so morali prinesti s seboj podrobne podatke o svojih delavnicah, opisati pomanjkljivosti in težave pri delu ter dati predloge za odstranitev le-teh.[335]

Poročilo o stanju radiodelavnic 99 d je napisal njihov vodja Milan, iz njega pa povzemamo podatke, ki ponazarjajo takratne razmere.[336]

Radiodelavnice so obsegale dve glavni delavnici. Prva je bila radio- in elektrodelavnica, druga pa finomehanična. Pomožne delavnice so bile ključavničarska, kleparska in mizarsko-tesarska. Dela, ki so jih opravljale posamezne delavnice, smo že večkrat našteli, zato jih ne bomo ponavljali. Prav tako ne bomo tukaj navajali instrumentov, strojev in orodja, ker je to popisano v posebnem poglavju, ki govori o opremljenosti delavnic.

Naročila za popravila ali nove izdelke so prejemale delavnice od glavnega štaba, VII. korpusa, IOOF, SNOS, raznih vojnih področij, Centralne tehnike, elektrarn, bolnišnic itd. Zalog surovin so imeli v tem času le malo, material za delo so dobivali iz Centralnega skladišča, deloma pa so ga sami poiskali.

Takrat je bilo v delavnicah skupaj 69 ljudi, od tega:[337]

8 radiotehnikov	4 mizarji
6 elektrotehnikov	2 tesarja
9 finomehanikov	1 urar
2 strugarja	1 graver
3 mehaniki	2 zidarja
4 tečajniki	1 intendant za hrano
5 ključavničarjev	1 nabavljalec lesa
3 kleparji	1 nabavljalec materiala
	16 pomožnih delavcev

Oblečeni so bili slabo. Štiri petine tovarišev je imelo raztrgane vojaške ali civilne obleke, dve tretjini pa slabo obutev. Podobno je bilo s perilom. Mnogo premalo je bilo denarja za »priboljške«, povečini je to bila sol in zelenjava. Največja ovira za uspešnejše delo v delavnici pa je bilo pomanjkanje materiala in nadomestnih delov za aparate, instrumentov, strojev, specialnega orodja in strokovnega osebja. Zares izučenih in kvalificiranih tehnikov je bilo zelo malo, večinoma so bili amaterji ali priučeni delavci. Zato pomenijo prej na-

Radiodelavnica v Črmošnjicah. (Foto: Milan Štok 1944.)

vedene številke predvsem število ljudi, ki so delali v posameznih delavnicah, ne pa strokovne izobrazbe. Slabo je vplivalo na delo tudi prepogosto menjavanje ali odtegovanje vodilnega in dobrega strokovnega osebja, ne da bi pravočasno poskrbeli za nadomestilo. Nadaljna velika ovira za nemoteno delo je bila nezaščitenost delavnic. Še vedno so morali strokovnjaki poleg svojega dela opravljati po potrebi tudi vojaške naloge, stražiti in hoditi v patrulje.

Ta referat nam dovolj nazorno prikazuje stanje delavnic septembra 1944.

Na seji so nato sprejeli nekatere sklepe, po katerih naj bi bile vse delavnice z Belokranjskega in Dolenjskega vojnega področja vključene v organizacijsko enoto, ki bi spadala neposredno pod sekcijo za delavnice pri prometno tehničnem oddelku. Povedali smo že, da so radiodelavnice kljub tej reorganizaciji ostale najtesneje povezane z odsekom za zveze in se ves čas ravnale po njegovih željah in potrebah.

Čez poldrugi mesec, v začetku novembra, je bilo stanje v enoti še prav tako nezadovoljivo, če ne še slabše. Novega materiala še niso prejeli, vsaj ne kakih izdatnejših pošiljk, pločevino so si preskrbeli sami z razkrivanjem streh, ostali material za popravila so dobili iz centralnega skladišča, kolikor ga je še bilo na zalogi, vendar je zelo primanjkovalo predvsem elektronk, žice, nizkofrekvenčnih transformatorjev, inštalacijskega materiala in tudi drugega. Zato marsikaterega naročila in popravila niso mogli opraviti. Tudi radiotehnikov in finomehanikov je bilo premalo.[338]

Zelo pereče je bilo pomanjkanje obleke in obutve, posebno še, ker se je bližala zima. V začetku novembra so povabili na ogled delavnic komandanta glavnega štaba, Franca Rozmana-Staneta.[339] Sklenili so, da ga bodo ob tej priliki poprosili za obleko. Žal je huda nesreča, ki je terjala življenje priljubljenega komandanta, preprečila njegov obisk. Vabilu pa se je kasneje odzval njegov naslednik Dušan Kveder, ki je poleg lepo urejenih delavnic in njihovih izdelkov opazil tudi zelo revno obleko in obutev. Ko se je nato Milan potegoval pri glavnem intendantu Polhu za nove uniforme, čevlje, perilo in plašče, je dosegel, da se je enota od glave do peta na novo oblekla (januarja 1945). Tudi za orožje so poskrbeli. Vsi so dobili angleške puške, vodja pa rusko brzostrelko.

Odkar so živeli v Črmošnjicah, so zaradi nevarnosti le dvakrat prekinili delo, pospravili, kolikor se je dalo, in bili pripravljeni za premik na položaje.

Prvič so dobili obvestilo, da prodira sovražnik iz Novega mesta proti Beli krajini, neke deževne in mrzle noči sredi novembra 1944. Po kratkem posvetu so sklenili, da bodo poslali na poizvedovanje dve patrulji, eno proti Uršnim selom, drugo pa na belokranjsko stran, okrepili straže okoli delavnic in spravili na varno kar največ aparatov in drugega blaga. Komandir Lipe je poskrbel za vojaške ukrepe, vodja Milan pa za reševanje materiala iz delavnic. Patrulji sta se proti jutru vrnili, ne da bi opazili sovražnika, zvedeli pa sta, da so Nemci in domobranci krenili iz Uršnih sel proti Semiču po drugi poti. Še ves naslednji dan so člani 99 d preživeli v pripravljenosti, nihče se ni smel oddaljiti iz enote.

Ker je bila ravno nedelja, ko je bilo prosto, izguba časa ni veliko pomenila, bolj so bili prizadeti domačini iz Bele krajine, ki niso smeli domov, da bi poizvedeli, kako je z njihovimi svojci. Slišali so namreč, da je skupina domobrancev

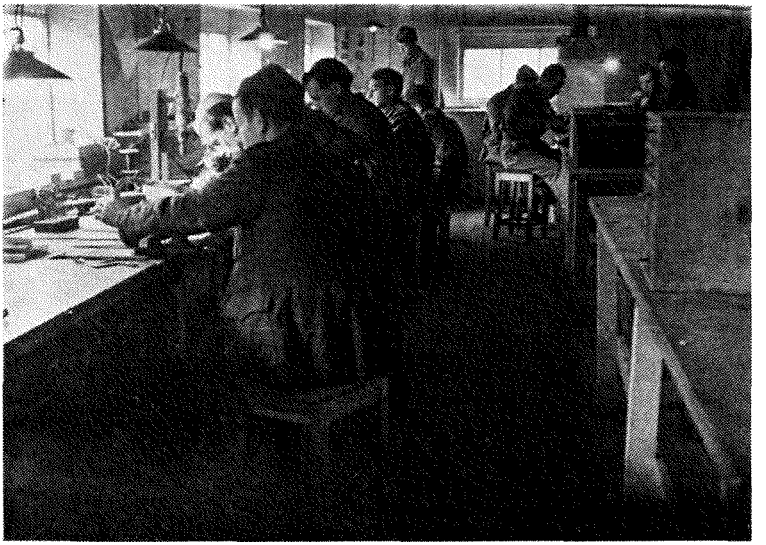

Finomehanična delavnica v Črmošnjicah. (Foto: Milan Štok 1944.)

prodrla iz Kočevja prav do Črnomlja, zato so bili v skrbeh za domače. Popoldne so zvedeli, da so se sovražniki že povsod umaknili v svoje postojanke, spravili so puške in nahrbtnike in se lotili običajnih del.

Ob tej priliki so spet spoznali, da se delavnic ne da temeljito pospraviti, tako da bi zabrisali tudi sledove dela. Tudi če bi imeli dovolj dobrih skrivališč za blago, bi še vedno ostalo marsikaj, kar bi izdalo delavnico. Torej je bilo treba poskrbeti predvsem za to, da se jim sovražnik ne bi mogel približati. Vpeljali so nekaj dodatnih varnostnih ukrepov. Poskrbeli so, da so bila odslej vsa okna ob večerih zatemnjena. Pri vhodu v dolino so postavili stražarsko hišico, na robu nad globeljo pa še eno stražarsko mesto, kjer so se vsake tri ure menjavali vsi člani delavnic. Čez dober mesec pa so zaradi hudega mraza in pomanjkljive opreme to opustili.

Skoraj pet mesecev so nato živeli v miru in zatišju, da so že pozabili na hajke. Sredi aprila 1945 pa jih je presenetilo sporočilo, da prodirajo Nemci iz Poljan proti Starim žagam. Tokrat so prav na hitro pospravili delavnice, toliko da so

skrili najbolj dragocene stvari, potem pa so pohiteli na položaje nad Srednjo vasjo. Poleg njih so se s protitankovskim topom razporedili borci iz artilerijske brigade. Do boja pa ni prišlo, ker so sovražnika ustavili že pri Občicah. Vrnili so se v delavnice in nadaljevali delo, vendar ne za dolgo. Kmalu nato je prišel dan, ko so delavnice še enkrat, tokrat zadnjič in res temeljito pospravili, potem pa jih zapustili in se napotili svobodi naproti.[340]

Delo od avgusta 1944 do aprila 1945

V enem letu svojega obstoja, od septembra 1943 do avgusta 1944, se je delavnica močno razširila, število tehnikov in pomožnih delavcev pa je naraslo od prvotnih 12 na okoli 60 članov. Vzporedno s tem je rasla tudi njena zmogljivost, zlasti še potem, ko so nehali graditi lastne radijske postaje, kjer je bilo posebno zamudno ročno izdelovanje zahtevnih sestavnih delov. Tako so lahko zdaj poleg osnovne dejavnosti — radiotehnike — opravljali v večjem obsegu tudi razna druga dela, kot električna, mehanična, finomehanična, urarska, graverska, kleparska, mizarska in podobna. Naročil in popravil je bilo v delavnicah iz dneva v dan več, področje njihovih dejavnosti pa se je močno razširilo. Vse, kar je količkaj spominjalo na elektriko ali mehaniko, je našlo pot v 99 d, čeprav ni imelo nobene zveze z radiotehniko.

Kaj vse so delali in v kakšnih količinah, vidimo iz priloženih poročil. Da je delavnica lahko ugodila tolikim zahtevam, je morala skrbeti za nenehen priliv vseh vrst strokovnjakov. S pomočjo oddelka za zveze so odpoklicali iz raznih borbenih enot partizane radiotehnike, mehanike, elektrotehnike, urarje in druge in jih napotili v 99 d. Znatno okrepitev za delavnico so pomenili tehniki, ki so od avgusta do oktobra 1944 prišli iz zasavskih revirjev. Število članov pa so povečevali tudi tovariši iz Primorske, Notranjske, Dolenjske in Bele krajine, tako da je ob koncu leta 1944 naraslo že na 76 ljudi.

Težišče dela v radiodelavnici je bilo sedaj na vzdrževanju in popravilih sprejemno-oddajnih postaj, ki so jih od poletja 1944 dalje pošiljali zavezniki. V glavnem so imeli dve vrsti postaj. Prve so bile amerikanske z oznako SCR-284-A, z valovno dolžino 50 m do 80 m in močjo okoli 17 W. Izdelane so bile za telefonijo in telegrafijo, za napajanje so imele ročne

Radiodelavnica v Črmošnjicah. (Foto: Ivo Marinček 1945.)

generatorje ali pa pretvornike in akumulatorje. Njihov domet je bil 32 km do 48 km pri telegrafiji, odvisen od vrste napajanja in antene.[341] Zelo podobne tem so bile postaje V-100-A in V-100-B,[342] ki so jih imenovali ruske zaradi napisov v ruščini. Druga vrsta postaj, amerikanske z oznako SET-48, so bile znatno šibkejše. Valovna dolžina je bila 33 m do 50 m, moč pa okoli 1 W do 3 W in domet komaj nekaj kilometrov. Električno energijo zanje so dajale baterije ali tudi ročni generatorji.[343]

Postaje so bile solidno izdelane, vendar bolj za redno vojsko kot za partizane. Zato je bilo treba večkrat popraviti kako pretrgano vezavo, pritrditi na novo kondenzator, zamenjati upor, elektrolit, blok ali elektronko, popraviti instrument, transformator, relé in podobno.[344] Vse to so bile manjše okvare, ki so nastale med transportom ali med delom, in so jih lahko razmeroma hitro odkrili in popravili. Največ dela pa so imeli z ročnimi generatorji, ki so kar po vrsti pregorevali, tako da so jih morali več ali manj vse previti.[345] Tuljavi za visoko in nizko napetost nista bili med seboj izolirani, tako da je med obratovanjem rado prišlo do stika in je generator pregorel.[346]

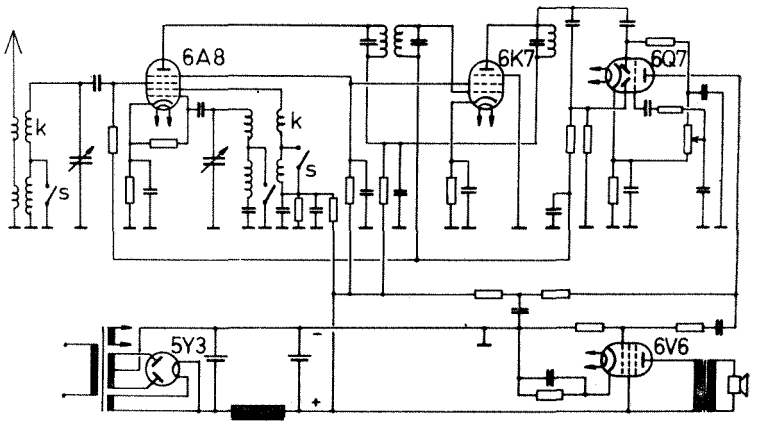

Vezalni načrt radiofonskega sprejemnika. (Po skici M. Štrbenka, 1975, zrisal R. Tavzes.)

Mnogokrat so bili temu krivi tudi partizani sami zaradi nepravilnega ravnanja s postajo, kot spoznamo iz pisma vodje delavnic Milana nekemu telegrafistu. V njem ga opozarja, naj pravilno in bolj previdno ravna s postajo in naj ne obrača spodnjega gumba na položaj »high«, ker to pokvari generator.[347] Ker se tem okvaram ni dalo izogniti, so v delavnici preračunali novo navitje in previli vse generatorje, tudi nove. Niso pa imeli primernega navijalnega stroja, zato so izdelali tuljave za vlaganje. Teh popravil je bilo kar dosti, saj je bilo v vojski januarja 1945 že okoli 60 postaj SCR-284.[348] To delo je vodil elektrotehnik Albert Kirn, ki ga je organiziral tako, da je teklo kot po tekočem traku.[349]

Število sprejemnikov, ki so jih popravljali, je prav tako naraščalo. Nosili so jih od blizu in daleč, iz vojaških enot in civilnih ustanov in celo s Hrvaškega. Nekatere so samo popravili, če so imeli zanje nadomestne dele, druge pa predelali iz baterijskih na omrežje ali narobe, kot so pač narekovale potrebe. V zimskih mesecih 1944—45, potem ko so že prejeli iz Primorske večjo pošiljko radijskega materiala, predvsem elektronk, so izdelali okoli deset kakovostnih super sprejemnikov za potrebe baze 20 in glavnega štaba. Pri izdelavi so sodelovali tovariši iz vseh delavnic. Radiotehniki so montirali, električno vezali in nato uglaševali, elektrotehniki so navili

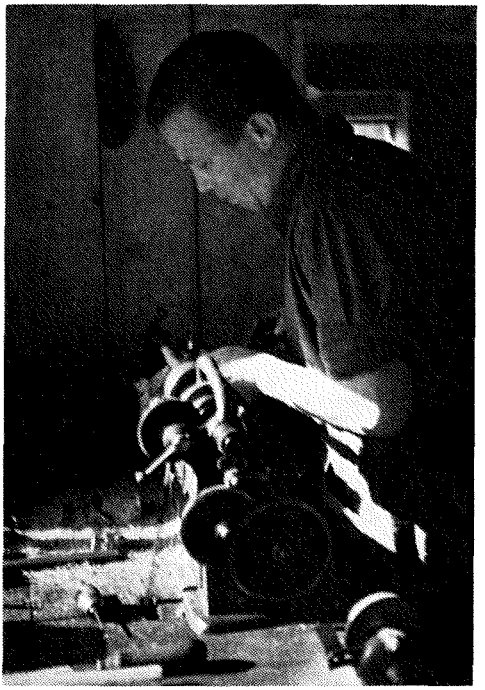

Finomehanična delavnica v Črmošnjicah.
(Foto: France Cerar 1944.)

transformatorje in dušilke, finomehaniki so izdelali razne mehanske dele, skale in ogrodja za tuljave, kleparji šasije in čelne plošče, mizarji pa lesene škatle. Čeprav je bilo kvalificiranih radiotehnikov še vedno zelo malo (novembra so imeli le tri, štirje so bili bolj ali manj spretni amaterji, pet pa tečajnikov), so se tudi nekateri priučeni že toliko izurili, da so se pod vodstvom sposobnejših radiotehnikov lahko lotili tudi zahtevnejših nalog.[350]

Količina in raznolikost popravil sta privedli v ožji radiodelavnici do nekakšne delitve dela med posameznimi tehniki. Sprejemnike, ki jih je bilo največ, so popravljali vsi količkaj samostojni radiotehniki, tudi priučeni, če se je zaradi obilice aparatov mudilo. Zahtevnejših del pa so se lotevali le nekateri, pri čemer se je ustalila približno taka delitev: vodja radio-

delavnice, Stane, je imel na skrbi radijske postaje različnih izvedb, največ amerikanske SCR-284, MK-II in 3MK-II; Marjan in Mitja sta popravljala postaje V-100-A in V-100-B, Hubert pa patrolne postaje SET-48. Zahtevnejša dela pri sprejemnikih kot npr. predelave baterijskih aparatov na izmenično ali enosmerno napajanje iz omrežja ali narobe, vgradnjo kratkih valov, izdelavo novih super sprejemnikov in podobno, so opravljali Mitja, Rado, Žan in Hubert. Zadnji je poleg tega izdelal tudi tri majhne prenosne baterijske sprejemnike za glavni štab in bil za prikladno obliko in izdelavo posebej pohvaljen. Priučeni radiotehniki in tečajniki so po svojih sposobnostih sodelovali pri različnih delih. Tudi vodja enote, Milan, ni ostal brez strokovnega dela. Izračunal in konstruiral je vrsto omrežnih transformatorjev za radioaparate in druge namene.

Vendar ta delitev dela ni dosledno veljala, ravnali so se po potrebah, in zato so tehniki opravljali različna dela, ne le tista, za katera so bili najbolj usposobljeni.

Včasih se je primerilo tudi kaj zabavnega. Tako so nekoč predelali za bolnico baterijski sprejemnik na izmenično napetost. Čez par dni so dobili iz bolnice pismo, v katerem so potrdili prejem aparata in sporočili, da imajo sicer 220 V ne vedo pa kje bi dobili 50 period. Na zadnji strani sprejemnika je namreč bilo navodilo, da je narejen za priključitev na 220 V, 50 period! Seveda so prišli na svoj račun duhoviteži, ki so skovali nekaj prav dobrih šal.

Vselej pa ni bilo smešno. V tistih časih je lahko tudi najbolj nedolžno delo skrivalo nevarnosti, o čemer priča naslednji dogodek. Pri razstavljanju aparatov iz zrušenih letal je prišel Marjanu v roke »elektrolit«, ki ga je hotel preizkusiti. To je pravočasno opazil Stane, vzel mu ga je iz rok in ga povabil, naj gre z njim na travnik, s seboj pa vzame kakšnih 50 m žice in akumulator. Stane je položil »elektrolit« v primerni razdalji na zemljo in ga z žico zvezal z akumulatorjem. Ko ga je vključil, je zagrmela močna eksplozija, izkazalo se je, da je bil nedolžni »elektrolit« detonator. Marjan je presenečen onemel ob spoznanju v kakšni nevarnosti je bil, in zdelo se mu je, kot da se je vnovič rodil. Pa ne le zanj, tudi za druge je bil to poučen primer, da so postali previdnejši pri razstavljanju zapeljivih in skrivnostnih aparatov iz avionov.[351]

V Črmošnjicah so bile delavnice po strokah ločene, zato bomo tudi spremembe v osebju navajali za vsako posebej.

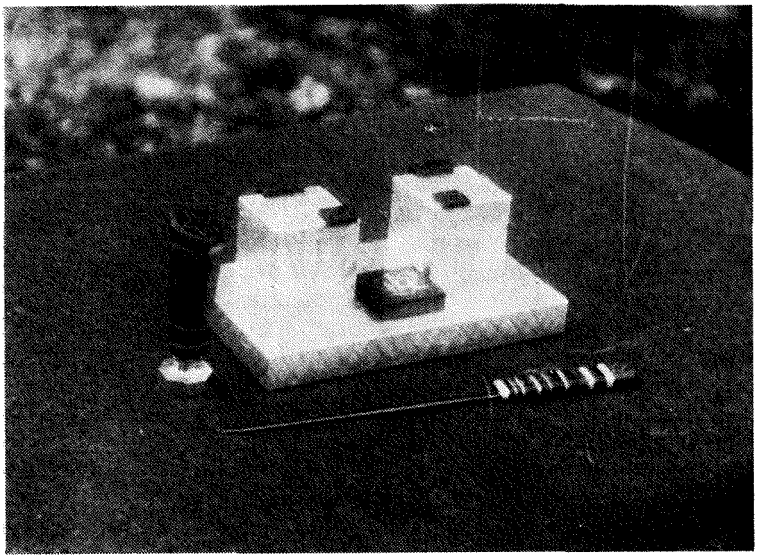

Darilo finomehanične delavnice komandantu Dušanu Kvedru. (Foto: Ivo Marinček 1944.)

V radiodelavnici je delalo v drugi polovici leta 1944 deset do dvanajst ljudi, pomladi leta 1945 pa je število naraslo na sedemnajst, ko so prišli tečajniki iz radiotelegrafske šole. Če zasledujemo, kako se je to število spreminjalo v posameznih mesecih, dobimo naslednje podatke.

Avgusta 1944 sta zapustila delavnico Viktor Bradač[352] in Slavko Razpotnik.[353] Slednji je odšel proti Štajerski nabavljat material. Na drugo delovno mesto je odšel tudi Jože Šetina,[354] ki je skozi sedem mesecev skrbno vodil delo na javki. Vodstvo javke je za njim prevzel Drago Gril.[355] Na novo sta prišla ta mesec elektrikarja Hubert Plaznik in Oskar Fritz, oba iz Trbovelj.[356] Hubert je bil tudi sposoben radiotehnik, saj se je kot amater ukvarjal s tem že mnogo let. Fritz pa ni imel priložnosti, da bi svoje sposobnosti pokazal, ker so ga kmalu poslali drugam.

Septembra je delavnica pridobila dva mlada, toda vešča radioamaterja. Iz vrhovnega štaba se je po treh mesecih vrnil Marjan Horn,[357] iz orožarske delavnice na Notranjskem pa je

prispel Rado Tavzes,[358] za katerega je referent Milenko Doberlet že prejšnji mesec zaprosil oddelek za zveze, da bi izposloval njegovo premestitev. Število strokovnjakov v radiodelavnici pa se kljub temu ni povečalo. Sredi meseca jo je zapustil Pavle Tepina, ki je bil premeščen v radiotelegrafsko šolo, čisto na koncu meseca pa sta dobila premestitveni nalog tudi Miha Kreč in Oskar Fritz, ki sta odpotovala v IV. zono.[359]

Oktobra je prispel kot pomočnik v radiodelavnico Karel Škrbec, potem pa do konca leta ni bilo več nobenega novinca.[360] Po novem letu je kot tečajnik prišel Danilo Zornik,[361] nato pa marca še trije tovariši iz radiotelegrafskega tečaja. To so bili Milan Udovč, Janko Balantič in Edvard Sibila.[362] Zdaj je delalo v radiodelavnici sedemnajst ljudi, med njimi le trije izurjeni radiotehniki, pet do šest pomočnikov, drugi pa so bili mladi fantje brez znanja in izkušenj, ki jih je veselje do tehničnega dela pripeljalo v delavnico.[363] Večina izmed njih je imela za seboj radiotelegrafski tečaj in je želela svoje znanje praktično izpopolniti.

Če lahko rečemo za radiodelavnico, da je ostalo njeno delo v okviru prvotno začrtanih nalog, pa to ne velja za finomehanično. Po preselitvi v Črmošnjice se je njena dejavnost ne le močno povečala, ampak tudi zelo spremenila. Zdaj je bila razbremenjena vseh tistih zamudnih del pri ročni izdelavi sestavnih delov za nove aparate, ki so ji prej jemala skoro ves čas. Zato pa so se lotili drugih stvari. Prevzeli so popravila pisalnih strojev, ki jih je doslej opravljala mehanična delavnica v Starih žagah, ki se je sicer ukvarjala največ s popravili koles. Obenem s to nalogo so dobili avgusta tudi dva mehanika in sicer Staneta Benčiča in Staneta Ulčarja.[364]

Pisalne stroje so nosili popravljat iz raznih oddelkov glavnega štaba, iz vojaških enot, bolnišnic, civilnih ustanov, komand mest in področij itd. To delo sta opravljala že omenjena mehanika za pisalne stroje, ki se jima je kmalu pridružil še Jože Dolenc.[365] Nove črke za stroje je graviral Bogo Hladnik.

Še več kot s pisalnimi stroji pa so imeli opravka s popravljanjem vseh vrst ur, ročnih, žepnih, budilk, avtomobilskih itd. S tem sta se ukvarjala v začetku Rudi in Lipe, avgusta pa je prišel prvi urar Viljem Klemen.[366] Ta popravila so od preselitve dalje v pretežni meri zaposlovala finomehanično delavnico. Razen tega so nosili popravljat še vse polno najrazličnejših predmetov kot: fotoaparate, daljnoglede, goniometre, šivalne stroje, nalivna peresa, svetilke vseh vrst, očala, instru-

Finomehanična delavnica v Črmošnjicah. (Foto: France Cerar 1944.)

mente, računske stroje, valje za ciklostile, škarje, glasbene instrumente itd. Izdelovali pa so tudi nove predmete kot npr.: šifratorje, piščalke, štampiljke, namizne in ročne svetilke, telegrafske tipke, vžigalnike, sponke za kartoteke, kirurške nože in drugo. Komandantu glavnega štaba, generalmajorju Dušanu Kvedru, so ob obisku delavnic podarili zelo lično izdelan tintnik in nož za papir. Material so dobili iz glave propelerja zrušenega aviona. Iz starih jugoslovanskih kovancev so ob večerih izdelovali razne prstane in obeske, graver Bogo pa jih je lepo okrasil. Marsikateri partizan si je želel pas z lepo medeninasto zaponko z vdelano peterokrako zvezdo, ki so jih izdelovali spretni finomehaniki. Še vedno pa so bili predvsem na razpolago radiodelavnici, kadar je potrebovala šasije, skale, ogrodja za tuljave ali karkoli za aparate, ki jih je izdelovala, le da je bilo tega sedaj, ko niso več sestavljali novih sprejemno-oddajnih postaj, malo.

Raznolika dela, ki so jih opravljali, so zahtevala tudi več orodja in najrazličnejšega materiala, jekla, medenine, niklja, aluminija, celuloida in drugega. Posebno v zadregi so bili

urarji. Imeli so sicer majhno stružnico, vendar je bila za njihova dela še vedno preokorna. Veliko drobnega ročnega orodja kot pincete, nože, izvijače, prebijala, šestila, svedre itd. so si sami izdelali. Razne vrste osi, gladke in posebno oblikovane, od najmanjših za zapestne ure do večjih za stenske, so izstružili iz šprikel polomljenih dežnikov, potem pa še ročno pilili in brusili, če je bilo treba. Kronam za navijanje ur so na roko spilili zareze, podobno so popravljali in izdelovali razna zobata kolesca, kazalce, peresa. Šele po novem letu 1945, ko je prišel v delavnico starejši urar Mirko Gregorič in prinesel s seboj tudi pravo urarsko stružnico in orodje, je bilo popravljanje ur manj zamudno. Pa tudi nekaj pravega urarskega materiala, jekla za peresa, stekelc, celuloida in drugega so že imeli.[367]

Število tehnikov v finomehanični delavnici je jeseni 1944 tudi poraslo. Omenili smo že, da so avgusta prišli trije mehaniki in en urar. Septembra ni bilo nobenih sprememb, oktobra pa so izgubili strugarja Marjana Hočevarja,[368] ki je odšel v puškarsko delavnico. Novembra sta se Stanetu Benčiču, ki je popravljal pisalne stroje, pridružila še brata Jože in Milan, od katerih je slednji štel komaj štirinajst let. Isti mesec je prišel tudi urar Boris Kos,[369] decembra pa Ferdo Drašček,[370] mizar, ki pa je dobro obvladal tudi kleparska in kamnoseška dela; odšel pa je Stane Ulčar.[371] Po novem letu so dobili še enega urarja, Mirka Gregoriča[372] in vajenca Draga Trevna,[373] zapustil pa jih je Ivan Lazar,[374] ki je odšel v tankovski tečaj. Tudi Janko Podržaj[375] je moral na novo delovno mesto. Kot zadnji je prišel v delavnico marca meseca graverski vajenec Tone Stariha.[376]

Pionirska knjižnica v Ljubljani

Tako je delalo v finomehanični delavnici pomladi leta 1945 enaindvajset ljudi, med njimi en precizni mehanik, trije mehaniki, dva mehanika za pisalne stroje, en graver, dva urarja, en strugar, dva kleparja, pet pomočinkov in štirje vajenci.[377]

V Črmošnjicah so imeli elektrotehniki svojo delavnico. Skrbeli so za električno centralo, napeljevali in vzdrževali instalacijo, previjali ročne generatorje za SCR postaje, navijali transformatorje in dušilke za radioaparate, popravljali, predelovali in polnili akumulatorje, izdelovali svetilke, previjali motorje itd.[378] Če je bilo treba, so priskočili na pomoč tudi drugim enotam. Avgusta so popravili električno centralo za Centralno tehniko,[379] naslednji mesec pa generator za razsvetljavo v Semiču.[380] Zatem so uredili centralo na bazi 80, decem-

Skupina mehanikov iz finomehanične delavnice. (Foto: Ivo Marinček 1945.)

bra pa postavili bencinski agregat in napeljali električno instalacijo v bolnici.[381] Za Belokranjsko vojno področje so previli motor za tračno žago in črpalko v rudniku Kanižarici in popravili še en motor.[382] Spomladi leta 1945 pa so popravili generator v partizanski tiskarni.[383]

V elektrodelavnici so po preselitvi v Črmošnjice delali Janez Rožmanc, Franci Seršen in Franc Zobavnik, še v avgustu pa sta prišla elektromehanik Albert Kirn[384] in vajenec Slavko Šoba.[385] Septembra se jim je pridružil Viktor Perme,[386] elektrikar-navijalec, čez dobra dva meseca pa elektromehanik Tone Dobrotinšek.[387] V pozni jeseni leta 1944 se je poslovil Franci Seršen,[388] po novem letu 1945 sta prišla v delavnico elektromojster Ludvik Pavčič[389] in avtomehanik Franc Babnik, ki je večkrat pomagal tudi pri mehanikih. Tako je delalo spomladi 1945 v elektrodelavnici osem ljudi, od tega pet elektrotehnikov, mehanikov oziroma monterjev in trije pomočniki.

Kleparji so imeli svojo delavnico pod finomehanično. Izdelovali so šasije, čelne plošče in kotnike za radioaparate, naj-

več pa je bilo naročil za različne lonce, ponve, zajemalke, pekače in drugo posodo za bolnišnice. Delali so tudi razne izdelke po naročilu, tako pločevinaste zabojčke za spravljanje arhiva, škatle za aparate in podobno.[390] To delo sta opravljala Alojz Kralj in Anton Zupančič, ki sta bila že na Novi gori, decembra pa je prišel Ferdo Drašček,[391] ki je tudi večkrat pomagal pri kleparskih delih. Podrejeni so bili vodji finomehanične delavnice.

V ključavničarski delavnici so po preselitvi v Črmošnjice delali najprej trije, Marjan Treven, Anton Ovniček in Tine Porenta, ki je bil tudi orodjar. Že septembra pa so dobili še enega ključavničarja, Staneta Kanglerja[392] in vajenca Jožeta Radkoviča.[393] Proti koncu leta, decembra meseca, je prišel še Anton Kamenšek.[394] Delavnica je imela odslej pet izučenih ključavničarjev in enega vajenca, in to število se do konca vojne ni spremenilo.

Ti so izdelovali za delavnice različno orodje, prebijala, štance, šablone, graverske nože in drugo. Za material so jim prišle prav stare tračnice in osi vagonov.[395] Popravljali so stojala za generatorje, kovali nože in bodala, osi za jermenice in podobno. Februarja 1945 so naredili tudi strojček za obrezovanje publikacij. Skonstruiral ga je Milan, izdelala pa sta ga Marjan in Tine. Na debelo desko so pritrdili nekakšen most z vodili za nož, ki se je s pomočjo vzvodov pomikal gor in dol. Nož je bil skovan iz stare vagonske vzmeti in je gladko odrezal dva centimetra debelo papirno plast. Tiskarji so bili s strojem zelo zadovoljni.[396]

Pozimi 1944—45 so med drugim demontirali lokomobilo v Podstenicah in jo prepeljali v Kanižarico, kjer so jo na novo postavili.[397]

Mizarska delavnica je imela poleti 1944 tri mizarje in štiri tesarje. Oktobra sta dva tesarja, Anton Eršte in Jože Šuklje, odšla.[398] Po novem letu sta prišla še dva mizarja, in sicer Peter Henigman[399] in Dane Lah,[400] proti koncu vojne, v začetku aprila, pa Branko Rosa,[401] da jih je bilo kar šest.

Izdelovali so mize, stole, klopi, pograde, okna, vrata, škatle za radioaparate, ročaje za orodje itd.[402] Pred zimo so naredili tudi stražarsko uto, ki so jo skrili med drevje in grmovje blizu glavne ceste, kjer se je odcepil kolovoz v delavnice. V njej je bila stalna straža, ki je nadzorovala okolico in preprečevala nepoklicanim vstop v delavniške prostore.

Skupina tehnikov iz radiodelavnice in elektrodelavnice (Foto: Ivo Marinček 1945.)

Večkrat so dobili v delo tudi predmete, ki jih je bilo ročno težko izdelati, predvsem pa zelo zamudno. Zato so začeli razmišljati o tem, kako bi prišli do univerzalnega mizarskega stroja. Na pomoč so poklicali strojnega ključavničarja Marjana in orodjarja Tineta. Malo so premišljali, malo se posvetovali, nato pa napravili načrt in se lotili dela. Marjan je nekje staknil glavo za skobelnik, s Tinetom sta potem deloma poiskala, deloma na novo izdelala še razne dele za strojne koordinatne pomike in kar je še bilo treba. Mizarji so naredili ogrodje, mizo za skobelnik in dodatek za rezkar z vsemi sankami, elektrikarji so uredili pogon, in prava mizarska univerzalka je bila okoli novega leta 1945 gotova.[403] Še danes bi jo marsikateri mizar s pridom uporabljal. Delo je šlo odslej hitreje od rok. Med drugim so februarja izdelali tudi tri lesene modele topov za podoficirsko šolo glavnega štaba.[404]

Zidar in tesar sta opravljala pozimi razna priložnostna dela. Zazidala kakšna vrata, prebila steno in vzidala nova, napravila lopo za kovačnico, postavila peči v delavnice, napravila nov bunker za material in pomagala pri raznih pomožnih delih.[405]

Povedati moramo, da te ločitve tovarišev po posameznih delavnicah ne smemo jemati preveč togo in dosledno. Delavnice so bile med seboj tesno povezane, lahko je ta ali oni tovariš delal v različnih oddelkih. Ravnali so se po potrebah, ki jih je narekovalo delo. Dokler so na Novi gori ročno izdelovali celo vrsto elementov za nove postaje, je delala večina tehnikov, ne glede na poklic, v finomehanični delavnici. Potem ko so začeli aparate sestavljati, pa so se poleg radiotehnikov tudi nekateri mehaniki in drugi preselili v radiodelavnico in pomagali montirati.[406]

Posamezne delavnice so se nekoliko bolj osamosvojile šele po preselitvi v Črmošnjice, ko je dobila vsaka svoj prostor ter dovolj orodja in ljudi.

Material za delo so dobivali tehniki iz skladišča, ki ga je upravljal Ciril, pri administraciji pa mu je pomagala Ljuba. Svojo pisarno je imel poleg radiodelavnice in v njej tudi manjše ročno skladišče, da ni bilo treba po vsako malenkost v bunker. Proti koncu leta, decembra 1944, je dobil v pomoč Jožeta Simoniča,[407] ki je pomagal graditi bunker na Toplem vrhu, kakšne tri kilometre proč od delavnic, in potem prevažal tja material.[408] Bunker je bil izkopan v zemljo, imel je dvojno steno, zgoraj loputo prekrito z rušo in tudi skrito cev za zračenje. Vanj so spravljali predvsem sprejemno-oddajne postaje, ki so jih pošiljali zavezniki.

Z naraščanjem naročil in števila zaposlenih, je rasla tudi administracija. Poleg vpisovanja v dnevnik javke, kjer so praviloma morali oddajati predmete v popravilo oziroma v izdelavo, so 21. julija 1944 uvedli še posebne naročilne liste, kamor so ob prevzemu predmeta na javki vpisali, kdo ga pošilja v popravilo, kaj je treba narediti in pa seveda datum. Naročnik je dobil odrezek, ki je bil enako oštevilčen in je nosil znak delavnic SPARD.[409] Le z njim je lahko dvignil popravljeni predmet. Naročilnico je vodja javke z aparatom vred poslal v tisto delavnico, ki naj bi delo opravila. Tam so nanjo na kratko vpisali, kaj so popravili, koliko časa in materiala so za to porabili, datum in tehnika, ki je predmet popravil ali izdelal.

Isti mesec so začeli pisati tudi dnevnik dela za finomehanično in kleparsko delavnico, ki ga je zelo skrbno vodil njen vodja Rudi.[410] Vanj je vpisal kdaj je sprejel predmet v popravilo, kaj je bilo narejeno in kdo in kdaj je delo opravil.

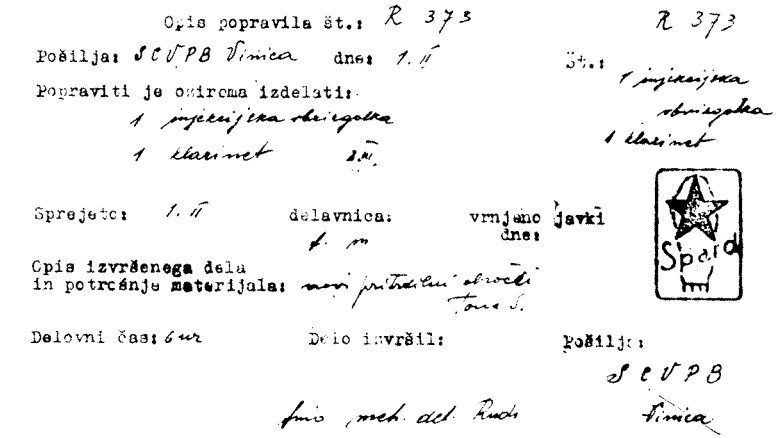
Opis popravila št.: R 373 R 373
Pošilja: SCVPB Vinica dne: 1. II Št.:
Popraviti je oziroma izdelati:
1 injekcijska igla
1 klarinet
1 injekcijska igla
1 klarinet
Sprejeto: 1. II delavnica: vrnjeno dne: javki
Opis izvršenega dela in potrošnje materijala:
Delovni čas: 6 ur Delo izvršil: Pošilja:
SCVPB
Vinica

Naročilni list za popravilo injekcijske igle in klarineta iz bolnice.

Za radiodelavnico tak dnevnik dela ni ohranjen, morda ga ni niti bilo ali pa ga vsaj niso redno vodili. Samo za mesec januar 1945[411] so vpisani vsi sprejeti aparati in opravljena popravila. Takrat je administracijo za radiodelavnico že vodil Štef, ki je imel posebno sobo s policami, kjer je sprejemal aparate v popravilo, izpolnil naročilne liste in nato vse skupaj oddal v radiodelavnico. Popravljene aparate so lastniki spet prejeli v njegovi pisarni.[412]

Delavnica je vodila tudi splošni dnevnik,[413] kamor so vpisovali vsa naročila, vendar je tudi v tem zelo malo vpisov za radiodelavnico, podobno kot v dnevniku javke. To pa zaradi tega, ker so aparate po preselitvi v Črmošnjice nosili naravnost v delavnico, ker je bila javka od rok. Kaže pa, da so se tudi potem, ko je bila javka prestavljena v Črmošnjice — januarja 1945 — držali te navade. Za popravila vojaških postaj se je vselej zelo mudilo in so zato ubrali najkrajšo pot. Na drugi strani pa tudi vodja radiodelavnice, Stane, ni imel preveč smisla za administracijo in se je pisanju raje izognil ter se ukvarjal s tehničnim delom.[414]

Veliko pisarije sta imela skladiščnik Ciril in njegova pomočnica Ljuba. Sproti je bilo treba vpisovati prispeli material in voditi kartoteko.[415] Še več pa je bilo pisanja z izdajanjem materiala posameznim delavnicam doma[416] in drugim porabnikom, npr. oddelku za zveze, oficirski šoli, mehanični delav-

nici, Centralni tehniki, raznim vojaškim enotam, delavnicam Belokranjskega vojnega področja idr.[417] Za domače delavnice so imeli posebne zvezke za radiotehnično, finomehanično, elektro, ključavničarsko in mizarsko delavnico, kamor so vpisovali izdano orodje in material in kdo ga je prevzel. Za zunanje porabnike so vpisali izdani material na dobavnice, posebej pa poslali nadrejenim spiske oddanega blaga.

Tudi ta ali oni tehnik je moral včasih izpolniti kakšen obrazec, najbolj pa je bil s tem odvečnim delom obremenjen vodja delavnic Milan, ki se je moral zelo potruditi, da je sproti odgovarjal na najrazličnejše dopise, mnogokrat sam vpisoval naročila v dnevnik, razen tega pa opravil še vse ostalo delo, ki ga je terjala skrb za življenje in različne potrebe enote.

Poleg tistih, ki so delali v posameznih delavnicah, so živeli v enoti 99 d tudi tovariši in tovarišice, ki so skrbeli za to, da niso bili lačni, umazani in strgani ter opravljali še vrsto manj pomembnih, toda prav tako potrebnih del.

Intendant Pepe je dovažal hrano in se trudil, da bi staknil kje kak priboljšek. Murn in Pezdirc sta vozila les, apno, pesek in tehnični material. Bačar je prenašal pošto in prevažal aparate z javke v delavnice in nazaj ter opravljal v Starih žagah vsa hišna dela, pa še za konja je skrbel, da je bil sit in podkovan. Avgusta 1944 mu je prišel na pomoč Trboveljčan Slavko Ščurk,[418] v pozni jeseni, že proti koncu leta, pa sta dospela še Jože Melina[419] in Peter Kurlatov,[420] da sta pomagala pri raznih opravilih. Zadnji je bil po poklicu vrtnar, in najbrž je njegova zasluga, da so si spomladi uredili celo zelenjavni vrt. Posejali so solato, peteršilj, korenje in druge prepotrebne vrtnine, da bi popestrili hrano, ki je bila sicer v tem času že zelo dobra, ker so prejemali od zaveznikov sladkor, čaj, sol, kavo, konserve in podobno. Posevki pa niso niti dobro ozeleneli, ko je bilo vojne konec in so delavnice zapustili.[421]

S kuho sta se ukvarjala Anica De Toni-Marjanca, ki je že maja prevzela ta nehvaležni posel, in Tone Dežman, ki se je po končanih adaptacijah vrnil v kuhinjo. Septembra jima je prišla pomagat Marija Antončič-Meri in pripeljala s seboj tudi enajstletnega sina Jožka.[422] Za pranje in krpanje je še do novembra skrbela Zlatka Kopač,[423] po njenem odhodu pa poleg Meri še Marija Benčič[424] in Rezka Jelovšek,[425] ki sta novembra oziroma decembra prišli v enoto za pomoč pri vsakdanjih gospodinjskih delih. Proti koncu leta 1944 sta prispeli še Marija Hauptman,[426] ki je že od avgusta gospodinjila na javki v Starih

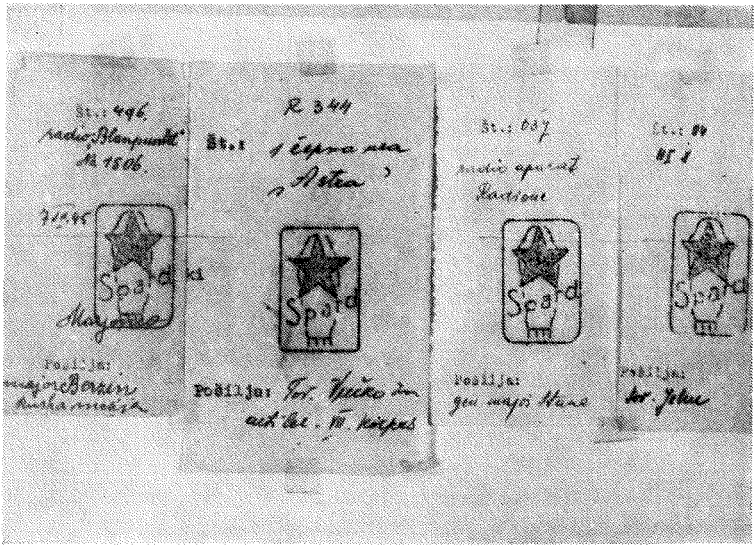

Odrezki naročilnih listov, s katerimi so dvigali popravljene predmete.

žagah, in Danica Benčič,[427] da sta pomagali pri kuhanju, pranju, šivanju, likanju, čiščenju in podobnem. Enota je od poletja do konca leta 1944 narasla na skoraj 80 članov, po novem letu še celo čez, tako da je bilo hišnih opravil več kot dovolj. Pozimi še celo, ko se je bilo treba zavarovati pred mrazom.

Drva so pripravljali tesarji in zidarji pa tudi drugi pomožni delavci. Kaže pa, da se na zimo 1944—45 niso preveč temeljito pripravili, ker jim je drv zmanjkalo, in so zato pokurili velik dvojni kozolec, ki je stal pred delavnico. Le streha in oporni stebri so prezimili.[428]

Marca meseca so uresničili še eno veliko željo, in sicer so se motorizirali. V Črnomlju je Dobrotinšek staknil zapuščen italijanski kamionček, ki je kazal kaj klavrno podobo.[429] Ni imel ne gum, ne dinama, ne vžigalne tuljave, ne vplinjača in še marsičesa drugega ne. Toda želja po motorizaciji je bila močnejša od dvoma, ki jih je navdajal ob pogledu na to oskubljeno vojno trofejo. Premagala je vse ovire. Bencina ni bilo, zato je Dobrotinšek izdelal s pomočjo ključavničarjev in kle-

parjev plinski generator, previl dinamo, medtem ko so ostale manjkajoče dele po partizansko »zorganizirali«. Potem se je začelo poskusno obratovanje. Doba preizkušanja, popravljanja in uvajanja je bila sicer nekoliko daljša, dokler se niso zamašile vse špranje z izcedki lesa, nato pa je motor stekel in vlekel v največje veselje vseh.

Dne 27. aprila 1945 so v delavnicah zadnjikrat delali.[430] Ta dan so se namreč vse vodilne ustanove in oddelki glavnega štaba selili začasno v Gorski kotar, ker so Nemci nevarno pritiskali proti Semiču.

Tudi v delavnicah so dobili ukaz, naj vse pospravijo in krenejo proti Dragatušu.[431] S seboj naj vzamejo le hrano in svojo osebno opremo. Skrbno so zložili instrumente, stroje in orodje na kar najboljša mesta v skladiščih, znosili iz delavnice aparate in preostali material v bunkerje, jih zaprli kar se da trdno in zabrisali sledi. Na svoj kamionček na lesni pogon so naložili arhiv delavnice in nekaj najpotrebnejšega orodja in instrumentov, Dobrotinšek pa je sedel za volan. Bačar in Dežman sta na zapravljivček naložila kolikor se je dalo hrane, ki naj bi rabila za železno rezervo, če druge ne bi dobili. Že kmalu se je izkazalo, da je bil to zelo pameten ukrep, ker so bili v naslednjih dneh kar precej odvisni od svojih zalog.

V nekaj urah so vse potrebno opravili in bili pripravljeni na odhod. V veselo pričakovanje skorajšnjega konca vojne in snidenja z domačimi, se je pomešala tudi rahla otožnost, ki jih je navdala ob slovesu. Ni bilo le slovo od dela, ki so ga s toliko ljubeznijo opravljali mesece in mesece, od njihove prijetne dolinice, vse sveže in razcvele v pomladnem dnevu, od igrivega potočka, ki je žuborel v ovinkasti strugi in padal prek klopotajočih mlinskih koles, od prijaznih hiš, ki so jim nudile zavetje in domačnost. Bilo je še nekaj več: slovo od nekega izjemnega obdobja v njihovem življenju, obdobja, ki ga je izsilila vojna in se je vsakemu izmed njih tako ali drugače neizbrisno vtisnilo v spomin. Zdaj se je to obdobje končalo, čakale so jih nove naloge, delo v povsem drugačnih prilikah. Čeprav so se o tem mnogokrat pogovarjali in zasnovali nič koliko načrtov za povojni čas, so sedaj, ko je prišel ta dolgo pričakovani dan, občutili neko negotovost, skoraj tesnobo pred neznanim, s katerim se bo treba spoprijeti, pred tistim življenjem, kateremu so se v teh letih že tako odtujili.

Te negotovosti pa niso občutili tovariši iz kmečkih vrst. Ti so natančno vedeli, kje in kaj bodo delali. Čakala so jih zane-

Kamion, predelan na lesni pogon. V ozadju levo finomehanična delavnica, radiodelavnica in desno električna centrala. (Foto: Ivo Marinček 1945.)

marjena polja, prazni hlevi, opustošene domačije. Krepko bo treba poprijeti za delo, da bodo te posledice vojne odstranili. Ti so najbolj nestrpno čakali konca, in ker se je najavljal ravno pomladi, ko je kmečkega dela največ, jih je toliko bolj vleklo domov. Vse pa je enako živo prevevala misel na skorajšnjo svobodo in novo življenje, ki je prihajalo z njo in obetalo biti vse drugačno kot nekoč, vredno človekovega truda in sanj.

Še enkrat so se ozrli na svojo dolinico, nato pa v zgodnjem popoldnevu krenili v zaukazano smer. Potovali pa so kaj različno. Dobrotinšek in Hubert sta oddrdrala z natovorjenim kamiončkom, Bačar in Dežman sta odropotala na zapravljivčku, naloženem s hrano, Milan, Rudi in komisar Franček so se kot patrulja odpeljali s kolesi, ostali, to se pravi večina, pa so imeli na voljo le svoje noge. Še prekmalu se je izkazalo, da le-te zaradi večmesečnega sedenja za delavniško mizo, niso več dovolj utrjene za opravljanje svoje osnovne funkcije, zato

so bili kaj hitro utrujeni. Posameznim prometnim sredstvom so bile primerne tudi hitrosti potovanja.

Najurnejši je bil seveda kamionček. Za prvim ovinkom jim je izginil izpred oči in nikoli več ga niso videli. Čez dva dni so izvedeli, da so ga neki tovariši iz glavnega štaba zaplenili s šoferjem vred. Menda se jim je hudo mudilo, pa so si mislili, da delavnice pravzaprav ne potrebujejo avtomobila, arhiv lahko tudi kje spravijo ali pa kako drugače pritovorijo v mesto. Pobral ga je Bačar in naložil na voz, medtem so namreč že toliko hrane pospravili, da je bilo prostora dovolj tudi za papirje. Kamionček z Dobrotinškom in Hubertom pa je poslej ubiral svojo pot, ki se je zanj končala v Ajdovščini.

Zdaj so ostale še tri skupine, ki so med seboj vzdrževale dovolj redno zvezo. Bačar in Dežman sta se morala ustavljati, da sta nakrmila konja in skuhala hrano, medtem pa so ju tudi pešci došli. Kolesarji so imeli toliko opravka s krpanjem zračnic in potiskanjem koles navkreber, da se tudi niso mogli preveč oddaljiti. Poleg tega so morali tudi jesti, in tako so se vsaj pri večerji vsak dan zbrali vsi.

Prvi dan so prespali kar na prostem, v Petrovi vasi, na poti proti Staremu trgu ob Kolpi, kjer naj bi dobili nadaljnja navodila. Ta so jih napotila dalje proti Skradu v Gorskem kotarju.

Drugi dan so prispeli do Broda — Moravic in tam prenočili. Kljub utrujenosti so se zvečer še udeležili vaške sobotne zabave s petjem in plesom. Ob tej priložnosti so se spomnili na predvojne čase, ko so prav tako peli in plesali po vaških krčmah, le da so zdaj prevladovale partizanske pesmi. Utrujeni so nato pospali kar po tleh v hišah.

Tretji dan je bil zanje še posebno naporen. Dolgih pohodov niso bili vajeni, dan pa je bil sončen in vroč, da so se kar kopali v znoju. Zato jim je močno odleglo, ko so v Skradu zvedeli, da bodo tukaj počakali nadaljnjih navodil. Intendant je priskrbel enoti pri prebivalcih celo prave postelje, kjer so se lahko udobno zleknili in dobro odpočili. Čudili so se kamionom, polnim vojaštva, orožja, municije in druge opreme, ki so neprestano vozili skozi mesto. Pod drevesi so se grmadili sodi bencina, iz katerih so kar naprej črpali dragoceno tekočino in jo odvažali. Zanje, ki so še pred tremi dnevi delali v svoji tihi, odmaknjeni dolinici, je bil ves ta vrvež nekaj povsem novega, komaj verjetnega. Tudi osvoboditev Trsta so dočakali tukaj.

Nekateri so to veliko zmago jugoslovanske vojske proslavili z godbo in sprevodom po mestu ob enih ponoči.

Počitek v Skradu pa ni dolgo trajal, kmalu so dobili povelje, naj se odpravijo naprej proti Trstu. Prvi dan, bilo je drugega maja, so se napotili proti Čabru. Vreme je bilo lepo, sonce kar preveč vroče, pot precej navkreber, cilj pa daleč, da ni bilo časa ne jesti, ne počivati. Šele ko so na večer pripešačili v Čabar, je Dežman poskrbel za lačne želodce. Potem so kot snopje popadali po ležiščih pod kozolci, napušči, v hlevih in hišah, da je bilo kar težko organizirati stražo, ki pa je bila nujna zaradi četniških, ustaških in drugih ubežnikov, ki so se klatili po gozdovih.

Naslednjega dne so nadaljevali pot skozi gozdnato pokrajino do Prezida in dalje po Bloški planoti mimo Babnega polja in Babne police do Cerkniškega jezera, kjer so kar na prostem prespali. Zjutraj so se kolesarji Milan, Rudi in Franček kot vselej odpeljali naprej proti Planini. Tam so zaman čakali na ostale. Ti so namreč medtem dobili obvestilo, naj krenejo čez Mašun, ker so se baje v Postojni še vedno zadrževali ostanki sovražnih enot. Tako so korakali pešci skozi Cerknico, Lož, Mašun proti Divači, kolesarji pa, ki so zvedeli za spremembo poti kasneje, so se po gozdnih poteh izognili Postojne in vozili mimo Razdrtega proti Divači, kjer so se sešli s pešci. Tu so prejeli od oddelka za zveze ukaz, naj dajo nekaj tovarišev na razpolago IV. armadi, ki je potrebovala strokovne moči za vzdrževanje radijskih, električnih in telefonskih naprav. Odšla sta Mitja Štrbenk in Mirko Rijavec kot radiotehnika, Albert Kirn kot elektromehanik in Janez Rožmanc kot telefonski tehnik. Ti štirje so takoj odpotovali v Trst, drugi pa so šli nekaj dni kasneje in prispeli tja 8. maja.[432]

Rudi Jančar-Turk je kot predstavnik radijskega sektorja CK KPS že pred prihodom enote 99 d v Trst navezal stike z Jugoslovansko armado zaradi delitve vojnega plena, med katerim je bilo tudi več skladišč radijskega materiala in instrumentov. Dosegel je, da sta bili enoti 99 d dodeljeni dve skladišči.[433] Eno od teh je bilo precej opustošeno, okupator je pred umikom razbil, kar je le mogel, kljub temu je še ostalo marsikaj uporabnega. Material je bilo treba presortirati in ga pripraviti za prevoz, še prej pa razdeliti na dva dela, od katerih je bil eden dodeljen delavnicam, drugi pa jugoslovanski vojni mornarici. Člani 99 d, ki so to delo opravljali, so ga v par dneh končali. Že okoli 11. maja so poslali prvi transport —

šest kamionov tehničnega blaga — v Ljubljano, nato pa do petnajstega maja še dva, in ga tam vskladiščili.[434]

Med tem časom je bil tudi dosežen z glavnim štabom NOV in POS, oziroma zdaj IV. armado, sporazum v tem smislu, da bi material in osebje 99 d prevzel radijski sektor CK KPS ter poskrbel za nadaljnjo organizacijo in delo tehnikov. Formalno je bil ta sporazum potrjen z aktom štaba IV. armade v Ljubljani z dne 29. maja 1945, dejansko pa se je izvajal že prej.[435]

Okoli 20. maja so člani 99 d prispeli v Ljubljano. Nastanili so se na Trati pri Št. Vidu, kjer so dobili prostor za delavnico in tudi vskladiščili material, ki so ga pripeljali iz Trsta in nato še iz svojih partizanskih skladišč — bunkerjev.[436] Enota zdaj ni bila več polnoštevilna, nekateri so bili dodeljeni drugam, drugi pa odpuščeni iz vojske. Posebno kmetom se je mudilo domov, ker jih je čakala neobdelana zemlja, zato so drug za drugim odhajali. Pa tudi nekateri drugi tovariši so se vrnili na svoja nekdanja delovna mesta. Kmalu so bili vsi, kar jih je še ostalo, demobilizirani. Mlajši so nadaljevali in dokončali šolo, večina tehnikov pa je našla svoje mesto v novo nastajajoči slovenski elektroindustriji in institutih in skušala tam uresničevati zamisli, ki so se porodile že v partizanskih radiodelavnicah 99 d.[437]

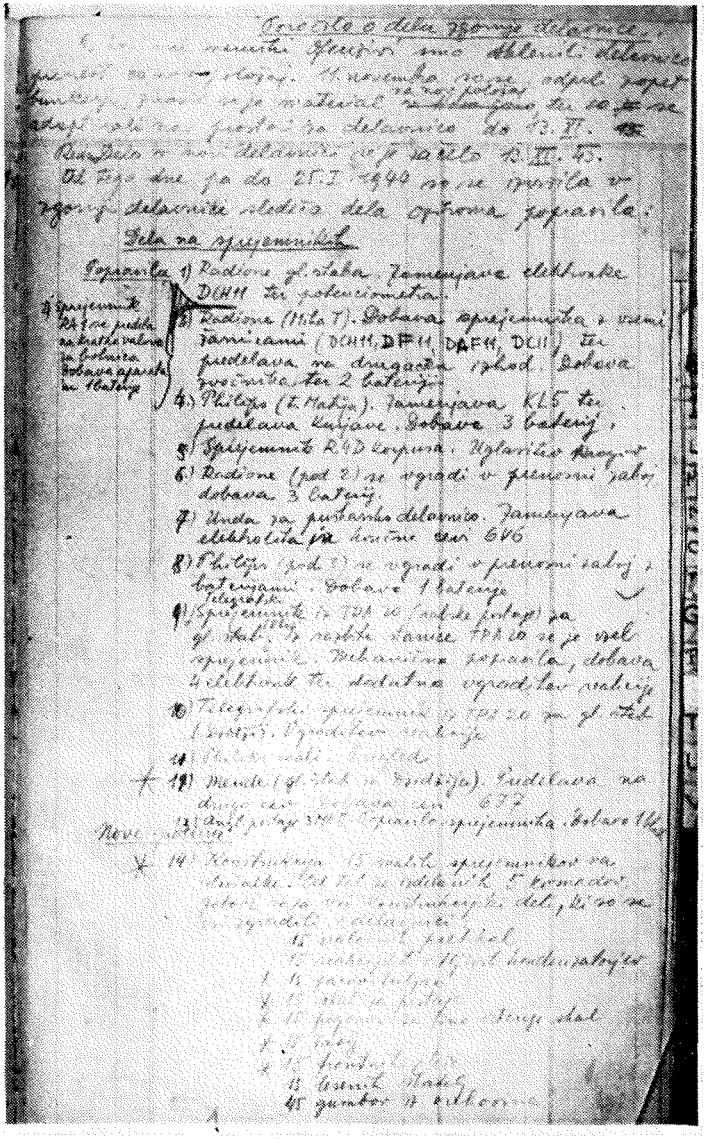

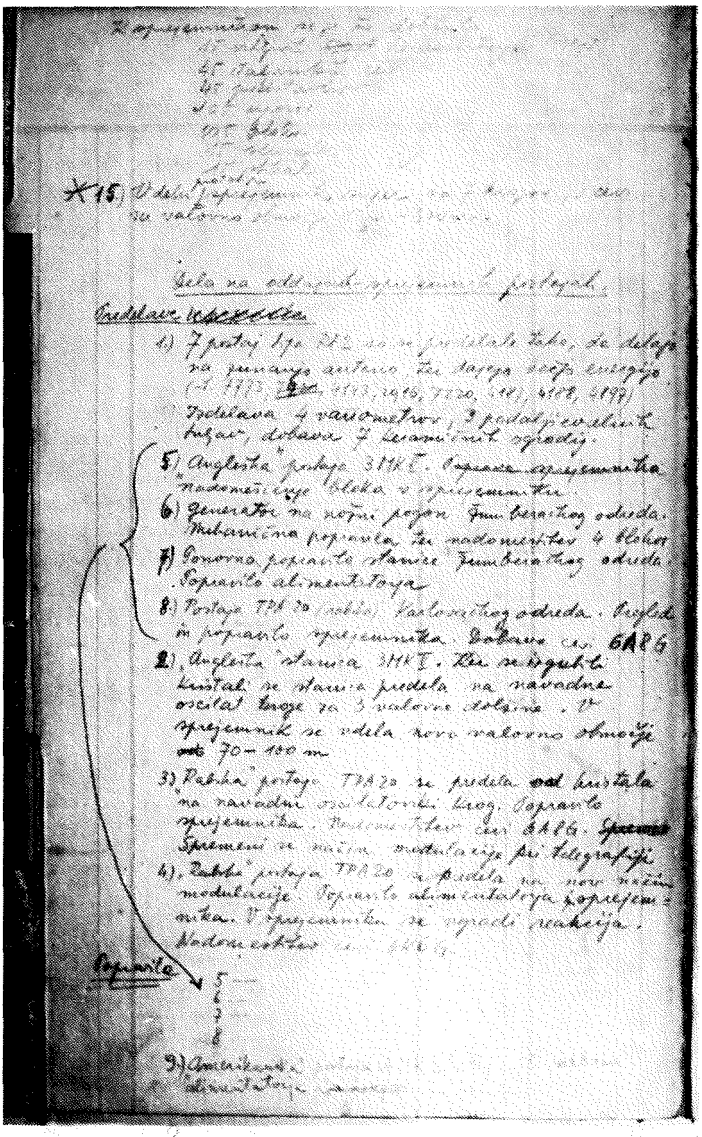

236

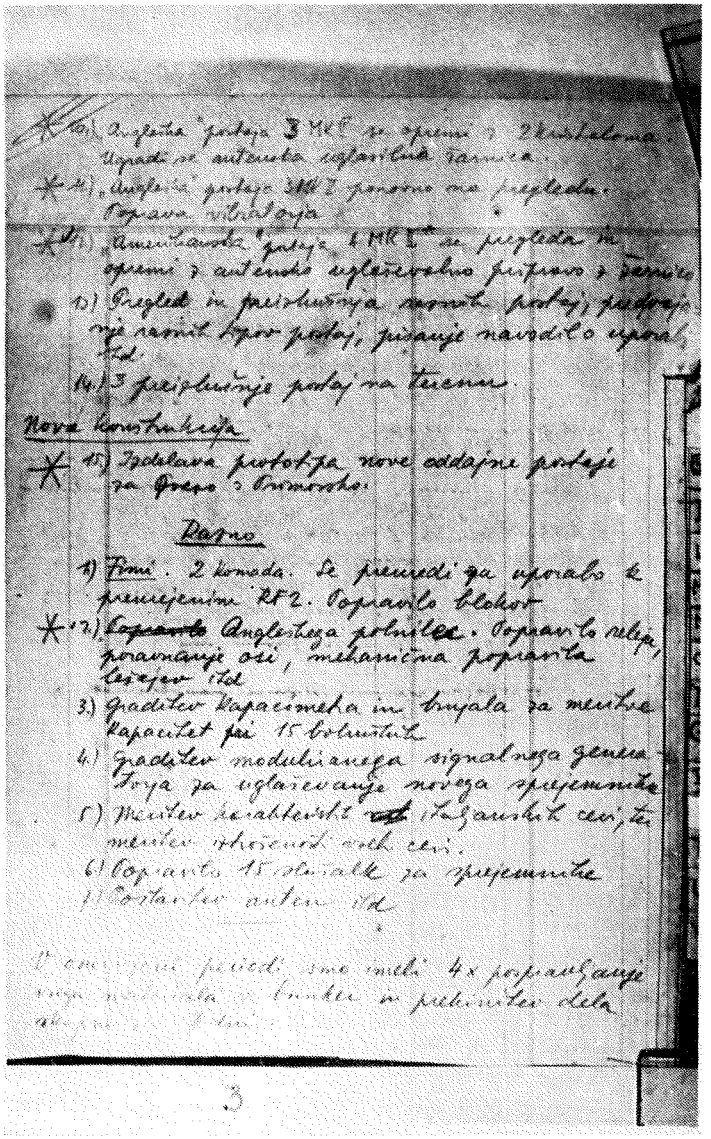

Poročilo o delu radiodelavnice od 13. nov. 1943 do 25. jan. 1944. (Dnevnik Dušana Lasiča.)

Oskrbovanje delavnic s tehničnim blagom

Ko so se člani radijskega sektorja odpravili iz Ljubljane v partizane, so vzeli s seboj tudi ves material in aparate, kolikor so imeli tega v skladišču. Vsega skupaj so pripeljali s seboj čez 300 elektronk, 45 vrtilnih kondenzatorjev, 150 elektrolitov, 800 različnih kondenzatorjev, nekaj sto uporov, 25 potenciometrov, 170 podstavkov, pa še prešpan, pertinaks, kalitna ogrodja za tuljave, transformatorje in drugo. Navedli smo le to, kar se je ohranilo v arhivu, v resnici pa je bilo blaga znatno več. Največ so bile vredne tiste elektronke, ki so bile kupljene za serijo novih postaj, bilo jih je okoli sto. Od aparatov je bila posebno dragocena 50-vatna radijska postaja TPA-50, ki so jo kupili ob kapitulaciji Italije, in je kasneje oddajala kot Radio Osvobodilne fronte v Črnomlju. Poleg te so vzeli s seboj še en oddajnik, nekaj sprejemnikov, usmernikov, polnilcev za akumulatorje, mikrofonov, slušalk in drugega. Prav tako niso pozabili na orodje in instrumente, vrtalni stroj, spajkalnike, klešče, pile, pincete, žage, izvijače itd., da bi imeli za začetek vsaj najnujnejše.[438]

Ob prihodu na osvobojeno ozemlje so dobili še mnogo najrazličnejšega tehničnega blaga, ki ga je Grahek nabral med vojnim plenom. Ko so ga presortirali in pregledali, so kaj kmalu ugotovili, da zares uporabnih stvari ni ravno veliko, da je marsikaj dotrajano in tako poškodovano, da se lahko le deloma uporabi. Popravili in predelali so samo tiste italijanske vojaške radijske postaje, ki so bile kolikor toliko primerne za partizansko vojskovanje. Vse drugo so razdrli in uporabili kot material za izdelavo novih aparatov.[439]

Svoje zaloge so spravili v bunkerje, kakor so imenovali skrita skladišča, ki so jih postopoma zgradili. V dolini so jih imeli pet, zanje je poleg Petra, Dušana in Viktorja vedel še Jože, ki je vanje spravljal novo prispeli material in ga tudi izdajal delavnicam. Na Novi gori je bilo prav tako pet bunkerjev, zanje pa je poleg vodje enote in delavnice vedel še skladiščnik Ciril. Že ko so skladišča zidali, so pazili na to, da ne

bi drugi člani 99 d vedeli zanje, in so zato marsikaj delali ponoči. Le za bunkerje, ki so pripadali posameznim delavnicam, so vedeli tisti, ki so v njih delali, saj so ob nevarnostih vanje skrivali orodje in aparate.[440]

Material so skušali tako zložiti po skrivališčih, da bi bil čim bolj pregleden in lahko dostopen, zato so imeli v njih tudi police. Ker pa so stalno dovažali nove pošiljke, se je bilo težko vselej držati reda.

V Starih žagah so imeli bunkerje v kleti pod električno centralo, pod ključavničarsko delavnico, v kleti sosednje mehanične delavnice, pod lopo poleg mizarske delavnice, peti pa je bil izkopan v zemljo in obložen z deskami. Blago so porazdelili tako, da so bili dragocenejši predmeti (elektronke, instrumenti, novi sestavni deli, arhiv itd.) v boljših prostorih, ki so bili manj vlažni, manj občutljivi predmeti in stara šara pa v slabših. V jami na prostem so bili kabli, izolatorji in podoben material, ki se na vlagi ne kvari.

Na Novi gori je bilo največje skladišče v zapuščeni hiši pod krušno pečjo, dve manjši sta bili pod radio in finomehanično delavnico, eno v kleti bližnje, nenaseljene zidanice, bunker za živež pa pod lopo poleg kuhinje. Skrivališča so nosila vsako svojo številko, skladiščnik pa je imel v posebnem zvezku podrobneje popisano, kje se kaj nahaja. Manjšo količino različnega blaga, predvsem takega, ki so ga dnevno rabili, pa je imel skladiščnik v svojem ročnem skladišču poleg radiodelavnice.[441]

Vhodi v bunkerje so bili na razne načine prikriti. Ponekod je bila to loputa v podu, ki jo je premikal poseben mehanizem, drugod vzidana omarica s pomično zadnjo steno, premakljive jasli v hlevu, ali pa je mlinski kamen zakrival odprtino.

Kadar je pretila nevarnost, so pripeljali včasih v ta skladišča shranit tudi aparate iz oddelka za zveze in radiotelegrafske šole pa še arhiv, ki so ga spravili v pločevinaste zabojčke.

Materiala je bilo le na videz mnogo, ker je bilo vmes precej neuporabnega, na drugi strani pa je manjkalo marsikaj takega, kar bi nujno potrebovali.

Na dopolnitev zalog je mislil Peter že zelo zgodaj. Še pred nemško ofenzivo je poslal spisek najbolj nujnih stvari odseku za zveze in intendanci glavnega štaba.[442] Takoj po ofenzivi je dobil 25.000 lir za nakup opreme in orodja, ki se je še dalo dobiti na osvobojenem ozemlju. Seveda je bila izbira kaj

skromna, nekaj kladiv, klešč, pil in žag je bilo vse, kar so še lahko nakupili.[443]

Ker so nosili v delavnico popravljat tudi sprejemnike raznih vojaških in civilnih ustanov, so zaloge materiala hitro kopnele in nekaterih stvari je kmalu zmanjkalo. Že po nekaj tednih se je pokazalo, da se bodo morali pobrigati za nove dobave, če bodo hoteli količkaj uspešno delati. Vodja 99 d je pisal 3. I. 1944 odseku za zveze, da je ponovno pregledal vsa skladišča in ugotovil, da bi lahko predelali še kakšnih 10 italijanskih postaj, vendar nimajo zanje baterij. Imajo sicer nekaj napajalnikov in akumulatorjev, toda brez polnilcev. Za izdelavo 10 novih postaj imajo dovolj sestavnih delov le za oddajnike, manjkajo pa nekateri deli za sprejemnike in pa električni napajalniki na ročni ali nožni pogon. Zato bi bilo nujno priskrbeti baterije, akumulatorje, motorgeneratorje, pogone, vibratorje, polnilce in drug radijski material. Predlaga, da bi vse to začeli zbirati po terenu, kjer je ostalo še marsikaj od vojnega plena. Seveda bi bilo najbolj enostavno, če bi zavezniki poslali kompletne radijske postaje za vojsko, žal pa ti v tisti dobi teh potreb, kot tudi mnogih drugih, niso razumeli in priznali.[444]

Čez dober teden je poslal Peter vodji odseka za zveze več podrobnih seznamov materiala.[445] Na prvem je bilo našteto vse, kar naj bi zbirali po terenu kot: akumulatorje, polnilce, sprejemnike, oddajnike, generatorje, transformatorje, kristale, elektronke, telefonski, električni in instalacijski material, najrazličnejše orodje, žico, pločevino, žvepleno kislino, stroje, kolesa, sploh vse, kar bi se dalo količkaj uporabiti. Na drugem seznamu je bil naštet material, ki bi ga rabili za tekoča popravila in predelave že obstoječih aparatov. Tretji spisek pa je vseboval material za dvajset novih postaj — oddajnikov, sprejemnikov in napajalnikov s priborom — in rezervne dele. Posebej je navedel še orodje za delavnico.

Odsek za zveze je že leta 1943 izdal navodila za zbiranje raztresenega telefonskega in električnega materiala.[446] Pisal je posameznim rajonskim odborom, gospodarskim komisijam ali okrožjem, da bi tehnično blago, ki se nahaja na njihovem področju, zbrali in odposlali v delavnice. Sredi februarja 1944 pa je poslal vsem odsekom za zveze pri komandah področij posebno okrožnico o zbiranju tehničnega blaga po terenu.[447] V njej naroča, naj obvestijo vse komande mest in odbore civilnih oblasti na svojem področju, da začnejo takoj zbirati radij-

ski in telefonski material, ki se nahaja kjerkoli na terenu, v skladiščih ali pri prebivalstvu, in ga odpremijo do komand področij. Material je treba popisati in obvestiti o tem oddelek za zveze pri glavnem štabu, ki bo odločil, kam naj ga odpošljejo. Tudi trgovci in obrtniki morajo prijaviti svoje zaloge in jih rezervirati za potrebe vojske. Kampanjo je treba izvesti zelo vestno in v najširšem obsegu in to takoj, komande področij pa so dolžne delo nadzirati in poročati, kako poteka.

Podobno okrožnico je poslal oddelek za zveze pri glavnem štabu 18. februarja 1944 vsem odsekom za zveze pri štabih VII. korpusa, IX. korpusa, IV. operativne cone in XIV. divizije, kjer prav tako naroča zbirati tehnično blago po terenu, in kar ne potrebujejo sami, dati na razpolago delavnicam.[448] Enako skrbno je treba postopati z materialom, ki ga zaplenijo v bojih, in sproti poročati, kaj so zadržali zase, kaj pa je na voljo delavnicam. Referenti in vodje odsekov pa so dolžni skrbeti, da se bo ta akcija izvedla čim bolj na široko, in da bodo v vojaških enotah tudi v bodoče skrbeli za to, da se bo material zbral in odposlal.

Da bi bil uspeh zbiranja čim večji in čim hitrejši, je Peter poslal na teren Karla Grahka, ki naj bi postopoma pregledal posamezna področja osvobojenega ozemlja, in kjer bi odkril kaj uporabnega, poskrbel, da bi prišlo v delavnico.[449] Grahek je bil za tako delo zelo pripraven in je že od ustanovitve delavnic skrbel ne le za hrano ampak še bolj za tehnični material. Po ofenzivi je svoje intendantske posle vse bolj prepuščal Pepetu, sam pa potoval po Dolenjskem in Beli krajini ter nakupoval vse mogoče, kar so v 99 d potrebovali: orodje, žeblje, okovje, cement, vosek, bencin, strojno olje, barve, kislino, lug, papir, radirke, vezalke, vžigalice, bodečo žico in sploh vse, kar je kje dobil. Ravnal se je po starem slovenskem pregovoru, da čez sedem let vse prav pride. Zaloge v trgovinah pa so bile že zelo pičle, dobil je le posamezne kose preprostega orodja, kakšno vrednejšo stvar pa je bilo treba poiskati pri obrtnikih ali privatnikih.[450]

Material so deloma plačevali z lirami ali boni, deloma pa so dajali zanj le potrdila oddelka za zveze. Grahka je pripeljali pot v Stično prav tedaj, ko se je tam blizu zrušilo ameriško letalo. Poskrbel je, da je komanda mesta poslala ta material v delavnice. Naložili so pet voz, do cilja pa so prišli le štirje, ker se je peti pri Žužemberku prevrnil v Krko.[451] Na svojih popotovanjih je tudi poizvedoval za tovariši, ki so imeli

kakšen strokovni poklic ali se vsaj kot amaterji ukvarjali s tehniko. Večino takih so s posredovanjem oddelka za zveze premestili v delavnico.

Zbiralna akcija po terenu je še kar dobro uspevala. Komande mest in vojnih področij — Dolenjskega, Belokranjskega, Notranjskega in Istrskega — so po etapnih vožnjah pošiljale na javko 99 d blago, ki so ga nabrale v svojem okolišu. Večinoma so bili to ostanki vojnega plena, stari vojaški aparati ali posamezni deli, največkrat neuporabni, zato so jih razdrli in vskladiščili kot material. Dovažali so radijske in telefonske aparate, stikalne plošče, generatorje, svetilke, žico, pločevino, orodje, kolesa, akumulatorje in še vse drugo, kar je bilo vsaj deloma uporabno. Več pošiljk je bilo od razbitih letal. Vse, kar so pripeljali, seveda ni bilo za rabo, vmes je bilo tudi precej stare šare. Na javki so imeli mnogo dela, da so vse to pregledali, razdrli in presortirali, popisali in spravili.

Iz nekaterih bližnjih krajev (Straže, Toplic, Črmošnjic) so dovažali material, ki so ga tako zbrali, tovariši iz 99 d sami, zato so tudi zaprosili za konja in voz. Tega so res potrebovali, ker so spričo nenehnih adaptacij redno dovažali tudi les, apno, pesek, opeko in še hodili nakupovat v Trebnje, Stično, Metliko in Črnomelj. Skromne zaloge, ki so se še nahajale po teh krajih, pa so bile kmalu izčrpane. Treba je bilo poskrbeti za dobave od drugod.[452]

Za izdelavo novih radijskih postaj pa so potrebovali tudi material, ki ga po tej poti niso mogli dobiti. Zato so si poiskali druge vire. V razgovoru s tovarišem Luko je Peter zvedel, da bi se dalo kupiti večino stvari na Primorskem. Da bi bilo vse potrebno čim hitreje urejeno, je poslal 25. februarja 1944 tja Gregorja Cerkvenika, ki naj bi s pomočjo tamkajšnjih krajevnih organizacij navezal stike z Gorico in Trstom, kjer bi nakupovali radijski material.[453] Čez štirinajst dni je Grega pripotoval v IX. korpus in od tam sporočil, da bo treba tako nakupovanje šele organizirati, zato bo trajalo nekaj časa, preden bo lahko vse uredil.[454]

Najprej je bilo treba dobiti podatke o trgovinah na zasedenem ozemlju, nato pa poslati tja zanesljive ljudi nakupovat. Zato so se obrnili na posamezna okrožja, da zberejo željene informacije. Ob koncu marca je Grega sporočil, da ima trenutno dobro zvezo z Idrijo, od koder je že dobil nekaj materiala, pošiljko iz Gorice pa pričakuje vsak dan. Povezal se je tudi z nekim trgovcem, ki je potoval v Milan in bil pripravljen tam

nakupiti radijski material. Pošiljke so dostavljali v okolico Cerknega in Idrije, od koder so jih odpremljali dalje. Smolo pa so imeli že pri prvi pošiljki, akumulatorski kislini, ki je bila ob bombardiranju Cerknega uničena.[455]

V istem pismu je Grega sporočil, da bi rabil denar, ker bonov tukaj ne more vnovčiti, poleg tega pa še dobrega pomočnika, ki je vajen nakupovanja. Najbolj primeren se mu je zdel Grahek, ki je svojo iznajdljivost in sposobnost za tovrstno delo že večkrat dokazal, saj je že od italijanske kapitulacije dalje opravljal ta posel.

V glavnem štabu so imenovali Karla Grahka za referenta za nabavo tehničnega materiala, za pomočnika pa so mu dodelili Dušana Zupančiča. Njuna naloga je bila pospešiti dobave različnega tehničnega blaga z Notranjskega in Istrskega vojnega področja. Tu je šlo predvsem za star material, ki je še ležal po utrdbah na bivši jugoslovansko-italijanski meji. Obenem pa naj bi organizirala tudi nove zveze z raznimi mesti na tem področju, kjer bi potem redno nabavljali orodje in surovine za vse delavnice na osvobojenem ozemlju.

Grahek in Zupančič sta odšla na pot v začetku maja 1944 in se najprej ustavila pri komandah Notranjskega in Istrskega vojnega področja, kjer sta poskrbela za zbiranje in odpošiljanje tehničnega blaga iz teh pokrajin v delavnice.[456] Vse bolj pogoste so postajale pošiljke orodja, surovin in raznih izdelkov iz teh oddaljenih krajev in vselej so bile zelo raznolike. Elektronke, instrumenti, žarnice, klešče, pile, svedri, jermeni, jeklene palice, deli za kolesa, zraven pa sukanec, krtače, papir, čopiči, lepilo, kislina, barve, trikotniki in še sto drugih stvari. Vmes pa kakšen star akumulator, stikalna plošča, kabel, reflektor, sod bencina ali olja, kolobar žice in še kaj.

Med tem časom je Grega že pripravil prvo večjo pošiljko, ki je vsebovala predvsem material za tekoča popravila v radiodelavnici in nekaj dragocenih merilnih instrumentov. Z nakupom elektronk pa je bilo več težav, ker so bile pod zaporo, in so morali imeti posebno dovoljenje zanje. Posrečilo se jim je, da ga je eden od nakupovalcev tudi dobil. Zveze z mesti so zdaj že odlično delovale, pošiljke so prihajale dan za dnem, težave pa so nastopile zaradi pomanjkanja denarja. Grega je prinesel iz glavnega štaba 150.000 lir v bonih, ki pa jih tukaj ni mogel vnovčiti, saj so nakupovali predvsem v zasedenih mestih. Zato so mu v IX. korpusu posodili 60.000 lir, da bi imel za najnujnejše nakupe. Proračun za material po spisku, v glav-

nem za 20 sprejemno-oddajnih postaj, pa je znašal pol milijona lir. Grega je pisal v glavni štab, da mu čimprej pošljejo denar, dokler je nakupovanje še možno in zveze dobro delujejo.[457]

Ko sta konec maja prišla Grahek in Zupančič, so v IX. korpusu sklicali sestanek v zvezi z nabavljanjem in odpremljanjem materiala v delavnice. Sestanka so se poleg Grege, Grahka in Zupančiča udeležili še Niko Sever, referent za nabave, Jože Čerin, vodja odseka za zveze, Janez Žnidaršič, šef radiotelegrafske sekcije in Vinko Vrščaj, vodja radiodelavnice, vsi iz IX. korpusa.[458]

Ker se je Grega moral vrniti v delavnice, so sklenili, da bo »kanale« za nabavljanje prevzel Niko Sever, kontrolo nad nakupi in skrb za varen transport pa bo imel Jože Čerin. Grahek naj bi poskrbel za bunker na P-1, to je bila kurirska postaja blizu Mašuna, kamor bi patrulje znosile material, od tam dalje pa naj bi skrbel za prenašanje pošiljk VII. korpus. Grega je nato odpotoval iz IX. korpusa in se sredi junija vrnil v 99 d.[459]

Do takrat so v delavnicah že prejeli prvo pošiljko iz Primorske, in sicer je prispela prvega junija.[460] Vsebovala je okoli 450 uporov, 650 kondenzatorjev, 100 elektrolitov, 200 pilotk, 45 elektronk, 5 motorgeneratorjev, 4 vmesnofrekvenčne transformatorje, 65 podstavkov za elektronke, instrument za preizkušanje elektronk, univerzalni instrument Weston, 2 miliampermetra, 1 kvalitetni sprejemnik, potenciometre, slušalke, zakovice itd.[461] Čez deset dni so po posebnih kurirjih prejeli drugo, manjšo pošiljko:[462] 75 kondenzatorjev, 120 uporov, 3 električne spajkalnike in nekaj orodja, ob koncu meseca pa tretjo, ki je bila spet precej obsežna. Med drugim so dobili 50 elektronk, 100 pilotk, 15 potenciometrov, 25 valovnih pretikal, pa še elektrolite, kondenzatorje, upore, orodje, material in nadomestne dele koles za sosednjo mehanično delavnico.[463]

Najpotrebnejšega, materiala za dvajset novih postaj, pa še niso nakupili. Za to bi moral poskrbeti zdaj Grahek, ki mu je načelnik oddelka za zveze pri glavnem štabu, major Urban, 5. junija poslal potrebni denar — pol milijona lir — in pismo, v katerem mu sporoča, da je ta denar namenjen predvsem za nakup materiala za dvajset radijskih postaj, in da naj poskrbi, da bo to blago čimprej dobil in odposlal v delavnice. Dalje naj kupi rezervne elektronke za te postaje in druge elektronke po spisku, šele nato pride na vrsto orodje in vse drugo na

seznamu. V pismu kar štirikrat poudarja, da je najvažnejša naloga priskrbeti material za nove postaje in če se mu to posreči, bo resnično velik uspeh.[464] Podobno pismo o nujnosti tega nakupa je pisal Urban v IX. korpus čez en mesec, v začetku julija, kjer ponovno naroča, da je denar namenjen predvsem za nove postaje, šele ko bo to urejeno, se lahko porabi za druge stvari.[465]

To nam dokazuje, da je še sredi leta 1944 partizanski vojski zelo primanjkovalo sprejemno-oddajnih postaj, in da so računali predvsem s tem, kar so lahko sami naredili v radiodelavnicah.

Vendar to naročilo ni bilo izpolnjeno, ker so se možnosti za nakupovanje prav takrat zelo poslabšale, zaradi spremenjenega vojaškega položaja, kot je poročal Grahek.[466] Odposlali so lahko le še manjšo pošiljko drobnega radijskega materiala, med drugim 300 uporov, 300 kondenzatorjev, 70 elektrolitov, 300 pilotk, 1 miliampermeter in 2 mikroampermetra, ki so jo prejeli konec julija.[467] Tako so od vseh naročil specialnega tehničnega blaga prejeli le manjši del, kar jih ni rešilo iz zadrege, saj se je pomanjkanje sredstev za delo vleklo tja do konca leta 1944.

Da so v dobavah iz Primorske nastopile težave, priča tudi Doberletovo pismo v IX. korpus dne 11. avgusta 1944, kjer prosi, naj mu sporočijo, kaj še lahko kupijo, in naj zadržijo le za to potrebni denar, ostalega pa vrnejo v glavni štab.[468]

Medtem pa je prišlo do bistvenih sprememb v zvezi s potrebami oddelka za zveze. Zavezniki so jim začeli pošiljati radijske postaje, in tako ni bilo več nujno, da bi jih sami izdelovali. Referent za delavnice, Milenko Doberlet, je 31. VII. 1944 sporočil v IX. korpus, da naj kupijo le oscilograf in elektronke D-serije (rabili so jih za popravila sprejemnikov), za druge stvari pa bodo v kratkem poslali nov seznam materiala, ki bo prilagojen sedanjemu stanju, vsa stara naročila pa so razveljavljena.[469]

Zavezniki so odslej sicer pošiljali postaje za brezžične zveze in tudi rezervne dele zanje, ne pa materiala, ki so ga potrebovale delavnice za popravila raznih drugih aparatov. Zanj so morali poskrbeti sami. Najbolj je primanjkovalo elektronk, dinamo žice in orodja, pa tudi drobni material je že pošel.[470]

Preskrbovanje s Primorskega je postalo poleti in jeseni 1944 glavni vir dobavljanja tehničnega blaga, izdelkov in surovin za

potrebe vseh partizanskih delavnic na osvobojenem ozemlju. Da bi te dobave čim bolj pospešili, so poslali iz glavnega štaba na teren še več ljudi. Že junija 1944, komaj en mesec za Grahkom in Zupančičem, je odpotoval iz 99 d na Notranjsko Mirko Kralj[471] z nalogo, da zbira in odpremlja material iz bunkerjev na bivši jugoslovansko-italijanski meji. Avgusta je odšel na pot še Jože Mrak,[472] ki naj bi skrbel predvsem za nakup orodja in surovin za mehanične delavnice, še posebej pa sestavnih delov za kolesa. Dušan Zupančič pa je kot splošni nabavljalec na Notranjskem in Primorskem skrbel za skladiščenje zbranega materiala in odpošiljanje v Belo krajino.[473]

Ker so potrebe po raznovrstnem blagu rasle, so iskali vedno nove vire in skušali vzpostaviti zveze tudi s Štajersko. Tja so poslali avgusta 1944 Stanka Žuniča in Slavka Razpotnika, ki je pred par tedni prišel v 99 d.[474]

Radijski material so pošiljali iz Primorske v glavni štab na različne načine. Ker je šlo za dragocene pošiljke, navadno niso uporabljali etapne vožnje, ampak so pošiljali blago s posebnimi kurirji ali patruljami. Kjer se je dalo, so ga prevažali tudi z avtomobili, konjskimi ali volovskimi vpregami ali prenašali z mulami. Največkrat je spremljal tovor referent za nabave sam ali pa njegov pomočnik prav do glavnega štaba.[475]

V splošnem pa je potekal transport blaga iz Primorske tako, da so ga najprej zbrali v raznih skritih skladiščih, od tam pa pripeljali do Ribnice na Pivki in ga predali tamkajšnji gospodarski komisiji. Tu so morali prevzeti material člani prometnega odseka VII. korpusa in poskrbeti za nadaljnji prevoz, ki je običajno potekal čez etapne postaje po Istri in Notranjski do Bele krajine. VII. korpus in IX. korpus sta organizirala prevoz vsak na svojem področju, in prav zaradi te meje je prišlo pri transportu večkrat do zastojev in je blago po nepotrebnem čakalo v skladiščih.[476]

Da bi te pomanjkljivosti odpravili, so sklicali sestanek med referenti za promet iz VII. in IX. korpusa, kjer naj bi se dogovorili, kako bodo blago oddajali in prevzemali. Ker pa tovarišev iz VII. korpusa na sestanek ni bilo, so iz IX. korpusa sporočili v glavni štab, da blaga ne bodo odposlali, dokler ne bo urejen prevoz po ozemlju VII. korpusa. Natančneje so se o teh stvareh pogovorili čez poldrugi mesec, ko je prispel v IX. korpus šef prometne sekcije iz glavnega štaba prav z namenom, da bi prevažanje blaga čim bolj pospešili.[477]

Transport so ovirale tudi hajke in sovražnikovi vdori, ki so bili na tem ozemlju precej pogosti. Pri enem takih vpadov, julija 1944, so našli Nemci nekaj bunkerjev in uničili material, za nekaj časa pa so bile prekinjene tudi kurirske zveze.[478] Podobno se je dogodilo isti mesec v Istri, kjer so sovražniki ob hajki zaplenili list z navodili o prevažanju pošiljk. Na srečo so terenci material pravočasno poskrili, le avtomobilov niso utegnili odpeljati na varno.[479]

Če upoštevamo vse to, je razumljivo, da ni bilo mogoče vselej sproti transportirati blaga, še posebno težko ga je bilo spraviti čez cesto in železniško progo. Tudi nabavna mreža se je kdaj pa kdaj kje pretrgala. Junija so npr. ujeli dobavitelja iz Trsta, in trajalo je nekaj časa, da so vzpostavili novo zvezo ali »kanal«, kot so temu rekli.

Težave s transportom blaga do delavnic pa so naraščale tudi zaradi količine, in vse več pošiljk je ostajalo v skladiščih. Prevoz je bil organiziran tako, da je bilo na posameznih vojnih področjih več etapnih postaj. Vozniki so s konji ali voli prevažali blago od ene postaje do naslednje, kjer so ga predali drugim, ki so tovor takoj preložili na svojo vprego in nadaljevali pot. Kraj in datum prevzema ter vsebino tovora so ob predaji oziroma prevzemu zabeležili na tovornem listu, ki je spremljal pošiljko, in na katerem so se posamezni vozniki podpisali.

Če je bil teren hribovit, cesta pa slaba, niso mogli odpeljati toliko, kot so pripeljali, in del pošiljke je ostal v skladišču. Pomagali so si tako, da so poskrbeli za več vpreg, kar pa še vedno ni zadoščalo, da bi se prevoz odvijal dovolj hitro in sproti, ker je tudi vprežne živine močno primanjkovalo.[480] Spričo naštetih ovir pri transportu blaga je tudi razumljivo, da marsikaj, kar je bilo nabavljeno, nikoli ni prispelo do centralnega skladišča.

Iz naročilnic in poročil vidimo, da se je pomanjkanje materiala vleklo tja v pozno jesen, saj se vodja delavnic Milan še novembra pritožuje, da je zalog vse manj in ostajajo aparati nepopravljeni. Tu in tam so sicer dobili kakšno manjšo pošiljko elektronk, potenciometrov, kondenzatorjev, uporov in podobnega, vendar jim to ni kaj prida pomagalo, če niso imeli drugih nujno potrebnih sestavnih delov.[481]

Težave, s katerimi so se otepali, ponazarja tudi oktobrsko poročilo načelnika oddelka za zveze Miloša Breliha v vrhovni

štab.[482] V njem pravi, da je zdaj v vojski okoli šestdeset postaj, da pa so vse zveze ogrožene, ker močno primanjkuje potrošnega materiala in tudi sredstev za zveze. Zavezniške dobave so nezadostne, zato so v začetku oktobra poslali v Bari Karla Grahka, ki naj bi poskrbel, da bi po zračni poti dobili to, kar najbolj nujno rabijo. Spisek je obsegal instrumente, elektronke, knjige in drobni material za radiodelavnico; orodje, surovine, rezervne dele za finomehanično delavnico; instalacijski material in razno žico za elektrodelavnico.[483]

Tukaj moramo pojasniti, da so bile »zveze ogrožene«, kot piše Brelih, zaradi tega, ker so ročni oziroma nožni generatorji za napajanje postaj zelo radi pregorevali, in so jih morali več ali manj vse previti. Niso pa imeli za to potrebne žice, ki je zavezniki niso pošiljali, čeprav so dobavljali razne rezervne dele za postaje kot elektronke, mikrofone, zvočnike, slušalke, vibratorje, tipke, akumulatorje in baterije. Ostali material, ki ga je radiodelavnica v tem času potrebovala, je bil namenjen predvsem za popravila in predelave najrazličnejših sprejemnikov, ki so bili last raznih organizacij in posameznikov v zaledju.

Grahek se je zavzeto lotil nakupovanja in zbiranja materiala. Potoval je v razna mesta v Italiji in hitro priskrbel kar največ od naročenega, zataknilo pa se je pri transportu. Prednost pri letalskih pošiljkah je še vedno imelo orožje in strelivo. Zato se je dobava za delavnico močno zavlekla. Šele 22. novembra 1944 so prejeli prvo pošiljko iz Barija.[484] Vsebovala je 2 precizna instrumenta, 220 elektronk, 100 elektrolitov, 600 uporov, 250 kondenzatorjev, 13 svitkov lakirane žice, 10 slušalk, 5 motorgeneratorjev, 5 vmesnofrekvenčnih transformatorjev, precej orodja, klešč, pil, pincet, šestil, navojnih svedrov in matic, dalje instalacijski material, jekleno žico, peresa in stekelca za ure in drugo.

Kmalu za tem, 8. decembra 1944, pa so dobili še izdatnejšo pošiljko iz Primorske, ki so jo naročili že pred meseci. Če si nekoliko podrobneje ogledamo seznam materiala s prepisom računov in ga primerjamo z naročilnicami, vidimo, da so nakupovali še po starih spiskih, ki so bili sestavljeni v začetku leta 1944, ko so računali še z izdelavo novih postaj in ne le s popravili. Od tod tudi nesorazmerno velike količine posameznih sestavnih delov (2200 elektronk, 16 500 uporov, 3400 kondenzatorjev, 40 miliampermetrov, 400 potenciometrov, 100 pre-

tikal, 1700 puš, 46 kg razne žice, 800 m kabla, 5000 votlih zakovic, 7000 kabelskih čeveljčkov, stružnica, 42 primežev, 14 000 vijakov itd.). Stare naročilnice so sicer 31. julija razveljavili, ker so se potrebe po materialu bistveno zmanjšale in spremenile, odkar niso več sestavljali novih sprejemno-oddajnih postaj, verjetno pa niso bili nakupovalci v Trstu in Milanu pravočasno obveščeni, ali pa so do tedaj že večji del robe nabavili. Račun za vse skupaj je znašal kar 1,578.275 lir, poslali pa so ga 9. X. 1944 trgovinskemu odseku pri SNOS. V centralno skladišče je prispel le manjši del te pošiljke, med drugim 925 elektronk, 1000 kondenzatorjev, 700 uporov, 80 potenciometrov, več sto puš, krokodilov, banan, podstavkov itd. Mnogih stvari pa sploh niso prejeli npr. stružnice, orodja, lakirane žice, instrumentov, pretikal in drugega. Vendar je bilo tudi to dovolj, da so lahko odslej svoje delo z manjšimi težavami in uspešneje opravljali in se obenem lotili izdelave novih super sprejemnikov.[485]

Še vedno pa je primanjkovalo primerne žice za previjanje ročnih generatorjev, ki je iz Italije niso dovolj dobili, iz Primorske pa celo nič, čeprav je bilo kupljeno 46 kg. Zato je Grahek že proti koncu novembra 1944 odpotoval v osvobojeni Beograd, in tam nakupil večje količine tehničnega materiala, med drugim tudi prepotrebno žico za previjanje generatorjev.[486] Zopet pa so se pojavile nepremostljive ovire pri transportu. Tako je bila ta pošiljka konec januarja še vedno v Bariju, kamor jo je odposlal z letalom, in čakala na prevoz v Slovenijo. V delavnice so jo dobili šele prihodnji mesec.[487]

Tudi pločevine niso imeli dovolj, zato so še vedno razkrivali strehe pogorelih ali porušenih poslopij in železniških vagonov.[488] Svoje zaloge so marca 1945 obogatili še z materialom, ki so ga dobili pri demontiranju aviona, ki je zasilno pristal v Gribljah.[489] V splošnem pa so leta 1945 naročali vse, kar so potrebovali, iz Barija, kjer je bil posebni zastopnik glavnega štaba, ki je skrbel za nabave in pošiljanje tehničnega blaga. Od tam so dobili nekaj preciznih instrumentov in tehnično literaturo.

V naslednjih mesecih, do konca vojne, so prejeli večjo pošiljko materiala za delavnice od Grahka le še sredi februarja. Vsebovala je predvsem orodje za ključavničarje, finomehanike in urarje, svedre, kroglične ležaje, jekleno žico, precej elektroinstalacijskega materiala, za radiodelavnico pa le nekaj elek-

tronk, kondenzatorjev in izolacijskega materiala. Zdaj so bile tudi zavezniške pošiljke že precej pogoste, vendar so obsegale predvsem radijske postaje s potrebnim priborom in nadomestnimi deli.[490]

Na javko 99 d se je od začetka leta 1944 do konca vojne stekal najrazličnejši tehnični material, orodje, polizdelki in izdelki, tudi taki, ki jih v radijskih delavnicah niso potrebovali, ampak so jih samo vskladiščili in potem oddajali drugim porabnikom. Skladišča, ki so bila prvotno namenjena samo enoti 99 d, so kmalu prerasla ta okvir in postala zbirališče vsega, kar so iznajdljivi referenti za nabave staknili na svojih obhodih po Beli krajini, Dolenjski, Notranjski, Istri in Primorski in po etapnih vožnjah ali s posebnimi kurirji poslali na javko 99 d v Stare žage. Pošiljke so bile zelo različne in pestre tako po vsebini kot po vrednosti. Od zelo skromnih nakupov klešč, žebljev, kladiv, svedrov, pil in podobnega ter ostankov vojnega plena, zbranega z vseh vetrov, do dragocenih merilnih instrumentov, aparatov in elektronk iz Italije. Vse so skrbno popisali, presortirali in spravili v zakamuflirana skladišča. Kmalu so postala pretesna, morali so sezidati še dodatna, za manj vredne in za vlago neobčutljive predmete pa so skopali kar jame. Poleti, 17. julija 1944, so dobila tudi novo ime — Centralno skladišče 99 d. Glavni, sedaj centralni skladiščnik, je bil Ciril Lavrič, ki je prevzel to delo meseca maja, kmalu po svojem prihodu v delavnice. V pomoč mu je bila Ljuba Lenček, ki je tudi že od maja vodila na javki evidenco o prispelem in izdanem materialu. Veliko pa je imel opravka s pošiljkami vodja javke Jože Šetina, ki je prevzemal in izdajal material in aparate že od novega leta 1944. Po njegovem odhodu, avgusta meseca, je to delo opravljal Drago Gril.

Delavnice oddelka za zveze (radiodelavnica, mehanična delavnica, telefonska delavnica) so imele na voljo vse zaloge v skladišču, drugi porabniki pa so morali imeti za izdajanje blaga dovoljenje, oziroma nakazilo oddelka za zveze pri glavnem štabu NOV in POS, od 19. septembra 1944 do 13. decembra 1944 pa prometno tehničnega oddelka, ki je ob reorganizaciji v glavnem štabu prevzel nadzorstvo nad skladiščem. Z radijskim materialom in aparati pa je ves čas, tudi v tem vmesnem obdobju, razpolagal oddelek za zveze.[491]

Skladišče je oskrbovalo z orodjem in surovinami partizanske delavnice na Notranjskem, Dolenjskem, predvsem pa Belo-

kranjskem vojnem področju, kjer jih je bilo največ. To so bile orožarske, mehanične, ključavničarske, kleparske, mizarske, kolarske, kovaške in sedlarske delavnice. Izdajalo je tehnični material, orodje in izdelke tudi raznim vojaškim enotam, bolnicam, tiskarnam, civilnim ustanovam, elektrarnam itd. Vse to so izročali bodisi na javki ali pa odposlali s spremnim pismom (tovornim listom) po etapni vožnji na določeno mesto.[492]

Ob preselitvi delavnic v Črmošnjice so selili tudi skladišče, vendar ne vsega. Na novem kraju so imeli samo en bunker za material, zato so vzeli s seboj predvsem to, kar so najbolj potrebovali. Stare aparate, ostanke vojnega plena, material za druge delavnice in še kaj, so pustili v skrivališčih v Starih žagah in na Novi gori in po potrebi tam dvigali.[493]

Ko so začeli pošiljati zavezniki v večji meri vojaške radijske postaje in so po zračni poti dobivali blago iz Barija in Beograda, so tudi to vskladiščili v Centralnem skladišču. Za postaje so zgradili nov bunker na Toplem vrhu, kjer so jih potem, ko so jih v radiodelavnici pregledali in če je bilo treba popravili, spravili, in po nalogu oddelka za zveze izdajali vojaškim enotam.

Če primerjamo zaloge, ki so jih imeli v skladišču ob prvem popisu, junija 1944,[494] in ob drugem, januarja 1945,[495] bomo takoj opazili bistveno razliko. Ta je predvsem v tem, da je bil material ob prvem popisu večinoma star, le malo je še ostalo od tistega, kar so jeseni 1943 pripeljali iz Ljubljane. Tudi po svoji izbiri ni bil tak, da bi lahko vsega s pridom uporabili. Tako je npr. od 600 elektronk komaj slaba četrtina bila primerna zanje. Nekaterih sestavnih delov pa sploh ni bilo na zalogi, zato marsikaterega aparata niso mogli popraviti.

Novoletna inventura pa nam da povsem drugačno sliko. Stare šare je bilo mnogo manj, večino nerabnih aparatov so med tem že razdrli in porabili kot material, oziroma obdržali v delavnici kot ročno zalogo. V skladišču so sedaj imeli že kar lepe količine radijskega materiala, novega in izbranega po njihovih potrebah.

Za primerjavo naj navedemo le seznam nekaterih sestavnih delov, ki so najbolj v rabi. Številke v stolpcu junij 1944 veljajo za stanje pred prvo pošiljko iz Primorske.

Razlika je vidna že na prvi pogled, še večja pa je, če vemo, da je v prvem stolpcu zapopaden večinoma star material, v drugem pa prevladuje nov.

	junij 1944	januar 1945
elektronke	600	1400
vrtilni kondenzatorji	20	11
valovna pretikala	10	17
kondenzatorji	300	800
elektroliti	40	130
upori	200	6400
potenciometri	20	107
vmesnofrekvenčni transformatorji	6	70
pilotke	60	360

Skladišče je imelo poleg tega tudi material za električne instalacije, razno orodje kot klešče, pile, kladiva, žage, svedre, izvijače, smirkove plošče, matične ključe in surovine kot železne palice, pločevino, jekleno žico, barve, strojno olje, pisarniški material itd. Velikih zalog seveda niso mogli ustvariti, saj so morali sproti kriti potrebe najrazličnejših delavnic na osvobojenem ozemlju. Iz ohranjenih spiskov pa vidimo, da je bilo oskrbovanje od poletja 1944 že zelo dobro organizirano, in so referenti za nabave svoje delo uspešno opravljali.[496]

Del zalog, predvsem grobo orodje kot krampi, lopate, zidarska kladiva in nekaj materiala, povečini pločevina in žica, železne palice raznih profilov, nadomestni deli za kolesa, vijaki, podložke, barve in pisarniški material, je pripadal VII. korpusu, kot je razvidno iz novoletnega popisa. Ta material so oddvojili decembra 1944, ko sta enota 99 d in z njo Centralno skladišče prešla iz prometno tehničnega oddelka nazaj v oddelek za zveze, vse druge delavnice glavnega štaba pa v sestav VII. korpusa.[497] To blago je izdajal centralni skladiščnik na podlagi nakaznic prometno tehničnega odseka VII. korpusa. Za vse ostalo pa je bila potrebna odobritev oddelka za zveze, razen za material, ki so ga rabili za tekoča popravila in izdelke v radiodelavnicah.

Opremljenost delavnic

Zanimivo bi bilo ugotoviti, kako so bile delavnice v posameznih obdobjih preskrbljene z električno energijo, instrumenti, stroji in orodjem. Žal so dokumenti o tem zelo pomanjkljivi, zato bo tudi naslednji prikaz le približen in nepopoln.

Najprej poglejmo, kako je bilo z osnovno potrebo vsake delavnice, z električno energijo.

Ko sta prišla Dušan in Pavle v Stare žage in se nastanila v mlinu, sta tam že našla 12 V enosmerni generator, z močjo okoli 0,5 kW.[498] Ker je bilo med vojnim plenom tudi dovolj odgovarjajočih žarnic, sta instalacijo v delavnici in drugih prostorih prilagodila tej napetosti, dokler ne bi dobila kaj primernejšega. Preden pa so začeli zares delati, so se morali zaradi ofenzive umakniti. Ko so se vrnili na delo, so preselili delavnico na Novo goro in treba je bilo poskrbeti za prenos električne energije iz doline.

Grahek je z opuščene žage v Straži pripeljal 220 voltni enosmerni generator, zraven pa toliko pogonskih jermenov, da so jih nekaj odstopili še čevljarjem za podplate.[499] Grega in Pavle sta generator montirala, medtem ko so Bačar, Mirko, Pepe, Marjan in še kdo napeljali električni vod na Novo goro do delavnice, kuhinje in spalnice. Uporabili so žico s telegrafskih vodov, ki je bila mnogo pretenka tudi za prenos tako skromne moči. Grega je napravil vse potrebne instalacije in tako je nekako sredi decembra tudi na Novi gori zagorela — bolje rečeno zabrlela — električna luč. Moč centrale pa je bila kaj skromna, okoli 1 kW, s tem si v teh najbolj temačnih zimskih mesecih v delavnici niti pošteno svetiti niso mogli, kaj šele da bi segrevali spajkalnike. Zato so si prizadevali, da bi centralo povečali.[500]

Za generatorje niso bili v zadregi, ker jih je bilo po okoliških mlinih in žagah dovolj, hoteli pa so modernizirati pogon. Na bližnji žagi so sneli turbino in jo po strmi ovinkasti poti skozi gozd pripeljali na javko.[501] Po cesti bi bilo veliko bliže in laže, pa zaradi porušenega mostu niso mogli. Mislili so, da

so sedaj na konju in za vselej rešeni skrbi z elektriko. Mirko, Bačar in Murn so popravili zapornico in korito za dotok vode ter postavili cevi, Marjan, Pavle in Grega pa so montirali turbino in priključili 220 V generator. Komaj so čakali trenutka, ko bodo nanjo spustili vodo in se bo generator zavrtel. Ob tej slovesnosti so bili navzoči še nekateri drugi tovariši iz 99 d, ki niso hoteli zamuditi svečanega dogodka. Vendar so bili v svojem pričakovanju močno razočarani. Turbina je v trenutku pogoltnila vso vodo, zagrgrala in zaklokotala, kot bi se jim posmehovala, se malo zavrtela, nato pa ustavila. Še in še so jo poskušali spraviti v tek, mašili statorjeve lopatice, spreminjali dotok vode, pa vse zaman. Ni in ni se hotela vrteti, ker pač ni bila grajena za njihove vodne razmere. Nič ni pomagalo, sprijazniti so se morali s tem neuspehom, vendar niso obupali. Spet so priključili generator na staro, sicer malo manj moderno, zato pa tem bolj zanesljivo in zvesto mlinsko kolo, dokler ne bi poiskali druge turbine.[502]

Potrebe delavnice po električni energiji so rasle, zato so si želeli zagotoviti dodatne, bolj zanesljive vire. Februarja 1944 so si priborili pravico nad iskoriščanjem še enega mlina oziroma žage, nedaleč od njih. Nekoč so tam delali peki, sedaj pa je bil prazen, pripadal pa je ekonomatu za bolnice. Nanj so sicer vrgli oko tudi njihovi sosedje usnjarji, vendar so v tekmovanju izpadli, ker niso mogli za uslugo nuditi tako zapeljive protivrednosti, kot je bil takrat radioaparat, ki ga je močno želel in tudi dobil Ivanov, vodja ekonomata.[503]

Dela okoli nove centrale so se začela že konec februarja, zavlekla pa so se do konca marca, ker so prav ta čas imeli veliko opraviti s svojo domačo elektrarno.[504] Medtem je namreč Grahek pripeljal drugo turbino, ki so jo prvega marca spravili v pogon. Ta je gnala 220 voltni enosmerni generator, mlinsko kolo pa 150 voltnega. Ker je bilo to spomladi, ko je bilo vode dovolj, sta nekaj časa obratovala oba.[505] Vendar je bilo treba turbino kar naprej ustavljati in čistiti, nad čemer ni bil Jože, ki je to delo opravljal, prav nič navdušen, saj je bil vselej po takem opravilu ves prezebel in moker. Tudi potok je bil spomladi pravi Divji potok, podiral jim je zapornice in korita, lomil korce mlinskega kolesa, zatrpal turbino z listjem in vejevjem, da so imeli na javki vsi polne roke dela. Sezidati je bilo treba nov jez, stesati nove zapornice, postaviti nova korita, pokrpati mlinsko kolo, šivati potrgane jermene, mazati ležaje in še kaj. Za grobo regulacijo vrtljajev in s tem nape-

tosti, je rabila zapornica, za finejšo pa je poskrbel Franci, ki je navil upor in ga zmontiral s potrebnimi instrumenti na stikalno desko v mlinu.[506]

Tudi z novo centralo v Ivanovem mlinu so imeli precej opravka. Podobno kot na javki so morali tudi tukaj na novo postaviti jez in namestiti zapornico za uravnavanje dotoka vode. Poleg tega je bilo treba potegniti električni vod iz te centrale na Novo goro in napeljati instalacije v adaptiranih prostorih.[507]

Razen teh del pa so ta mesec zidarji, tesarji, mizarji in ključavničarji popravljali in urejali centralo še pri sosedih mehanikih, kjer so opravili podobna dela. Pri montiranju generatorja pa so se polomili zobje prenosnega kolesja, in tako mehaniki niso prišli do toliko željene lastne centrale. Kakšen mesec so nato še dobivali električno energijo iz javke 99 d, potem pa so jim zaradi pomanjkanja vode elektriko odklopili in jim jo napeljali od puškarjev, ki so imeli više gori ob potoku kar tri električne centrale.[508]

Sredi aprila 1944 so še enkrat poskušali izpopolniti svoj pogon s turbino. Popravili so pritočno korito ter vstavili vanj mrežo za prestrezanje listja, vejevja in drugih naplavin. Vendar tudi to ni kaj prida zaleglo. Jože je še vedno moral vse prepogosto ustavljati generator in čistiti turbino. Do konca maja se je še mučil s tem, potem pa so sklenili raje temeljito popraviti mlinsko kolo, izdelati nova korita za zajetje in napeljavo vode in se v bodoče zanašati na ta sicer starinski, zato pa bolj zanesljiv in manj zahteven pogon, zlasti še, ker je bilo vode že dolgo tako malo, da je tekla turbina samo podnevi, kolo pa ponoči, ko so polnili akumulatorje.[509]

Generator je dajal okoli 1,5—2 kW moči pri 220 V enosmerne napetosti.[510] Seveda je bilo to le teoretično, v praksi pa je napetost pri obremenitvi tako padla, da so luči komaj še brlele. Temu so bili krivi tudi neprimerni vodi, saj niso imeli odgovarjajoče bakrene žice in so uporabljali kar telefonsko. Ko jih je ob neki priliki vprašal referent Milenko, kaj počno z elektriko, da luči tako slabo svetijo, se je nek hudomušnež oglasil, da Bačar napaja v koritu konja, pa je zmanjkalo vode za pogon kolesa.

Pomanjkanje električne energije je bilo čedalje večje, deloma zaradi širjenja delavnice, deloma zaradi nizke vode v poletnih mesecih. Zato je vodja 99 d Ludvik v začetku julija 1944 naročil Milanu, naj premisli, kako bi se dalo moč centrale

povečati. Menil je pač, da bo ta, ki je šele pred kratkim prišel v enoto, bolj potrpežljivo zagrizel v to kislo jabolko kot pa drugi, ki so bili večnih popravil in preurejanj že siti.

Milan je najprej ocenil porabo moči, jo primerjal z zmogljivostjo centrale, nato pa odšel v mlin in si natančno ogledal jermenico in prenos s kolesa na generator. Kaj hitro je opazil, da je jermen preširok in zdrsuje, ker nima dovolj velike prijemne ploskve. Kot nalašč se je prav takrat tudi snel, tako da se je mimogrede seznanil še s postopkom, ki je temu sledil: izključitev generatorja, preusmeritev vode pri zapornici, mazanje in natikanje jermena. Tu je le v skopih besedah opisan obred ustavljanja in zaganjanja centrale, zamolčali pa smo vse sočne besede, ki so ga spremljale, dirko med zapornico in generatorjem in nepretrgano zvonenje telefona, za katero pa se dežurni ni utegnil zmeniti, saj je itak vedel, da ga iz delavnice priganjajo, naj se podviza.

Milan je ugotovil, da je potrebna širša jermenica in napenjalna naprava, ki bi omogočila, da bi jermen nalegal na večji površini. Pogovoril se je z Ludvikom, ki se je strinjal s takšno predelavo, zahteval je le, naj pohitijo, da ne bo centrala predolgo stala.

Dela sta se poleg Milana lotila še ključavničar Marjan, ki je izstružil novo jermenico, in orodjar Tine, ki je namestil napenjalno napravo. Prvi dan niso vsega naredili, čeprav so Ludviku obljubili, da bo že zvečer zagorela električna luč, zato pa je bilo zadovoljstvo naslednjega dne, ko so centralo priključili, tem večje. Napetost je bila znatno višja, kot so bili sicer vajeni, delo pa zaradi tega veliko bolj prijetno.[511]

Za polnjenje akumulatorjev je Drago izdelal poseben razdelilnik s potrebnimi upori in instrumenti, da so lahko priključevali akumulatorje različnih napetosti in regulirali tok polnjenja.

Že od vsega začetka, to se pravi takoj po ofenzivi, so imeli med javko in delavnico tudi telefonsko zvezo. Za napeljavo so porabili razpleteno bodečo žico, ki jo je Grahek pripeljal iz Semiča. Kmalu so imeli še telefonsko zvezo z glavnim štabom, VII. korpusom in nekaterimi drugimi postojankami. Od junija 1944 pa so prek pomožne centrale na javki vzdrževali direktno telegrafsko zvezo med glavnim štabom in VII. korpusom.

Kako so bili z električno energijo preskrbljeni v Črmošnjicah, sta podrobno opisala Milan in Janez, kot smo že brali.

Naj samo na kratko ponovimo, da so imeli tu kar tri elektrarne. Prva je bila v žagi poleg radiodelavnice. Imela je pogon na mlinsko kolo, generator za 220 V enosmerne napetosti pa so pripeljali iz Starih žag, le da so tukaj pri spremenjenih vodnih pogojih in pogonu, dobili iz njega dvakrat več moči, to je okoli 4 kW. Ta centrala je napajala obe glavni delavnici, radio in finomehanično in še ključavničarsko, kleparsko in kovaško. Ponoči pa so v njej polnili akumulatorje.[512]

Druga centrala je imela pogon s turbino in manjši enosmerni generator za 220 V, rabila pa je za razsvetljavo v kuhinji, jedilnici in spalnicah ter za delo v mizarski delavnici. Bila je že tam, ko so se vselili, in je niso spreminjali.[513]

Tretja centrala je bila v niže ležečem manjšem mlinu. Imela je enosmerni generator za 220 V, ki sta ga Janez in Fric preuredila tudi za odvzem izmenične napetosti. Kasneje, januarja 1945, ko se je Drago z javke v Starih žagah preselil v Črmošnjice, si je tukaj uredil še eno polnilnico akumulatorjev.[514]

Tako smo na kratko, vsaj v glavnih potezah, kolikor so bili na voljo ustni in zelo pomanjkljivi pisani viri, orisali, na kakšen način so se delavnice preskrbovale z električno energijo.

Dalje bi bilo treba ugotoviti, kako so bile delavnice v posameznih obdobjih opremljene z orodjem in stroji. Tudi za to ni dovolj pisanih virov in jih je potrebno dopolniti z ustnimi, kolikor je še po tridesetih letih ostalo v spominu.

Septembra 1943, ko sta Dušan in Pavle prišla v Stare žage, da bi pripravila delavnico, sta bila brez vsega, če ne štejemo nekaj drobnih pil, klešč, izvijača in pincete, kar sta prinesla s seboj od doma.[515] S tem si seveda nista mogla pomagati pri adaptacijskih delih. Zato sta si sposodila najbolj nujno orodje, kladivo, klešče, žago in sekiro pri puškarjih, da sta lahko delala.

Čez tri tedne so prišli za njima še nekateri tovariši iz radijskega sektorja in pripeljali s seboj med drugim tudi nekaj orodja, toliko, da so lahko začeli takoj delati. Imeli so električni vrtalni stroj, ročni vrtalni strojček, nekaj garnitur klešč, izvijačev, pincet, pil, kladiv, žag, električne in navadne spajkalnike pa še kakšno malenkost.[516] Takoj po ofenzivi so dobili 20.000 lir in z njimi nakupili med drugim nekaj kladiv, pil, klešč, lokov za žage, svedrov, dlet, vijakov, kar so pač dobili v trgovinah v bližnjih krajih.[517] Teže pa je bilo priti do obdelovalnih strojev. Skušali so jih dobiti pri obrtnikih, oziroma

tam, kjer so zvedeli, da jih imajo. Prvo stružnico, malo urarsko na ročni pogon, so dobili pri Černetu v Soteski 6. februarja 1944.[518] Naslednjo, nekoliko večjo, za 30 do 50 cm stružne dolžine in na nožni pogon, pa je Grahek prinesel aprila 1944 od Čateškega župnika. Ta jo je imel za razvedrilo in jo je dolgo ljubosumno čuval pred partizanskimi nabavljalci, Grahkovi zgovornosti in dokazovanju pa se ni mogel upirati. Dal jo je delavnicam na posodo do konca vojne, za kar je prejel potrdilo. Resnici na ljubo moramo reči, da jo je zares dobil nazaj. Če je Grahek na to pozabil, pa se je župnik toliko bolj spominjal obljube. Po osvoboditvi ga je poiskal v Ljubljani in Grahek je takoj poskrbel, da je prišla stružnica spet v roke lastniku.[519]

Nekaj podobnega je bilo s strojem za upogibanje pločevine pri kleparju Niku Bolkovcu v Črnomlju. Najprej so ga skušali dobiti na posodo v delavnice z odobrenjem okrožne gospodarske komisije za Belo krajino, vendar jim ni uspelo.[520] Kmalu nato, maja 1944, pa ga je klepar izročil Alojzu Kralju, ki se je v njegovi delavnici izučil in mu je zaupal, da bo stroj vrnil. Res je Lojze poskrbel, da je dobil Bolkovec po vojni stroj nazaj.[521]

Med pošiljkami materiala, ki so ga vojaške in civilne oblasti zbirale po terenu in pošiljale v 99 d, je bilo večkrat vmes tudi kakšno orodje. Marca 1944 so npr. dobili dva ročna vrtalna stroja, nekaj večjih primežev, nakovalo, izvijače, francoze, klešče, pile,[522] v začetku maja pa precej mizarskega in kleparskega orodja, žage, obliče, dleta, klešče, kladiva, kovaški pihalnik in drugo. Bilo pa je največkrat staro in ne vselej primerno za njihovo rabo.[523]

Ko so organizirali nakupovanje v Istri in na Primorskem, so prejeli vse več tudi novega orodja, kupljenega po njihovem naročilu in potrebah. Te pošiljke so dobivali od junija 1944 do konca leta 1944.[524]

Za radiodelavnico so bili še bolj kot orodje važni razni merilni instrumenti. Iz Ljubljane so prinesli en sam univerzalni instrument, pa še tega so dobili na bolj nenavaden način. Kupiti se ga ni dalo nikjer, zato je Peter naročil Jelki, naj si ga gre sposodit k profesorju na fakulteto, vrnili pa ga bodo po vojni. Jelka ga je ubogala in si instrument z nekim izgovorom izposodila, preden pa je odšla v partizane, je profesorju povedala, da instrumenta ne more vrniti, ker ga OF bolj potrebuje kot šola. Stari profesor se je samo namuznil, rekoč:

»Saj sem že takrat vedel, da ga ne bom več videl.« Peter je imel trden namen, da bo instrument res vrnil in ga je skrbno čuval skozi vse mesece vojne ter srečno prinesel v že osvobojeni Trst. Tam pa ga je kljub pazljivosti izgubil. Šola zato vseeno ni bila prikrajšana, saj je dobila mnogo več iz vojnega plena, ki so ga iz tržaških skladišč pripeljali v Ljubljano člani 99 d.[525]

Dolge mesece je bil to edini precizni instrument, ki ga je imela radiodelavnica. Sami so si izdelali še preprost merilnik kapacitet in signalni generator. Šele ko so vzpostavili zvezo s trgovinami na Primorskem in od tam dobivali material, so prejeli tudi prve nove merilne instrumente. To je bilo junija 1944.[526]

Če poskušamo vsaj približno navesti, kaj so imele delavnice sredi leta 1944, dobimo tele podatke:[527]

Radiodelavnica:

1 instrument za preizkušanje elektronk
2 univerzalna instrumenta
1 merilnik frekvenc
1 miliampermeter 0—1 mA
1 mikroampermeter 0—100 μA
2 voltmetra za enosmerni tok
1 ampermeter 0—50 mA
1 ampermeter 0—3 mA
2 ročna vrtalna strojčka
več električnih spajkalnikov, klešče, izvijače, kladiva, pile, pincete za šest tehnikov.

Elektrodelavnica:

1 ročni vrtalni stroj
3 navijalne strojčke
1 električni spajkalnik
1 bencinski gorilnik za spajkalnik
4 voltmetre
3 ampermetre
2 cevne klešče
3 bergman klešče
1 francoski ključ
1 škarje za pločevino
različne klešče, pile, izvijače, kladiva, matične ključe, navojne svedre itd.

Finomehanična in kleparska delavnica:

1 stružnico 30—50 cm stružne dolžine
1 urarsko stružnico
1 stroj za upogibanje pločevine
1 stroj za zvijanje žlebov
1 električni vrtalni stroj
3 kljunasta merila
1 mikrometer
različne klešče, pile, žage, pincete, izvijače, prebijala itd.

Ključavničarska delavnica:

1 električni vrtalni stroj
3 ročne vrtalne stroje
1 bencinski gorilnik za spajkalnik
2 primeža
2 škarje za pločevino
1 francoski ključ
1 mikrometer
2 smirkovi plošči
1 nakovalo
razne klešče, kladiva, pile, žage, izvijače, matične ključe itd.

Mizarska delavnica:

2 mizarski mizi
2 brusna kamna
3 ročna vrtala
15 raznih dlet
15 raznih obličev
12 žag
15 krožnih žag
pile, rašple, svedre, klešče, kladiva, sekire, kotnike itd.

V naslednjih nekaj mesecih se oprema delavnic ni bistveno spremenila, ker so šele proti koncu leta dobili večjo pošiljko orodja iz Barija in Primorske. Takrat so med drugim prejeli merilnik kapacitet, univerzalni instrument, 2 voltmetra, 5 miliampermetrov in precej ročnega orodja. Tudi nekoliko večja stružnica je bila kupljena, ni pa potrdila, da je prispela v delavnico. Morda si jo je spotoma kdo drug prilastil.[528]

Ob koncu leta 1944 in še bolj v prvih mesecih leta 1945 so bile delavnice že kar dobro založene z merilnimi instrumenti,

najnujnejšimi stroji, primernim ročnim orodjem in tudi strokovnimi knjigami.

Radiodelavnica, ki je začela delo z enim samim univerzalnim instrumentom, je imela sedaj:

5 univerzalnih instrumentov
2 preizkuševalnika elektronk
1 merilnik kapacitet
1 merilnik induktivitet
2 resonančna frekvenčna merilnika
1 visokofrekvenčni generator
1 tonski generator
1 frekvenčni merilnik 50 kHz—30 MHz
1 izolacijski preizkuševalnik
1 Wheatstonov mostič
več voltmetrov in ampermetrov ter vse potrebno ročno orodje.[529]

Finomehanična delavnica je imela poleg že naštetih stružnic še namizni električni vrtalni stroj, več ročnih vrtalnih strojev in vse potrebno ročno orodje za finomehanike, urarje in graverja. Tudi pravo urarsko stružnico so dobili v začetku leta 1945.[530]

Podobno so se s primernim, predvsem ročnim orodjem izpopolnile tudi druge delavnice, ključavničarska, kleparska, mizarska in elektrodelavnica. Dobili so ročne in namizne primeže, električne spajkalnike, različne vrste klešč, garniture matičnih ključev, škarje za pločevino, šestila, navojne svedre in matice, vse vrste pil, žage, izvijače, pincete itd. Nekaj orodja so si tudi sami izdelali ali vsaj izpopolnili že obstoječe. Tako je Ovniček napravil stojalo za električni vrtalni stroj, elektrotehniki pa so stružnicam montirali motorje, da jih ni bilo več treba z roko oziroma z nogo poganjati. Tudi električno brusilno ploščo so si sami pripravili. Mizarji pa so skonstruirali in izdelali s pomočjo ključavničarjev stroj za oblanje in rezkanje.[531]

Hrana, obleka, politična vzgoja in prosti čas

Pri preskrbi enote 99 d s hrano in obleko je treba omeniti, da so njeni člani že od začetka uživali pomoč najvišjih vojaških in civilnih oblasti, ki so razumele važnost njihovega dela in cenile prizadevnost majhne skupine tehnikov, ki je jeseni 1943 postavljala temelje radiodelavnici. Tako sta jih takoj po ofenzivi obiskala pomočnik komisarja glavnega štaba Viktor Avbelj-Rudi in član CK KPS Ivan Maček-Matija. Dala sta jim 25.000 lir za posebne izdatke, poleg tega pa še poskrbela, da so dobili blago za obleke.[532] Komandant glavnega štaba, generallajtnant Franc Rozman-Stane, pa je naročil, da je treba dati članom 99 d večje obroke hrane in če le mogoče tudi kakšne priboljške. Žal je bilo spričo varčnosti poglavarja vseh intendantov, majorja Polha in zaradi osiromašenja kmečkega prebivalstva, ki je že nad dve leti prenašalo bremena vojne, težko dobiti kakšno izdatno pomoč v hrani, posebno še trajno. Zato je največkrat ostalo le pri željah in obljubah. Še najbolj so prišli na račun kadilci, kadar so jim iz oddelka za zveze poslali cigarete, ki so bile zaradi hudega pomanjkanja tobaka zelo dobrodošle.

Člani 99 d so prejemali osnovna živila najprej pri gospodarski komisiji v Občicah,[533] nato v intendanturi glavnega štaba v Starih žagah,[534] od marca 1944 dalje pa v intendanturi štabnega bataljona, kasneje III. bataljona XX. brigade, kamor je enota pripadala po vojaško politični liniji.[535]

Praviloma so morale skrbeti za prehrano gospodarske komisije pri odborih OF, ki so živila nakupovale za gotovino, bone ali priznanice, in nato oddajale vojski. Le če te hrane niso imele, je lahko intendant vojaške enote nakupoval direktno pri kmetih.[536]

Pomladi 1944 pa je bilo osvobojeno ozemlje gospodarsko močno izčrpano in komisije niso mogle v dovoljni meri zalagati vojske. Zato so se intendanti odpravljali po hrano v kraje, ki jih je nadziral sovražnik, kar je bilo združeno z večjim ali manjšim tveganjem. Štabni, oziroma III. bataljon, je imel po-

seben transportni vod, sestoječ iz 27 dobro oboroženih borcev, ki so spremljali intendanta na takih pohodih in poskrbeli, da je živež prispel v njihovo skladišče. Tam so ga potem razdeljevali svojim enotam.[537]

Po hrano je hodil intendant delavnic s posebnim pooblastilom, v katerem je vodja enote 99 d sporočal, za koliko ljudi je upravičen prevzeti živež. Poleg tega so prejemali od nadrejenih še nekaj denarja za »priboljške«, za katerega so vsak mesec sproti poslali obračun. S tem denarjem so nakupovali živila, ki jih v redni preskrbi niso dobili ali pa so jih prejeli premalo. To je bila predvsem sol, poleg tega še mleko, med, jajca, zelje, čebula, žito, meso, sadje, odvisno od tega, kaj je intendant lahko nakupil in koliko sreče je imel na svojih popotovanjih po terenu. S tem so si malo popestrili in izboljšali svoj sicer zelo skromen jedilnik.[538] Posebno izbirčni niso bili, kar dokazuje tale dogodek.

Kmalu po nemški ofenzivi je Dušan odkril v zapuščeni hiši, kjer je bila nekoč gospodarska komisija, sod neznane tekočine, ki je po židkosti spominjala na olje — vsaj videti je bila mastna — po barvi in vonju ali bolje rečeno smradu, pa bi lahko bila sorodnica nafte. Intendant jo je pritovoril v delavnico, kjer so jo nekaj dni nezaupljivo ovohavali in premišljevali, ali naj jo porabijo za kuho ali pa za mazanje in čiščenje strojev. Zmagala je požrešnost, in odločili so se za prvo. Res, da tako zabeljena jed ni ravno lepo dišala, tudi okus ni vzbujal posebnega teka, vendar ni zaradi tega nihče zbolel. Želodci, ki so med ofenzivo izdatno počivali, so bili menda zadovoljni, da so spet lahko kaj mleli, pa čeprav je bila jed malo nenavadnega okusa.

Pozimi 1943—44 je skrbel za hrano še Grahek, ki se je odpravil tudi kam bolj daleč in včasih pripeljal s seboj celo kakšnega prašička, ali pa sklenil dobro kupčijo, npr. zamenjal mlinske kamne za moko. Vselej res da ni imel take sreče, vendar Grahek ne bi bil Grahek, če bi se vrnil praznih rok. Ker ni dobil pujska, je nekoč pripeljal psa. S tem seveda niso imeli kaj početi, samo ponorčevali so se lahko in ga ovekovečili na stenčasu. Haniki pa se je pes še posebno zameril. Mlinar s Krupe, njen znanec, ji je poslal pečeno kokoš. Pravično jo je razdelila med tovariše, in ko se je pripravljala, da bi pojedla skromen koščck, ki ji je ostal, je hlastnil po njem pes in ostala je praznih rok in s polnimi usti slin.[539] Pes je seveda že zaradi konspiracije moral od hiše, Grahek pa se je kmalu popolnoma

posvetil nakupovanju tehničnega blaga. Za želodce je potem do konca vojne skrbel Pepe Gazvoda, ki je začel opravljati ta nehvaležni posel v najbolj nerodnem času, ko je povsod že vsega zmanjkovalo. Da je bila stvar še hujša, se je število lačnih ust prav takrat močno povečalo.

Pepe se je zelo trudil, da bi hrano s priboljški popestril. Potoval je po bližnji in daljni okolici, da bi prinesel kakšno kilo medu, moke ali celo mesa v obliki rejenega pujska, ki pa je sedaj, ko se je enota pomnožila več kot za štirikrat, temu primerno manj zalegel.

Tudi na sol in tobak ni smel pozabiti. Ponju je moral precej daleč, v hrvaški Kordun, plačeval pa je s koruzo (25 kg koruze za 1 kg tobaka) ali pšenico.[540]

V drugi polovici leta 1944, ko je bilo s hrano čedalje teže in ni mogel v bližini nikjer nič več dobiti, se je včasih odpravil po živež na svoj dom, kmetijo v Gabrje. To pa je bilo vselej zelo tvegano, ker so bile v bližini nemške in domobranske postojanke, zato je moral biti skrajno previden. Vseeno ga je sovražnik nekoč zasačil, da je komaj odnesel celo kožo.

Nekatera živila, zlasti sol, je dobil tudi pri terencih, ki so hrano priskrbeli z zasedenega ozemlja in jo skrivali v bunkerjih, kamor so hodili samo ponoči. Tako sta nekoč natovorila nekje pri Mirni skupaj z intendantom Slavcem iz bolnice cel voz hrane in jo peljala na Kočevsko. Blizu Trebnjega so ju presenetili domobranci, vendar se je Slavc hitro znašel in jim zaklical: »Bežite fantje, za nama je cela brigada!« Zares so jo ucvrli nazaj v postojanko, Pepe in Slavc pa se tudi nista obirala, ampak na vso moč pognala konja in srečno pripeljala živež domov.

Tudi sicer se je Pepe izkazal kot zelo pripraven in vsestransko uporabljiv. Če ni šlo drugače, je celo zamesil in spekel kruh, čemur Dežman ni bil kos. Samo moke je bilo bolj malo, da bi to svojo spretnost večkrat pokazal.[541]

V splošnem je bila hrana skozi vse leto 1944 zelo enolična, dostikrat neslana, primanjkovalo je kruha, moke in drugih živil. Jutranjo lakoto so tešili s prežganko ali močnikom, opoldne in zvečer so največkrat otepali fižolovo-krompirjevo enolončnico, tako imenovano malto, ješprenj, včasih tudi juho in meso. Najbolj so seveda pogrešali kruh, kadar ga niso imeli, čeprav je bil dostikrat tak, da je komaj še zaslužil to ime. Pekli so ga iz mešanice pšenične moke in raznih primesi, katerih izvor pa so peki držali v tajnosti, večkrat brez kvasa,

da je nastala nekakšna temnorjava strjena gmota, ki se je le za silo držala skupaj in takoj razpadla, če si jo malo bolj trdo postavil na mizo. Okus je bil seveda temu primeren, prav nič podoben pravemu kruhu, lačnemu pa je vseeno teknil.[542]

Obroki so bili bolj pičli, dostikrat niso dobili niti tega, kar bi po prehrambeni tabeli morali, zato so se vodje večkrat pritoževali nadrejenim, ker je bilo ob pomanjkanju hrane težko vzdrževati delovno zavzetost in disciplino.[543]

Slaba volja in nerganje zavoljo neokusne hrane sta se zgrnila predvsem na kuharja. Nanj so letele slane opombe na račun neslanega močnika, žilavega mesa ali nezabeljenega krompirja. Dežman jih je prenašal s stoičnim mirom in upanjem, da bo nekega dne rešen tega nehvaležnega dela in bo takrat vrnil milo za drago. Z nepogrešljivo pipo v ustih je z očmi le bežno ošinil nergača in dostojanstveno postavil na mizo krožnik, kot bi bil zvrhan samih dobrot.

Kljub naštetim težavam moramo reči, da hujše lakote v 99 d niso trpeli. Nezadovoljstvo zaradi hrane je izviralo bolj iz tega, ker so se čutili prikrajšane pri delitvi živil in niso dobili obrokov, ki so jim pripadali, zlasti potem, ko je zanje skrbel III. bataljon. Zato so zahtevali od njega in od glavnega štaba pregled o izdanem denarju za prehrano in priboljške enote 99 d.[544] Pritoževali so se nad intendanco III. bataljona, ki je po njihovem mnenju nepravilno gospodarila. Očitali so jim, da so zamenjali kravo za teleta, preostali denar pa porabili za dnevnice; da so od 140 kg težkega prašiča dobili le 2,5 kg mesa; da si je dal intendant narediti rokavice iz enega puloverja, drugega pa je dal za nagrado pletilji in s tem prikrajšal kar dva tovariša za toplo obleko; da so enote III. bataljona brez zelenjave, ker intendant noče hoditi ponjo, češ da je prenevarno itd. Pritožili so se na kontrolno komisijo, kako so opravili pa ni zapisano, spominjajo pa se tudi ne več.[545]

Nekoliko so si iz zadrege okoli hrane pomagali tudi sami. Tako so mlinarju s Krupe prodali dva mlinska kamna in dobili zanju 300 kg moke. Pomladi 1944 je prišlo v enoto precej Belokranjcev, ki so ob prostih nedeljah hodili domov in prinesli s seboj kak boljši prigrizek, klobaso, pogačo ali hlebec kruha, ki so ga bili deležni tudi drugi tovariši. Prve dni v tednu so tešili željo po jedi s temi dobrotami, naslednje dni pa z upanjem, da bo kmalu spet nedelja.

Včasih jim je priskočila na pomoč tudi višja sila; npr. tedaj, ko je Lojze, vračajoč se iz Bele krajine, našel na poti

vrečo konserv.[546] Pritovoril jih je v delavnico, in ker urada za najdene predmete takrat še niso poznali — čeprav moramo reči, da so imeli že kar lepo število raznih ustanov — so z mirno vestjo in velikim tekom pospravili ta nepričakovani priboljšek in obžalovali le to, da jih kaj podobnega večkrat ne doleti. Tudi kakšna srna je včasih popestrila njihov jedilnik, čeprav je bilo streljanje divjadi prepovedano, da ne bi s tem povzročali nepotrebnega preplaha. Škoda le, da ni bilo soli, in je bila zato divjačina brez okusa.

Za slabo preskrbo z živili so bili krivi objektivni razlogi. Zalog ni bilo, dežela je bila že skrajno izčrpana in ni mogla prehranjevati tako številne vojske, kar se je še posebno poznalo pomladi. Tako so dobili v 99 d aprila 1944 namesto 300 kg kruha in moke za deset dni, le 72 kg moke, ki naj bi nadomestila oboje.[547] Dušan je sam stopil k Polhu, da bi dosegel izboljšanje prehrane, pa ni nič opravil. Zvedel je le, da kruha ne bodo več pekli. Čez en mesec se je stanje še poslabšalo. Obroki so se še bolj zmanjšali, Milenko je pisal zaradi tega v glavni štab, pa ni nič zaleglo, ker živil ni bilo.[548] Poleti in jeseni je bilo nekoliko bolje, ker so dobili vsaj sadje in vrtnine, proti koncu leta 1944 pa je bilo z živežem najbolj težko. Jedli so le še dvakrat dnevno, repo, krompir in korenje, seveda neslano in nezabeljeno. Še januarja 1945 je bilo najstrože prepovedano zamenjavati živež za sol, ker ga je močno primanjkovalo. Kmalu nato pa so začeli pošiljati hrano zavezniki, kar je stisko znatno omililo. Od njih so odslej prejemali vedno več živil, med drugim tudi že davno pozabljene dobrote kot kavo, sladkor, čaj, cigarete. Zdaj so denar, ki so ga dobivali za priboljške, porabili le za nakup čebule, česna in kisa, česar med zavezniškimi pošiljkami ni bilo.[549]

Spomladi leta 1945 so priskrbeli celo semena in si uredili zelenjavni vrt, verjetno bolj zato, ker so imeli v svojih vrstah tudi vrtnarja, kot pa da bi zares pričakovali, da bodo svoje pridelke uživali, saj se je naglo bližal konec vojne. Morda pa so postali po tolikih neizpolnjenih napovedih konca vojne že tako skeptični, da niso nič več verjeli, ampak so si za vsak primer zagotovili rajši domač vir preskrbe z zelenjavo.

Oskrbovanje z obleko in obutvijo tudi ni bilo najboljše. Kdo bi naštel vse dopise, pritožbe, opomine in sezname nujno potrebnih oblačil, ki so jih vodje enote pošiljali na različne naslove, da bi jim kaj nakazali in zadostili vsaj najbolj perečim potrebam. Res so nekaj blaga dobili po Rudijevem in

Matijevem posredovanju že novembra 1943,[550] preden pa so hlače in jopiče lahko oblekli, je minilo še več kot tri mesece. Vedno je kaj manjkalo. Zdaj podloga, nato žepovina, potem spet sukanec, nazadnje pa so morali še krojače prepričevati, da je obleke treba sešiti.

Najbolj strgana sta bila Dušan in Viktor. Peter je krojače posebej prosil, naj vsaj za ta dva sešijejo hlače, pa vseeno nista prišla kmalu na vrsto.[551] Viktor si je pomagal s šivanko in sukancem, Dušan pa je poiskal bolj tehnično rešitev. Imel je namreč zelo široke pumparice — take so bile takrat v modi — pa suhe noge. Ob luknjah je blago prepognil, da jih je skril v gubo, ki jo je lepo zakovičil. Kmalu so bile hlače polne tako spetih naborkov. Skozi luknje se res ni več svetilo, kako pa je sedel na železnih zakovicah, pa ni povedal.

Sicer pa tudi Peter ni bil dosti na boljšem. Vse na njem je že cvetelo, hlače še posebno, ker so prestale že nekaj razkuževanj. Spete je imel kar z žico, te so imeli dovolj, gumbov pa ne. Ko je prišel Ludvik v enoto in se javil pri njem, ni mogel skriti svojega presenečenja nad to klavrno zunanjostjo. Peter je opazil njegovo začudenje, pa se je samo namuznil, rekoč: »Le dobro si me oglej, čez dva meseca boš ti prav takšen!«[552]

Marca so le dočakali težko pričakovane obleke, eni hlače, drugi jopiče, tretji pa oboje. Ogledovali so se v novih sivih uniformah in čudno se jim je zdelo, da so si nenadoma tako podobni. Hitro se je našel nekdo, ki je hudomušno vzkliknil: »Zdaj smo pa sami sivčki!« Vendar je bila ta uniformiranost kaj kratkotrajna. Za pestrost je poskrbelo blago samo, ki je bilo tako slabo, da se je strgalo prej, kot pa so se privadili nanj. Poleg tega so tudi novodošli tovariši, ki jih je prišlo prav ta čas precej, popestrili njihovo sivo enoličnost, vodji enote pa naložili novih skrbi, kako bi oblekel to veliko družino. Fantje so v oblekah delali, hodili v patrulje in seveda tudi spali v njih, zato so se hitro trgale. Razumljivo je, da so imele operativne enote prednost pri preskrbi z oblačili, in ker je vsega primanjkovalo, so morali v delavnici pač potrpeti. Vodje enote od Petra, Dušana, Ludvika do Milana so se vsi trudili, da bi prišli do prepotrebnih oblek, toda varčni Polh jim je le tu in tam naklonil nekaj parov hlač ali bluz, večkrat že raztrganih in ponošenih.[553] Kako na tesnem so bili z obleko, nam pokaže tudi naslednji pripetljaj.

Ko je poleti 1944 referent Milenko prišel v delavnice na pomenek, je videl, da dekleta ravno perejo in jih je prosil, naj še njemu očistijo obleko in jo preparijo. Takrat so bili že nekoliko modernizirani in niso več delali tega v peči, ampak v sodu, kamor so nalili vode, postavili vanj leseno mrežo, nanjo pa naložili obleko in zakurili, da bi se v pari razkužila (razušila). Perice so seveda ta postopek dobro poznale in vse po predpisih opravile, le vodo so pozabile naliti. Ko je Milenko mislil, da je že dovolj dolgo v spodnjicah, je prosil za obleko. Odkrili so sod in potegnili ven nekaj razpadlih cunj. Krivcem seveda ni šlo na smeh, drugi pa so se imenitno zabavali, še zlasti potem, ko se je izkazalo, da vsa enota ne premore enih hlač na posodo. Vendar so že zaradi pohujšanja morali nekaj ukreniti. Nazadnje se je našel nekdo, ki mu je posodil star plašč, da mu ni bilo treba koračiti tri ure daleč v glavni štab v samih spodnjih hlačah, čeprav bi bilo to glede na vroče poletje prijetneje, kot pa da se je potil pod plaščem.[554]

Še teže kot do obleke so prišli do čevljev. Komaj da so jih dobili za najbolj potrebne, za stražarje, tesarje in zidarje, ki so največ strgali. Pa še takrat se je moral zavzeti zanje kakšen višji funkcionar, vodja enote ni pri Polhu nič opravil.[555]

Pomanjkanja obleke in obutve so bili rešeni šele po novem letu 1945. Takrat so dobili vsi nove uniforme, perilo in čevlje iz zavezniških pošiljk. Tokrat je moral kloniti celo vsemogočni Polh, saj se je sam komandant, Dušan Kveder-Tomaž, na obisku v delavnicah prepričal o upravičenosti njihovih zahtev in jih tudi podprl.[556]

Podobno kot z obleko in obutvijo je bilo z orožjem. Tisti, ki so prišli septembra in oktobra iz Ljubljane, so dobili vsak svojo puško in nekaj streliva. Tovariši pa, ki so prihajali v enoto po ofenzivi, so bili mnogokrat neoboroženi. Če so prišli iz operativne enote, so morali orožje tam oddati, ker so menili, da ga borci bolj potrebujejo kot v delavnici, fantje iz radiotelegrafske šole pa so bili tudi največkrat brez orožja. Še celo tisti tovariši, ki so jih poslali za stražo, so imeli vsi štirje skupaj le tri puške in 74 nabojev.[557] Avgusta je bilo v delavnicah že 65 tovarišev, imeli pa so skupaj le 37 pušk s 1062 naboji, 41 bomb, 14 pištol z 270 naboji, 1 brzostrelko s 64 naboji in 1 grški mitraljez z 20 naboji.[558] Novo orožje so prejeli vsi šele ob koncu leta 1944 in sicer angleške puške, vodja pa rusko brzostrelko.[559]

Delo in prosti čas sta se v delavnici v času njenega obstoja tudi spreminjala. Prve mesece po ofenzivi, pozimi leta 1943—1944, ko jih je bilo v delavnici le pet, dela pa zelo veliko, so delali vse dni, tudi ob nedeljah, od pol osme ure zjutraj do pol osme ure zvečer, s poldrugourno prekinitvijo za kosilo, če je bilo treba pa tudi dlje. Zlasti Dušan se je po večerji redno vračal v delavnico in prebedel ob delu tudi marsikatero noč. Čeprav je bil kot športnik odličnega zdravja in izredno vzdržljiv, mu je dolgotrajno prekomerno delo ob pomanjkanju hrane po nekaj mesecih le zrahljalo živce, zato mu je načelnik oddelka za zveze svetoval nekajdnevni odpočitek, ko naj bi z Grahkom zbiral po terenu tehnično blago in se vsaj za par dni rešil skrbi za delavnico.[560] Vendar Dušan tega ni hotel izkoristiti, ker so prav tiste dni sestavljali nove postaje, ki jih je moral preizkušati in čimprej poslati v brigade, poleg tega pa je že pripravljal predavanja za radiotehnični tečaj.

Tudi Pavle je moral svoj delavnik večkrat podaljšati. Bila sta dolgo edina radiotehnika in so vsa popravila postaj in radijskih aparatov padla na njuna ramena. Edine prekinitve dela v prvih petih mesecih so bile ob nemških vdorih, ko so morali hitro vse pospraviti in čakati, da je bila nevarnost mimo. Delavnic po novoletni hajki niso več zapuščali, ker se sovražnik nikoli več ni tako zelo približal, pospravljali pa so tja do poletja vsaj trikrat na mesec in s tem izgubili precej dragocenih delovnih dni. V tem času tudi ni bilo nobenih dopustov, enoto so lahko zapustili le tisti, ki so imeli kak službeni opravek, predvsem intendant, tovariši, ki so dovažali hrano in tehnično blago, in tehniki, kadar so morali na teren popravljat postaje.[561]

Šele od aprila 1944, ko se je enota že precej povečala, so ob nedeljah delali samo dopoldan, popoldne pa so imeli prosto. Za veliko noč in prvi maj so imeli prosto ves dan in veliko jih je odšlo v Belo krajino na svoje domove ali k znancem. Preden so odšli, so pospravili večino aparatov in orodja iz delavnic v bunkerje, da bi tovariši, ki so ostali, ob morebitnem vdoru sovražnika ne imeli preveč dela in bi se pravočasno lahko umaknili.[562] Tisti, ki so enoto zapustili, so dobili prepustnice in so se morali vrniti, kakor je vodja določil in zapisal na prepustnici, ki so jo morali ob vrnitvi oddati. Nekaj tovarišev pa je vedno ostalo v delavnicah, da so skrbeli za nemoteno poslovanje javke, za stražo, patrulje in najnujnejša dela. Kadar je pretila nevarnost, dopustov ni bilo.

Belokranjci, ki so imeli družine, so dobili večkrat dva ali tri proste dni, včasih tudi med tednom, da so lahko doma na kmetiji kaj postorili. To so bili večinoma zidarji in tesarji, zaposleni pri adaptacijah in gradnji skrivališč za material.[563]

Novinci, ki so prišli v enoto pomladi 1944, so vnesli v že ustaljen urnik nekaj nereda. V delavnicah sicer ni vladala stroga vojaška disciplina, kjer bi morali vsi ob določeni uri vstati, vsi naenkrat k zajtrku in nato na delo. Zajtrk se je delil od 7h do 7.30h, tisti, ki so spali v dolini, so morali prej vstati, tisti pa, ki so imeli spalnice blizu kuhinje, so lahko malo dlje poležali. Važno je bilo le to, da so bili ob 7.45h že na svojem delovnem mestu. Tega so se prvi tehniki držali kot nečesa samo po sebi umevnega in prihajali v delavnico rajši prezgodaj kot prepozno. Takrat še niso imeli nobene »naredbe o poslovanju«, pa so vendarle upoštevali neka pravila. Niso se odstranjevali od svojega delovnega mesta, podaljšali so delavnik, če se je za kaj mudilo, niso zapuščali enote ob prostih urah in hodili naokoli.

Potem ko se je število članov pomnožilo, se je ta red začel krhati. Zato je Dušan takoj, ko je prevzel vodstvo enote, izdal nekaj ukrepov, ki naj bi pripomogli k večjemu redu in disciplini.[564] Zajtrk se je odslej delil samo do pol osmih, zaspanci so morali na delo tešč. Vstop v kuhinjo ni bil več dovoljen, zato so tudi lonec s čajem postavili v vežo. Na Novi gori namreč niso imeli pitne vode, bila je le kapnica, precej umazana, ker so bili vodnjaki že dve leti zanemarjeni. Zato so za žejo kuhali čaj, če smemo tako imenovati prevreto robidovo listje, brez sladkorja ali kakšnih drugih dodatkov. Zaradi pomanjkanja vode so se hodili umivat v dolino, kjer so se v čebru za silo lahko tudi okopali. Kljub varčevanju je vode poleti zmanjkalo in so jo morali nositi v vedrih iz potoka v kuhinjo.[565]

Dušan je tudi določil tovariše, ki so odgovarjali za delo in disciplino v posameznih delavnicah:[566] Rudi za finomehanično delavnico, Jože za javko, Dežman za kuhinjo, radiodelavnico je obdržal sam, Ludvika pa postavil za svojega namestnika. Vsa naročila, tudi tista med posameznimi delavnicami, je sprejemal vodja enote, ki je določal vrstni red posameznih del. Delovni čas je bil od 7.45h do 12.30h in od 14h do 19.30h. Za tiste, ki so poslušali radiotehnični tečaj, pa je bil delavnik ob šolskih dneh še poldrugo uro daljši, saj so morali že ob 6 zjutraj na predavanje, ker si Dušan spričo trojne zaposlitve — vodenja enote, dela v radiodelavnici in pouka v šoli — ni mogel od-

trgati časa za predavanja zvečer, kot je bilo prvotno na urniku.[567]

Pošto z javke so dostavljali ob desetih dopoldne in petih popoldne. Poleg tega so nosili z javke v delavnico in nazaj aparate, ki so jih prinesli v popravilo. Največ se je pri tem namučil Bačar, če je bilo treba, pa so priskočili na pomoč Franci, Janez, Tone ali kdo drug. Velike, težke italijanske postaje sta hodila Dušan in Pavle popravljat v dolino, če je le bilo mogoče, da so se izognili prenašanju.

Perilo so odslej dajali v pranje redno ob ponedeljkih, priložen pa je moral biti seznam posameznih kosov z imeni lastnikov. Da ne bi prišlo do zamenjave, so perilo zaznamovali s številkami. Mila in praškov za pranje je hudo primanjkovalo, da so si perice morale pomagati s pepelom.

Tudi za varnost je bilo treba dodatno poskrbeti. Nemški in domobranski vdori iz Novega mesta proti Toplicam in dalje na partizansko ozemlje so bili precej pogosti, zato so morali tehniki večkrat pustiti svoje delo in se odpraviti v patruljo. V začetku aprila je Dušan vpeljal še redno nočno dežurstvo, kjer so se zvrstili vsi, od vodje do pomožnih delavcev. Ta skrb za varnost delavnice jim je jemala mnogo časa, zato je ponovno zaprosil načelnika oddelka za zveze, da bi jim priskrbel stražarje.[568] Proti koncu aprila so jim iz Belokranjskega vojnega področja res poslali pet mož, od katerih sta se na javki oglasila le dva.[569] Eden od teh je bil brez desne roke in enega očesa, drugi pa je imel tudi pohabljeno desno roko. Bila sta stara in zanesljiva partizana, vendar nesposobna za stražarsko službo. Drugi trije so bili na novo mobilizirani, eden celo skrivač, po poti so popivali in kljub prigovarjanju niso hoteli z njima, ampak so se nekje izgubili. Prikolovratili so šele naslednji dan popoldne. Dušan jih je, razumljivo, takoj poslal nazaj, ne da bi jih sploh šel pogledat, saj so taki ljudje ne le neuporabni ampak celo nevarni. Žal mu je bilo, da je moral odsloviti tudi oba invalida, vendar nista bila sposobna za to službo.[570] Iz Belokranjskega vojnega področja so odgovorili, da zdravih in zanesljivih partizanov nimajo, za take naj se obrnejo na kakšno operativno enoto.[571] Čez nekaj dni so s posredovanjem oddelka za zveze dobili štiri nove tovariše za patruljiranje in stražo. Vsi so bili kmetje iz Bele krajine, trije že starejši, eden pa mlad, dvajsetletni partizan, ki je pravkar prišel iz bolnice. Bili so resni, zanesljivi in so svoje delo zelo vestno opravljali ter s tem razbremenili tehnike.[572] Kadar

pa je pretila nevarnost, so še vedno morali v patrulje in na stražarska mesta tudi tovariši iz delavnic, in to ni bilo redko, ker so živeli razmeroma blizu sovražnikovih postojank.[573]

Poleti 1944 so delovni teden skrajšali na šest dni, da so imeli ob nedeljah ves dan prosto. Dokler so živeli na Novi gori, so le redkokdaj šli kam na miting; nekateri so obiskovali tovariše v sosednjih delavnicah, puškarski, mehanični in usnjarski, sicer pa so živeli precej ločeno od okolice. Drugi so ob nedeljah kar brez prepustnic in na skrivaj zahajali v Toplice in se tam kopali, kar pa ni bilo vselej varno in so morali včasih na vrat na nos pobegniti iz bazena, s čevlji in obleko v rokah. Tisti, ki so bili bolj previdni, so se raje zadrževali blizu doma in si poiskali kakšno manj nevarno razvedrilo. Če so imeli nekaj lir, so stopili v dolino k Mrvarci na kozarček kislega vina in prijateljski pomenek, če pa so bili brez beliča, kar je bilo običajno, pa so se sprehodili po Novi gori, posedali pred zidanicami in se pogovarjali o vsem, kar so pogrešali in želeli, ugibali, kako je z njihovimi domačimi in snovali načrte za povojni čas. Največ so govorili o tem, kaj bodo delali, druge želje so bile takrat še zelo skromne: streha nad glavo pa postelja, kamor bi legel slečen in sezut in brez skrbi zaspal, to je bilo več ali manj vse.

Nekateri so odhajali na obiske k svojim družinam ali znancem in ti so nedelje še zlasti težko čakali. Posebno Belokranjci so silili že ob sobotah domov, da je bil vodja velikokrat v zadregi, komu naj da prepustnico, koga pa zadrži, saj je v delavnicah tudi moralo ostati nekaj ljudi, da bi jih lahko pospravili, če bi pretila nevarnost.[574]

Tisto pomlad je spokojnost nad njihovo dolino velikokrat pretrgalo zamolklo grmenje letečih trdnjav, ki so se v mogočnih valovih prikazovale izza Kočevskega Roga in izginjale nekam proti severu. Ozirali so se v nebo in se čudili velikim skupinam, ki so se znova in znova pojavljale na obzorju, kot da jih ne bo nikoli zmanjkalo. Z neko srhljivo radostjo so spremljali njihov let, ugibali, kam bodo stresle svoj uničujoči tovor in jih želeli še več, da bi bilo te strahotne vojne čimprej konec.

Junija, ko so na Novi gori zorele češnje, so jih pridno obirali, se obstreljevali s pečkami in prav po otročje zabavali. Že spomladi, ko so komaj vzcvetele, so si nekateri izbrali vsak svojo in jo potem, ko so drobni plodovi začeli rdeti, ljubosumno čuvali in preganjali nadležne goste. Vendar je bilo takšno

samovoljno pridobljeno lastnino težko varovati, in tako se je namišljeni lastnik, ki je zadovoljno zobal sladke sadeže s spodnjih vej, večkrat znašel pod točo izstrelkov, ki so jih spuščali samozvani obiralci, zibajoči se v visokih krošnjah nad njim.[575]

Češenj so se vsi do sitega nazobali, še v Toplice jih je manj vleklo tiste dni, s pečkami pa so imeli še enkrat opravka, in to kar kmalu. Kot smo že brali, so jih ob splošnem pomanjkanju materiala uporabili za kroglice v piščalkah.[576]

Po preselitvi v Črmošnjice, se je življenje v delavnicah precej spremenilo. Ludvik, ki je naredil načrte in vodil dela pri adaptacijah, se je zelo potrudil, da so nudili novi prostori mnogo več udobja ne le za delo ampak tudi za razvedrilo. Medtem ko so zasedali v Starih žagah in Novi gori štirinajst hiš, so jih imeli tukaj šest. V dveh so delali in nekateri tudi spali, v eni so jedli, preživljali prosti čas in prenočevali. Četrta je bila uta za mizarsko delavnico, peta in šesta pa električni centrali in polnilnici akumulatorjev. Pozimi so ob večerih in prostih dneh posedali v prostorni jedilnici, razpravljali o vsem mogočem, včasih pa zaigrali na harmoniko in zapeli. Radi so zahajali v Črmošnjice, kjer je bila v gasilskem domu večkrat kakšna prireditev, miting, proslava ali predstava Slovenskega narodnega gledališča. Nekateri tovariši iz 99 d so sodelovali pri kulturnih prireditvah, pri lutkovnem gledališču in pevskem zboru, ki ga je vodil Milan. Celo samostojno igro so nekoč uprizorili. Kot strokovnjaki pa so poskrbeli za razsvetljavo odra in dvorane.[577]

Še vedno pa je bilo najprijetnejše, predvsem pa najkoristnejše razvedrilo obisk v Beli krajini, od koder se nikoli niso vračali praznih rok. Eni so hodili domov, drugi pa k znancem, in če se je le dalo, niso šli prazni. V delavnicah so po večerih ali pa tudi skrivaj med delom naredili marsikak lonec, ponvico, pekač, prstan, nož ali kaj podobnega, kar je potem romalo v Belo krajino in bilo poplačano s klobaso, orehi, pogačo, kruhom, včasih celo s potico. Ali pa so domačinom na domu zakrpali posodo, popravili uro, nabrusili škarje, nož in podobno. Večkrat je bilo na obisku tako prijetno in veselo, da so se nekateri pozabili pravočasno vrniti, kar je seveda imelo zanje neprijetne posledice.[578]

Za vso to pestrost in predvsem za družbo pa so ostali prikrajšani Bačar, Drago, Tedi in Tomaž, ki so živeli na javki v Starih žagah, kjer so bili v tisti vlažni grapi in poznojesenskih dneh kot odrezani od sveta. Posebno zoprno je bilo takrat,

kadar je bilo treba ponoči v snegu in mrazu popravljati potrgano telefonsko napeljavo. Tudi električno centralo, kjer so polnili akumulatorje, je bilo treba noč in dan nadzirati. Tedi se je že vnaprej bal, kdaj bo dežurni. Bil je mlad in je rad spal, kot nalašč pa se je jermen snel ali utrgal najraje takrat, ko je malo zadremal. Ves omotičen je planil pokonci, pa ni vedel, ali naj najprej steče k zapornici in ustavi mlinsko kolo, ki je neobremenjeno neznansko ropotalo, ali pa pohiti v strojnico in izključi dinamo, da se akumulatorji ne bi izpraznili. Za fante v Starih žagah so bili ti štirje meseci od septembra 1944 do januarja 1945 zares pusti in dolgi. Potem ko se je javka preselila v Črmošnjice, pa so bili tudi oni v enaki meri deležni vseh prednosti, ki so jih nudili delavnicam in kolektivu novi prostori.[579]

Slabe strani, pomanjkanje skritih skladišč in bunkerjev, na srečo niso prišle do veljave, ker sovražnik nikoli ni vdrl do njih. Kljub temu so tudi tukaj parkrat pospravljali delavnice, in vselej znova ugotovili, da se pospraviti ne dajo, ker je bilo aparatov in materiala preveč. Ta obilica se je pokazala le pri skrivanju, pri delu pa so največkrat tarnali, kaj vse jim manjka.

Kadar je kdo zbolel, so poklicali zdravnika iz bližnje postojanke na Rogu (dokler so bili še v Starih žagah) kar prek sanitetnega ekonomata, ki je oskrboval bolnišnice in je bil nastanjen v dolini, blizu njihove javke. Zdravniki so jih tudi večkrat cepili proti tifusu. Včasih so poslali koga na zdravniški pregled v Črnomelj, redno pa so hodili tja k zobozdravniku. Ko so se preselili v Črmošnjice, je bil bliže zdravnik XX. brigade ali pa glavnega štaba, in so bolnike napotili tja. V splošnem pa hujših obolenj ni bilo, zato je bila zdravniška pomoč le redkokdaj potrebna.[580]

Da bi laže vzdrževali snago, so spali večinoma na golih deskah, prostore pa so redno čistili, navadno ob nedeljah. Perilo in obleko so po potrebi prekuhali in preparili, obvezno pa vselej, kadar se je kdo vrnil s poti po terenu in drugih enotah.

Za kurirje, radiotelegrafiste in druge obiskovalce, ki so se zadrževali pri njih, so imeli posebno sobo za spanje, da ne bi v enoto zanesli uši ali srbečice. Kljub pazljivosti se tej nadlogi ni dalo vselej izogniti.

Prvi, ki se je začel sumljivo praskati, je bil starejši partizan, ki je prišel v enoto malo pred božičem 1943 in opravljal

razna pomožna dela. Dušan mu je namesto mazila podaril košato smrekovo vejo, s katero naj bi se praskal tam, kamor z roko ni segel. Ta pa s takim zdravljenjem ni bil zadovoljen in je prosil za premestitev v kulturniško skupino. Po poklicu je bil namreč profesor in zelo kratkoviden. Kar kmalu so ga dodelili kot pevovodjo v bolnico. Tako je ubil dve muhi na en mah: pozdravil je srbečico in še dobil prijetnejše delo.

Drugi, bolj dalekovidni, so si poskušali zagotoviti zdravljenje že vnaprej. Sredi Nove gore je stala majhna lesena hišica, v kateri je bil shranjen sanitetni material. Vrata niso bila zaklenjena, zato so se mimoidoči — to so bili v glavnem le člani 99 d — radi tam ustavljali in brskali po skladišču. Za razne povoje, lončke, tube, škatlice in stekleničke se niso kdo ve koliko menili, radi pa bi prišli do mazila za zdravljenje srbečice, katere so se vsi zelo bali. Čeprav je bilo med njimi tudi nekaj takih, ki so se osem let učili latinščine, niso znali razvozlati učenih napisov na raznih zavitkih, steklenicah, lončkih in škatlah. Posebno so jih bodli v oči kozarci, napolnjeni z neko črno mažo, in sicer zato, ker so bili tako veliki. Vedeli so, da se je treba za srbečico namazati po celem telesu in to večkrat, zato so se jim zdeli kar pravi, razne manjše posode pač ne pridejo za tako zdravljenje v poštev. Za vsak primer so si enega teh kozarcev prilastili, da bi ga imeli pri roki. Če že ne bo koristil, bo pa vsaj za tolažbo, so si mislili. Nekateri so se celo opogumili in se s tistim mazilom ob raznih priložnostih mazali, ne da bi ugibali, če bo koristilo ali škodilo.

Zdravniki pa so imeli za zdravljenje srbečice zelo preprost in učinkovit postopek: velik pleskarski čopič in vedro smrdljive žveplene brozge. Na ta način se je zdravil Milan, ki ga je ta nesreča doletela kmalu po preselitvi v Črmošnjice. Srbelo ga je že ves mesec, pa se za to ni zmenil, saj so se tudi drugi praskali. Potem ko je bil že ves pikast in do krvi razpraskan, je le stopil do zdravnika, ki je takoj prepoznal garje, mu dal velik čopič in vedro žveplene tekočine, zraven pa kratka, jedrnata navodila: tri dni zapovrstjo se mora po golem telesu namazati s to tekočino in na zraku posušiti. Tam, kjer sam ne doseže, pa naj mu kdo pomaga, saj menda imajo pri hiši kakšno, ki bi to delo rada opravila, se je šalil zdravnik.

Milanu pa ni bilo do tega, da bi to sramoto obešal na veliki zvon. Poiskal je skrit kotiček na travniku nad dolino in tam skozi tri dni opravljal predpisani pleskarski obred. Peklo in skelelo ga je, da je od bolečin skakal in se valjal po travi,

kar pač ni bilo čudno, ker je bil na neštetih mestih do krvi razpraskan in poln majhnih ranic, ki so ob dotiku s tekočino peklensko bolele. Še dobro, da se je lahko skril in drugi te telovadbe niso videli. Vseeno so fantje njegove težave kmalu uganili, saj ga je izdajal vonj po žveplu, in marsikatera pikra beseda je bila izrečena na ta račun. Vse pa je izzvenelo v šalo in smeh, ki v enoti nikoli ni zamrl, niti tedaj ne, kadar so preživljali težke in neprijetne dni.

V splošnem pa lahko rečemo, da so bile higienske prilike v delavnicah kar zadovoljive, ker so sproti uničevali mrčes ter niso varčevali z vodo.[581]

Zvečer in ob nedeljah dopoldne so imeli večkrat razne sestanke. Na delavniških večerih so se pogovarjali predvsem o delu, o različnih pomanjkljivostih, o tem, kako bi to ali ono stvar bolje in hitreje izdelali, kje bi dobili manjkajoči material ali s čim bi ga nadomestili. Zraven pa še o drugih stvareh, ki so vplivale na delo in ga zavirale.[582] Poleg tega so se ukvarjali tudi že z načrti za prihodnjost. Vodje delavnic so skupaj s Turkom in drugimi zasnovali projekte o bodoči telekomunikacijski mreži, o elektro in radio-industriji, o raziskovalnih institutih, strokovnih šolah itd. Nekatere svoje zamisli so že spomladi 1944 zapisali v raznih poročilih, ki so jih med letom dopolnjevali. Na delavniških večerih so svoje sodelavce seznanjali z načrti in nalogami, ki jih čakajo po vojni. Veliko so vsi o tem razpravljali, ne le na sestankih, ampak tudi med delom in v prostem času. Vsak je imel svoje poglede in misli, večina tehnikov pa je želela po vojni soustvarjati to, kar so vsaj v glavnih potezah zasnovali že v partizanskih delavnicah.

Na kritičnih urah so se pritoževali nad tem, kar jim ni bilo všeč, nad enolično hrano, slabo obleko in obutvijo, nad pomanjkanjem mila, nad cenzuriranjem pošte in vsem, kar se je sčasoma nabralo in povzročalo slabo voljo. Nekatere stvari so sproti uspešno reševali, pri drugih pa so bili brez moči in so morali pač potrpeti.

Bolj ali manj redno so se vrstile tudi politične ure in študijski sestanki, kjer so se seznanili z raznimi okrožnicami in odloki glavnega štaba in političnih organizacij. Študirali so razvoj družbe, zgodovino KP, govorili o organizaciji OF, o nalogah, ki jih čakajo po vojni, razpravljali o člankih v časopisih in brošurah itd. Ob večerih so imeli kdaj pa kdaj tehniki iz delavnic tudi kakšno strokovno predavanje, tako Rado o matematiki, Stane pa o radiotehniki.[583]

Včasih je sklical sestanek ta ali oni predstavnik glavnega štaba, največkrat njihov nadrejeni iz oddelka za zveze. Takrat so razpravljali predvsem o zboljšanju organizacije dela v delavnicah, da bi ga pospešili, o delovni disciplini, o dviganju vojaškega duha med člani 99 d, ki so se zaradi vrste dela, ki so ga opravljali, in načina življenja čutili bolj civilisti kot pa vojaki. Spomladi 1945 pa so veliko govorili o delu po vojni, o tem, kako naj bi izkušnje, ki so si jih pridobili, koristno uporabili pri obnovi gospodarstva.

S komisarji niso imeli preveč sreče. Komaj so prišli in še preden so se privadili, že so odšli ali v brigado, v šolo ali kam drugam. Prvi komisar, Julij Gliha, je odšel takoj po ofenzivi v VII. korpus.[584] Za njim je prišel ing. arh. Milan Erbežnik, ki je ostal poldrugi mesec, nato pa je moral s XIV. divizijo na Štajersko.[585] Ker je bil dober radioamater, se je večinoma ukvarjal s popravljanjem postaj po brigadah. Ivan Tomc, ki ga je nasledil, pa je zapustil enoto že po štirinajstih dneh, ker je bil poklican v partijsko šolo.[586] Potem so bili dlje časa brez komisarja. Pomagali so si tako, da je njegovo delo opravljal kdo drug. Februarja in marca 1944 je bil to Rudolf Ganziti, za njim Ivan Kramar-Ge, nato pa Janez Rožmanc, ki je bil za razliko od prejšnjih edini voljeni komisar.[587] Vendar, kot je zapisal eden izmed članov 99 d in kakor se spominjajo tudi drugi, politična vzgoja ni bila ravno »obilna«. Kot tehniki res niso imeli preveč posluha zanjo, ker so jih pestili predvsem tehnični problemi, ki so jih morali sproti reševati. Gotovo pa je bil temu vzrok tudi to, da so ves dan delali in bili zvečer že toliko utrujeni, da niso zmogli dovolj zanimanja za razna predavanja ali debate, posebno če predavatelj ni znal snovi dovolj živo in razumljivo prikazati. Na drugi strani pa so bili po večini politično dovolj razgledani in seznanjeni z nalogami in cilji osvobodilnega boja, ki so se mu prostovoljno pridružili, zato neka posebna politična vzgoja ali prepričevanje niti ni bilo potrebno. Mnogi med njimi so se že leta 1941 pridružili osvobodilnemu gibanju in so prišli v delavnice že kot preizkušeni borci ali aktivisti. Redno so prejemali časopise in brošure iz partizanskih tiskarn in se po njih seznanjali z zunanjepolitičnim položajem, z ideološkimi problemi, s političnim položajem in dogodki doma, z raznimi odredbami in predpisi itd. Za stanje na bojiščih pa so najhitreje zvedeli iz radijskih poročil, ki so jih redno poslušali.[588]

Da pa vendarle niso bili brezbrižni do raznovrstnih političnih vprašanj, nam priča njihov odgovor na anketo »Ljudske pravice« dne 3. aprila 1945.[589] V njem pravijo, da je časopis po vsebini bogat, vendar je slog pisanja razmeroma težak in mu vsak ne more slediti. Zato segajo po njem predvsem takrat, kadar so spočiti, da se lahko poglobijo v branje. Opažajo pa naslednje pomanjkljivosti:

1. Treba bi bilo še naprej pisati o napakah in slabostih v naših vrstah, da bi jih uspešneje preprečevali, vendar so članki o tem popolnoma prenehali.
2. Zunanjepolitični obzornik je preozek, navezan v glavnem na naše in deloma balkanske razmere. Premalo se piše o Sovjetski zvezi.
3. Položaj partije v evropskih in drugih državah je premalo prikazan.
4. Ideološki problemi so premalo obravnavani, treba bi bilo vsaj važnejše članke pisati v bolj razumljivem slogu.
5. Manjkajo poljudni članki o gospodarski obnovi.
6. Jasneje bi bilo treba prikazati narodnostne razmere v Jugoslaviji. Natisniti zemljevid Slovenije z ozirom na demografske meje.
7. Nekateri članki so pomanjkljivi, ker ne prikazujejo pravega ozadja dogodkov.
8. Vojna poročila so preobširna.
9. Najraje čitajo uvodnike in članke o razkrivanju reakcije kot tudi razne podlistke.

Na teh nekaj straneh smo poskušali, čeprav zelo nepopolno, opisati vsaj približno, kako so živeli v delavnicah izven delovnih ur, kaj jih je težilo, kaj so pogrešali in s čim so se ukvarjali v prostem času, da bi se sprostili in odpočili od enoličnih opravil za delovno mizo.

Organizacija partizanskih delavnic 99 d

Zaradi preglednosti bomo na kratko ponovili organizacijo partizanskih radiodelavnic 99 d ter poimensko našteli tovariše, ki so odrejali delo in vodili delavnice od septembra 1943 do maja 1945.

Delavnice so bile po strokovni plati podrejene oddelku (odseku) za zveze pri glavnem štabu NOV in POS ter ves čas svojega delovanja najtesneje povezane z njim. Ob njihovi ustanovitvi, septembra 1943, je bil odsek za zveze v sestavu operativnega oddelka glavnega štaba, vodil pa ga je ing. Stane Oswald.[590] Po novem letu, 20. januarja 1944, je odsek postal samostojen oddelek za zveze (pri glavnem štabu NOV in POS) s petimi sekcijami: splošno, radiotelegrafsko, telefonsko, kurirsko in referatom za delavnice. Načelnik oddelka je postal ing. Stane Oswald, njegov pomočnik in obenem vodja radiotelegrafske sekcije Vladimir Klavs-Klis, referent za delavnice pa ing. Ivan Gruden-Peter Prsič.[591]

Referat za delavnice je vključeval radiodelavnice 99 d, telefonsko, mehanično in prometno delavnico, od katerih zadnje tri še niso bile ustanovljene. Vodje posameznih delavnic so bili podrejeni neposredno referentu. Ta je moral skrbeti za zaloge materiala, za izvajanje del po določenem vrstnem redu in v predvidenem roku, za evidenco vseh del in podobno. Dalje je moral zbirati strokovni kader, odobravati naročila civilnih in vojaških zalednih ustanov, se zanimati za delo in življenje v delavnicah, za pisanje rednih poročil o delu in organizirati nove delavnice.[592]

Vodja radiodelavnic 99 d je odrejal delo posameznim delavnicam oziroma oddelkom, skrbel za delovno disciplino, določal delovni čas, sestavljal sezname potrebnega materiala in orodja ter pošiljal mesečna poročila o delu. Poleg tega je skrbel za prehrano, obleko in oborožitev enote.[593]

Mehanična in telefonska delavnica sta bili ustanovljeni marca in aprila 1944 in sta tudi nosili oznako 99 d, ker sta

spadali pod oddelek za zveze pri glavnem štabu NOV in POS. Bili sta samostojni delavnici, podrejeni neposredno referentu za delavnice, ne pa vodji radiodelavnic 99 d. Organiziral ju je Ivan Gruden kot referent, člani radiodelavnic 99 d pa so pripravili delovne prostore in skladišča za obe novi delavnici v neposredni bližini svojih. Javka je bila vsem trem delavnicam skupna, in nekaj časa so imeli tudi skupno kuhinjo.[594]

Ker se je radiodelavnica po nekaj mesecih zelo razširila in obsegala več specializiranih delavniških enot (radiodelavnico v ožjem smislu, finomehanično delavnico in pomožne delavnice), se je kmalu udomačila v naslavljanju in govoru množinska oblika, partizanske radiodelavnice 99 d, čeprav so ves čas tvorile eno organizacijsko celoto. Njihova osnovna dejavnost je bila izdelovanje in vzdrževanje sprejemno-oddajnih postaj za partizansko vojsko. To delo je imelo vselej prednost in zanj ni bilo treba odobritve nadrejenih. Kurirji in telegrafisti, ki so iz operativnih enot prinašali pokvarjene aparate, so največkrat kar počakali na popravilo. Le če je bila okvara hujša, so se vrnili po aparat kasneje, kakor so se pač dogovorili z vodjem delavnic.

Poleg tega so popravljali v delavnicah tudi aparate raznih vojaških in civilnih ustanov v zaledju. Če je šlo za večja popravila, predelave ali celo za izdelavo novih predmetov, je moral to odobriti oddelek za zveze, kot tudi izdajanje tehničnega blaga drugim porabnikom.

Dne 19. septembra 1944 so v glavnem štabu reorganizirali nekatere oddelke, pri čemer so razformirali oddelek za zveze tako, da so en del priključili prometno-tehničnemu oddelku, odsek za zveze pa operacijskemu oddelku glavnega štaba. Radiodelavnice 99 d so odslej spadale pod prometno-tehnični oddelek, vendar so ostale najtesneje povezane z odsekom za zveze in se ravnale po njegovih željah in potrebah.[595] Ta sprememba se ni obnesla in je bila le kratkotrajna. Že 30. novembra 1944 je postal odsek za zveze spet samostojen oddelek za zveze pri glavnem štabu NOV in POS, za v. d. načelnika pa je bil imenovan ing. Miloš Brelih. Kmalu nato, 13. decembra 1944, so mu bile neposredno podrejene tudi radiodelavnice 99 d.[596]

Prvih pet mesecev je vodil tehnično delo v delavnicah en sam tehnik, ing. Dušan Lasič. Od aprila 1944, ko je število delavcev že precej naraslo, pa so imele radiodelavnica v ožjem

smislu, finomehanična delavnica in električna centrala s polnilnico akumulatorjev in javko, vsaka svojega vodjo, ki je bil neposredno odgovoren za delo in disciplino v svojem oddelku. Do konca junija 1944 je skrbel za program dela zgoraj navedenih delavnic v glavnem vodja radiodelavnice (v ožjem smislu), ker so bili vsi več ali manj zaposleni z izdelovanjem novih radijskih postaj. Kasneje pa se je zlasti finomehanična delavnica precej osamosvojila in razširila. Ključavničarska, kleparska, mizarska in elektro delavnica so kot pomožne delavnice sodelovale pri posameznih delih, kakor so narekovale potrebe.[597]

Delo vsem naštetim delavnicam je odrejal in usklajeval vodja enote 99 d, kateremu so bili neposredno podrejeni še zidarji, tesarji in pomožni delavci, ki so skrbeli za stražo, prehrano, ureditev prostorov, prevoz materiala itd. Njemu so tudi odgovarjali za opravljeno delo in disciplino vodje navedenih delavnic in posamezniki. Formalno je bila ta delitev dela, ki jo je vpeljal Lasič ob prevzemu enote 99 d (30. marca 1944), potrjena 19. julija 1944, ko so bili z naredbo oddelka za zveze imenovani: Stane Vrščaj za vodjo radiodelavnice v ožjem smislu, Rudi Petkovšek za vodjo finomehanične delavnice, Jože Šetina za vodjo javke (z električno centralo in polnilnico akumulatorjev) in Ciril Lavrič za vodjo skladišča.[598]

Ob tej priložnosti so tudi izdali posebno »naredbo o poslovanju« v delavnicah. Vsebovala je deset točk, ki pa praktično niso pomenile nič novega, saj so se v delavnicah ravnali že doslej po podobnih pravilih, ki jih je narekovalo delo samo, brez pisanih predpisov. Navodila pa so bila taka:[599]

Prednost pri delu imajo vselej aparati iz vojaških enot. Različne ustanove v zaledju pridejo na vrsto, kakor dopušča čas in razpoložljiv material. Če gre za večje, zamudnejše popravilo ali nov izdelek, ga mora odobriti oddelek za zveze. Naročilo za delo ali popravilo je treba oddati na javki, kjer ga vpišejo v dnevnik. V delavnice tuji nimajo vstopa. Ves material, ki so ga bodisi nakupili referenti za nabave, bodisi pošiljale razne enote v okviru nabiralne akcije, je treba dostaviti na javko, vknjižiti in nato porazdeliti v skladišča. Kontrolo nad blagom ima glavni skladiščnik, izdajati pa ga sme samo z dovoljenjem vodje 99 d. Posamezne delavnice imajo manjše ročne zaloge tistega blaga, ki ga dnevno rabijo. Vodja enote 99 d razporeja delo posameznim delavnicam in naroča material

pri referentu za delavnice. Delovodje v posameznih delavnicah pa skrbijo za red in izvajanje naročil v svojem oddelku.

Prve mesece so se teh pravil, ki takrat še niso bila zapisana kot odredba, zvesto držali, potem ko se je enota povečala, pa je bilo manj reda in discipline. Največ je bilo takih prekrškov, da so nosili aparate mimo javke naravnost v delavnice. Pa tudi v enoti sami je bilo treba kdaj pa kdaj koga opomniti, da je še vedno vojak, ki se mora pokoravati predpisanemu redu. Disciplina se je zrahljala potem, ko jih ni več tako zelo priganjalo delo, zlasti pa po preselitvi v Črmošnjice. Tam so se čutili bolj varni in tudi niso več živeli tako odrezani od okolice. V prostem času so smeli brez prepustnic zahajati v vas, kjer so bile večkrat razne kulturne prireditve, pa so nekateri mimogrede ubrali še kakšno daljšo pot, kamor bi sicer ne smeli brez dovoljenja vodje enote. Spretno so se izognili stražarskim mestom in patruljam, in če je šlo vse po sreči, vodja niti ni opazil, da so bili na prepovedanem izletu. Vendar lahko rečemo, da se je velika večina zavestno podrejala zahtevani disciplini ter z veseljem in ljubeznijo opravljala svoje delo.[600]

V vojaškem in političnem pogledu so bile delavnice podrejene štabnemu bataljonu.[601] Ta jih je moral oskrbovati s hrano, obleko in orožjem ter vojaško in politično vzgajati. Prvi dopisi, v katerih javlja vodja delavnic štabnemu bataljonu številčno stanje enote 99 d in pošilja osebne podatke članov, so ohranjeni iz meseca marca 1944.

Z odredbo glavnega štaba št. 285 z dne 16. junija 1944, se je iz enot štabnega bataljona osnovala XX. brigada s tremi bataljoni in več specialnimi enotami.[602] Delavnice 99 d so bile vključene v III. bataljon, ki je obsegal poleg raznih delavnic (puškarske, mehanične, usnjarske, čevljarske, radiodelavnice) še transportno kolono, skladiščni vod in intendanco. Borbeni enoti sta bila I. in II. bataljon, ki sta ščitila glavni štab, medtem ko je imel III. bataljon nalogo skrbeti za hrano vse brigade ter vojaško usposobiti moštvo podrejenih delavnic, da bi ob nevarnostih samo lahko branilo svoje položaje, dokler ne bi prispela pomoč. Poleg štaba bataljona (komandant, komisar, sekretar SKOJ, kurir, intendant, tipkarica, kuharica) je imel III. bataljon 27 dobro oboroženih borcev, ki so sestavljali transportni vod, ki je spremljal intendanta na nevarnih poteh in poskrbel za varen prevoz živeža, 25 ljudi pa je imel skladiščni vod, ki je shranjeval in izdajal hrano.[603] Jeseni, 15. oktobra

1944, je dobila brigada novo številko XIV. Delavnice so ostale v sestavu III. bataljona, in sicer kot druga četa. Njen komandir je bil Filip Rome-Lipe, komisar pa Ivan Kramar-Ge.[604]

Septembra 1944 so vpeljali dvakrat na teden vojaške ure, kjer so se urili v ravnanju z orožjem, občasno pa so imeli tudi vojaške vaje, ki jih je organiziral III. bataljon.[605] Zjutraj so uvedli pred jedilnico zbor enote z dviganjem zastave in petjem slovenske himne. Posebne vneme pa za te vojaške navade niso pokazali, saj so že ob prvi hajki zbor opustili in se nato nanj sploh niso več spomnili.

Člani 99 d se od delavnic niso smeli oddaljevati, kadar pa so službeno ali privatno odšli na pot, so dobili prepustnico, ki jo je praviloma izdal oddelek za zveze pri glavnem štabu, kasneje pa III. bataljon XIV. brigade, in le v izjemnih primerih vodja 99 d.[606] Prepustnica je veljala toliko časa, za kolikor je bila izdana, in jo je bilo treba po uporabi vrniti. Šele od leta 1945 dalje je prepustnice izdajal in podpisoval vodja enote 99 d sam.[607]

Dne 1. decembra 1944 je bil III. bataljon XIV. brigade z delavnicami vred preveden v sestav VII. korpusa, le radiodelavnice 99 d so ostale še naprej, do konca vojne, v sestavu oddelka za zveze pri glavnem štabu NOV in PO Slovenije.[608]

Na splošno lahko rečemo, da so se v delavnicah 99 d ukvarjali predvsem s tehničnim delom, ki je bilo njihova osnovna dejavnost, vojaška in politična vzgoja pa ni prišla močneje do izraza in je to delo le spremljala.

Načelniki oddelka (vodje odseka) za zveze pri glavnem štabu NOV in PO Slovenije

Stane Oswald, dipl. ing. geodet	sep. 1943—26. mar. 1944[609]
Marjan Dermastia, dr. prava	26. marc. 1944—7. jul. 1944[610]
Slavko Kavšek, mornar. oficir	7. jul. 1944—19. sep. 1944[611]
Miloš Brelih, dipl. ing. elek.	19. sep. 1944—maj 1945[612]

Referenti za delavnice

Ivan Gruden, dipl. ing. elek.	20. jan. 1944—26. apr. 1944[613]
Milenko Doberlet, elektromehanik	maj 1944—19. sep. 1944[614]
Ludvik Kremžar, dipl. ing. stroj.	19. sep. 1944—13. dec. 1944[615]
Milenko Doberlet, elektromehanik	13. dec. 1944—maj 1945[616]

Vodje partizanskih radiodelavnic 99 d

Ivan Gruden, dipl. ing. elek.	okt. 1943—30. mar. 1944[617]
Dušan Lasič, dipl. ing. elek.	30. mar. 1944—31. maj 1944[618]
Ludvik Kremžar, dipl. ing. stroj.	31. maj 1944—19. sep. 1944[619]
Milan Železnik, abs. elek. fak.	19. sep. 1944—maj 1945[620]

Vodje radiodelavnice v ožjem smislu

Dušan Lasič, dipl. ing. elek.	sep. 1943—31. maj 1944[621]
Stane Vrščaj, dipl. elektrotehnik	31. maj 1944—maj 1945[622]

Vodja finomehanične delavnice

Rudi Petkovšek, precizni meh. mojster	apr. 1944—maj 1945[623]

Vodje električne centrale in javke v Starih žagah

Gregor Cerkvenik, abs. elek. fak.	nov. 1943—1. jan. 1944[624]
Jože Šetina, dipl. elektrotehnik	1. jan. 1944—1. avg. 1944[625]
Drago Gril, elektromonter	1. avg. 1944—jan. 1945[626]

Vodja skladišča

Ciril Lavrič, strojni teh.	maj 1944—maj 1945[627]

Pomožne delavnice

elektro delavnica
ključavničarska delavnica
kleparska delavnica
mizarska delavnica

Politični komisarji partizanskih radiodelavnic 99 d

Julij Gliha, elektromojster	okt. 1943—15. nov. 1943[628]
Milan Erbežnik, dipl. ing. arh.	nov. 1943—6. jan. 1944[629]
Ivan Tomc, delavec	11. jan. 1944—29. jan. 1944[630]
Rudolf Ganziti, zidar	feb. 1944—marec 1944[631]
Ivan Kramar, ključavničar[632]	
Janez Rožmanc, dipl. PTT tehnik[633]	
Ivan Strnad, kovinostiskar	15. dec. 1944—3. feb. 1945[634]
Franc Klemenc, tekst. tehnik	3. feb. 1945—maj 1945[635]

Razvrstitev osebja po delavnicah in pri pomožnih delih

Da bi dobili čim bolj nazorno predstavo o sestavu partizanskih radiodelavnic 99 d, o tem, koliko ljudi se je ukvarjalo izključno s tehničnim delom, koliko pa jih je opravljalo razna pomožna dela, bomo v posebnih seznamih navedli, kako so bili člani 99 d razporejeni po posameznih delavnicah in pri drugih opravilih, kaj so bili po svoji takratni osnovni izobrazbi ali po poklicu in koliko časa so delali v 99 d. Ta razpored je le približen, saj vemo, da so nekateri tovariši delali po potrebi zdaj v eni zdaj v drugi delavnici. Posebno velja to za obdobje od marca do julija 1944, ko so izdelovali nove sprejemno-oddajne postaje, za katere se je zelo mudilo, in so bili vsi več ali manj zaposleni pri tem. Doslednejša delitev dela se je uveljavila šele po preselitvi v Črmošnjice, ko so dobile posamezne delavnice vsaka svoj prostor in tudi vsaka zase poročale o opravljenem delu.

Posamezni seznami zajemajo člane 99 d od ustanovitve, septembra 1943, do osvoboditve, maja 1945, kar nekoliko moti preglednost, ker kaže vsaj na prvi pogled veliko število zaposlenih. Treba pa je upoštevati, da vsi niso istočasno delali, da so postopoma prihajali in tudi odhajali. Zlasti radiodelavnica je doživljala stalne spremembe, medtem ko so v drugih delavnicah in pri pomožnih delih večinoma samo prihajali novi sodelavci, ki so ostali do konca vojne.

Nekateri tovariši so navedeni na več seznamih, pač po tem, kje so v določenem obdobju delali, pri drugih spet je navedena le osnovna dejavnost, čeprav so poleg te redno opravljali še kaj drugega. V splošnem pa lahko rečemo, da sta bili v povprečju približno dve tretjini članov zaposleni s tehničnim delom, ena tretjina pa s pomožnimi opravili.

Kot dopolnilo seznamu osebja po delavnicah in za kratek pregled njihove rasti navajamo še številčno stanje enote 99 d v posameznih mesecih.

Radiodelavnica

Balantič Janko	
trg. pom., tečajnik	16. III. 1945—27. IV. 1945
Bradač Viktor	
uradnik	13. X. 1943— avg. 1944
Cerkvenik Gregor	
abs. elek. fak.	13. X. 1943— 1. VII. 1944
Cirman Branko	
štud. elektr.	1. III. 1944—31. V. 1944
Divjak Franc	
dijak, tečajnik	jul. 1944— dec. 1944
Horn Marjan	
dijak, radiomat.	24. II. 1944—31. V. 1944
	sept. 1944—27. IV. 1945
Kolbezen Franc	
dijak, tečajnik	1. III. 1944— 5. V. 1944
Kreč Miha	
štud., tečajnik	16. IV. 1944—29. IX. 1944
Kremžar Ludvik	
dipl. ing. stroj.	18. II. 1944—31. V. 1944
Lasič Dušan	
dipl. ing. elek.	sep. 1943—31. V. 1944
Marinček Ivo	
štud. teh.	12. IV. 1944—27. IV. 1945
Osterman Adolf	
tečajnik	16. IV. 1944—30. VI. 1944
Plaznik Hubert	
elektromojster	avg. 1944—27. IV. 1945
Podržaj Janko	
knjigovez	jul. 1944— jan. 1945
Razpotnik Slavko	
elektrotehnik	jul. 1944— avg. 1944
Rijavec Mirko	
dijak, tečajnik	jul. 1944—27. IV. 1945
Rožmanc Janez	
dipl. PTT tehnik	16. II. 1944— jul. 1944
Sibila Edvard	
štud. tečajnik	16. III. 1945—27. IV. 1945

poklic med vojno	v delavnici 99 d
Seršen Franci	
elektromonter	1. III. 1944— jul. 1944
Škrbec Karel	
radioamater	okt. 1944—27. IV. 1945
Štrbenk Mitja	
dijak, radioamat.	16. II. 1944—27. IV. 1945
Tavzes Rado	
dijak, radioamat.	sep. 1944—27. IV. 1945
Tepina Pavle	
dipl. ing. elek.	sep. 1943— sep. 1944
Tom Vida-Jelka	
štud. elektr.	13. X. 1943—18. V. 1944
Udovč Milan	
dijak, tečajnik	16. III. 1945—27. IV. 1945
Vrščaj Stane	
dipl. elektroteh.	6. III. 1944—27. IV. 1945
Zobavnik Franc	
elektromehanik	2. V. 1944— jul. 1944
Zornik Danilo	
štud. tečajnik	jan. 1945—27. IV. 1945
Zupančič Dušan	
dijak, tečajnik	1. III. 1944—14. V. 1944
Železnik Milan	
abs. elek. fak.	29. VI. 1944—19. IX. 1944

Finomehanična delavnica

Benčič Jože	
vajenec	nov. 1944—27. IV. 1945
Benčič Milan	
vajenec	nov. 1944—27. IV. 1945
Benčič Stane	
prec. mehanik	avg. 1944—27. IV. 1945
Dolenc Jože	
strojnik	avg. 1944—27. IV. 1945
Gombač Bruno	
strugar	11. VI. 1944—27. IV. 1945
Gregorič Mirko	
urar	jan. 1945—27. IV. 1945

poklic med vojno	v delavnici 99 d
Hartner Branko kinooperater	29. III. 1944—27. IV. 1945
Hladnik Bogo graver	22. VI. 1944—27. IV. 1945
Hočevar Marjan strugar	26. IV. 1944— nov. 1944
Jančar Hanika uradnica	mar. 1944— 1. VII. 1944
Klemen Viljem urar	avg. 1944—27. IV. 1945
Kos Boris urar	nov. 1944—27. IV. 1945
Koželj Rudi mehanik	30. VI. 1944—27. IV. 1945
Kramar Ivan ključavničar	1. III. 1944—27. IV. 1945
Lazar Ivan vajenec	jul. 1944—13. I. 1945
Lunder Alojz ključ. vajenec	jul. 1944—27. IV. 1945
Petkovšek Rudi prec. meh. mojster	13. X. 1943—27. IV. 1945
Radkovič Jože vajenec	sep. 1944—27. IV. 1945
Rome Filip štud. mont.	19. I. 1944—27. IV. 1945
Simonič Anton priuč. mehanik	maj 1944—27. IV. 1945
Stariha Tone graver. vajenec	mar. 1945—27. IV. 1945
Treven Drago vajenec	febr. 1945—27. IV. 1945
Turk Milan mehanik-ključ.	jul. 1944—27. IV. 1945
Ulčar Stane prec. mehanik	avg. 1944—30. XII. 1944
Valenčič Teodor klep. vajenec	jul. 1944—27. IV. 1945

Kleparska delavnica

Kralj Alojz klepar	29. III. 1944—27. IV. 1945
Zupančič Anton klepar	jul. 1944—27. IV. 1945
Drašček Ferdo mizar-klepar	dec. 1944—27. IV. 1945

Elektrodelavnica

Babnik Franc avtomehanik	jan. 1945—27. IV. 1945
Dobrotinšek Tone elektromehanik	dec. 1944—27. IV. 1945
Gril Drago elektromonter	10. VI. 1944—27. IV. 1945
Kirn Albert elektrotehnik	avg. 1944—27. IV. 1945
Kralj Mirko elektromehanik	29. IV. 1944— 7. VI. 1944
Pavčič Ludvik elektromojster	10. II. 1945—27. IV. 1945
Perme Viktor elektromehanik	sep. 1944—27. IV. 1945
Rožmanc Janez dipl. PTT teh.	jul. 1944—27. IV. 1945
Seršen Franci elektromonter	jul. 1944— dec. 1944
Zobavnik Franc elektromehanik	jul. 1944—27. IV. 1945
Šoba Slavko elek. vajenec	avg. 1944—27. IV. 1945

Ključavničarska delavnica

Jan Anton vodov. instalat.	26. IV. 1944—27. IV. 1945

poklic med vojno	v delavnici 99 d
Kamenšek Anton	
ključavničar	dec. 1944—27. IV. 1945
Kangler Stane	
ključavničar	sept. 1944—27. IV. 1945
Ovniček Anton	
ključavničar	17. IV. 1944—27. IV. 1945
Porenta Valentin	
ključ. orodjar	12. VI. 1944— feb. 1945
Treven Marjan	
stroj. ključ.	nov. 1943—27. IV. 1945
	Mizarska delavnica
Henigman Peter	
mizar	jan. 1945—27. IV. 1945
Kovač Jože	
mizar	12. VI. 1944—27. IV. 1945
Lah Dane	
mizar	jan. 1945—27. IV. 1945
Lozar Mirko	
mizar	nov. 1943—27. IV. 1945
Nemanič Jože	
mizar	jul. 1944—27. IV. 1945
Rosa Branko	
mizar	april 1945—27. IV. 1945
	Tesarji in zidarji
Eršte Anton	
tesar	10. III. 1944—10. X. 1944
Pezdirc Alojz	
tesar	9. III. 1944—27. IV. 1945
Šmajdek Albert	
tesar	16. V. 1944—27. IV. 1945
Šuklje Jože	
tesar	10. III. 1944—10. X. 1944
Stegne Matija	
zidar	10. III. 1944— febr. 1945
Sutlič Evzebij	
zidar	10. III. 1944—27. IV. 1945

poklic med vojno	v delavnici 99 d

Administracija

Gregorc Marija tipkarica	mar. 1944— 4. VI. 1944
Jančar Hanika uradnica	okt. 1943— mar. 1944
Lavrič Ciril strojni tehnik	14. IV. 1944—27. IV. 1945
Divjak Franc dijak	dec. 1944—27. IV. 1945
Lenček Ljuba dijakinja	maj 1944—27. IV. 1945
Staniša Sonja administratorka	nov. 1944—27. I. 1945
Šetina Jože dipl. elektroteh.	jan. 1944— 7. VIII. 1944
Gril Drago elektromonter	7. VIII. 1944— jan. 1945
Tiran Slavko radiotelegrafist	feb. 1944—24. IV. 1944

Gospodinjska dela

Antončič Marija gospodinja	sept. 1944—27. IV. 1945
Benčič Danica pletilja	dec. 1944—27. IV. 1945
Benčič Marija gospodinja	nov. 1944—27. IV. 1945
De Toni Anica gospodinja	6. V. 1944—27. IV. 1945
Dežman Anton delavec	avg. 1944—27. IV. 1945
Hauptman Marija	avg. 1944—27. IV. 1945
Jelovšek Rezi	dec. 1944—27. IV. 1945
Kopač Zlatka	31. III. 1944— nov. 1944
Lenček Ljuba dijakinja	okt. 1943— maj 1944
Vidmar Nada trg. pomočnica	okt. 1943— maj 1944

Adaptacije, prevozi aparatov in materiala, pomožna dela

Bačar Jože kmet	nov. 1943—27. IV. 1945
Dežman Anton delavec	dec. 1943— avg. 1944
Kurlatov Peter vrtnar	dec. 1944—27. IV. 1945
Melina Jože delavec	dec. 1944—27. IV. 1945
Simonič Jože kmet	dec. 1944—27. IV. 1945
Ščurk Slavko priučen elektr.	10. VIII. 1944—24. II. 1945
Štancer Franc profesor	dec. 1943—26. I. 1944
Založnik Franc strojnik	dec. 1943— feb. 1945

Stražarji

Gazvoda Jože kmet	3. V. 1944—27. IV. 1945
Hrovatič Rudi kmet	3. V. 1944—27. IV. 1945
Štamfelj Franc kmet	3. V. 1944—27. IV. 1945
Veselič Ivan kmet	3. V. 1944—27. IV. 1945

Nabavljalec tehničnega blaga

Grahek Karel kinotehnik	sep. 1943—maj 1944

Nabavljalec hrane

Gazvoda Pepe kmet	nov. 1943—27. IV. 1945

Število sodelavcev v posameznih mesecih

oktober	1943	12 ljudi
november	1943	18 ljudi
december	1943	21 ljudi
januar	1944	21 ljudi
februar	1944	24 ljudi
marec	1944	38 ljudi
april	1944	45 ljudi
maj	1944	47 ljudi
junij	1944	50 ljudi
julij	1944	57 ljudi
avgust	1944	62 ljudi
september	1944	66 ljudi
oktober	1944	65 ljudi
november	1944	67 ljudi
december	1944	76 ljudi
januar	1945	77 ljudi
februar	1945	81 ljudi
marec	1945	85 ljudi
april	1945	85 ljudi

Pregled dela in seznam osebja 1941 — 1945

Poročila o delu

Ena osnovnih nalog pri opisovanju dela radijskega sektorja in partizanskih radiodelavnic je prav gotovo ta, da bi na podlagi ohranjenih zapiskov in drugih virov skušali kar se da natančno ugotoviti, kaj in koliko so v radijskem sektorju in partizanskih delavnicah naredili tako v posameznih obdobjih kot v vsem času njihovega obstoja.

Žal moramo ugotoviti, da je za izčrpen in veren seznam vseh opravljenih del ohranjeno premalo dokumentov, ker jih mnogokrat sploh ni bilo, marsikaj pa se je izgubilo, za spomin pa je trideset let tudi že predolga doba, da bi si z njim pomagali tam, kjer zmanjka pisanih virov. Zato se je treba sprijazniti z ugotovitvijo, da bo naš prikaz celotnega dela nepopoln, da bo vseboval le glavno delo, ki je bilo opravljeno, mnoge podrobnosti in vzporedna manjša dela pa so že utonila v pozabo.

Kot vemo, je radijski sektor v Ljubljani delal v strogi konspiraciji, večino naročil so opravili z osebnimi razgovori, če pa so kdaj tudi kaj zapisali, so to čimprej uničili, da ne bi prišlo v roke sovražniku. Šele za zadnje leto, to je od avgusta 1942 do septembra 1943, so ohranjena nekatera pisma, pa še ta nam odkrivajo le tisto delo radijskega sektorja, ki so ga opravljali za partizane, ne pa tega, kar so delali za ljubljanske aktiviste.[636]

Za radijski sektor, kjer je ohranjeno najmanj virov, navajamo le eno poročilo za celotno obdobje, in še to je kolikor toliko točno le za oddajnike; za sprejemnike, material in ostalo pa zelo pomanjkljivo.

Pri navajanju števila sodelavcev radijskega sektorja je prav tako težko zapisati točno število že zato, ker je težko potegniti mejo med tistimi, ki so bili vključeni v redno delo pri radijskem sektorju in onimi, ki so le občasno sodelovali. Poleg tega so tudi nekateri stalni člani bili v gotovih obdobjih brez pravega dela, ker ni bilo sredstev zanj ali pa so druge okoliščine to onemogočale. Zato navedene številke sodelavcev ne pomenijo

obenem že dejstva, da je bilo toliko ljudi stalno aktivnih na tem področju, ampak so se nekateri le občasno in po potrebi vključili, da bi izpolnili dano nalogo.

Drugače je bilo v partizanskih radiodelavnicah. Tukaj so redno pisali mesečna ali celo štirinajstdnevna poročila o opravljenem delu, vendar se niso v celoti ohranila. Še posebno je škoda, da manjkajo poročila predvsem za ožjo radiodelavnico, ki je opravljala glavno delo, kateremu so se ostale delavnice sproti prilagajale. Ker zanjo tudi ni ohranjen dnevnik popravil, iz katerega bi lahko povzeli opravljeno delo, ni mogoče naknadno sestaviti točnega seznama popravil in izdelkov. Da je zadrega še večja, manjkajo večinoma tudi vpisi radijskih aparatov v dnevnik javke in v splošni dnevnik delavnic. To pa zato, ker so aparate po preselitvi v Črmošnjice nosili naravnost v radiodelavnico in se s tem izognili vpisu na javki ali sprejemni pisarni. Preostane nam le še to, da zberemo podatke iz raznih dopisov, naročilnic, posameznih vpisov v dnevnike in odrezkov naročilnic, kar pa da vse skupaj zelo pomanjkljiv pregled opravljenih del. To opazimo takoj, če primerjamo tako ugotovljene številke z onimi iz ohranjenih dokumentov.

Poročila sama so bila zelo različna. V prvih mesecih so bila zelo skopa, vsebovala so le glavna dela v radiodelavnici, niso pa upoštevala različnih del mehanikov, kleparjev, ključavničarjev, mizarjev, tesarjev in drugih. Prvo podrobnejše poročilo je bilo napisano za obdobje dvomesečnega tekmovanja, od 20. aprila 1944 do 15. junija 1944, s katerim so počastili tretjo obletnico ustanovitve slovenske vojske. Po preselitvi v Črmošnjice, ko so dobile pomožne delavnice vsaka svoj prostor, so postala poročila obširnejša. Vsebujejo ločeno našteto delo posameznih delavnic in število ljudi v njih.

Poročila so deloma štirinajstdnevna, deloma mesečna ali pa celo za daljše obdobje. Navajamo jih taka, kot so v izvirniku. Za tista obdobja, za katera niso ohranjena, pa so sestavljena po že prej omenjenih virih in označena kot nepopolna. Kljub navedenim pomanjkljivostim nam prikazana poročila o delu dajo dovolj dober pregled o razvoju in dejavnosti slovenskih partizanskih radiodelavnic od njihove ustanovitve pa do konca vojne, pri čemer se moramo zavedati, da je pričujoči seznam opravljenih del nepopoln, in da je bilo narejenega znatno več, kot pa je zajetega v teh popisih.

In še nečesa ne smemo pozabiti, kar je bilo bistveno in je sploh omogočalo delo, pa se ne da izraziti z nobeno številko. To je iznajdljivost, s katero so premagovali težave ob pomanjkanju materiala, orodja, instrumentov kot tudi znanja in izkušenj. Če bomo imeli vse to pred očmi, bomo lahko pravičneje ocenili delo, ki so ga opravili, da ne bomo videli le suhoparnih številk, ampak tudi pridne roke in iznajdljive glave, ki se skrivajo za njimi.

Na podobne težave kot pri poročilih o delu naletimo tudi pri ugotavljanju števila članov 99 d v posameznih mesecih. Podatkov o tem, kdo vse je bil v delavnicah, kdaj je prišel v enoto in kdaj jo je zapustil, je v ohranjenih arhivih zelo malo. Večinoma jih je bilo treba šele izluščiti iz raznih dopisov, prepustnic, vpisov pri dviganju materiala, podpisov poleg opravljenega dela in podobno. Kljub temu pa napake pri navajanju števila članov v posameznih mesecih niso velike. Do junija 1944 so številke precej točne, ker je bilo na voljo dovolj virov. V naslednjih mesecih tu in tam morda odstopajo za enega ali dva člana v tistih poročilih, ki so bila sestavljena naknadno po raznih virih, v originalnih pa je poleg opravljenih del navedeno tudi točno število tehnikov v posameznih delavnicah. Upoštevati je treba še to, da je bilo število članov 99 d v začetku, sredi ali na koncu meseca večkrat precej različno, ker so nekateri prišli na novo ali odšli. Prav tako nas ne smejo zavesti številke, na podlagi katerih je intendant dvigal hrano za enoto, ker so v njih zapopadeni tudi tisti tovariši, ki so bili v 99 d samo gostje za čas, ko so čakali na popravila aparatov, in teh je bilo tudi vedno nekaj. Številke v objavljenih poročilih se nanašajo na konec meseca.

Upamo, da smo v seznamih zajeli več ali manj vse, ki so delali v 99 d, če pa smo kljub pazljivosti koga izpustili, je bil gotovo med tistimi, ki so se zadrževali v delavnicah le kratek čas ali samo prehodno, in zato ni bilo mogoče zaslediti njihovih imen v nobenih spiskih, dopisih, dnevnikih, prepustnicah in podobnem.

Delo radijskega sektorja v Ljubljani od julija 1941 do oktobra 1943[637]

Izdelki

Propagandni oddajnik »Kričač«	1 kos
Radijske postaje »Golob«, 10 W, 80—150 m	9 kosov
Kratkovalovni oddajnik »Tone Tomšič«	1 kos
Kratkovalovni oddajnik »Tomaž«	1 kos
Kratkovalovni oddajnik »Jurček«	1 kos
Miniaturni sprejemniki z DDD11, okoli	30 kosov
Baterijski super sprejemniki za vmesni pas	8 kosov
Sprejemniki, predelani za poslušanje poročil, okoli	80 kos
Nožni agregat	2 kos
Nožni pogoni odposlani leta 1944	10 kos

Pošiljke partizanom[638]

Navajamo le tiste, za katere so ohranjeni dokumenti, v resnici pa jih je bilo mnogo več.
Od februarja do julija 1942 so odposlali 7 oddajnikov in 18 sprejemnikov

November 1942

usmernik	2 kosa
polnilec za akumulator	1 kos
električni spajkalnik	1 kos
navadni spajkalnik	1 kos
vrtilni kondenzatorji	4 kosi
pilotke	6 kosov
podnožja za elektronke	6 kosov
elektronka 6F6	1 kos
dvopolni vtikači	8 kosov
kalitna ogrodja za tuljave	4 kosi
puše	20 kosov
razni vijaki	50 kosov
razni upori	40 kosov
razni kondenzatorji	35 kosov
baterije, členi 2 V	4 kosi
bakrena žica več dimenzij	50 m
dvožilni kabel	10 m

žica za vezave	10 m
bougier cevka	10 m
pertinaks plošča	5 dm^2
cin	0,25 kg
pasta za spajkanje	
kolofonija	

Začetek decembra 1942

univerzalni instrument
kompas
areometer
kljunasto merilo
ročni vrtalni stroj
gorilnik za spajkanje
klešče
pile
izvijači
žage
kladiva
razni žeblji
lok za žage
žepni akumulatorji 1—2 V
žepne baterije 4,5 V
izolirni trak
razdelilniki, banane, krokodili
žarnice in okovi za žarnice
razni vijaki
smirkov papir
bougier cevke
lak za transformatorje

Sredi decembra 1942

oddajnik »Jurček« 10 W
oddajni del »Kričača« (brez napajalnika in modulatorja)
rezervne elektronke
vezalna žica

Januar 1943

napajalnik »Kričača«	1 kos
elektroliti	6 kosov
kondenzatorji	20 kosov
upori	30 kosov
vijaki, matice in podložke, vsakega po	60 kosov
ušesca za spajkanje	100 kosov
zakovice	20 kosov

11., 24., 26. februar 1943

baterijski super sprejemnik za vmesni pas	2 kosa
vibrator	2 kosa

mikrometer	1 kos
vrtilni kondenzatorji	8 kosov
elektroliti	25 kosov
transformator	1 kos
kalitna ogrodja za tuljave	6 kosov
dušilke	2 kosa
puše	26 kosov
podstavki osempolni	2 kosa
vijaki, matice, podložke, vsakega po	50 kosov
dušilke na kalitu	4 kose
dvojni kondenzator	2 kosa
žica raznih dimenzij	
prešpan, oljni papir, bougier cevke,	
univerzalno lepilo, trolitul	

31. marec 1943

napajalnik	1 kos
elektronka WE 51 in PV 495 po	1 kos
pile različne	5 kosov
kondenzatorji	6 kosov
svedri različni	12 kosov
elektroliti	4 kose
tinol cin, banane, puše, žica, žagice	

22. april 1943

elektronka 5Y3g	2 kosa
elektronka 6V6	1 kos
elektronka 6A8	1 kos
elektronka 6K7	1 kos
elektronka 6Q7	1 kos
elektronka KCH1	1 kos
elektronka KBC1	1 kos
elektronka KF4	1 kos
elektronka KDD1	1 kos
elektronka KC1	2 kosa
elektronka DC11	2 kosa
elektronka DCH11	2 kosa
elektronka DAF11	2 kosa
elektronka DF11	3 kosi
cin, tinol cin, žica pramenka in navadna, bougier cevke,	
slušalke, stikalo, univerzalno lepilo, papir	
priročnik Vademecum	

2. maj 1943

dušilke na kalitu	5 kosov
vmesnofrekvenčni transformator	2 kosa
elektroliti	11 kosov
podstavki petpolni, šestpolni, sedempolni, osempolni	8 kosov
podstavki kalitni osempolni	4 kose

kalitna ogrodja	4 kose
kondenzatorji	25 kosov
puše	68 kosov
pertinaks plošče in cevi	
nomogrami za računanje induktivitete	

5. maj 1943

dvovoltni akumulator	1 kos
polnilec za akumulator	1 kos
ura	1 kos
nalivno pero	1 kos
zemljevidi	

3. julij 1943

ročni vrtalni stroj	1 kos
električni spajkalnik	1 kos
primež namizni	1 kos
pile ploščate, okrogle, polokrogle, štirioglate	7 kosov
svedri od 1 mm do 8 mm	40 kosov
žage za železo	2 kosa
kljunasto merilo	1 kos
izvijač	1 kos

25. julij 1943

vrtalni stroj	1 kos
svedri od 1 mm do 8 mm	22 kosov
kombinirke	1 kos
ploščate klešče	1 kos
ščipalke	1 kos
pile okrogle, ploščate, polokrogle	5 kosov
lok za žagice	1 kos
ročni primež	1 kos
prebijalo	1 kos
kladivo	1 kos
žagice	12 ducatov
vijaki in matice	
steklen papir	

27. julij 1943

elektronka KL4	1 kos
elektronka KCH1	1 kos
elektronka KBC1	1 kos
elektronka DF11	1 kos
elektronka DC11	1 kos
elektronka DDD11	1 kos
elektronka DCH11	1 kos
elektronka DAF11	2 kosa
akumulator 2 voltni	1 kos

10. avgust 1943

elektronka KCH1	1 kos
elektronka KL4	1 kos
elektronka KBC1	1 kos
elektronka KF3	1 kos
elektronka DAF11	1 kos
elektronka DF11	1 kos
elektronka DCH11	1 kos
baterijski sprejemnik	1 kos
vibrator	1 kos
priključek na vibrator	1 kos
polnilec za 6 V akumulator	1 kos
telegrafske tipke	3 kose
slušalke	1 kos
upori	30 kosov
kondenzatorji	20 kosov
banane	20 kosov
puše	20 kosov
krokodili	10 kosov
kabel za podaljšek s priključki	2 kosa
pilotke	6 kosov
priključna žica	10 m
žica za vezavo	
bougier cevke, diagonal trak, izolirni trak	
cin, tinol cin	

10. avgust 1943

akumulator 6 voltni	1 kos
akumulator 2 voltni	3 kosi
vrtalni stroj	1 kos
svedri od 1 mm do 8 mm	35 kosov
lok za žagice	1 kos
žage za železo	6 kosov
spajkalnik	1 kos
škarje za pločevino	1 kos
rašpla	1 kos
pile ploščate, okrogle, polokrogle, velike, male	15 kosov
kombinirke	1 kos
ploščate klešče	2 kosa
ščipalke	1 kos
okrogle klešče	1 kos
kladivo	2 kosa
pincete	2 kosa
izvijač	1 kos
prebijalo	1 kos
kotnik	1 kos
kovinsko šestilo	1 kos
sveder lesni	1 kos
žagice za kovino	10 ducatov
žagice za les	4 ducati
pasta za lotanje	

Ob preselitvi radijskega sektorja v partizane so vzeli s seboj okoli 1000 kg najrazličnejšega materiala, aparatov in orodja. Navajamo le del tega, to kar se je ohranilo v dokumentih.[639]

oddajna postaja TPA 50	1 kos
elektronke	350 kosov
vrtilni kondenzatorji	45 kosov
elektroliti	150 kosov
kondenzatorji	800 kosov
upori	80 kosov
potenciometri	25 kosov
podstavki za elektronke	180 kosov
pilotke	180 kosov
izhodni transformatorji	6 kosov
kalitna ogrodja za tuljave	50 kosov
mikrofoni	4 kosi
priključki štiripolni in šestpolni	50 kosov
dušilke	6 kosov
električni vrtalni stroj	1 kos
ročni vrtalni stroj	1 kos
univerzalni instrument	1 kos
oddajnik »Golob«	1 kos
sprejemniki baterijski	4 kosi
usmernik	3 kosi
mikrofonski ojačevalnik	1 kos

slušalke, tipke, valovna pretikala, puše, prešpan, pertinaks plošče in cevi, sljuda, izolirni trak, ročno orodje, klešče, pile, kladiva, izvijači, pincete, risalno orodje in strokovne knjige.

Delo od 22. IX. 1943 do 22. X. 1943[640]

Kraj delavnic: Stare žage
Osebje:
od 22. IX. do 13. X.

radiotehnika	2

od 13. X. do 22. X.

radiotehnika	2
tehniki pomočniki	3
precizni mehanik	1
pomožno osebje	6
skupaj ljudi	12

Delo:
22. IX. do 16. X.
adaptacija prostorov za delavnico
ureditev električne centrale
napeljava instalacij
sortiranje materiala
skladiščenje materiala
16. X. do 22. X.
pregled in preizkus italijanskih postaj
razdiranje nerabnih aparatov
risanje shem italijanskih aparatov
opremljanje delavnice

Od 22. X. do 12. XI. 1943 delo prekinjeno zaradi nemške ofenzive.

Delo od 12. XI. 1943 do 31. XII. 1943[641]

Kraj delavnic: Nova gora
Število delovnih dni: 42
Osebje po strokah:

radiodelavnica	5
električna centrala	1
ključavničar	1
mizar	1
zidar in pomočnika	3
pomožno osebje	10
skupaj ljudi	21

Spremembe v osebju: na novo prišlo 12 ljudi, odšli so 3.

Delo:

sprejemniki popravljeni	6 kosov
sprejemniki predelani	5 kosov
radijske postaje popravljene	8 kosov
radijske postaje predelane	2 kosa
radijske postaje RF2 predelane	6 kosov
generatorji popravljeni	15 kosov
polnilci popravljeni	1 kos
slušalke popravljene	15 kosov

Novi izdelki:

vrtilni kondenzatorji za H-I	15 kosov
valovna pretikala za H-I	15 kosov
skale s pogoni za H-I	15 kosov
merilnik kapacitet	1 kos

Druga dela:

meritve emisije in karakteristik elektronk, 100 kosov
povečanje električne centrale od 0,5 kW na 1 kW
polnjenje in popravila akumulatorjev
adaptiranje prostorov za delavnico, kuhinjo, pisarno, spalnico
instalacija elektrike v novih prostorih
sortiranje starih aparatov in materiala
prezidava petih prostorov za skrita skladišča, »bunkerje«
nabavljanje materiala in hrane

Zaradi hajk in pospravljanja v bunkerje smo izgubili štiri delovne dni.

Delo od 1. I. 1944 do 31. I. 1944[642]

Kraj delavnic: Nova gora
Število delovnih dni: 26
Osebje po strokah:

radiodelavnica	6
električna centrala	1
ključavničar	1
mizar	1
zidar in pomočnika	3
pomožno osebje	9
skupaj ljudi	21

Spremembe v osebju: na novo sta prišla dva, odšla tudi dva.

Delo:

sprejemniki popravljeni	11 kosov
sprejemniki predelani	1 kos
radijske postaje popravljene	12 kosov
radijske postaje predelane, »rabske«	2 kosa
radijske postaje predelane, RF 2	2 kosa
generatorji popravljeni	2 kosa
polnilci popravljeni	3 kosi

Novi izdelki:

Sprejemniki za bolnice H-I	7 kosov
tuljave za H-I	15 kosov
šasije za H-I	15 kosov
čelne plošče za H-I	15 kosov
kasete za H-I	15 kosov
gumbi za H-I	45 kosov
šifratorji	11 kosov

V delu je:
oddajnik za novo sprejemno-oddajno postajo H-II
sprejemnik za novo postajo H-II
kratkovalovni oddajnik »Janez« za Turka
sprejemniki za bolnice
oscilator za uglaševanje sprejemnikov

Druga dela:
pisanje navodil in risanje skic za postajo TPA 20 in angleško, povečanje delavnice in gradnja bunkerjev. Montiranje turbine. Polnjenje akumulatorjev, sortiranje materiala. Urejanje spalnic. Zaradi pospravljanja v bunkerje smo izgubili 3 dni.

Delo od 1. II. 1944 do 29. II. 1944[643]

Kraj delavnic: Nova gora
Število delovnih dni: 27
Osebje po strokah:

radiodelavnica	11
električna centrala	1
ključavničar	1
mizar	1
zidar in pomočnika	3
pomožno osebje	7
skupaj ljudi	24

Spremembe v osebju: na novo so prišli 4, odšel pa je 1

Delo:

sprejemniki popravljeni	16 kosov
radijske postaje popravljene	8 kosov
radijske postaje predelane	1 kos
generatorji popravljeni	1 kos

Novi izdelki:

sprejemniki za bolnice	10 kosov
oddajnik H-II	1 kos
sprejemnik H-II	1 kos
napajalnik H-II	1 kos
šifratorji	10 kosov

V delu:

radijske postaje H-II	4 kosi
postaja za ultrakratke valove	1 kos

naprava za tipkanje na daljavo	1 kos
kratkovalovni oddajnik »Janez«	1 kos
kondenzator za veliki oddajnik »Jelka«	1 kos

Druga dela:
preureditev električne centrale
adaptacija delavnice za finomehaniko in instalacije v njej
polnjenje akumulatorjev
sortiranje materiala iz razbitega aviona
popravilo električne centrale in telefonske linije v Črmošnjicah
nabavljanje materiala, orodja, hrane
izdelava orodja za zakovice
Zaradi pospravljanja v bunkerje smo izgubili 2 delovna dneva.

Delo od 1. III. 1944 do 31. III. 1944[644]

Kraj delavnic: Nova gora
Število delovnih dni: 29
Osebje po strokah:

radiodelavnica	10
finomehanična delavnica	7
električna centrala	1
ključavničar, klepar	2
mizar	1
zidarja	2
tesarji	3
pomožno osebje	12
skupaj ljudi	38

Spremembe v osebju: na novo jih je prišlo 16, odšla sta 2

Delo:

sprejemniki popravljeni	15 kosov
sprejemniki predelani	3 kosi
radijske postaje popravljene	12 kosov
radijske postaje predelane	2 kosa
bencinski agregat	1 kos
usmernik	1 kos
valomer popravljen	1 kos
voltmeter popravljen	1 kos
ampermeter predelan	1 kos

Novi izdelki:

kratkovalovni oddajnik »Janez«	1 kos
sprejemno-oddajna postaja H-II	1 kos
model sprejemnika H-IV	1 kos
naprava za tipkanje na daljavo	1 kos
postaja za ultrakratke valove	1 kos

V delu:

sprejemno-oddajna postaja H-III	4 kosi
baterijski kratkovalovni sprejemniki H-IV	10 kosov

model oddajnika in sprejemnika za novo 6 W postajo
propagandni oddajnik »Jelka«

Druga dela:
povečanje radiodelavnice, gradnja skladišč v Starih žagah, popravila in polnjenje akumulatorjev, skladiščenje materiala. Zaradi pospravljanja v bunkerju smo izgubili 2 delovna dneva.

Delo od 1. IV. 1944 do 20. IV. 1944[645]

Kraj delavnic: Nova gora
Število delovnih dni: 16
Osebje po strokah:

radiodelavnica	11
finomehanična delavnica	11
električna centrala	1
ključavničarji in kleparji	4
mizar	1
zidarja	2
tesarji	3
pomožno osebje	12
skupaj ljudi	45

Spremembe v osebju: na novo jih je prišlo 8, odšel je 1

Delo:

sprejemniki popravljeni	20 kosov
radijske postaje popravljene	14 kosov
generatorji popravljeni	2 kosa
vibratorji popravljeni	2 kosa

Novi izdelki:

sprejemno-oddajne postaje H-III	4 kosi
kratkovalovni baterijski sprejemniki H-IV	6 kosov
šifratorji	10 kosov
transformator	1 kos

V delu:

oddajniki za 6 W postajo	10 kosov
sprejemniki za 6 W postajo	10 kosov
napajalniki za 6 W postajo	10 kosov
propagandni oddajnik »Jelka«	1 kos

Druga dela:
izdelava knjižic za postaje H-III, sheme, krivulje, opis
napeljava električnega voda iz doline na Novo goro
napeljava telefonskega voda
adaptacija treh hiš za tečajnike, telefoniste in Petra
zidava bunkerja pod finomehanično delavnico
polnjenje in popravljanje akumulatorjev, 70 kosov
dovažanje, sortiranje, skladiščenje materiala.

Delo od 20. IV. 1944 do 15. VI. 1944[646]

Kraj delavnic: Nova gora
Število delovnih dni: —
Osebje po strokah:

radiodelavnica	10
finomehanična delavnica	14
električna centrala	2
ključavničarji in kleparji	5
mizarji	3
tesarji	3
skladiščnik	1
pomožno osebje	12
skupaj ljudi	50

Spremembe v osebju: na novo jih je prišlo 14, odšlo pa 9

Delo v posameznih delavnicah

Radiodelavnica:

sprejemniki popravljeni	33 kosov
sprejemniki predelani	1 kos
radijske postaje popravljene	41 kosov
generatorji popravljeni	3 kosi
vibratorji popravljeni	4 kosi
kinoojačevalnika popravljena	2 kosa
frekvenčni merilnik popravljen	1 kos
signalni generator predelan	1 kos
propagandni oddajnik TPA 50 popravljen	1 kos
generator za TV 15 popravljen	2 kosa
generator za puškarsko delavnico popravljen	2 kosa
motor za stružnico previt	1 kos
motor popravljen	2 kosa

Novi izdelki:

autotransformator 1,5 KW	2 kosa
usmernik za oddajnik »Jelka«	1 kos
transformatorji za usmernike za glavni štab	3 kosi
model sprejemnika	1 kos
brnjala	4 kosi
oddajnik za ultrakratke valove	1 kos
oddajnik za vmesni pas z usmernikom	1 kos
model pogona z uporabo dvokoles	1 kos
sprejemniki H-IV	4 kosi

V delu:

sprejemno-oddajne postaje I-V, skoraj končane	10 kosov

Druga dela:
popravila instrumentov
merjenja elektronk
inventura materiala
kartoteka za material

Finomehanična delavnica:

Oddajnik:

čelna plošča	10 kosov
šasija	10 kosov
skala velika	10 kosov
skala mala	10 kosov
vrtilni kondenzator enojni	10 kosov
vrtilni kondenzator dvojni	10 kosov
tuljava za oscilator	10 kosov
končna tuljava — ogrodje	10 kosov
podaljševalna tuljava ogrodje	10 kosov
podstavek za elektronke	10 kosov
antenska žarnica	10 kosov
gumbi	30 kosov
kotniki razni	50 kosov
antensko pretikalo s tremi pušami	10 kosov
dvojno pretikalo	10 kosov
visokofrekvenčna dušilka	10 kosov
objemka za kristal	10 kosov
kablov priključek s tremi kontakti	10 kosov
ogrodje za predupor	10 kosov
objemka za kondenzator	10 kosov
izolirne podložke	20 kosov
podložke	60 kosov
pritrdilna objemka za kabel	10 kosov

Sprejemnik:

čelna plošča	10 kosov
šasija	10 kosov
skala	10 kosov
pogon za skalo	10 kosov
visokofrekvenčna dušilka	10 kosov
ogrodje oscilatorske tuljave	10 kosov
ogrodje mrežne tuljave	10 kosov
kablov priključek s tremi kontakti	10 kosov
objemka za kondenzator	20 kosov
oklep za elektronke	20 kosov
oklep za mrežno tuljavo	10 kosov
podložke	70 kosov
kotniki	20 kosov
izenačevalni trojni in enojni kondenzator	20 kosov

Napajalnik:

čelna plošča	10 kosov
šasija	10 kosov
ohišje	10 kosov
visokofrekvenčna dušilka	20 kosov
varovalka	20 kosov
priključek za kabel	10 kosov
objemka za elektrolit	10 kosov
objemka za kondenzator	10 kosov

Pogon:

osi, ležaji, jermenice, jermeni za generator
Sestavni deli za oddajnik »Jelka«:
šasija
vrtilni kondenzatorji
podnožja
pretikalo
tuljava
priključki
podložke
kotniki

Razno:

šasija za Turka	
podnožje za vibrator	
šasija za usmernik	
popravila instrumentov za oddajnik	4 kosi
izdelava cevi in zaklopk za ventilator v kovačnici	
stojalo za vrtalni stroj	1 kos
stojalo za navijalni stroj	1 kos
krokodili za akumulatorje	8 kosov
tipke	12 kosov
popravilo vibratorja	1 kos
os za iglo magnetnico	1 kos
lonec	2 kosa
zajemalke	2 kosa
vijaki postruženi	4 kosi
vijaki kontaktni	4 kosi
lijak	1 kos

Delo na javki:

Mizarska dela:

zaboji za akumulatorje	30 kosov
zaboji za sortiranje materiala	15 kosov
ciklostil za centralno tehniko	5 kosov
miza za delavnico	2 kosa
zabojček za brnjalo	8 kosov
zabojčki za nove postaje	30 kosov
zabojčki za telefonske centrale	8 kosov
stoli za delavnice	10 kosov
telegrafske montažne mize	4 kosi

Adaptacijska dela:

ureditev treh spalnic
popravilo strehe nad montažno delavnico
popravilo strehe na shrambi za krmo
izdelava dveh stranišč
izdelava hladilnika za meso
zgraditev štirih podzemnih skladišč
zgraditev kuhinje za telefoniste

izdelava stopnišča v mehanični delavnici Mrak
nabava, prevoz in vskladiščenje okoli 35 m³ desk
adaptacijska dela v Črmošnjicah

Elektro-mehanična dela in popravila:

popravilo in preizkus ročne brizgalne
kovanje bakrenih palic za spajkalnike
izdelava modela za pogon 6 W postaje
popravilo šestih polnilcev Fimi
popravilo šestih motorgeneratorjev za enosmerni tok
izdelava nosilcev za pogone
izdelava ventilatorja za kovačnico na Kolpi
popravilo šestih plošč za štedilnike
polnjenje, pregled in popravilo akumulatorjev, 62 kosov
predelanih in na novo sestavljenih 35 akumulatorjev
razdiranje in sortiranje materiala iz razbitih letal.

Poleg manjših elektrotehničnih in radiotehničnih popravil so bili na javko sprejeti in odpremljeni v delavnico tile aparati:

sprejemno-oddajne postaje	40 kosov
sprejemniki	28 kosov
ročni generatorji	3 kosi
vibratorji	4 kosi
reflektorji	6 kosov
nožni polnilci Fimi	7 kosov
kinoprojektor	2 kosa

Razen tega so bila opravljena še dodatna dela pri vzdrževanju turbine, vodnih korit, oskrbovanju električne centrale, urejanju skladišč, dostavljanju materiala delavnicam in podobno. Na javki se tudi redno prevzema in oddaja pošta.

To je prvo podrobnejše poročilo, nanaša pa se na delo, ki je bilo opravljeno v okviru dvomesečnega tekmovanja, s katerim so proslavili tretjo obletnico ustanovitve slovenske narodnoosvobodilne vojske.

Delo od 15. VI. 1944 do 20. VII. 1944[647]

Kraj delavnic: Nova gora
Število delovnih dni: —
Osebje po strokah:

radiodelavnica	11
finomehanična delavnica	17
električna centrala	1
ključavničarji in kleparji	5
mizarji	3
zidarja	2
tesarji	3
skladiščnika	2
pomožno osebje	13
skupaj ljudi	57

Spremembe v osebju: na novo jih je prišlo 9, odšla sta 2

Delo:

sprejemniki popravljeni	44 kosov
sprejemniki predelani	3 kosi
radijske postaje popravljene	12 kosov
generatorji popravljeni	3 kosi
vibrator popravljen	1 kos
polnilca popravljena	2 kosa
reflektorji popravljeni	6 kosov
pisalna stroja popravljena	2 kosa
ure popravljene	5 kosov

Novi izdelki:

šifratorji	20 kosov
usmerniki	3 kosi
tipke	60 kosov

Razna druga dela:

adaptacija prostorov v Črmošnjicah
dovažanje, sortiranje in skladiščenje materiala
popravila in polnjenje akumulatorjev, 130 kosov

To poročilo je nepopolno, povzeto iz dnevnika vpisov na javki in dopisov.

Delo od 20. VII. 1944 do 31. VIII. 1944[648]

Kraj delavnic: Nova gora
Število delovnih dni: —
Osebje po strokah:

radiodelavnica	13
finomehanična delavnica	19
električna centrala	1
ključavničarji, kleparji	5
mizarji	3
zidarja	2
tesarji	3
skladiščnika	2
pomožno osebje	14
skupaj ljudi	62

Spremembe v osebju: na novo jih je prišlo 8, odšli so 3

Delo v posameznih delavnicah

Radiodelavnica:

sprejemniki popravljeni	46 kosov
radijske postaje popravljene	23 kosov
generatorji popravljeni	8 kosov
polnilci popravljeni	2 kosa

Novi izdelki:

izmenični generator	1 kos
autotransformator	1 kos
varilni transformator	1 kos
previtje enosmernega generatorja	1 kos

Finomehanična delavnica:

Izdelki:

piščalke	400 kosov
vžigalniki	10 kosov
štampiljke	6 kosov
numeratorji	12 kosov
telegrafske tipke	40 kosov
razna posoda (lonci, sklede, vedra)	17 kosov
šasije	2 kosa
kovinske sponke	35 kosov
pločevinasta obloga kartotečne omare	1 kos
os za kompas	1 kos
cev za dimnik	1 kos
ročice in ležaj za induktorje	4 kosi
strojček za spenjanje blokov	1 kos
dleto	1 kos
zaboji za radijske postaje	5 kosov
megafoni	3 kosi
električna svetilka	1 kos
ročaja za izvijače	2 kosa

Popravila:

pisalni stroji	40 kosov
ure	39 kosov
nalivna peresa	6 kosov
daljnogled	1 kos
povečevalnik	1 kos
ročni pogon	1 kos
škarje	1 kos
kirurški noži nabrušeni	12 kosov

Razna druga dela:

ureditev novih prostorov v Črmošnjicah
postavtiev treh električnih central na mlinska kolesa
preselitev delavnic v Črmošnjice
polnjenje in popravila akumulatorjev, 130 kosov
dovažanje, sortiranje in skladiščenje materiala

Delo od 1. IX. 1944 do 30. IX. 1944[649]

Kraj delavnic: Črmošnjice
Število delovnih dni: —
Osebje po strokah:

radiodelavnica	11

elektrodelavnica	7
finomehanična delavnica	16
ključavničarji, kleparji	6
mizarji	3
tesarji	3
skladiščnika	2
pomožno osebje	18
skupaj ljudi	66

Spremembe v osebju: na novo jih je prišlo 7, odšli so 3

Delo v posameznih delavnicah

Radiodelavnica:

sprejemniki popravljeni	37 kosov
radijske postaje popravljene	14 kosov
generatorji popravljeni	3 kosi
polnilec popravljen	1 kos

Finomehanična delavnica:

Izdelki:

piščalke	500 kosov
pilotke	50 kosov
senčniki	24 kosov
paginirke	6 kosov
ruske tipke	6 kosov
štampiljke	4 kosi
kukavica za radijsko postajo ROF	1 kos
napisna tablica	1 kos
lonci	3 kosi
umivalnik	1 kos
vedro	1 kos
šasije	2 kosa
luknjač	1 kos
podstavek za pilotko	1 kos
naprava za navijanje kolektorjev	1 kos
os za teleskriptor	1 kos
ploščica za šivalni stroj	1 kos
čolniček za šivalni stroj	1 kos

Popravila:

pisalni stroji	39 kosov
žepne ure	21 kosov
zapestne ure	20 kosov
ročniki za zobotehnike	5 kosov
nalivna peresa	5 kosov
daljnogledi	3 kosi
dinamo baterije	3 kosi
karbidne svetilke	3 kosi
fotoaparati	3 kosi
očala	3 kosi

instrumenti	3 kosi
šivalni stroji	3 kosi

Razna druga dela:

popravljanje in polnjenje akumulatorjev
izdelava regulacijskega transformatorja

Ohranjeno je le poročilo za finomehanično delavnico, ostalo je sestavljeno po odrezkih naročilnic, vpisih v dnevnik javke, dopisih, zato je nepopolno.

Delo od 1. X. 1944 do 15. X. 1944[650]

Kraj delavnic: Črmošnjice
Število delovnih dni: 12
Sestav delavnic 99 d:

radiodelavnica
elektrodelavnica
finomehanična delavnica
ključavničarska delavnica
mizarska delavnica

Osebje po strokah:

7 radiotehnikov, 4 tečajniki
8 elektrotehnikov
11 mehanikov, 1 urar, 1 graver, 1 vajenec
4 kleparji
5 ključavničarjev
4 mizarji
2 zidarja
2 skladiščnika
15 pomožno osebje
65 ljudi skupaj
od tega: na bolniškem dopustu 1 mizar, 1 zidar;
v partijski šoli 1 finomehanik

Spremembe v osebju:

Po nalogu prometno-tehničnega oddelka sta odšla dva tesarja dne 10. X. 1944 na delo k Belokranjskemu vojnemu področju in sicer Jože Šuklje in Anton Eršte.

Delo v posameznih delavnicah

Radiodelavnica:

sprejemniki popravljeni	6 kosov
radijske postaje popravljene	8 kosov
generatorji popravljeni	5 kosov
kino ojačevalnik popravljen	1 kos

Finomehanična delavnica:

Izdelki:

piščalke	200 kosov
obroči za štampiljke	23 kosov
noži	11 kosov
krokodili	10 kosov
model za sveče	2 kosa
škatla za toplomer	1 kos
škatla za mast	2 kosa
električna svetilka	1 kos
lonec 22 litrov in 17 litrov	2 kosa
cevi za peči	22 m
kolena	5 kosov
kape za dimnik	4 kosi
pekača	2 kosa
smetišnica	1 kos
črke za pisalni stroj	14 kosov
štampiljke	3 kosi

Popravila:

pisalni stroji	15 kosov
žepne ure	19 kosov
zapestne ure	11 kosov
stenska ura	1 kos
budilka	1 kos
radio ura	1 kos
instrumenta	2 kosa
daljnogled	1 kos
fotoaparata	2 kosa
telegrafske tipke	4 kosi
ročni strojček za striženje	1 kos
dinamo svetilka	1 kos
patentni svinčnik	1 kos
nalivna peresa	3 kosi
vžigalnika	2 kosa
vezalni aparat	1 kos
ročnik za zobotehnike	1 kos

Graviranje:

plošči za miliampermeter	2 kosa
plošči za transformator	2 kosa
napisni tablici	2 kosa
voltmeter	1 kos
pištola	1 kos
plošča za vezalni aparat	1 kos

Elektrodelavnica:

izdelava transformatorja 2×1500 V, 300 W	1 kos
previtje elektromotorja	1 kos
napeljava telefonske linije	3 km

napeljava instalacije v 5 sobah (8 žarnic)	
polnjenje akumulatorjev, skupaj 7000 Ah	70 kosov
formiranje akumulatorjev	3 kosi

Ključavničarska delavnica:

Izdelki:

ročni primeži	10 kosov
klešče	1 kos
vratca za peči	3 kosi
prebijala	2 kosa
noži razni	11 kosov
kljuke	4 kosi
ključ	1 kos
sponke za kabel	60 kosov
vijak s peresno matico	1 kos
stojalo za luč	1 kos
šestilo	2 kosa
vezi za tesarje	6 kosov
nož za graviranje	2 kosa
okvir za železno žago	2 kosa
nož za stružnico	2 kosa
zidni žeblji veliki	14 kosov

Popravila:

namizni primež	2 kosa
plošča za štedilnik	2 kosa

poleg tega so montirali vrtalni stroj, izdelali regulacijo pri vodnem kolesu za pogon generatorja in izdelali pogon za agregat za polnjenje akumulatorjev pri glavnem štabu.

Mizarska delavnica:

Izdelki:

škatle za orodje	24 kosov
škatle za radioaparate	4 kosi
modeli za vlivanje tipk	3 kosi
ročaji za orodje	24 kosov
ročaj s štampiljko	1 kos
model za baterijske škatle	1 kos
plošče za orodje	3 kosi
vrata	1 kos
okno z oblogo	1 kos
kuhinjske deske	3 kosi
kuhinjsko orodje	3 kosi
ležišče	1 kos
modeli za tuljavice	10 kosov
pritrdilne plošče za instalacije	30 kosov
ploščice za tipke	40 kosov
zabojček za pisalni stroj	1 kos
polica za orodje	1 kos
delovna miza	1 kos
pod v mizarski delavnici	35 m^2

Delo zidarja:
prezidava okna in vrat
postavitev 6 zidanih peči

Stanje zalog surovin je pomanjkljivo. O potrebah delavnic po materialu nam priča seznam materiala, ki je bil oddan v začetku oktobra 1944 prometno-tehničnemu oddelku glavnega štaba. Za neopravljena popravlia ni potrebnih surovin (elektronk, rubin-emajl žice). Material za delo so delavnice prejele iz centralnega skladišča, same pa so nabavile 50 m² stare pločevine, železo, jeklo in 4 m³ smrekovih desk druge vrste.

Pripombe: težave pri delu povzroča predvsem pomanjkanje materiala posebno radijskega in električnega. Zelo primanjkuje tudi radiotehnikov in finomehanikov. Delavnice potrebujejo vsaj 10 tovarišev, ki so sposobni priučiti se v radiotehniki, tri dobre radiotehnike, dva urarja, dva graverja, eno pisarniško moč in pomožno moč za pranje in šivanje. Primanjkuje tudi mila, obleka in obutev pa je pod kritiko.

S. F. — S. N.

Vodja delavnic 99 d

Delo od 15. X. 1944 do 31. X. 1944[651]

Kraj delavnic: Črmošnjice

Število delovnih dni: 14

Sestav delavnic 99 d:
radiodelavnica
elektrodelavnica
finomehanična delavnica
ključavničarska delavnica
mizarska delavnica

Osebje po strokah:
3 radiotehniki, 5 pomočnikov, 5 tečajnikov
4 elektrotehniki, 3 pomočniki
2 mehanika, 2 mehanika za pisalne stroje,
1 urar, 1 graver, 1 strugar, 2 kleparja,
6 pomočnikov, 1 vajenec
3 ključavničarji, 2 pomočnika
4 mizarji
2 zidarja
2 skladiščnika
16 pomožno osebje
65 ljudi skupaj
od tega: na bolniškem dopustu 1 mizar, 1 zidar
v partijski šoli 1 finomehanik
na študijskem dopustu 1 radiotehnik

Spremembe v osebju: radiodelavnica je pridobila 1 pomočnika

Delo v posameznih delavnicah

Radiodelavnica:

sprejemniki popravljeni	15 kosov
radijske postaje popravljene	10 kosov
generatorji popravljeni	7 kosov
vibratorji popravljeni	1 kos
spajkalniki novo izdelani	4 kosi

Finomehanična delavnica

Izdelki:

piščalke	150 kosov
noži	11 kosov
modeli za sveče	3 kosi
ponev	1 kos
peč	1 kos
cevi in koleno za peč	1 kos
kleparska pečica	1 kos
zaponke za škatle	6 kosov
zabojček za pepel	2 kosa
okvir za radio skalo	1 kos
varovalke	40 kosov

Popravila:

zapestne ure	52 kosov
žepne ure	19 kosov
radio ure	2 kosa
pisalni stroji	37 kosov
nalivna peresa	6 kosov
karbidne svetilke	4 kosi
tiskarski valjček	2 kosa
daljnogled	1 kos
fotoaparat	1 kos
očala	1 kos
injekcijska brizgalka	1 kos
voltmeter	1 kos
dinamo baterija	1 kos
induktor	1 kos
gramofon	1 kos
stroj za striženje las	1 kos
žlica	1 kos

Graviranje:

vžigalni žig	1 kos
štampiljka	1 kos
kontaktne ploščice	4 kosi
črke za pisalne stroje	10 kosov

Elektrodelavnica:

previtje elektromotorja 0,5 KS	1 kos
previtje transformatorja	3 kosi

popravilo motorja 4 KS	1 kos
pregled in čiščenje generatorja 2,2 kW	1 kos
napeljava telefonske linije 1 km	
instalacija telefonske centrale s 6 odcepi	
izdelava stikalne plošče za elektrarno na bazi 80	
dnevno vzdrževanje dveh električnih central	
polnjenje akumulatorjev skupno 2000 Ah	

Ključavničarska delavnica:

Izdelki:

stroj za vezalke	1 kos
graverski noži	4 kosi
ključ za stružnico	1 kos
ročaj za pisalni stroj	1 kos
sveder za vrtanje kamenja	1 kos
lopatica	1 kos
ročni vrtalni strojček	2 kosa
žeblji za zid	5 kosov
popravila koles za člane 99 d	
namestitev jermenice za pogon smirkove plošče	
popravilo zidarskega orodja	
popravilo strugarskih nožev	
popravilo ključavnice	
popravilo vodnega kolesa pri pogonu izmeničnega generatorja	

Mizarska delavnica:

Izdelki:

škatle	25 kosov
ročaji	46 kosov
kotniki	3 kosi
plošče	3 kosi
stoli	6 kosov
police	6 kosov
omarice	2 kosa
pogradi	2 kosa
lesena kladiva	5 kosov
jedra za transformatorje	23 kosov
stojala za svetilke	5 kosov
delovne mize	2 kosa
postelja	1 kos
podstavek	1 kos
obešalnik	1 kos
demontiranje desk iz opuščenega taborišča	

Delo zidarja: kopaško in tesarsko delo pri skladišču, porabljeno 2 m^3 desk.

Poraba materiala od 15. X. 1944 do 31. X. 1944

Radiodelavnica:

cin v palicah	6 kosov
pile	4 kosi

pilotke	336 kosov
bloki	30 kosov
evropski podstavki	11 kosov
upori	36 kosov
razni podstavki	6 kosov
evropski podstavki	5 kosov
elektronke	25 kosov
gumbi za radio	13 kosov
slušalke 2000 ohm	1 kos
elektroliti	7 kosov
banane	18 kosov
kapice za elektronke	6 kosov
vrtilni kondenzatorji	3 kosi
vmesnofrekvenčni transformatorji	6 kosov
izhodni transformatorji	4 kosi
dušilke	2 kosa
pušice	13 kosov
potenciometri	6 kosov
valovna pretikala	4 kosi
vibratorji	3 kosi
krokodili	6 kosov
jedra za tuljave	4 kosi
varovalke 10 A	5 kosov
stikala	4 kosi
železna jedra za transformatorje	5 kosov
žarnice 10 W, 220 V	3 kosi
žarnice 15 W, 220 V	1 kos
lesni vijaki	20 kosov
vijaki z maticami	30 kosov
zakovice	10 kosov
podložke	15 kosov
kolofonija	15 dkg
smirkov papir	2 poli

Finomehanična delavnica:

razne pile	3 kosi
cin v palicah	3 kosi
listi za žage	2 kosa
čopič	1 kos
svedri	3 kosi
kostno olje	2 dcl
špirit	4 dcl
boraks	10 dkg
bela pločevina	3 m^2
pocinkana pločevina	5 m^2
jeklo	0,5 kg
aluminij	0,25 kg

Elektrodelavnica

rubin-emajl žica 0,2 mm, 0,7 mm	1 kg
telefonska žica	2 km
smirkov papir	2 poli

steklen papir	2 poli
razne pile	3 kosi
žaga za les	1 kos
krtačka za dinamo	2 kosa
pretikalo	1 kos
vtična doza	1 kos
cin v palicah	2 kosa
žarnice 15 W, 220 V	2 kosa
parafin	

Ključavničarska delavnica:

žage za železo dvostranske	5 kosov
žage za železo enostranske	2 kosa
rašpla	1 kos
trioglata pila	1 kos
jeklo	1 kg
železo	2 kg

Mizarska delavnica:

žebljički 20 mm	1 zav.
vijaki 20×30 mm	2 zav.
mizarski klej	3 plošč.

Stanje zalog surovin je slabše kot ob času zadnjega poročila, Radiodelavnici manjkajo predvsem elektronke, rubin-emajl žica in modulacijski transformatorji.

Elektrodelavnici primanjkuje instalicijski material, žica za napeljave, dinamo žica od 0,5 do 2,5 mm.

Delavnice so v tem času nabavile 50 m² stare pločevine, 5 kg železa in jekla ter prejele od centralnega skladišča v poročilu navedeni material.

Pripombe: težave povzroča predvsem pomanjkanje materiala ter pomanjkanje radiotehnikov in finomehanikov. Potrebujemo urarja in dva graverja.

Primanjkuje tudi mila, pomanjkanje obleke in obutve pa je pod kritiko.

S. F. — S. N.

Vodja delavnic 99 d

V tem poročilu je naveden tudi material, ki so ga za opravljena dela porabili.

Delo od 1. XI. 1944 do 15. XI. 1944[652]

Kraj delavnic: Črmošnjice
Število delovnih dni: —
Osebje po strokah:

radiodelavnica	13
elektrodelavnica	7
finomehanična delavnica	17
ključavničarska delavnica	5
mizarska delavnica	3

tesarji	1
skladiščnika	2
pomožno osebje	19
skupaj ljudi	67

Spremembe v osebju: na novo so prišli 4, odšla pa 2

Delo v posameznih delavnicah

Radiodelavnica:

sprejemniki popravljeni	10 kosov
radijske postaje popravljene	5 kosov
polnilec popravljen	1 kos

Finomehanična delavnica:

Popravila:

pisalni stroji	5 kosov
ure	36 kosov
daljnogled	1 kos
fotoaparat	2 kosa
očala	1 kos
nalivna peresa	8 kosov
ročnik	1 kos
svetilka	1 kos

Poročilo je nepopolno, sestavljeno po vpisih v dnevnik javke, iz odrezkov naročilnic, dopisov in dnevnika dela v finomehanični delavnici.

Delo od 15. XI. 1944 do 15. XII. 1944[653]

Kraj delavnic: Črmošnjice
Število delovnih dni: 27
Sestav delavnic 99 d:

radiodelavnica
elektrodelavnica
finomehanična delavnica
ključavničarska delavnica
mizarska delavnica

Osebje po strokah:

3 radiotehniki, 4 pomočniki, 5 tečajnikov
4 elektrotehniki, 2 pomočnika
2 mehanika, 2 mehanika za pisalne stroje, 1 urar, 1 graver, 1 strugar,
2 kleparja, 7 pomočnikov, 1 vajenec
3 ključavničarji, 2 pomočnika
3 mizarji
2 zidarja
28 pomožno osebje
75 ljudi skupaj

Spremembe v osebju: kleparska delavnica je pridobila 1 pomočnika.

Delo v posameznih delavnicah

Radiodelavnica:

sprejemniki popravljeni	9 kosov
sprejemniki predelani ali novi	6 kosov
radijske postaje popravljene	15 kosov
slušalke popravljene	1 kos

Finomehanična delavnica

Izdelki in popravila:

stikalne plošče	2 kosa
kolesca za navijanje filma	10 kosov
pisalni stroji	41 kosov
zapestne ure	68 kosov
žepne ure	40 kosov
budilke	4 kosi
avto ura	1 kos
dinamo svetilke	7 kosov
nalivna peresa	20 kosov
patentni svinčniki	3 kosi
fotoaparati	4 kosi
daljnogledi	2 kosa
goniometri	2 kosa
kompasi	4 kosi
svetlomer	1 kos
očala	4 kosi
ampermeter	1 kos
voltmeter	1 kos
računski stroj	2 kosa
šivalni stroj	3 kosi
škarje	2 kosa
ročniki	3 kosi
gibljiva os	1 kos
strojček za striženje las	2 kosa
lonci	13 kosov
ponve	2 kosa
pekači	4 kosi
umivalniki	4 kosi
smetišnice	3 kosi
peči	4 kosi
kolena	4 kosi
žleb	1 kos
cevi	2 kosa
škatla	1 kos
model za prepečenec	1 kos
karbidne svetilke	3 kosi
šasija	1 kos
čelna plošča	1 kos
ogrodje za skalo	1 kos
generator	1 kos
kotniki	4 kosi
štampiljke	5 kosov

črke za pisalni stroj	3 kosi
pečatnik	1 kos
ploščica za transformator	1 kos
stiskalna plošča	1 kos
pištola	2 kosa
monogram na uri	2 kosa

Elektrodelavnica:

navitje transformatorjev za radioaparate	20 kosov
popravilo nožnih polnilcev	2 kosa
izdelava namiznih svetilk	5 kosov
polnjenje akumulatorjev 6000 Ah	60 kosov
predelava akumulatorjev	10 kosov

elektrifikacija 4 sob

napeljava električne instalacije v bolnici z instalacijo malega bencinskega agregata za 250 W

Ključavničarska delavnica:

Izdelki:

vrata za peči	3 kosi
kljuke za vrata	4 kosi
nož za graviranje	2 kosa

orodje za montiranje lokomobile

demontiranje in prevoz lokomobile iz Podstenic v Črnomelj

namestitev ležajev za mlinsko kolo

ureditev pogona generatorja

Mizarska delavnica

Izdelki:

cirkularka	1 kos
pritrdilne ploščice in jedra	267 kosov
predali	3 kosi
obešalniki	3 kosi
zaboj za fiksiranje ozalid kopij	1 kos
razni ročaji	16 kosov
škatle	10 kosov
napenjalna naprava	1 kos
okvir za ozalid kopije	1 kos
stražarska hišica	1 kos
podstavki in pokrovi	5 kosov
štampiljke	2 kosa
stol	1 kos
okvir	2 kosa
police	3 kosi
ležišča	4 kosi
zatemnitev za okna	10 kosov
lestev	1 kos

postavitev mlinskega kolesa, popravilo voza, popravilo oken

Politkomisar — Vodja delavnic 99 d

Delo od 15. XII. 1944 do 31. XII. 1944[654]

Kraj delavnic: Črmošnjice
Število delovnih dni: —
Osebje po strokah:

radiodelavnica	12
elektrodelavnica	6
finomehanična delavnica	17
ključavničarska delavnica	5
mizarska delavnica	3
zidarji	2
tesarji	1
skladišče	3
pomožno osebje	27
skupaj ljudi	76

Spremembe v osebju: na novo je prišel pomočnik skladiščnika.

Delo v posameznih delavnicah

Radiodelavnica:

sprejemniki popravljeni	13 kosov
radijske postaje popravljene	9 kosov
generatorji popravljeni	2 kosa

Finomehanična delavnica:

Izdelki in popravila:

zapestne ure	65 kosov
žepne ure	39 kosov
budilke	5 kosov
pisalni stroji	11 kosov
noži za lesorez	15 kosov
nalivna peresa	12 kosov
daljnogled	1 kos
goniometer	1 kos
fotoaparat	2 kosa
dinamo svetilke	3 kosi
vžigalnik	1 kos
žepni nož	1 kos
valj za ciklostil	1 kos
šivalni stroj	1 kos
srnjakov rog graviran	1 kos
črke za pisalni stroj	8 kosov
plošča aparata za kontrolo elektronk	1 kos
pekači	14 kosov
lonci 10 litrov	10 kosov
lonci 30 litrov	6 kosov
lonci 40 litrov	5 kosov
lonci 12 litrov	10 kosov
ponev 15 litrov	5 kosov
ponev 2 litra	5 kosov

zajemalke 1 liter	5 kosov
lonec 65 litrov	1 kos
radiošasije	2 kosa

Poročilo je nepopolno, razen za finomehanično delavnico.

Delo od 1. I. 1945 do 31. I. 1945[655]

Kraj delavnic: Črmošnjice
Število delovnih dni: —
Osebje po strokah:

radiodelavnica	12
elektrodelavnica	6
finomehanična delavnica	17
ključavničarska delavnica	5
mizarska delavnica	4
zidarja	2
tesar	1
skladišče	3
pomožno osebje	27
skupaj ljudi	77

Spremembe v osebju: na novo so prišli 4, odšli pa 3

Delo v posameznih delavnicah

Radiodelavnica:

sprejemniki popravljeni	37 kosov
radijske postaje popravljene	27 kosov
radijske postaje pregledane	28 kosov
generatorji popravljeni	10 kosov
generatorji pregledani	12 kosov
polnilec popravljen	1 kos

Finomehanična delavnica:

Izdelki:

tipke	30 kosov
podstavki za elektronke	20 kosov
krokodili	10 kosov
šifrator	2 kosa
šasije za radio	22 kosov
kontakti	16 kosov
doze za štampiljke	3 kosi
kabelski končnik za generator	1 kos
telo za tuljavo	1 kos
trikotnik iz celuloida	2 kosa
pletilne igle	2 kosa
škripci	5 kosov
črke za pisalne stroje	24 kosov
žig	1 kos

stikalne plošče	3 kosi
razne posode	24 kosov
peč	1 kos
kolena	5 kosov
cevi za peč	17 m
kape za dimnik	2 kosa

Popravila:

zapestne ure	213 kosov
žepne ure	129 kosov
budilke	7 kosov
avto ura	1 kos
verižica	2 kosa
uhani	2 kosa
poročni prstani	4 kosi
očala	6 kosov
daljnogledi	3 kosi
voltmeter	1 kos
ročni generator	2 kosa
svetilke	5 kosov
bencinska svetilka	1 kos
tehtnica	1 kos
štampiljka	1 kos
fotoaparat	2 kosa
pisalni stroji	41 kosov
računski stroj	1 kos
šivalni stroj	1 kos
šivalni čolniček	1 kos
škarje	4 kosi
nalivna peresa	27 kosov
patentni svinčniki	3 kosi
vžigalniki	5 kosov
vezalni aparat	1 kos
črtala za matrice	2 kosa
rezilo za oblič	1 kos
strojček za striženje las	1 kos
glasbeni instrumenti	4 kosi
goniometer	1 kos
noži za lesorez	11 kosov
valj za ciklostil	1 kos
stojalo za daljnogled	1 kos
žepni nož	1 kos

Poročilo je nepopolno razen za finomehanično delavnico. Podatki za radiodelavnico so vzeti iz dnevnika delavnice.

Delo od 1. II. 1945 do 20. II. 1945[656]

Kraj delavnic: Črmošnjice
Število delovnih dni: 17
Osebje po strokah:

3 radiotehniki, 6 pomočnikov, 5 tečajnikov

5 elektrotehnikov, 3 pomočniki
1 finomehanik, 3 mehaniki, 1 mehanik za pisalne stroje, 2 urarja, 1 graver, 1 strugar, 2 kleparja, 5 pomočnikov, 2 vajenca
3 ključavničarji, 1 pomočnik, 1 vajenec
5 mizarjev
1 zidar
3 skladiščniki
27 pomožno osebje
81 ljudi skupaj

Spremembe v osebju: radiodelavnica je dobila novega tečajnika, prišel je novi komisar, odšel prejšnji komisar.

Pionirska knjižnica v Ljubljani

Delo v posameznih delavnicah

Radiodelavnica:

sprejemniki popravljeni	19 kosov
sprejemniki novi ali predelani	5 kosov
radijske postaje SCR popravljene	10 kosov
radijske postaje V 100 B popravljene	1 kos
radijske postaje WS 13/3 popravljene	2 kosa
generatorji 45-A, 45-B popravljeni	11 kosov
generatorji V 100 A, V 100 B popravljeni	2 kosa

Finomehanična delavnica:

Izdelki:

izolacijske podložke	3 kosi
tuljavice	10 kosov
noži za lesorez	15 kosov
zvočnik	1 kos
škatla za radioaparat	1 kos
skala za radioaparat	1 kos
posoda za instrumente	2 kosa
umivalniki	5 kosov
ponev	1 kos
toplomer	2 kosa
strojček za zvijanje cigaret	1 kos
os za navijalni stroj	1 kos
žepni nož	1 kos
tuljava za železno jedro	1 kos
vžigalnik	2 kosa
lonci za 55, 25, 6, 5 in 4 litre	6 kosov
pokrovke	7 kosov
posoda za kuhanje kleja	1 kos
škatle	7 kosov
pokrov za peč	1 kos
oklep za generator	1 kos
ročaj za škaf	2 kosa
peč in cevi	1 kos
čelna plošča	1 kos
predpečnik	1 kos
skale za radioaparate	2 kosa

Popravila:

zapestne ure	112 kosov
žepne ure	102 kosa
budilke	6 kosov
pisalni stroji	17 kosov
fotoaparati	4 kosi
svetlomera	2 kosa
stojala za fotoaparat	2 kosa
števec	1 kos
šestilo	1 kos
stroj za rezanje mesa	1 kos
nalivna peresa	12 kosov
daljnogleda	2 kosa
patentni svinčnik	1 kos
očala	2 kosa
električna gramofonska doza	1 kos
prstan	2 kosa
vezalni aparat	1 kos
šivalni stroj	2 kosa
ročka za stroj	1 kos

Graviranje:

ruske črke	8 kosov
pečatnik	1 kos
nož	1 kos
merilne naprave za minometalce	4 kosi
granata	1 kos
številčnica za uro	1 kos
žig za kovine	2 kosa
stikala	3 kosi
plošča za transformator	1 kos
prstana	2 kosa
tipke za pisalni stroj	7 kosov
naprava za metanje tromblonov	1 kos
napisna tablica za elektromotor	1 kos

Elektrodelavnica:

vžigalna tuljava	1 kos
navijanje novih transformatorjev	10 kosov
previjanje izhodnih transformatorjev	6 kosov
previtje kotev za SCR postaje	2 kosa
popravilo kotve za SCR postaje	1 kos
preureditev enosmernega generatorja v izmeničnega	
polnjenje akumulatorjev	8 kosov
popravilo akumulatorjev	3 kosi

Ključavničarska delavnica:

škarje za rezanje papirja	1 kos
razširitev luknje pri cirkularki	1 kos
nož žepni	1 kos
popravilo tehtnice	1 kos

popravilo sank	2 kosa
kovanje bodal	10 kosov
popravilo stroja za rezanje mesa	1 kos
popravilo pogona za generator	1 kos
izdelava nožev za graviranje	5 kosov
matice za vijake	8 kosov
sanke za mizarski stroj	1 kos
priprava za držanje krtačk pri dinamu	1 kos

Mizarska delavnica:

jedra za tuljave	12 kosov
črtalniki	12 kosov
deske za zvočnik	6 kosov
ročaji za orodje	9 kosov
škatle	9 kosov
predali	10 kosov
police	3 kosi
lesen top	1 kos
miza za cirkularko	1 kos
kotniki	5 kosov
obešalniki	5 kosov
leseno kladivo	1 kos
zajec za sezuvanje čevljev	1 kos
okno	1 kos
okvirji	3 kosi
obliči	2 kosa
zapah	1 kos
podstavki	4 kosi
pogradi	1 kos
stol	1 kos
pleskanje škarij za rezanje papirja	1 kos

Razna dela:

Iz ključavničarske delavnice delajo trije tovariši v Kanižarici, kjer postavljajo lokomobilo.
Mizarska delavnica je porabila 1 m³ lesa. Spisek ostalega porabljenega materiala je naveden v poročilu centralnega skladiščnika.

S. F. — S. N.

Politkomisar — Vodja delavnic 99 d

Delo od 20 II. 1945 do 20. III. 1945[657]

Kraj delavnic: Črmošnjice
Število delovnih dni: 24
Osebje po strokah:

3 radiotehniki, 6 pomočnikov, 8 tečajnikov
5 elektrotehnikov, 3 pomočniki
1 finomehanik, 3 mehaniki, 1 mehanik za pisalne stroje, 2 urarja, 1 graver, 1 strugar, 2 kleparja, 5 pomočnikov, 3 vajenci
3 ključavničarji, 1 pomočnik, 1 vajenec

5 mizarjev
1 zidar
3 skladiščniki
27 pomožno osebje
85 ljudi skupaj

Spremembe v osebju: radiodelavnica je dobila 3 tečajnike, finomehanična delavnica pa 1 graverskega vajenca.

Delo v posameznih delavnicah

Radiodelavnica:

sprejemniki popravljeni	14 kosov
sprejemniki novi ali predelani	2 kosa
radijske postaje SCR popravljene	11 kosov
radijske postaje V 100 A popravljene	1 kos
radijske postaje V 100 B popravljene	1 kos
radijske postaje Turn. Fu. popravljene	1 kos
generatorji 45-A ali 45-B popravljeni	9 kosov
generatorji V 100 A popravljeni	1 kos
generatorji V 100 B popravljeni	1 kos
generatorji Mark II za SET popravljeni	1 kos

Finomehanična delavnica:

Izdelki:

toplomeri	6 kosov
trokraki križ	3 kosi
garniture za opasač	5 kosov
črtala za ciklostil	3 kosi
bodala	2 kosa
okov za dušilke	1 kos
pero za krtačko kolektorja	1 kos
škatlice	20 kosov
škatlice za medicinski pribor	12 kosov
škatle za prekuhavanje instrumentov	3 kosi
škatla za shranjevanje filmov	1 kos
umivalniki	2 kosa
lonci 30, 35, 60 litrov	4 kosi
novo dno loncem	3 kosi
naprava za centriranje kolektorja	1 kos
kolektor za generator	1 kos
naprava za zvijanje žice	1 kos
frikcija za radioaparat	1 kos
zdravniška posoda	2 kosa
pletilne igle	2 kosa
peresa za generator	20 kosov
pogon skale	1 kos
šasije za radio	9 kosov
škatle za radio	2 kosa
skala za radio	1 kos
kotniki	2 kosa

posoda za prenašanje hrane po 8 litrov	3 kosi
porcije po 1 liter	11 kosov
zajemalka	1 kos
hladilnik	1 kos

Popravila:

zapestne ure	146 kosov
žepne ure	104 kosi
budilke	6 kosov
stenska ura	1 kos
radio ura	1 kos
pisalni stroji	28 kosov
verižica	1 kos
šivalni stroj	1 kos
strojček za striženje las	1 kos
vžigalniki	6 kosov
brivski aparat	1 kos
pinceta	1 kos
poročni prstan	2 kosa
valjček za ciklostil	1 kos
nalivna peresa	26 kosov
patentni svinčnik	1 kos
očala	2 kosa
fotoaparati	4 kosi
daljnogledi	3 kosi
kompas	1 kos
dinamo svetilke	2 kosa
priključki baterij	4 kosi
brušenje krojaških škarij	2 kosa
brušenje medicinskih škarij	14 kosov
brušenje medicinskih nožev	14 kosov
brušenje britve	1 kos

Graviranje:

kvadranti	11 kosov
transformatorji	2 kosa
instrumentne ploščice	6 kosov
črke za pisalni stroj	7 kosov
tipke za pisalni stroj	4 kosi
prstani	2 kosa
zvezde	2 kosa
bodala	2 kosa
minomet	1 kos
vžigalniki	3 kosi
cigaretnica	1 kos
deli za puškarsko delavnico	9 kosov

Elektrodelavnica:

omrežni transformatorji	13 kosov
izhodni transformatorji	2 kosa
dinamo za vžiganje motorja	1 kos

dinamo 6 kW popravilo	2 kosa
previjanje kotev za SCR postaje	6 kosov

Akumulatorska delavnica:

montiranje stikalne plošče za polnjenje akumulatorjev
šivanje jermenov za pogon generatorjev
prekuhavanje snega za destilirano vodo
popravilo 6 akumulatorjev
polnjenje 61 akumulatorjev

Ključavničarska delavnica:

noži za graviranje	34 kosov
rezila in vzmeti za nože	4 kosi
popravilo ključavnice	1 kos
popravilo kolesa	1 kos
izdelava ključev	2 kosa
noži za stružnico	7 kosov
popravilo stroja za rezanje mesa	1 kos

popravilo in kovanje osi za jermenico pri električni centrali
izdelava plinskega generatorja, čistilnika in instalacijskih naprav za pogon avtomobila
vlivanje aluminija

Mizarska delavnica:

škatle za radioaparate	7 kosov
razne škatle	15 kosov
razna jedra	21 kosov
podstavki	16 kosov
šablone za elektromotor	40 kosov
kotnik	1 kos
kuhalnica	1 kos
lesen top	2 kosa
namizna svetilka	1 kos
rezanje in oblanje rogov	5 kosov
žaganje 1 m^3 drv za avto	
zajec	2 kosa
okna	3 kosi
vrata	1 kos
deska za zvočnik	2 kosa
nosila za material	1 kos
šahovnica	1 kos
toporišče	1 kos
mize	4 kosi
klopi	3 kosi

pograd za dve osebi
pod v delavnici 3 m^3

Delo zidarja in tesarja:

zazidava dveh vrat
prebitje dveh vrat
vzidanje dveh novih vrat

prezidava enega oboka
namestitev polic v dveh bunkerjih
izdelava stola za pogon generatorja
odstranitev velike peči in štedilnika
polaganje novega poda v enem bunkerju

Razna dela:

Iz ključavničarske delavnice delajo trije tovariši v Kanižarici, kjer postavljajo lokomobilo.

Mizarska delavnica je porabila 1,5 m³ lesa. Spisek ostalega porabljenega materiala je naveden v poročilu centralnega skladiščnika.

S. F. — S. N.

Politkomisar Vodja delavnic 99 d

Delo od 20. III. 1945 do 20. IV. 1945[658]

Kraj delavnic: Črmošnjice
Število delovnih dni: 23
Osebje po strokah:

3 radiotehniki, 5 pomočnikov, 8 tečajnikov
5 elektrotehnikov, 3 pomočniki
1 finomehanik, 3 mehaniki, 2 mehanika za pisalne stroje, 2 urarja, 1 graver, 1 strugar, 2 kleparja, 5 pomočnikov, 3 vajenci
3 ključavničarji, 1 pomočnik, 1 vajenec
6 mizarjev
1 zidar
3 skladiščniki
26 pomožno osebje
85 ljudi skupaj

Spremembe v osebju: radiodelavnica je izgubila enega pomočnika, ki je bil poslan na oddelek za zveze glavnega štaba. Ena tovarišica iz kuhinje je bila poslana v bolnico na zdravljenje. Finomehanična delavnica je dobila enega mehanika za pisalne stroje, mizarska delavnica je dobila enega mizarja.

Delo v posameznih delavnicah

Radiodelavnica:

sprejemniki popravljeni	25 kosov
sprejemniki novi ali predelani	3 kosi
radijske postaje SCR popravljene	12 kosov
radijske postaje V 100 A popravljene	1 kos
radijske postaje V 100 B popravljene	10 kosov
radijska postaja v kovčku popravljena	1 kos
radijske postaje SET 48 popravljene	18 kosov
generatorji 45-A in 45-B popravljeni	10 kosov
generatorji V 100 A in V 100 B popravljeni	9 kosov
generatorji Mark II pregledani, popravljeni	16 kosov
žepne svetilke popravljene	2 kosa

kabel postaje V 100 B popravljen	1 kos
lotanje pilotk	7 kosov

Finomehanična delavnica:

Izdelki:

noži za lesorez	30 kosov
namizne svetilke	15 kosov
tuljavice	6 kosov
poročni prstani	6 kosov
valj	1 kos
okovi za dušilke	1 kos
pogon skale	1 kos
plošča za varovalke	2 kosa
vžigalniki	3 kosi
zalivalniki	3 kosi
noži za gumo	5 kosov
ročne svetilke	4 kosi
vtični kontakti	5 kosov
škripec	1 kos
okovi za transformator	3 kosi
skala	1 kos
signalna naprava (kukavica)	1 kos
tipka ruska	1 kos
šivalni čolniček	1 kos
posoda za 16 litrov	1 kos
zajemalka	1 kos
škatle po 1 liter	5 kosov
okvir za zvočnik	1 kos
senčniki	4 kosi
posoda za olje	1 kos
klistir	1 kos
lonci po 35, 30, 6, 2 litra	5 kosov
porcije	2 kosa
pokrovke	2 kosa
piščalke	10 kosov
lijaka	2 kosa
bencinski rezervoar	1 kos
pljuvalnik	1 kos
sponke	13 kosov
streha	9 m^2

Popravila:

zapestne ure	243 kosov
žepne ure	97 kosov
budilke	5 kosov
avto ura	1 kos
stenska ura	1 kos
verižica za uro	1 kos
očala	2 kosa
goniometer	1 kos
vžigalniki	6 kosov

pinceta	1 kos
šivalni stroj	1 kos
valjček za ciklostil	1 kos
pokrov akumulatorja	2 kosa
škatle	2 kosa
nalivna peresa	26 kosov
pisalni stroji	25 kosov
logaritmično računalo	1 kos
fotoaparati	4 kosi
daljnogledi	3 kosi
kompas	1 kos
svetlomer	1 kos
brivski aparat	1 kos
doza	1 kos
strojček za striženje	2 kosa
lonci novo dno	3 kosi
pokrov motorja	1 kos

Graviranje:

kotomeri	9 kosov
bodala	10 kosov
plošča za usmernik	1 kos
aluminij servis	2 kosa
pečatnik	2 kosa
slika	1 kos
obesek za uro	1 kos
črke za pisalne stroje	7 kosov
stikalne plošče	4 kosi
napis na elektromotor	1 kos
žlice	3 kosi
žig za usnje	1 kos
vžigalniki	4 kosi
prstani	6 kosov

Elektrodelavnica:

omrežni transformatorji	15 kosov
izhodni transformatorji	4 kosi
dušilka	1 kos
vžigalna tuljava	2 kosa
aparat za polnjenje akumulatorjev	1 kos
zaganjač za avto	1 kos
previtje kotev za SCR postaje	2 kosa
električna napeljava na DKW motorju	
navitje elektromotorja 5 kW	1 kos
popravilo voltmetra	1 kos
popravilo dinamo stroja za partizansko tiskarno	1 kos
previtje transformatorja od 300 V na 150 V	1 kos

Ključavničarska delavnica:

stojalo za generatorje, popravilo	6 kosov
izdelava ključev	2 kosa

popravilo ključavnice	2 kosa
izdelava tečajev	16 kosov
nož za odpiranje konzerv	1 kos
predelava brzostrelk	2 kosa
popravilo brzostrelke	1 kos
noži	4 kosi
zakovičenje pokrova pri generatorju	1 kos
montiranje diferenciala na centralo	1 kos
montirna železa	4 kosi
ročaj pri stroju za mletje	1 kos

Mizarska delavnica:

kovčki	6 kosov
klop	1 kos
kocke	14 kosov
škatle	18 kosov
grebljica	1 kos
zaboji	3 kosi
šablone in stojala	3 kosi
mize	2 kosa
deske za zvočnik	1 kos
šatulje	2 kosa
predali	2 kosa
lesen bunker	1 kos
pokrovi	2 kosa
okvirji	8 kosov
police	6 kosov
stoli	8 kosov
deščice	3 kosi
toporišče	1 kos
podstavki	5 kosov
obešalniki	2 kosa
deska za čiščenje čevljev	1 kos
okvirji s steklom	2 kosa
letve za zatemnitev	40 kosov
popravilo oken	4 kosi
popravilo delovne mizarske mize	1 kos
pripravljanje drv za avto	
priprava lesa za ročaje 3 m	

Akumulatorska delavnica:

akumulatorji napolnjeni	179 kosov
akumulatorji popravljeni	2 kosa
napeljava prostega voda	200 m
napeljava instalacije za 14 žarnic	

Delo zidarja in tesarja:

novo zgrajen bunker	1 kos
kamuflaža dveh bunkerjev	

Iz ključavničarske delavnice delajo trije tovariši v Kanižarici, kjer postavljajo lokomobilo.

Poraba materiala v delavnicah 99 d od 20. marca do 20. aprila 1945.

Mizarska delavnica je porabila 2,5 m^3 lesa. Spisek ostalega porabljenega materiala je naveden v poročilu centralnega skladiščnika.

S. F. — S. N.

Politkomisar

Vodja delavnic 99 d

SEZNAM ČLANOV RADIJSKEGA SEKTORJA[659]

Skupina, ki je delala v Ljubljani

Vodja

Milko Goršič, abs. elektr. fakultete	1911	julij 1941 — sep. 1942	
Vida-Jelka Tom-Hela, stud. elektr.	1920	sept. 1942 — okt. 1943	

Tehnični vodja

Ivan Gruden - Peter Prsič, dipl. ing. elek.	1906	avg. 1942 — okt. 1943	

Sodelavci

	rojen	poklic med vojno	sodeloval	
Anzelc Miro	1913	radiomehanik	poleti	1941 — sep. 1943
Berce Rudi, dipl. ing. elek.	1910	abs. elektr.	sept.	1941 — sep. 1943
Bizjak Franc	1898	trgovec	poleti	1941 — sep. 1943
Bradač Viktor, dipl. ing. elek.	1911	uradnik	febr.	1942 — okt. 1943
Brelih Miloš, dipl. ing. elek.	1916	dipl. ing.	julij	1941 — avg. 1942
Cerkvenik Gregor, dipl. ing. elek.	1915	abs. elektr.	julij	1942 — okt. 1943
Čergan Lojze	1924	radiomehanik	poleti	1941 — jul. 1942
Demšar Vinko	1924	radiomehanik	poleti	1941 — sep. 1943
Detela Leopold	1897	komercialist	poleti	1941 — sep. 1943
Goršič Milko	1911	abs. elektr.	julij	1941 — sep. 1942
Gradišar Leon		radiomehanik	poleti	1941 — sep. 1943
Gruden Ivan, dipl. ing. elek.	1906	abs. elektr.	julij	1941 — okt. 1943
Hartner Drago, dipl. ing. elek.	1911	dipl. ing.	okt.	1941 — jul. 1942
Hodošček Koloman		radiomehanik	poleti	1941 — feb. 1942
Jančar Jaka	1912	radiomehanik	poleti	1941 — sep. 1943
Jančar Lizika	1919	uradnica	poleti	1941 — avg. 1942

	rojen	poklic med vojno	sodeloval			
Jančar Rudi, dipl. elektroteh.	1914	radiomehanik	julij	1941	— jul.	1942
Kobal Tončka	1903	gospodinja	jesen	1941	— sep.	1943
Kukovec Alfonz		radiotelegr.	julij	1941	— sep.	1942
Lasič dr. Dušan, dipl. ing. elek.	1908	dipl. ing.	junij	1942	— sep.	1943
Luznar Rado, dipl. ing. elek.	1912	dipl. ing.	julij	1941	— maj	1942
Magajna Božidar, dipl. ing. elek.	1912	dipl. ing.	nov.	1941	— sep.	1943
Mlakar Stana	1901	gospodinja	poleti	1941	— sep.	1943
Osredkar dr. Milan, dipl. ing. fiz.	1919	štud. elek.	nov.	1941	— maj	1942
Pavlovič Jure		radiomehanik	poleti	1941	— sep.	1943
Petkovšek Rudi	1911	preciz. mehan.	febr.	1942	— okt.	1943
Petrič Tone		radiomehanik	poleti	1941	— sep.	1943
Romih Franjo	1908	uradnik	julij	1942	— dec.	1942
Romih Mara	1910	gospodinja	julij	1942	— sep.	1943
Somrak Franc, dipl. elektroteh.	1914	dipl. elek.	poleti	1941	— sep.	1943
Tepina Pavle, dipl. ing. elek.	1915	abs. elektr.	julij	1942	— jan.	1943
Tom-Lasič Vida, dipl. ing. elek.	1920	štud. elektr.	febr.	1942	— okt.	1943
Vesenjak Marjan, dipl. ing. met.	1914	dipl. ing.	nov.	1941	— dec.	1941
Zajc Franc, dipl. elektroteh.		dipl. elektr.	poleti	1941	— sep.	1943
Železnik Milan, dipl. ing. elek.	1916	abs. elektr.	maj	1942	— dec.	1942
Žontar Albin	1909	ključavničar	poleti	1941	— sep.	1943

Skupina, ki je v partizanih vzdrževala zvezo z Moskvo

Vodja

Jože Kopinič-Valdes	1911	radiooperater	julij	1942	— 15. 8.	1942
Rudi Jančar-Turk	1914	radiomehanik	jesen	1942	— maj	1945

Sodelavci

Anžič Jože		zidar	april	1943	— nov.	1944
Čergan Lojze	1924	radiomehanik	julij	1942	— dec.	1942
Fabjan Lojze	1907	dninar	maj	1943	— maj	1945
Jančar Rudi, dipl. elektroteh.	1914	radiomehanik	julij	1942	— maj	1945
Jančar Lizika	1919	uradnica	febr.	1943	— mar.	1943

	rojen	poklic med vojno	sodeloval	
Kopinič Stela-Marija	1910	radiooperater	julij	1942 — 15. 8. 1942
Luznar Rado, dipl. ing. elek.	1912	dipl. ing.	julij	1942 — feb. 1943
Primar Janez	1912	kurjač	okt.	1944 — maj 1945
Rudolf Tone-Nande	1917	trg. pomoč.	april	1943 — maj 1945
Sever Nasta	1921	—	okt.	1944 — maj 1945
Velušček Urška-Micka	1904	radiotelegr.	dec.	1942 — nov. 1944
Vrščaj Stane, dipl. elektroteh.	1918	dipl. elektr.	julij	1942 — dec. 1942

Skupina, ki je v partizanih pripravljala vojaške brezžične zveze ter prešla pod pristojnost glavnega poveljstva

Vodja

Miloš Brelih-Miha R. dipl. ing. elek.	1916	dipl. ing.	nov.	1942 — maj 1943

Sodelavci

Čergan Lojze	1924	radiomehanik	dec.	1942 — mar. 1943
Hartner Drago, dipl. ing. elek.	1911	dipl. ing.	dec.	1942 — maj 1943
Klavs Vladimir, dipl. ing. elek.	1919	štud. gradb.	dec.	1942 — maj 1943
Luznar Rado, dipl. ing. elek.	1912	dipl. ing.	feb.	1943 — mar. 1943
Vrščaj Stane, dipl. elektroteh.	1918	dipl. elek.	dec.	1942 — maj 1943

	rojen	poklic med vojno	sodeloval
Antonič Jožko	1933	—	sep. 1944 — maj 1945
Antončič Marija	1916	gospodinja	sep. 1944 — maj 1945
Babnik Franc	1912	avtomehanik	jan. 1945 — maj 1945
Bačar Jože	1901	kmet	nov. 1943 — maj 1945
Balantič Janko	1920	trg. pomoč. teč.	marec 1945 — maj 1945
Benčič-Vidmar Danica	1925	pletilja	dec. 1944 — maj 1945
Benčič Jože	1926	vajnec meh.	nov. 1944 — maj 1945
Benčič Marija	1899	gospodinja	nov. 1944 — maj 1945
Benčič Milan	1930	vajenec meh.	nov. 1944 — maj 1945
Benčič Stane	1923	prec. mehanik	avg. 1944 — maj 1945
Bradač Viktor, dipl. ing. elek.	1911	uradnik	okt. 1943 — avg. 1944
Cerkvenik Gregor, dipl. ing. elek.	1915	abs. elekt. fak.	okt. 1943 — jul. 1944
Cirman Branko, dipl. ing. elek.	1920	štud. elekt.	marec 1944 — maj 1944
De Toni Anica	1907	gospodinja	maj 1944 — maj 1945
Dežman Tone	1904	delavec	dec. 1943 — maj 1945
Divjak Franc	1923	dijak, tečajnik	julij 1944 — maj 1945
Dobrotinšek Tone	1905	elektromehanik	dec. 1944 — maj 1945
Dolenc Jože	1910	strojnik	avg. 1944 — maj 1945
Drašček Ferdo	1905	klepar-mizar	dec. 1944 — maj 1945
Erbežnik Milan, dipl. ing. arh.	1910	dipl. ing. arh.	nov. 1943 — jan. 1944
Eršte Anton	1903	tesar	marec 1944 — okt. 1944
Fritz Oskar	1916	elektrikar	avg. 1944 — sep. 1944
Gazvoda Jože	1904	kmet	maj 1944 — maj 1945
Gazvoda Pepe	1909	kmet	nov. 1943 — maj 1945
Gliha Julij	—	elektromonter	okt. 1943 — nov. 1943
Gombač Bruno	1923	strugar	junij 1944 — maj 1945
Grahek Karel	1917	kinotehnik	sep. 1943 — maj 1944
Gregorc Marija	—	tipkarica	marec 1944 — jul. 1944
Gregorič Mirko	1903	urar	jan. 1945 — maj 1945
Gril Drago	1912	elektromonter	junij 1944 — maj 1945
Gruden Ivan, dipl. ing. elek.	1906	dipl. ing. elek.	okt. 1943 — apr. 1944
Hartner Branko	1921	kinooperater	marec 1944 — maj 1945
Hauptman-Šaule Marija	1924	—	avg. 1944 — maj 1945
Henigman Peter	1906	mizar	jan. 1945 — maj 1945

	rojen	poklic med vojno	sodeloval
Hladnik Bogo	1914	graver	junij 1944 — maj 1945
Hočevar Marjan	1920	strugar	april 1944 — nov. 1944
Horn Marjan	1922	dijak	feb. 1944 — maj 1945
Hrovatič Rudi	1923	kmet	maj 1944 — maj 1945
Jan Anton	1920	vodov. instal.	april 1944 — maj 1945
Jančar-Petkovšek Hanika	1921	uradnica	okt. 1943 — jul. 1944
Jelovšek Rezka	1924		dec. 1944 — maj 1945
Kamenšek Anton	1923	ključavničar	dec. 1944 — maj 1945
Kangler Stane	1904	ključavničar	sep. 1944 — maj 1945
Kirn Albert	1903	elektrotehnik	avg. 1944 — maj 1945
Klemen Viljem	1913	urar	avg. 1944 — maj 1945
Klemenc Franc	1916	tekst. tehnik	feb. 1945 — maj 1945
Kolbezen Franc	1927	dijak, tečajnik	marec 1944 — maj 1944
Kopač Zlata	1925	—	april 1944 — nov. 1944
Kos Boris	1920	urar	nov. 1944 — maj 1945
Kovač Jože	1912	mizar	junij 1944 — maj 1945
Koželj Rudi	1914	mehanik	junij 1944 — maj 1945
Kralj Alojz	1922	klepar	april 1944 — maj 1945
Kralj Mirko	1923	elektromehanik	maj 1944 — jun. 1944
Kramar Ivan	1915	ključavničar	marec 1944 — maj 1945
Kreč Miha	1924	študent, tečaj.	april 1944 — sep. 1944
Kremžar Ludvik, dipl. ing. stroj.	1907	dipl. ing. stroj.	feb. 1944 — sep. 1944
Kurlatov Peter	1906	vrtnar	dec. 1944 — maj 1945
Lah Dane	1925	mizar	jan. 1945 — maj 1945
Lasič dr. Dušan, dipl. ing. elek.	1908	dipl. ing. elek.	sep. 1943 — maj 1944
Lavrič Ciril	1914	stroj. tehnik	april 1944 — maj 1945
Lazar Ivan	1925	vajenec	julij 1944 — jan. 1945
Lenček-Vrščaj Ljuba	1923	dijakinja	okt. 1943 — maj 1945
Lozar Mirko	1926	mizar	nov. 1943 — maj 1945
Lunder Alojz	1926	vajenec ključ.	julij 1944 — maj 1945
Marinček Ivo	1922	študent teh.	april 1944 — maj 1945
Melina Jože	1925	delavec	dec. 1944 — maj 1945
Nemanič Jože	1914	mizar	julij 1944 — maj 1945
Osterman Adolf	1922	tečajnik	april 1944 — maj 1944
Ovniček Tone	1905	ključavničar	april 1944 — maj 1945
Pavčič Ludvik	1908	elektromojster	feb. 1945 — maj 1945
Perme Viktor	1900	elektromehanik	sep. 1944 — maj 1945
Petkovšek Rudi	1911	prec. meh.	okt. 1943 — maj 1945
Pezdirc Alojz	1903	tesar	marec 1944 — maj 1945
Plaznik Hubert	1908	elektromojster	avg. 1944 — maj 1945
Podržaj Janko	1918	knjigovez	julij 1944 — jan. 1945
Porenta Valentin	1909	orodjar	junij 1944 — feb. 1945
Radkovič Jože	1927	vajenec meh.	sep. 1944 — maj 1945
Razpotnik Slavko	1911	elektrotehnik	julij 1944 — avg. 1944
Rijavec Mirko	1925	dijak, tečajnik	julij 1944 — maj 1945
Rome Filip	1917	študent mont.	jan. 1944 — maj 1945

	rojen	poklic med vojno	sodeloval			
Rosa Branko	1909	mizar	april	1945	— maj	1945
Rožmanc Janez, dipl. PTT tehnik	1913	dipl. PTT tehnik	feb.	1944	— maj	1945
Sibila Edvard, dipl. ing. elek.	1923	študent, tečajnik	marec	1945	— maj	1945
Simonič Anton	1921	priučen mehanik	maj	1944	— maj	1945
Simonič Jože	1925	kmet	dec.	1944	— maj	1945
Seršen Franci	1919	elektromonter	marec	1944	— dec.	1944
Staniša Sonja	1903	administratorka	nov.	1944	— jan.	1945
Stariha Tone	1927	graver vajenec	marec	1945	— maj	1945
Stegne Matija	1909	zidar	marec	1944	— feb.	1945
Strnad Ivan	1908	kovinostiskar	dec.	1944	— feb.	1945
Sutlič Evzebij	1909	zidar	marec	1944	— maj	1945
Ščurk Slavko	1906	priučen elektr.	avg.	1944	— feb.	1945
Šetina Jože, dipl. elektroteh.	1917	dipl. elektroteh.	dec.	1943	— avg.	1944
Škrbec Karel	1907	radioamater	okt.	1944	— maj	1945
Šmajdek Albert	1907	tesar	maj	1944	— maj	1945
Šoba Slavko	1926	elek. vajenec	avg.	1944	— maj	1945
Štamfelj Franc	1901	kmet	maj	1944	— maj	1945
Štancer Franc	1904	profesor	dec.	1943	— jan.	1944
Štrbenk Mitja	1928	dijak, radioamat.	feb.	1944	— maj	1945
Šuklje Jože	1906	tesar	marec	1944	— okt.	1944
Tavzes Rado, dipl. fizik	1923	dijak, radioamat.	sep.	1944	— maj	1945
Tepina Pavle, dipl. ing. elek.	1915	dipl. ing. elek.	sep.	1943	— sep.	1944
Tiran Slavko	1915	radiotelegrafist	feb.	1944	— apr.	1944
Tom-Lasič Vida, dipl. ing. elek.	1920	štud. elek.	okt.	1943	— maj	1944
Tomc Ivan	1898	delavec	jan.	1944	— jan.	1944
Treven Drago	1928	vajenec, meh.	feb.	1945	— maj	1945
Treven Marjan	1909	stroj. ključav.	nov.	1943	— maj	1945
Turk Milan	1920	mehanik	julij	1944	— maj	1945
Udovč Milan	1923	dijak, tečajnik	marec	1945	— maj	1945
Ulčar Stane	1924	prec. mehanik	avg.	1944	— dec.	1944
Valenčič Teodor	1925	klep. vajenec	julij	1944	— maj	1945
Veselič Ivan	1906	kmet	maj	1944	— maj	1945
Vidmar-Podržaj Nada	1924	trg. pomoč.	okt.	1943	— maj	1944
Vrščaj Stane, dipl. elektroteh.	1918	dipl. elektroteh.	marec	1944	— maj	1945
Založnik Franc	1905	strojnik	dec.	1943	— feb.	1945
Zobavnik Franc	1922	elektromehanik	maj	1944	— maj	1945
Zornik Danilo	1922	štud. tečajnik	jan.	1945	— maj	1945
Zupančič Anton	1910	klepar	julij	1944	— maj	1945
Zupančič Dušan	1924	dijak, tečajnik	marec	1944	— maj	1944
Železnik Milan, dipl. ing. elek.	1916	abs. elek. fak.	junij	1944	— maj	1945

AIZDG — Arhiv Instituta za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani s številko fascikla, mape (rimska številka) in ovoja; dokumenti povečini niso oštevilčeni.

ACK — Arhiv CK ZKS s številko fascikla ali oznako mape; dokumenti niso oštevilčeni.

DLRS — Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji, izdal IZDG, Ljubljana, s številko knjige, letom izdaje in številko dokumenta.

Jesen — Jesen 1942. Korespondenca Edvarda Kardelja in Borisa Kidriča, izdal IZDG, Ljubljana 1963, s številko dokumenta.

AVTL — Arhiv Vide-Jelke Tom-Lasič.

ADL — Arhiv Dušana Lasiča.

[1] DLRS, 1, 1962, dok. št. 36, op. 2. Članek Toneta Tomšiča: Problemi naše tehnike, izšel v Delu št. 3, sept. 1941.
Lidija Šentjurc, ustna izjava o organizaciji partijske tehnike in Milko Goršič ustna izjava.

[2] ACK, F 18, Spomini Jake Jančarja na ilegalno delo. V njih omenja, da sta z Vladom Babnikom delala ojačevalnik, s katerim bi se ilegalno priključili na modulacijski vod ljubljanske radijske postaje (leta 1932—33). Uspeh pa ni bil zadovoljiv.

[3] Lidija Šentjurc in Milko Goršič, ustni vir.

[4] Rudi Jančar, ustni vir.

[5] Milko Goršič: Delo radijskega sektorja, Ljubljana v ilegali II, 1961, str. 354.

[6] ACK, F 21, Alfonz Kukovec: Radiozveze v Ljubljani.

[7] Miloš Brelih, ustni vir.

[8] Rudi Jančar: Radijske oddajne postaje v partizanih, Spomini na partizanska leta, 1963, str. 97—114 in ustni vir.

[9] Glej op. 5.

[10] Glej op. 5.

[11] Glej op. 5.

[12] Lidija Šentjurc, ustni vir.

[13] Vladimir Krivic: Odlomki iz spominov na leto 1942, Ljubljana v ilegali III, 1967, str. 349; V. Tom-Lasič, ustni vir.

[14] Marica Čepe in Miroslav Luštek: Kronološki pregled najvažnejših dogodkov v Ljubljani v letih 1943, 1944 in 1945, Ljubljana v ilegali IV, 1970, str. 616; V. Tom-Lasič, ustni vir.

[15] Glej op. 14, str. 613.

[16] Glej op. 15.

[17] Glej op. 15.

[18] Sonja Reisp: Kričač Radio Osvobodilne fronte 1941—1942, Ljubljana 1975.

[19] M. Goršič, M. Brelih, M. Osredkar, D. Hartner, V. Tom-Lasič, ustni vir.

[20] Glej op. 5 in Milan Osredkar: Kričač, Ljubljana v ilegali II, 1961, str. 362—367; Vida Tom-Lasič, ustni vir.

[21] Glej op. 6.

[22] Alfonz Kukovec: Kronika radiotelegrafske šole glavnega štaba NOV in POS, Ljubljana 1968, interna publikacija sekcije vezistov.

[23] Milan Erbežnik in Dušan Lasič, ustni vir.

[24] Milan Dolinar: Med skojevci v poštnih delavnicah, Ljubljana v ilegali II, 1961, str. 236.

[25] Glej op. 6.

[26] Glej op. 6.

[27] Milica Mravlje in Vida Tom-Lasič ustno; ing. Vladimir Klavs-Klis: Od telegrafskega tečaja do radijske zveze z vrhovnim štabom, Kliče glavni štab, Ljubljana 1972, str. 249.

[28] Glej op. 6.

[29] Glej op. 22.

[30] M. Goršič, V. Tom-Lasič, M. Mravlje, N. Prapotnik, N. Žagar, ustni vir.

[31] Glej op. 8.

[32] Glej op. 8 in Jaka Jančar, Vida Tom-Lasič, ustni vir.

[33] Glej op. 8 in Milko Goršič, ustni vir.

[34] Glej op. 8 in Jaka Jančar, Franc Somrak, Miro Anzelc, ustni vir.

[35] Glej op. 8 in Milko Goršič, ustni vir.

[36] Albin Žontar, Jaka Jančar, Miro Anzelc, Franc Somrak, ustni vir.

[37] Milko Goršič, Jaka Jančar, ustni vir.

[38] Glej op. 8 in Marica Čepe: Vojaška intendanca, Ljubljana v ilegali II, 1961, str. 128, in Jaka Jančar, Franc Somrak, Miro Anzelc, ustni vir.

[39] Milko Goršič, ustni vir.

[40] Miloš Brelih, ustni vir.

[41] Jaka Jančar, Rudi Jančar, Vida Tom-Lasič, ustni vir.

[42] Milko Goršič, Franc Somrak, Vida Tom-Lasič, ustni vir.

[43] Glej op. 8 in M. Goršič, ustni vir.

[44] Miloš Brelih, Milko Goršič, ustni vir.

[45] Milko Goršič, Miloš Brelih, Rudi Jančar, ustni vir.

[46] Glej op. 8.

[47] AIZDG, F 1/IV, 4, pismo Prsiča — Turku 14. VIII. 1942; AVTL.

[48] ACK, Tehnike, Rudi Jančar: Radijska zveza Slovenija — Rusija, 19. IV. 1946; AIZDG, F 1/IV, 4, pismo Prsiča — Turku 14. VIII. 1942.

[49] AIZDG, baza Turk.

[50] Glej op. 8 in Ciril Lukman: Po težkih preizkušnjah v nove naloge, Ljubljana v ilegali IV, 1970, str. 454, in Jaka Jančar, Milko Goršič, Franc Somrak, Miro Anzelc, Vida Tom-Lasič, ustni vir.

[51] Miloš Brelih, ustni vir.

[52] ACK, F 18, spomini Franca Somraka in Mira Anzelca.

[53] DLRS, 3, 1966, dok. št. 23, pismo Miloša Breliha — Borisu Kidriču.

[54] Vida Tom-Lasič, Rudi Berce, ustni vir.

[55] Glej op. 8 in Viktor Bradač, Dušan Lasič, Vida Tom-Lasič, ustni vir.

[56] AVTL in Ludvik Kremžar, Viktor Bradač, ustni vir.

[57] Milko Goršič, Miloš Brelih, ustni vir.

[58] Glej op. 8; AIZDG, F 1/IV, 4, pismo Prsiča — 15 W (R. Luznarju) dne 14. VIII. 1942.

[59] Vida Lasič, Milan Železnik, ustni vir.

[60] Marica Čepe: Vojaška intendanca, Ljubljana v ilegali II, 1961, str. 128.

[61] Milko Goršič, Miloš Brelih, Rudi Jančar, ustni vir.

[62] Glej op. 8 in 48; Milko Goršič, ustni vir.

[63] Glej op. 8 in 48; AIZDG, F 1/V, seznam materiala, ki ga je prevzel Klis; F 5/I, 1, pismo štaba Krimskega odreda dne 19. sept. 1942 — glavnemu poveljstvu.

[64] Glej op. 8 in 48; DLRS, 1964, dok. št. 132, pismo E. Kardelja Ivu Ribarju.

[65] AIZDG, F 1/IV, 4, pismo Prsiča — Turku 14. VIII. 1942.

[66] Glej op. 6 in op. 53; Miloš Brelih, Lojze Kos, ustni vir.

[67] DLRS, 3 1966, dop. št. 96 in 117, pismo Lidije Šentjurc E. Kardelju; dok. št. 137, pismo Škerlavaja E. Kardelju.

[68] Glej op. 53.

[69] AIZDG, baza Turk, referat Prsiča 7. VIII. 1942.

[70] Glej op. 48.

[71] DLRS, 3, 1966, dok. št. 117, pismo Lidije Šentjurc E. Kardelju; DLRS, 2, 1964, dok. št. 108 in 113, pismo E. Kardelja I. Ribarju; DLRS, 2, 1964, dok. št. 103, pismo M. Škerlavaja E. Kardelju.

[72] Miloš Brelih, ustni vir.

[73] Glej op. 53.

[74] AVTL.

[75] AVTL.

[76] Lidija Šentjurc: Partija v borbi za enotnost osvobodilnega gibanja, Ljubljana v ilegali III, 1967, str. 26.

[77] AIZDG, baza Turk, pismo Prsiča — Turku 3. III. 1943.

[78] Vida Tom-Lasič, Pavle Tepina, Milan Železnik, ustni vir.

[79] ACK, mapa januar 1943 — april 1943, pismo Lidije Šentjurc — E. Kardelju dne 3. I. 1943 in odgovor E. Kardelja dne 5. I. 1943; AIZDG, baza Turk, pismo Prsiča — Turku dne 6. XII. 1942; pismo Turka — Prsiču dne 9. I. 1943.

[80] AIZDG, baza Turk, pismo Prsiča — Turku dne 6. XII. 1942.

[81] AIZDG, baza Turk, pismo Prsiča — Turku dne 5. I. 1943 in AVTL, pismo Hele — Mitji dne 23. I. 1943.

[82] AIZDG, baza Turk, pismo Turka — Prsiču dne 25. I. 1943.

[83] AIZDG, baza Turk, pismo Prsiča — Turku dne 3. III. 1943.

[84] AIZDG, baza Turk, pismo Prsiča — Turku dne 3. II. 1943 in 3. III. 1943.

[85] AIZDG, baza Turk, pismo Turka — Prsiču dne 25. I. 1943; AVTL, pismo Turka — Heli dne 14. III. 1943.

[86] Jesen, pisma E. Kardelja F. Leskošku, dok. št. 152, dne 19. XI. 1942, dok. št. 173, dne 24. XI. 1942; dok. št. 180, dne 27. XI. 1942; pismi F. Leskoška E. Kardelju, dok. št. 177, dne 26. XI. 1942; dok. št. 182, dne 27.XI. 1942.

[87] DLRS, 2, 1964, dok. št. 132, pismo E. Kardelja I. Ribarju dne 25. VII. 1942.

[88] DLRS, 3, 1966, dok. št. 108, pismo M. Škerlavaja E. Kardelju dne 24. IX. 1942; dok. št. 134, pismo M. Škerlavaja D. Kraigherju dne 4. X. 1942.

[89] DLRS, 3, 1966, dok. št. 100, pismo R. Jančarja E. Kardelju 21. IX. 1942.

[90] Jesen, dok. št. 96, pismo F. Leskoška E. Kardelju 7. XI. 1942.

[91] Jesen, dok. št. 192, pismo E. Kardelja F. Leskošku 1. XII. 1942.

[92] Jesen, dok. št. 187, pismo I. Mačka B. Kidriču dne 28. XI. 1942; dok. št. 191, pismo J. Moškriča E. Kardelju dne 30. XI. 1942.

[93] AIZDG, baza Turk, pismo Turka — Prsiču dne 25. I. 1943.

[94] AVTL, pismo Mitje — Heli dne 27. I. 1943 in pismo Turka — Heli dne 14. III. 1943.

[95] ACK, mapa januar 1943 — april 1943, pismo E. Kardelja — Lidiji Šentjurc dne 26. II. 1943 in podatek I. Svetina dne 8. III. 1943.

[96] Glej op. 8 in op. 93.

[97] AIZDG, baza Turk, pismo Turka — Prsiču 25. I. 1943 in 8. II. 1943.

[98] AIZDG, baza Turk, pismo Turka — Prsiču 9. I. 1943; glej op. 8 in 48.

[99] AVTL, pismo Hele — Mitji dne 23. I. 1943.

[100] AIZDG, baza Turk, pismo Prsiča — Turku dne 6. XII. 1942.

[101] AIZDG, baza Turk, pismo Turka — Prsiču dne 9. I. 1943 in dne 28. II. 1943; M. Brelih in V. Klavs, ustno; glej op. 27.

[102] AIZDG, baza Turk, pismo Turka — Prsiču dne 28. II. 1943 in seznam poslanega materiala dne 24. II. 1943 in 26. II. 1943.

[103] AIZDG, baza Turk, pismo Turka — Prsiču dne 28. II. 1943.

[104] AIZDG, baza Turk, pismo Turka — Prsiču dne 25. I. 1943.

[105] AIZDG, baza Turk, seznam poslanega materiala.

[106] ACK, mapa januar 1943 — april 1943, pismi E. Kardelja — Lidiji Šentjurc dne 1. I. 1943 in 5. I. 1943.

[107] AIZDG, baza Turk, pismo Turka — Prsiču dne 28. II. 1943.

[108] AIZDG, baza Turk, pismo Prsiča — Turku dne 8. II. 1943.

[109] ACK, mapa januar 1943 — april 1943, pismo E. Kardelja — Lidiji Šentjurc dne 17. II. 1943.

[110] Glej op. 8; in AIZDG, baza Turk, pismo Turka — Prsiču 28. III. 1943.

[111] AIZDG, F 104/II, 2-b, dopis referenta za delavnice — oddelku za zveze dne 30. VI. 1944; op. 8.

[112] AIZDG, baza Turk, seznam materiala dne 24. IV. 1943.

[113] AIZDG, baza Turk, pismo Turka — Prsiču dne 10. IV. 1943.

[114] AIZDG, baza Turk, pismo Turka — Prsiču dne 14. XII. 1942 in 9. I. 1943.

[115] Glej op. 113.

[116] AIZDG, baza Turk, pismo Prsiča — Turku dne 29. IV. 1943.

[117] AIZDG, baza Turk, skica.

[118] AVTL, risbe.

[119] AVTL, pismo Hele — Vlasti dne 21. VI. 1944.

[120] Ludvik Kremžar, ustni vir.

[121] AVTL, pismo Vladimirja Klavsa (Klisa) — Heli dne 25. VII. 1943.

[122] AVTL in Ludvik Kremžar.

[123] AVTL, dnevnik s shemami in izračuni.

[124] AVTL, pismo Hele — Turku dne 14. IX. 1943 in pismo Prsiča za CKKPS, ki ga je dal Dušanu Lasiču (Janezu) ob njegovem odhodu v partizane.

[125] Božidar Magajna, ustni vir.

[126] AVTL, list z besedilom oddaje in objavljenim časom prve oddaje po osvoboditvi.

[127] Glej op. 8, Milko Goršič, Rudi Jančar, Vida Tom-Lasič, ustni vir.

[128] Glej op. 5.

[129] Vida Tom-Lasič, ustni vir.

[130] Milko Goršič, Miloš Brelih, Rudi Jančar, Vida Tom-Lasič, ustni vir.

[131] Vida Tom-Lasič, ustni vir.

[132] Milko Goršič, Jaka Jančar, Vida Tom-Lasič, ustni vir.

[133] Vida Tom-Lasič, Mara Romih, ustni vir.

[134] Vida Tom-Lasič, ustni vir.

[135] Vida Tom-Lasič, Pavle Tepina, ustni vir.

[136] AVTL, pismo Ivana Grudna — Dušanu Lasiču (Janezu) sept. 1943.

[137] ADL, partizanski dnevnik dela.

[138] AIZDG, F 104/I, 3, pismo Milenka Doberleta — oddelku za zveze pri glavnem štabu dne 19. VII. 1944.

[139] AIZDG, F 107/I, seznam materiala; ADL, partizanski dnevnik.

[140] Vida Tom-Lasič, Viktor Bradač, ustni vir.

[141] ADL, propustnica.

[142] AVTL, pismo.

[143] Dušan Lasič, Pavle Tepina, Vida Tom-Lasič, ustni vir.

[144] Dušan Lasič, Pavle Tepina, ustni vir.

[145] Glej op. 144.

[146] Dušan Lasič, Pavle Tepina, Karel Grahek, R. Jančar, ustni vir.

[147] Glej op. 146.

[148] AIZDG, F 102/I, dopis odseka za zveze — glavnemu štabu dne 11. X. 1943, št. 217.

[149] AVTL, pismo Hele — Turku dne 14. IX. 1943.

[150] AVTL, pismo Prsiča za CKKPS.

[151] AVTL, prepustnica za pot v Ljubljano.

[152] Viktor Bradač, Pavle Tepina, Hanika Jančar-Petkovšek, Vida Tom-Lasič, ustni vir.

[153] AVTL, prepustnica, Viktor Bradač, prepustnica.

[154] AVTL, prepustnica Vlaste (Mire Svetina) z dne 7. X. 1943: »Tom Vida iz radijskega sektorja mora urediti prevoz radijskega materiala in prosim, da ji greste pri tem na roke. Poiskati mora tov. Turka oz. tov. Črnivca preko sekretarja Cirila v Ribnici oz. preko tov. Brusa na Igu.«

[155] Viktor Bradač, Vida Tom-Lasič, Hanika Jančar-Petkovšek, ustni vir.

[156] Glej op. 155.

[157] Glej op. 155 in Karel Grahek, Dušan Lasič, Pavle Tepina, ustni vir.

[158] Dopis odseka za zveze glavnega štaba dne 20. X. 1943 — glav. štabu: predlog za izpopolnitev odseka za zveze. Original hrani Berta Gruden, Ljubljana, Kebetova 13.

[159] AIZDG, F 103/II, odredba glavnega štaba št. 288 dne 16. 6. 1944 o formiranju XX. brigade.

[160] AVTL, dnevnik dela.

[161] Milan Erbežnik, Dušan Lasič, ustni vir.

[162] ADL, zapiski o skrivanju materiala pred ofenzivo; Viktor Bradač, Vida Tom-Lasič, Pavle Tepina, Hanika Jančar-Petkovšek, ustni vir.

[163] Viktor Bradač, Pavle Tepina, Hanika Jančar-Petkovšek, Dušan Lasič, Vida Tom-Lasič, ustni vir.

[164] Dušan Lasič, Pavle Tepina, ustni vir.

[165] AIZDG, F 107/I, dnevnik 99 d.

[166] AVTL, dnevnik dela.

[167] ADL, dnevnik dela.

[168] Glej op. 167.

[169] Glej op. 167.

[170] Glej op. 167 in AVTL dnevnik dela.

[171] AIZDG, F 104/II, 1-b, dopis odseka za zveze — vodji 99 d dne 20. XI. 1943; F 102/II, dok. št. 358, dne 29. XI. 1943.

[172] ADL, dnevnik dela; F 106/I, dopis vodje delavnice tov. Štefanu dne 13. IV. 1944 in 29. IV. 1944.

[173] AIZDG, F 104/II, 1-b, dopis odseka za zveze — vodji delavnice dne 3. XII. 1943 in F 106/I, dopis vodje delavnice-komandantu Žumberaškega sektorja dne 5. XII. 1943.

[174] AIZDG, F 104/II, 1-b, dopis odseka za zveze — vodji 99 d dne 15. XI. 1943 in 6. I. 1944.

[175] AIZDG, F 102/V, dok. št. 97, dne 22. XII. 1943 in F 104/II, 2-b, isto.

[176] AIZDG, F 104/II, 1-b, dopis odseka za zveze — vodji 99 d dne 20. XII. 1943 in ADL, dnevnik.

[177] Viktor Bradač, Pavle Tepina, Hanika Jančar-Petkovšek, Dušan-Lasič, Vida Tom-Lasič, ustni vir.

[178] ADL, dnevnik, AVTL, dnevnik.

[179] Glej op. 177.

[180] Glej op. 177.

[181] AIZDG, F 104/II, 2-b, poročilo vodje 99 d — odseku za zveze dne 3. I. 1944, F 102/V, dok. št. 628, dne 3. I. 1944.

[182] Glej op. 181.

[183] AIZDG, F 104/II, 2-b, dok. št. 117/1, 117/2, 117/3, 117/4, 117/5, 117/6, 117/7.

[184] AIZDG, F 102/V, dopis vodje 99 d — odseku za zveze 19. X. 1943.

[185] AIZDG, F 102/V, dok. št. 312, dne 13. XI. 1943.

[186] Glej op. 177.

[187] Glej op. 177.

[188] Glej op. 187.

[189] AIZDG, F 107/I, zvezek s seznami bunkerjev, F 102/V, poročilo 25. I. 1944.

[190] AIZDG, F 107/I, dnevnik javke, F 106/I, dopis vodje 99 d — čevljarjem, naj popravijo tov. Šetini škornje, 29. XII. 1943.

[191] AIZDG, F 104/II-, 1-b,dopis glavnega štaba v delavnico 11. I. 1944.

[192] AIZDG, F 102/V, dok. št. 212, dne 20. I. 1944.

[193] AIZDG, F 104/II, 1-b, dopis odseka za zveze — vodji 99 d 6. I. 1944.

[194] AIZDG, F 102/V, dok. št. 294, dne 28. I. 1944.

[195] ADL, dnevnik.

[196] Glej op. 195.

[197] AIZDG, F 104/I, 1-b, dopis odseka za zveze — vodji 99 d dne 6. I. 1944 in vodji mehaničnih delavnic dne 8. I. 1944.

[198] AIZDG, F 102/V, dok. št. 628, dne 3. I. 1944; F 104/II, 2-b, dopis vodje delavnic v odsek za zveze dne 8. I. 1944, 11. I. 1944, 12. I. 1944 in 14. I. 1944.

[199] Glej op. 198.

[200] AVTL, razpis za znak.

[201] AIZDG, F 107/I, dnevnik dela na javki.

[202] Jože Šetina, Pavle Tepina, Dušan Lasič, Vida Tom-Lasič, Viktor Bradač, ustni vir.

[203] AIZDG, F 104/II, 2-b, poročilo referenta za delavnice — načelniku oddelka za zveze 20. II. 1944 in 2. III. 1944.

[204] AIZDG, F 104/II, 2-b, dopis referenta za delavnice — pomočniku sanitetnega odd. 10. 2. 1944; F 106/I, dopis referenta — šefu GSE Ivanovu 12. III. 1944.

[205] ADL, dnevnik.

[206] ADL, dnevnik.

[207] ADL, dnevnik, AVTL, dnevnik.

[208] ADL, dnevnik.

[209] AIZDG, F 104/II, 2-b, dopis referenta — oddelku za zveze dne 28. II. 1944 in poročilo o delu dne 2. III. 1944.

[210] AIZDG, F 106/I, pismo vodje delavnice — referentu 7. 4. 1944 in 12. IV. 1944; F 102/III, pismo telegr. Koširja — Klisu 30. IV. 1944; F 104/II-2-b, dopis referenta v odd. za zveze 21. 2. 1944.

[211] AIZDG, F 107/I, dnevnik javke.

[212] Glej op. 211 in F 104/II, 1-b, dopis glavnega sanitetnega ekonomata — vodji delavnice dne 16. III. 1944.

[213] AIZDG, F 102/V, dok. št. 612, poročilo o delu dne 16. III. 1944 in dok. št. 753, dne 5. IV. 1944.

[214] AIZDG, F 102/V, poročilo o delu dne 27. III. 1944; ADL, dnevnik.

[215] Glej op. 214.

[216] IZDG, F 106/I, izjava referenta za delavnice o mobilizaciji mizarja 12. III. 1944; AVTL, pismo Prsiča — Lasiču sep. 1943, kjer sporoča, da ima materiala za 10 postaj z rezervo.

[217] AIZDG, F 102/V, dok. št. 753, poročilo dne 5. IV. 1944.

[218] AIZDG, F 102/V, dok. št. 612, poročilo dne 16. III. 1944.

[219] Glej op. 213.

[220] AIZDG, F 107/I, dnevnik marec.

[221] Glej op. 220.

[222] AIZDG, F 104/III, 1-b, dopis Novomeškega vojnega področja dne 25. III. 1944.

[223] Glej op. 220.

[224] ADL, dnevnik, AIZDG, F 102/III, dopis Klisu dne 4. IV. 1944.

[225] AIZDG, F 104/II, 2-b, dopis vodje 99 d — referentu dne 14. IV. 1944.

[226] AIZDG, 104/II, 1-b, dopis oficirske šole — vodji delavnice dne 25. IV. 1944.

[227] Glej op. 226.

[228] AIZDG, F 104/II, 2-b, dopis vodje delavnice — načelniku oddelka za zveze dne 30. IV. 1944.

[229] ADL, dnevnik.

[230] AIZDG, F 104/III, 1-a, dopis vodje delavnice — Komandi Žužemberka dne 14. IV. 1944.

[231] AIZDG, F 107/I, dnevnik javke, 16. IV. 1944.

[232] AIZDG, 102/V, pismo referenta — vodji delavnice dne 24. IV. 1944.

[233] AIZDG, F 104/II, 2-b, pismo vodje delavnice — referentu 30. IV. 1944.

[234] AIZDG, F 104/II, 2-b, dopis vodje 99 d — referentu 14. IV. 1944; ADL, dnevnik; Marjan Horn, Dušan Lasič, Vida Tom-Lasič, J. Rožmanc, Pavle Tepina, Jože Šetina, Viktor Bradač, ustni vir.

[235] AIZDG, F 104/II, 2-b, poročilo vodje delavnice — načelniku oddelka za zveze dne 30. IV. 1944; ADL, dnevnik.

[236] ADL, dnevnik.

[237] Glej op. 235.

[238] Glej op. 236.

[239] Glej op. 235.

[240] Glej op. 236; F 106/I, naročila Jožetu 8. IV. 1944.

[241] AIZDG, F 100 a, program radiotehničnega tečaja dne 9. III. 1944.

[242] AIZDG, F 107/I, dnevnik javke, april.

[243] Glej op. 235, AIZDG F 107/I, dnevnik, april.

[244] AIZDG, F 105/III, potrdila.

[245] ADL, dnevnik.
[246] AIZDG, F 107/I, dnevnik in F 105/II, živinozdravniško potrdilo dne 6. VI. 1944.
[247] Glej op. 242.
[248] AIZDG, F 105/III, pooblastilo za dvig gasilskih cevi dne 14. IV. 1944; F 107/I, dnevnik, april; ADL, dnevnik.
[249] ADL, dnevnik.
[250] Glej op. 249.
[251] AIZDG, F 104/II, 2-b, dopis vodje 99 d — načelniku oddelka za zveze dne 8. V. 1944; F 102/V, dopis vodje 99 d — referentu za delavnice dne 28. V. 1944.
[252] AIZDG, F 106/I, dopis vodje 99 d — Urošu dne 4. V. 1944.
[253] AIZDG, F 102/I, dok. št. 993, dopis oddelka za zveze — vrhovnemu štabu dne 31. V. 1944; F 100 a, legitimacija za Karla Grahka.
[254] AIZDG, F 107/I, dnevnik, maj.
[255] ADL, dnevnik.
[256] AIZDG, F 104/II, 2-b, poročilo o delavniškem sestanku 17. V. 1944.
[257] AIZDG, F 107/I, dnevnik.
[258] AIZDG, F 104/II,2-b, pismo načelnika oddelka brez datuma.
[259] Glej op. 256.
[260] ADL, dnevnik dela.
[261] AVTL, dnevnik dela.
[262] Glej op. 260.
[263] Glej op. 260.
[264] AIZDG, F 105/III, pooblastilo oddelka za zveze pri glavnem štabu dne 24. V. 1944; F 107/I, dnevnik sprejetega materiala; F 105/III, potrdila o prevzemu lesa.
[265] AIZDG, F 107/I, dnevnik javke, maj; ADL, dnevnik; Ludvik Kremžar, Pavle Tepina, Jože Šetina, Dušan Lasič, ustni vir.
[266] AIZDG, F 107/I, dnevnik, maj.
[267] Glej op. 260 in 266.
[268] AIZDG, F 104/II, 2-b, poročilo vseh delavnic 99 d dne 27. V. 1944 in poročilo radiodelavnice dne 27. V. 1944.
[269] AIZDG, F 104/II, 1-b, dopis oddelka za zveze — delavnici dne 6. VI. 1944.
[270] Jože Šetina, Janez Rožmanc, Pavle Tepina, Ivo Marinček, L. Kremžar, Viktor Bradač, ustni vir.
[271] AIZDG, F 107/I, dnevnik, dne 9. VI. 1944.
[272] AIZDG, F 104/III, 1-b, dopis komande Dolenjskega vojnega področja dne 11. VI. 1944.
[273] Glej op. 272, dne 12. VI. 1944.
[274] Glej op. 272.
[275] AIZDG, F 104/III, 1-b, dopis štaba XVIII. divizije dne 20. VI. 1944 štabu VII. korpusa, odsek za kadre.
[276] AIZDG, F 106/II, dopis delavnic — štabu III. bataljona XX. brigade dne 1. VII. 1944.
[277] Glej op. 276.
[278] AIZDG, F 106/II, dopis št. 713 IOOF — delavnicam dne 30. V. 1944.
[279] glej op. 276.
[280] AIZDG, F 104/II, 2-b, dopis referenta za delavnice — oddelku za zveze dne 2. VI. 1944; Pavle Tepina, ustni vir.

[281] AIZDG, F 104/II, 2-b, poročilo o rezultatih poskusov s propagandno postajo dne 23. VI. 1944, dopis Doberleta — Urbanu dne 1. VII. 1944.

[282] AIZDG, F 104/II, 2-b, poročilo o delu javke od 20. IV. 1944 do 15. VI. 1944; F 104/II, 2-a, poročilo o delu finomehanične delavnice od 20. IV. 1944 do 15. VI. 1944; F 104/II,2-b, poročilo o delu radiodelavnice od 20. IV. 1944 do 15. VI. 1944.

[283] Janez Rožmanc, Pavle Tepina, ustni vir.

[284] AIZDG, F 104/II, 2-b, dopis vodje delavnice — referentu za delavnice dne 24. VI. 1944.

[285] Ludvik Kremžar, ustni vir.

[286] AIZDG, F 106/I, pismo vodje delavnice — referentu za delavnice dne 7. IV. 1944; F 102/III, pismo telegrafista Koširja — Klisu dne 30. IV. 1944.

[287] AIZDG, F 103/IV, 2, dok. št. 1032, dopis načelnika oddelka za zveze — štabu IX. korpusa dne 5. VI. 1944.

[288] AIZDG, F 104/IV, 3, dok. št. 1157, dopis referenta za delavnice v IX. korpus dne 31. VII. 1944.

[289] ADL, dnevnik.

[290] AIZDG, F 104/II, 2-b, dopis referenta za delavnice — oddelku za zveze dne 7. III. 1944; Ludvik Kremžar, Jože Šetina, Janez Rožmanc, Anton Jan, Pavle Tepina, Bruno Gombač, Franci Seršen, ustni vir.

[291] AIZDG, F 107/I, dnevnik javke; Ludvik Kremžar, Marjan Hočevar, Jože Šetina, Janez Rožmanc, Pavle Tepina, Anton Jan, ustni vir.

[292] AIZDG, F 102/II, dopis načelnika oddelka za zveze — Karlu Grahku dne 5. VI. 1944.

[293] AIZDG, F 103/IV, 2, dok. št. 1166, dopis načelnika oddelka za zveze — štabu IX. korpusa dne 5. VII. 1944.

[294] Glej op. 288

[295] AIZDG, F 107/I, dnevnik javke, junij.

[296] Glej op. 295; Ludvik Kremžar, ustni vir.

[297] AIZDG, F 106, seznam materiala.

[298] Milan Železnik hrani nekaj dopisov s podatki o premestitvah: J. Nemanič, dopis oficirske šole dne 21. VII. 1944; A. Lunder in A. Zupančič, dopis Belokranjskega vojnega področja 13. VII. 1944; M. Turk in I. Lazar, dopis VII. korpusa dne 13. VII. 1944; S. Razpotnik, dopis VII. korpusa dne 25. VII. 1944; F. Divjak, dopis Notranjskega vojnega področja 9. VII. 1944; M. Rijavec in J. Podržaj, dopis VII. korpusa 12. VII. 1944; T. Valenčič, dopis Notranjskega vojnega področja 10. VII. 1944.

[299] AIZDG, F 103/IV, 2, dopis M. Doberleta v IX. korpus 15. VI. 1944.

[300] AIZDG, F 104/I, 3, dopis Doberleta v oddelek za zveze dne 8. VII. 1944.

[301] AIZDG, F 104/II, 1-b, dopis prometne sekcije — referentu za delavnice dne 6. VII. 1944, M. Železnik in J. Rožmanc ustni vir.

[302] AIZDG, F 102/V, dok. št. 1150, dne 1. VII. 1944; F 104/I, 3 poročilo o opravljenem delu za propagandno postajo dne 19. VII. 1944; F 107/I, dnevnik del v finomehanični delavnici dne 15. IX. 1944.

[303] AIZDG, F 102/I, dok. št. 1075, dne 13. VI. 1944; AIZDG, F 105, dnevnik javke, dne 28. VI. 1944 in 26. VII. 1944.

[304] AIZDG, F 104/II, 1-b, dok. št. 1165, dne 5.VII. 1944.

[305] AIZDG, F 107/I, dnevnik popravil v finomehanični delavnici, julij.

[306] AIZDG, F 104/II, 2-b, poročilo o delu od 20. VII. 1944 do 30. VIII. 1944 in Ludvik Kremžar, Janez Rožmanc, Milan Železnik, Jože Šetina, Anton Jan, ustni vir.

[307] AIZDG, F 106/II, dnevnik sprejetega in oddanega materiala; F 104/III, 1-b, dopis referenta za delavnice v VII. korpus dne 12. VII. 1944.

[308] ADL, dnevnik.

[309] AIZDG, F 106/II, dnevnik sprejetega in oddanega materiala; F 106/I, naročilo vodje 99 d — vodji javke dne 16. IV. 1944.

[310] AIZDG, F 102/II a, dopis oddelka za zveze — gospodarski komisiji topliškega rajona dne 13. V. 1944 (za 30 m^3 lesa); F 106/II, dopis rajonskemu odboru Toplice dne 8. V. 1944 in šumski upravi Vavta vas dne 22. VI. 1944.

[311] ADL, dnevnik.

[312] ADL, dnevnik.

[313] AIZDG, F 107/I, dnevnik dela na javki, maj.

[314] AIZDG, F 104/II, 2-b, poročilo referenta o delavnicah dne 27. V. 1944.

[315] Podroben opis posameznih poslopij v Črmošnjicah je dal Milan Železnik. Sam je svoje podatke še preveril z Janezom Rožmancem in Francem Klemencom. Ustna pojasnila o prostorih so dali še nekateri drugi tovariši, Ludvik Kremžar, Janez Rožmanc, Ivo Marinček, Jože Simonič, Boris Kos, Marjan Horn, Rado Tavzes, Anton Jan.

[316] Glej op. 315 in Tone Simonič, Boris Kos, ustni vir.

[317] Glej op. 315 in Rado Tavzes, Boris Kos, Marjan Horn, Anton Jan, ustni vir.

[318] Glej op. 315.

[319] Janez Rožmanc, Milan Železnik, pismena izjava.

[320] Glej op. 319.

[321] Drago Gril, pismena izjava.

[322] Janez Rožmanc, pismena izjava.

[323] Glej op. 315 in Jože Simonič ustni vir.

[324] Jože Simonič, ustni vir.

[325] AIZDG, F 104/II, 1-b, dopis III. bataljona XX. brigade o razporedu dežurstva zaradi selitve delavnic 99 d dne 25. VIII. 1944.

[326] Milan Železnik, Janez Rožmanc, Anton Jan, ustni vir.

[327] AIZDG, F 104/II, 1-b, dopis oddelka za zveze — delavnici dne 5. I. 1945.

[328] Glej op. 315 in Anton Jan, Boris Kos, Bruno Gombač, Rado Tavzes, Marjan Horn, ustni vir.

[329] AIZDG, F 95/II, odredba o ustanovitvi prometno-tehničnega oddelka dne 19. IX. 1944.

[330] AIZDG, F 106/I, pismo M. Doberleta — Rudiju Petkovšku dne 19. IX. 1944. L. Kremžar, M. Železnik, J. Rožmanc, ustni vir.

[331] AIZDG, F 104/I, 4, zapisnik konference o delavnicah Belokranjskega in Dolenjskega vojnega področja 24. IX. 1944.

[332] Glej op. 331.

[333] AIZDG, F 96/II, navodila o poslovanju delavnic in centralnega skladišča dne 10. X. 1944.

[334] AIZDG, F 102/I, odredba glavnega štaba o imenovanju načelnikov posameznih oddelkov dne 30. IX. 1944; F 102/I, odredba o prehodu delavnic 99 d iz prometno-tehničnega oddelka v oddelek za zveze dne 13. XII. 1944.

[335] Glej op. 331.
[336] AIZDG, F 104/I, 4, referat o stanju radiodelavnic dne 23. IX. 1944.
[337] AIZDG, F 104/I, zvezek L. Kremžarja navaja 69 ljudi.
[338] AIZDG, F 104/II, 2-b, poročilo o delu dne 1. XI. 1944.
[339] AIZDG, F 104/II, 2-b, dopis komandantu generallajtnantu Stanetu dne 2. XI. 1944.
[340] Milan Železnik, Janez Rožmanc, ustni vir.
[341] Marjan Horn, priročnik s tehničnimi opisi postaj.
[342] Glej op. 341.
[343] Glej op. 341.
[344] AIZDG, F 105, dnevniki popravil.
[345] Milan Železnik, Janez Rožmanc, Franci Seršen, ustni vir.
[346] AIZDG, F 102/I, poročilo o kvarih na radijskih postajah SCR 284, dne 27. I. 1945.
[347] AIZDG, F 106/II, dopis vodje delavnice telegrafistu dne 20. II. 1945.
[348] AIZDG, F 99/II, pregled materiala od zaveznikov.
[349] Milan Železnik, Janez Rožmanc, ustni vir.
[350] AIZDG, F 107/I, zvezek materiala oddanega v radiodelavnico in F 105 zvezek oddanih elektronk; Rado Tavzes, Marjan Horn, Ivo Marinček, Milan Železnik, ustni vir.
[351] Milan Železnik, Hubert Plaznik, Marjan Horn, ustni vir.
[352] AIZDG, F 105, dnevnik javke, F 107/II, naročilni listki mesec avgust.
[353] AIZDG, 103/III, dopis glavnega štaba v VII. korpus, dne 22. VIII. 1944.
[354] AIZDG, F 102/III, dok. št. 1173, dne 1. VIII. 1944.
[355] AIZDG, F 105, dnevnik javke, vpisi; F 107/II, naročilni listi; F 106/I, naročila vodje 99 d — vodji javke Dragu Grilu.
[356] AIZDG, F 105, dnevnik javke 14. VIII. 1944; F 103/V, dopis štaba Šlandrove brigade 15. VIII. 1944.
[357] AIZDG, F 105 dnevnik javke; F 107/II naročilni listi.
[358] AIZDG, F 105, dnevnik javke; dopis komande Notranjskega vojnega področja v glavni štab 15. IX. 1944 v arhivu M. Železnika; F 103/III, dopis glavnega štaba v VII. korpus 15. IX. 1944.
[359] AIZDG, F 105, dnevnik javke; F 97/II, dopis o premestitvi Oskarja Fritza in Mihe Kreča v IV. zono dne 29. IX. 1944.
[360] AIZDG, F 104/II, 2-b, poročilo o delu dne 1. XI. 1944.
[361] AIZDG, F 105, dnevnik javke.
[362] AIZDG, F 104/II, 1-b, dopis oficirske šole v 99 d dne 16. III. 1945.
[363] AIZDG, F 102/V, poročila o delu.
[364] AIZDG, F 105, dnevnik javke avgust; F 107/I, dnevnik finomehanične delavnice.
[365] Glej op. 364.
[366] Glej op. 364.
[367] AIZDG, F 104/II, 2-b, F 102/V poročila o delu; Boris Kos, ustni vir.
[368] AIZDG, F 104/I-b, poročilo o delu v puškarski delavnici dne 18. XI. 1944; M. Hočevar, ustni vir.
[369] AIZDG, F 104/III, 1-b, dopis VII. korpusa — delavnici 99 d dne 10. XI. 1944.
[370] AIZDG, F 104/III, 1-b, dopsi komande mesta Žužemberk v 99 d 11. XII. 1944.
[371] AIZDG, F 106/II, dopis vodje 99 d — točki 24 dne 30. XII. 1944.

[372] AIZDG, F 104/III, 1-b, dopis komande Dolenjskega vojnega področja v 99 d 29. XII. 1944.
[373] AIZDG, F 105, dnevnik javke, februar.
[374] AIZDG, F 106/II, dopis vodje delavnic — vodstvu tankovskega tečaja dne 13. I. 1945.
[375] AIZDG, F 104/II, 1-b, dopis personalnega oddelka glavnega štaba v 99 d 5. I. 1945.
[376] AIZDG, F 102/V, poročila o delu, marec.
[377] AIZDG, 102/V, poročila o delu.
[378] AIZDG, F 104/III, 2-b, F 102/V, poročila o delu.
[379] AIZDG, F 104/III, 4-b, dopis Centralne tehnike KPS — vodji 99 d dne 5. VIII. 1944.
[380] AIZDG, F 106/II, dopis okrajnega odbora Semič — vodji 99 d dne 17. IX. 1944.
[381] AIZDG, F 104/III, 6-a, dopis vodje delavnic — partizanski bolnici dne 25. XI. 1944.
[382] AIZDG, F 104/III,1-b, dopis Belokranjskega vojnega področja — vodji 99 d dne 19. XII. 1944, 24. XII. in 28. XII. 1944.
[383] AIZDG, F 102/V, poročilo za april 1945.
[384] AIZDG, F 105, dnevnik javke, september.
[385] AIZDG, F 105, dnevnik javke.
[386] Arhiv Milan Železnik, dopis komande Belokranjskega vojnega področja — glavnemu štabu dne 11. IX. 1944.
[387] Janez Rožmanc, Boris Kos, Rado Tavzes, Bruno Gombač, ustni vir.
[388] Franci Seršen, ustni vir.
[389] AIZDG, F 104/II, 1-b, dopis tehnike glavnega štaba — vodji delavnic dne 9. II. 1945.
[390] AIZDG, F 104/II, 2-b, F 102/V, poročila o delu.
[391] Glej op. 370.
[392] Arhiv Milana Železnika, dopis Belokranjskega vojnega področja — glavnemu štabu dne 11. IX. 1944.
[393] AIZDG, F 104/II, 2-b, prepustnica, oktober 1944.
[394] AIZDG, F 104/III, 1-b, dopis VII. korpusa — vodji delavnic dne 23. XII. 1944.
[395] Milan Železnik, Jan Anton, Bruno Gombač, ustni vir.
[396] AIZDG, F 106/II, dopis točke 24 B — delavnicam dne 25. II. 1945.
[397] AIZDG, F 102/V, poročilo februar 1945.
[398] AIZDG, F 104/III, 1-a, dopis delavnic 99 d — komandi Belokranjskega vojnega področja 10. X. 1944.
[399] Arhiv M. Železnika, odpustnica iz bolnice za Henigman Petra.
[400] AIZDG, F 107/II, prepustnica 13. I. 1945.
[401] Arhiv M. Železnika, dopis glavnega štaba v 99 d dne 31. III. 1945.
[402] AIZDG, F 104/II, 2-b, F 102/V, poročila o delu.
[403] Milan Železnik, ustni vir.
[404] AIZDG, F 106/I, pismo vodji delavnic in skica topa dne 9. II. 1945.
[405] Glej op. 402.
[406] ADL dnevnik, Anton Jan, Ivo Marinček, Marjan Horn, ustni vir.
[407] AIZDG, F 106/II, dopis vodje delavnic — okrajnemu načelstvu N. Z. Metlika dne 5. XII. 1944.
[408] Jože Simonič, ustni vir.
[409] AIZDG, F 107/II, odrezki naročilnic, naročilnice.

[410] AIZDG, F 107/I, dnevnik dela v finomehanični delavnici za leto 1944 in F 105 dnevnik za leto 1945.

[411] AIZDG, F 105, delovna knjiga slovenskih partizanskih delavnic od 1. I. 1945 dalje.

[412] Franc Divjak, pismena izjava, M. Železnik, M. Horn, ustni vir.

[413] AIZDG, F 105, dnevnik 99 d.

[414] Ivo Marinček, Marjan Horn, Milan Železnik, ustni vir.

[415] AIZDG, F 106/II, knjiga sprejeti in oddani material in F 105, knjiga sprejeti material.

[416] AIZDG, F 107/I, zvezki izdanega materiala posameznim delavnicam.

[417] AIZDG, F 107/I, zvezki izdanega materiala nekaterim stalnim porabnikom; F 105/II, nakaznice, dobavnice, naročilnice; F 99/II, spiski odposlanega materiala; F 106/II, seznami materiala sprejetega v skladišče.

[418] Arhiv Milan Železnik, dopis vodje 99 d — Belokranjskemu vojnemu področju 24. II. 1945.

[419] AIZDG, F 106/II, spisek osebja 99 d decembra 1944.

[420] AIZDG, F 104/III, 1-b, dopis VII. korpusa v 99 d dne 20. XII. 1944.

[421] Milan Železnik, Boris Kos, Janez Rožmanc, Marjan Horn, ustni vir.

[422] AIZDG, F 107/II, prepustnica, oktober 1944; arhiv Milana Železnika, zvezek sestankov celice, 11. IX. 1944, Marija Antončič sprejeta med kandidate.

[423] AIZDG, F 107/II, prepustnica.

[424] Arhiv M. Železnika, sklep celice 2. XI. 1944, da jo pokličejo na 99 d.

[425] Arhiv M. Železnika, dopis štaba III. bat. XX. brigade vodji delavnic dne 6. XII. 1944.

[426] AIZDG, F 106/II, seznam osebja 29. XII. 1944.

[427] AIZDG, F 104/II, 1-b, dopis oficirske šole delavnici dne 15. I. 1945.

[428] Milan Železnik, Boris Kos, Janez Rožmanc, Marjan Horn, ustni vir.

[429] AIZDG, F 106/II, prepustnica za Dobrotinška za vožnjo z avtomobilom, M. Železnik, Rado Tavzes, Boris Kos, ustni vir.

[430] AIZDG, F 105, dnevniki dela.

[431] Milan Železnik je obširneje napisal pot enote iz delavnic do Trsta in skupaj z Janezom Rožmancem in Francem Klemencom preveril posamezne podatke in datume.

[432] Glej op. 431.

[433] Rudi Jančar, Milan Železnik, ustni vir.

[434] Glej op. 433.

[435] AIZDG, F 147/III, dopis odseka za zveze štaba IV. armade — personalnemu odseku vojne oblasti IV. armade, Ljubljana, dne 31. V. 1945; premestitev tov. 99 d v Centralno tehniko KPS.

[436] Rudi Jančar, Milan Železnik, Anton Jan, Vida Tom-Lasič, Boris Kos, Bruno Gombač, ustni vir.

[437] Glej op. 436.

[438] AIZDG, F 105/III in F 107, kartoteka materiala iz Ljubljane; ADL, dnevnik, popis materiala v posameznih skrivališčih; AVTL, pismo Prsiča — Janezu (Lasiču) sept. 1943.

[439] ADL, dnevnik; Viktor Bradač, Pavle Tepina, Karel Grahek, Rudi Jančar, Vida Tom-Lasič, ustni vir.

[440] AIZDG, F 104/I, zvezek s seznami bunkerjev; ADL, dnevnik; Pavle Tepina, Viktor Bradač, Jože Šetina, Drago Gril, ustni vir.

[441] AIZDG, F 104/I, zvezek s seznami bunkerjev.

[442] AIZDG, F 102/V, dopis vodje 99 d odseku za zveze 19. X. 1943.

[443] AIZDG, F 104/II, 2-b, izvleček iz blagajniške knjige za leto 1943 dne 8. II. 1944.

[444] AIZDG, F 104/II, 2-b, dopis vodje 99 d v oddelek za zveze dne 3. I. 1944.

[445] AIZDG, F 104/II, 2-b, dok. št. 117/1, 117/2, 117/3, 117/4, 117/5, 117/6, 117/7, spiski materiala.

[446] AIZDG, F 103/II, dopis glavnega štaba — XVIII. diviziji za zbiranje telefonskega in radijskega materiala po terenu dne 16. X. 1943; F 102/II, a, dopis odseka za zveze — gospodarski komisiji Ribnica in rajonskemu odboru OF v Starem trgu 28. XII. 1943.

[447] AIZDG, F 100 a, dopis oddelka za zveze dne 13. II. 1944.

[448] AIZDG, F 100 a, dopis oddelka za zveze dne 18. II. 1944.

[449] AIZDG, F 106/I, pisma K. Grahka — Petru dne 27. II. 1944, 1. III. 1944, 4. III. 1944, 10. III. 1944.

[450] AIZDG, F 105/III, potrdilo, da so prejeli od Černeta stružnico, dne 6. II. 1944.

[451] AIZDG, F 107/I, dnevnik dela na javki, marec.

[452] AIZDG, F 107/I, dnevnik dela na javki; F 106/II, sprejeti in oddani material 99 d.

[453] AIZDG, F 104/II, 2-b, dopis referenta za delavnice — oddelku za zveze dne 20. II. 1944.

[454] AIZDG, F 102/III, dok. št. 657, dne 17. III. 1944.

[455] AIZDG, F 103/III, dopis Cerkvenika v Glavni štab dne 31. III. 1944.

[456] AIZDG, F 102/III, pismo Grahka — načelniku oddelka za zveze 19. V. 1944.

[457] AIZDG, F 104/III-2, pismo Cerkvenika v glavni štab 5. V. 1944; F 104/III, pismo Cerkvenika v glavni štab 19. V. 1944.

[458] AIZDG, F 103/IV, dopis IX. korpusa v glavni štab 18. VI. 1944.

[459] Glej op. 458.

[460] AIZDG, F 103/IV, 2, dopis glavnega štaba v IX. korpus 30. V. 1944.

[461] AIZDG, F 102/V, dok. št. 1071, potrdilo prejema prve pošiljke materiala dne 12. VI. 1944; F 99/II, seznam materiala dne 17. V. 1944.

[462] AIZDG, F 106/II, spisek radijskega materiala sprejetega 10. VI. 1944 po posebnem kurirju.

[463] AIZDG, F 99/II, dok. št. 1153, dne 30. VI. 1944.

[464] AIZDG, F 102/II, dopis načelnika oddelka za zveze — referentu za nabave Grahku dne 5. VI. 1944.

[465] AIZDG, F 103/IV, 2, dok. št. 1166, dne 5. VII. 1944.

[466] AIZDG, F 102/III, dopis Grahka — načelniku oddelka za zveze dne 12. VI. 1944.

[467] AIZDG, F 99/II, spisek materiala, 30. VII. 1944.

[468] AIZDG, F 103/IV, 2, dok. št. 1214, 11. VIII. 1944.

[469] AIZDG, F 103/IV, 3, dok. št. 1157, dne 31. VII. 1944.

[470] AIZDG, F 104/II, 2-b, poročilo o delu, november 1944.

[471] AIZDG, F 103/II, dopis oddelka za zveze Kralju dne 7. VI. 1944.

[472] AIZDG, F 103/III, dopis glavnega štaba — Notranjskemu vojnemu področju dne 9. VIII. 1944.

[473] Glej op. 472.

[474] AIZDG, F 103/II, dopis glavnega štaba — Dolenjskemu vojnemu področju dne 22. VIII. 1944.

[475] AIZDG, F 103/III, dopis IX. korpusa v glavni štab dne 3. VI. 1944; Karel Grahek in Dušan Zupančič ustno.

[476] AIZDG, F 103/IV, dopis IX. korpusa v glavni štab 16. VII. 1944.

[477] AIZDG, F 103/IV, dok. št. 1409, dne 14. IX. 1944.

[478] AIZDG, F 103/IV, dopis IX. korpusa v glavni štab 26. VII. 1944.

[479] AIZDG, F 103/III, dopis Istrskega vojnega področja v glavni štab 12. VII. 1944.

[480] AIZDG, F 103/III, dopis VII. korpusa — glavnemu štabu 29. VII. 1944.

[481] AIZDG, F 99/II, spisek materiala 12. IX. 1944, 19. IX. 1944, 14. X. 1944; F 106/II, dok. št. 23, 31. X. 1944.

[482] AIZDG, F 20/I, poročilo odseka za zveze pri glavnem štabu — vrhovnemu štabu za obdobje 15. X. 1944 — 15. XI. 1944, dne 28. XI. 1944.

[483] AIZDG, F 99/II, seznam materiala za radiodelavnico, ki ga je treba nabaviti v Italiji, 14. X. 1944 in 26. X. 1944; F 102/I, pismo K. Grahka — načelniku oddelka za zveze Milošu Brelihu 10. X. 1944; F 102/I, pismo baze NOVJ v Bariju — oddelku za zveze 24. X. 1944.

[484] AIZDG, F 99/II, spisek materiala 22. XI. 1944.

[485] AIZDG, F 99/II, spisek materiala 8. XII. 1944.

[486] AIZDG, F 102/I, pismo K. Grahka — načelniku oddelka za zveze M. Brelihu 23. XI. 1944.

[487] AIZDG, F 102/I, pismo K. Grahka — glavnemu štabu 29. I. 1945; F 106/II, seznam materiala, 13. II. 1945.

[488] AIZDG, F 105/III, pooblastilo za snemanje pločevine 15. I. 1945 za A. Zupančiča; 22. II. 1945 za A. Jana; 24. II. 1945 za A. Kralja.

[489] AIZDG, F 105/III, pooblastilo za demontiranje aviona 3. III. 1945 za J. Rožmanca in osem tovarišev.

[490] AIZDG, F 106/II, seznam materiala od zaveznikov od 2. IX. 1944 do 12. IV. 1945.

[491] AIZDG, 105/II, nakaznice in dobavnice; F 99/II in F 106/II dopisi Centralnega skladiščnika o poslanem materialu.

[492] Glej op. 491.

[493] AIZDG, F 106/I, naročila vodji javke.

[494] AIZDG, F 106/II, seznam materiala, popis 4. VI. 1944 do 7. VI. 1944.

[495] AIZDG, F 106/II, seznam materiala, popis 9. I. 1945.

[496] AIZDG, F 99/II, F 106/II, seznami materiala sprejetega v skladišče 99 d.

[497] AIZDG, F 106/I, pismo M. Doberleta Milanu dne 16. II. 1945.

[498] Dušan Lasič, Pavle Tepina, ustni vir.

[499] Karel Grahek, ustni vir.

[500] AIZDG, F 104/II, 2-b, dopis vodje delavnic odseku za zveze, 25. I. 1944; D. Lasič, P. Tepina, V. Bradač, ustni vir.

[501] AIZDG, F 104/2-b, poročilo o delu, 1. II. 1944; Dušan Lasič, Pavle Tepina, Milan Erbežnik, Jože Šetina, ustni vir.

[502] Pavle Tepina, Dušan Lasič, Viktor Bradač, Jože Šetina, ustni vir.

[503] AIZDG, F 104/II, 1-b, dopis šefa glavnega sanitetnega ekonomata vodji 99 d, dne 16. III. 1944; 106/I, dopis vodje 99 d šefu glavnega sanitetnega ekonomata, dne 20. III. 1944; F 107/I, dnevnik dela na javki.

[504] AIZDG, F 107/I, dnevnik dela na javki, februar, marec 1944.

[505] Glej op. 504.

[506] Glej op. 504.
[507] Glej op. 504.
[508] Glej op. 504.
[509] Glej op. 504 in ADL dnevnik.
[510] Jože Šetina, Drago Gril, ustni vir.
[511] M. Železnik, pismena izjava.
[512] Milan Železnik, Janez Rožmanc, Franci Seršen, ustni vir.
[513] Glej op. 512.
[514] M. Železnik, J. Rožmanc, D. Gril, ustni vir.
[515] Dušan Lasič, Pavle Tepina, ustni vir.
[516] ADL, dnevnik, popis materiala pred ofenzivo (po skrivališčih).
[517] AIZDG, F 104/II, 2-b, izvleček iz blagajniške knjige za leto 1943, 8. II. 1944.
[518] AIZDG, F 105/III, potrdilo o prejemu.
[519] Karel Grahek, Dušan Lasič, Anton Jan, M. Hočevar, ustni vir.
[520] AIZDG, F 102/II, a, dopis okrožne gospodarske komisije za Belo krajino, dne 2. V. 1944, dok. št. 849.
[521] Tone Simonič, ustni vir.
[522] AIZDG, F 107/I, dnevnik dela na javki.
[523] AIZDG, F 104/II, 1-b, dopis načelnika oddelka za zveze v delavnico, 6. V. 1944; F 104/II, 2-b, dopis vodje 99 d načelniku oddelka za zveze, dne 8. V. 1944.
[524] AIZDG, F 99/II, F 106/II, seznami posameznih pošiljk materiala.
[525] Vida Tom-Lasič, ustni vir.
[526] AIZDG, F 102/V, dok. št. 1071, dne 12. VI. 1944 in F 99/II, dok. št. 1071, dne 17. V. 1944.
[527] AIZDG, F 106/II, popis materiala in orodja od 4. VI. 1944 do 7. VI. 1944.
[528] Glej op. 524.
[529] AIZDG, F 104/I, 4, referat o stanju delavnic dne 23. IX. 44; F 106/II, seznami poslanega materiala; Mitja Štrbnek, Rado Tavzes, Marjan Horn, Milan Železnik, ustni vir.
[530] AIZDG, F 104/I, 4, referat o stanju delavnic dne 23. IX. 44; F 104/I, 4 seznam orodja; Bruno Gombač, Boris Kos, Marjan Hočevar, Anton Jan, ustni vir.
[531] Bruno Gombač, Marjan Hočevar, ustni vir.
[532] AIZDG, F 102/V, dok. št. 312, dne 13. XI. 1943; F 102/II, dok. št. 358, dne 29. XI. 1943; F 106/I, dopis referenta za delavnice — majorju Polhu dne 8. II. 1944.
[533] AIZDG, F 106/II, dopis gospodarski komisiji Straža-Toplice dne 18. XII. 1943; F. 102/II, a dok. št. 140, dne 29. XII. 1943.
[534] AIZDG, F 106/I, dopisi majorju Polhu in intendantu glavnega štaba Marjanu o številčnem stanju 99 d, zaradi nakazila za hrano, od januarja 1944 do marca 1944; F 102/II, dok. št. 375, dne 12. 2. 1944.
[535] AIZDG, F 106/I, dopisi o številčnem stanju 99 d — štabnemu bataljonu od marca 1944 dalje; 104/II, 2-b, dopis referenta za delavnice — komisarju štabnega bataljona dne 15. III. 1944.
[536] AIZDG, F 102/II, dopis ekonomskega oddelka glavnega štaba EK 948: Vsem štabom enot NOV in POS dne 9. VI. 1944.
[537] Jože Levstik, komandant III. bat., ustni vir.
[538] AIZDG, F 106/I, F 106/II, F 104/II, 2-b, obračuni.
[539] Karel Grahek, Hanika Jančar-Petkovšek, ustni vir.

[540] AIZDG, F 107/I, dnevnik dela na javki, 2. V. 1944.

[541] Pepe Gazvoda, ustni vir.

[542] Viktor Bradač, Pavle Tepina, Anton Jan, Jože Šetina, Janez Rožmanc, Hanika Jančar-Petkovšek, Vida Tom-Lasič, ustni vir.

[543] AIZDG, F 102/V, dok. št. 879, dne 8. V. 1944; 104/II, 2-b, poročilo delavnic 27. V. 1944.

[544] AIZDG, F 104/II, 2-b, dopis 99 d — intendanturi XX. brigade dne 29. VII. 1944.

[545] AIZDG, F 104/III, 4-a, dopis partijske celice 99 d — CK KPS dne 7. XII. 1944.

[546] Tone Simonič, ustni vir.

[547] AIZDG, F 102/V, dok. št. 879, dne 8. V. 1944.

[548] AIZDG, F 104/II, 2-b, poročilo delavnic 27. V. 1944.

[549] M. Železnik, J. Rožmanc, M. Horn, R. Tavzes, B. Kos, A. Jan, ustni vir. AIZDG, F 38/III, dopis ekonom. odd. glavnega štaba 9. I. 1945.

[550] AIZDG, F 106/II, dopis vodje 99 d — krojaški delavnici dne 27. XI. 1943; F 102/V, dok. št. 358, dne 29. XI. 1943.

[551] AIZDG, F 106/I, dopis krojaču Maksu v Obrhu dne 3. II. 1944. in 1. III. 1944.

[552] Ludvik Kremžar, ustni vir.

[553] AIZDG, F 104/II, 2-b, dopis vodje 99 d — načelniku oddelka za zveze dne 30. IV. 1944.

[554] J. Rožmanc, I. Marinček, J. Šetina, ustni vir.

[555] AIZDG, F 104/II, 1-b, dopis načelnika oddelka v 99 d, dne 6. V. 1944; F 102/V, dok. št. 879, dne 8. V. 1944.

[556] M. Železnik, J. Rožmanc, M. Horn, B. Kos, R. Tavzes, ustni vir.

[557] AIZDG, F 107/I, dnevnik dela na javki, maj 1944.

[558] AIZDG, F 104/II, 2-b, dopis vodje delavnic — štabu III. bataljona XX. brigade dne 29. VIII. 1944.

[559] M. Železnik, J. Rožmanc, R. Tavzes, M. Horn, B. Kos, ustni vir.

[560] AIZDG, F 104/II, 2-b, dopis referenta za delavnice — oddelku za zveze dne 12. III. 1944; F 104/II, 1-b, dopis načelnika oddelka za zveze dne 14. III. 1944.

[561] AIZDG, F 104/II, 1-b, dopis načelnika oddelka za zveze — referentu za delavnice dne 1. III. 1944.

[562] ADL, dnevnik dela.

[563] ADL, dnevnik dela; F 102/V, dok. št. 613, dne 17. III. 1944.

[564] ADL, dnevnik dela.

[565] Viktor Bradač, Vida Tom-Lasič, Pepe Gazvoda, Franci Seršen, Marjan Horn, ustni vir.

[566] ADL, dnevnik dela.

[567] ADL, dnevnik dela.

[568] AIZDG, F 104/II, 2-b, dopis vodje delavnic — referentu za delavnice 14. IV. 1944; F 104/II, 2-b, dopis vodje delavnic — načelniku oddelka za zveze dne 30. IV. 1944.

[569] AIZDG, F 104/III, 1-b, dopis komande Belokranjskega vojnega področja, da pošilja pet mož, dne 24. IV. 1944.

[570] AIZDG, F 104/III, 1-b, dopis vodje 99 d v komando Belokranjskega vojnega področja dne 25. IV. 1944.

[571] AIZDG, F 104/III, 1-b, dopis komande Belokranjskega vojnega področja v 99 d dne 26. IV. 1944, št. 1630.

[572] AIZDG, F 107/I, dnevnik dela na javki, maj 1944.

[573] ADL, dnevnik dela.

[574] J. Rožmanc, M. Horn, I. Marinček, J. Šetina, A. Jan, ustni vir.

[575] Gregor Cerkvenik, Ludvik Kremžar, Hanika Jančar-Petkovšek, Pavle Tepina, Anton Jan, ustni vir.

[576] L. Kremžar, M. Železnik, M. Hočevar, B. Gombač, ustni vir.

[577] M. Železnik, I. Marinček, M. Horn, A. Jan, F. Seršen, J. Rožmanc, F. Divjak, T. Simonič, B. Kos, R. Tavzes, ustni vir; F 106/II, dopis oddelka za umetnost pri SNOS vodji 99 d dne 4. XI. 1944.

[578] M. Železnik, B. Kos, J. Rožmanc, R. Tavzes, M. Horn, A. Jan, ustni vir.

[579] Glej op. 578.

[580] AIZDG, F 106/I, dopis vodje 99 d — dr. Luki dne 25. I. 1944; F 106/I, dopis vodje 99 d — dr. Cedriku dne 7. II. 1944 in 12. III. 1944; F 104/II, 2-b, dopis vodje 99 d — referentu za delavnice dne 30. IV. 1944; dopis referenta za delavnice — sanitetnemu oddelku dne 18. II. 1944; F 104/III, 1-a, dopis vodje 99 d — zdravniku XIV. brigade dne 24. III. 1945; F 106/I, dopis vodje 99 d — zdravniku XIV. brigade dne 3. II. 1945; F 174/IV, 7, dopis referenta — bolnici Srpske Moravice, dne 1. V. 1945; F 104/III, 6 a, dopis vodje 99 d — upravi SVPB, dne 16. III. 1945.

[581] ADL, dnevnik dela, Viktor Bradač, J. Rožmanc, A. Jan, M. Železnik, M. Horn, ustni vir.

[582] AIZDG, F 104/II, 2-b, poročilo delavniškega sestanka dne 17. V. 1944 in 27. V. 1944; F 107/I, dnevnik dela na javki; ADL, dnevnik; arhiv M. Železnik, zapisniki sestankov partijske celice od 9. VIII. 1944 do 21. III. 1945; J. Šetina, J. Rožmanc, F. Seršen, B. Kos, M. Horn, R. Tavzes, ustni vir.

[583] AIZDG, F 104/III, 4 a, samokritika partijske celice 99 d dne 29. VI. 1944; F 104/III, 4 a, poročilo partijske celice politkomisarju XX. brigade dne 31. VII. 1944; arhiv M. Železnik, zapisniki sestankov partijske celice od 9. VIII. 1944 do 21. III. 1945; M. Železnik, P. Tepina, I. Marinček, M. Horn, A. Jan, J. Rožmanc, ustni vir.

[584] AIZDG, F 104/II, 1-b, dopis odseka za zveze — vodji 99 d dne 15. XI. 1943.

[585] AIZDG, F 104/II, 1-b, dopis oddelka za zveze — vodji 99 d dne 6. I. 1944; op. 584.

[586] AIZDG, F 104/II, 1-b, dopis glavnega štaba delavnici 99 d dne 11. I. 1944; F 102/V, dok. št. 295, dne 29. I. 1944.

[587] J. Šetina, P. Tepina, J. Rožmanc, I. Marinček, A. Jan, ustni vir.

[588] Glej op. 583.

[589] AIZDG, F 106/II, odgovor na anketo »Ljudske pravice« dne 3. IV. 1945.

[590] AIZDG, F 102/I, dopis št. 217, vodje odseka za zveze S. Oswalda — glavnemu štabu dne 11. X. 1943.

[591] AIZDG, F 102/I, odredba glavnega štaba dne 20. I. 1944.

[592] AIZDG, F 104/I-1, Naredba št. 1: o poslovanju v delavnicah 99 d, dne 17. VII. 1944; Naredba št. 2: o delovni disciplini v delavnicah 99 d, dne 19. VII. 1944; Pravilnik o delavnicah, smernice za referente delavnic.

[593] AIZDG, F 104/I-1, pravilnik o delavnicah, brez datuma.

[594] AIZDG, F 104/II, 2-b, poročilo vodje 99 d — načelniku oddelka za zveze dne 30. IV. 1944; F 107/I, dnevnik dela na javki, marec in april; ADL, dnevnik dela; F 102/V, dok. št. 1144 in 1142, dne 17. VII. 1944.

[595] AIZDG, F 96/I b, odredba glavnega štaba o razformiranju oddelka za zveze 19. IX. 1944; F 20/I, poročilo odseka za zveze v vrhovni štab dne 30. IX. 1944 in 28. XI. 1944; F 96/I a, poročilo prometno-tehničnega oddelka v vrhovni štab dne 30. IX. 1944.

[596] AIZDG, F 102/I, odredba glavnega štaba s katero preidejo delavnice 99 d v oddelek za zveze, dne 13. XII. 1944, dop. št. 688.

[597] ADL, dnevnik dela; Ludvik Kremžar, ustni vir.

[598] AIZDG, F 102/V, dok. št. 1137; dok. št. 1138; dok. št. 1140; dok. 1143.

[599] AIZDG, F 102/V, naredba št. 1, dne 17. VII. 1944 št. 2, dne 19. VII. 1944.

[600] M. Železnik, P. Tepina, M. Horn, J. Rožmanc, A. Jan, F. Seršen, ustni vir.

[601] AIZDG, F 104/II, 1-b, dopis komande štabnega bataljona — referentu za delavnice dne 16. III. 1944.

[602] AIZDG, F 103/II, štab XX. brigade NOV in POS, naredba št. 1, dne 18. VI. 1944.

[603] Jože Levstik, ustno, (komandant III. bataljona XX. brigade).

[604] AIZDG, F 103/II, odredba glavnega štaba o novih številkah brigad dne 12. X. 1944; štab. XIV. brigade, formiranje III. bataljona dne 10. XI. 1944.

[605] AIZDG, F 104/II, 1-b, dopis III. bataljona XX. brigade — delavnicam dne 2. IX. 1944.

[606] AIZDG, F 107/II, prepustnice; F 104/II, 1-b, dopis odseka za zveze — vodji delavnice dne 20. X. 1943 in 1. III. 1944; dopis štaba III. bataljona XX. brigade — delavnicam dne 17. VII. 1944.

[607] Glej op. 606.

[608] AIZDG, F 102/I, odredba glavnega štaba dne 1. XII. 1944.

[609] AIZDG, F 102/I, dopis odseka za zveze — glavnemu štabu NOV in POS dne 11. X. 1943; F 104/II, 1-b, dopis oddelka za zveze št. 675 — referentu za delavnice, podpisan Oswald, dne 26. III. 1944.

[610] AIZDG, F 103/II, dopis glavnega štaba v VII. korpus o premestitvi M. Dermastia, dne 24. III. 1944; F 104/II, 1-b, dopis oddelka za zveze delavnicam, podpisan Urban (Marjan Dermastia), dne 29. III. 1944; F 102/I, odredba glavnega štaba NOV in POS o imenovanju M. Dermastia za v. d. pomočnika načelnika glavnega štaba dne 7. VII. 1944.

[611] AIZDG, F 104/II, 1-b, dopis oddelka za zveze v delavnice 99 d, podpisan S. Kavšek, dne 10. VII. 1944; F 102/I, dopis glavnega štaba — oddelku za zveze o razrešitvi S. Kavška dne 19. IX. 1944.

[612] AIZDG, F 104/II, 1-b, dopis oddelka za zveze v delavnice 99 d, podpisan M. Brelih, dne 18. IX. 1944; odredba glavnega štaba o imenovanju načelnikov dne 30. XI. 1944.

[613] AIZDG, F 102/I, odredba glavnega štaba o reorganizaciji oddelkov in odsekov dne 20. I. 1944; ADL, dnevnik, 24. IV. 1944.

[614] AIZDG, F 102/V, dok. št. 903, dne 17. V. 1944; ADL, dnevnik; F 107/I, dnevnik dela na javki, maj 1944.

[615] AIZDG, F 106/I, pismo Doberleta — Rudiju dne 19. IX. 1944; F 104/I-4, zapisnik konference delavnic Belokranjskega in Dolenjskega vojnega področja dne 24. IX. 1944.

[616] AIZDG, F 96/I-b, odredba personalnega oddelka glavnega štaba dne 15. XII. 1944.

[617] ADL, dnevnik dela; arhiv Berta Gruden: predlog za izpopolnitev odseka za zveze poslan glavnemu štabu dne 20. X. 1943; D. Lasič, P. Tepina, V. Bradač, ustni vir.

[618] AIZDG, F 102/III, dopis vodje 99 d — tov. Klisu, 4. III. 1944; F 102/I dok. št. 993, dne 31. V. 1944; ADL, dnevnik dela; Viktor Bradač, J. Šetina, A. Jan, I. Marinček, J. Rožmanc, M. Horn, F. Seršen, L. Kremžar, ustni vir.

[619] AIZDG, F 104/II, 1-b, dopis oddelka za zveze — delavnicam 99 d dne 6. VI. 1944; F 104/I-4, zapisnik konference delavnic Belokranjskega in Dolenjskega vojnega področja dne 24. IX. 1944; V. Bradač, J. Šetina, J. Rožmanc, I. Marinček, ustni vir.

[620] AIZDG, F 104/I-4, zapisnik konference delavnic Belokranjskega in Dolenjskega vojnega področja dne 24. IX. 1944; L. Kremžar, P. Tepina, J. Rožmanc, M. Horn, F. Seršen, B. Kos, R. Tavzes, I. Marinček, ustni vir.

[621] AIZD, F 102/I, dopis št. 217, vodje odseka za zveze — glavnemu štabu o osnovanju šole za radiotehnike dne 11. X. 1943; F 102/I, dok. št. 993, dne 31. V. 1944.

[622] AIZDG, F 102/V, dok. št. 1137, dne 17. VII. 1944.

[623] AIZDG, F 102/V, dok. št. 1143, dne 17. VII. 1944.

[624] ADL, dnevnik; V. Bradač, P. Tepina, V. Tom-Lasič, ustni vir.

[625] AIZDG, F 107/I, dnevnik javke; F 102/V, dok. št. 1138, 17. VII. 1944.

[626] AIZDG, F 107/I, dnevnik javke; F 106, naročila vodji javke.

[627] AIZDG, F 102/V, dok. št. 1140, dne 17. VII. 1944.

[628] Glej op. 584.

[629] Glej op. 585.

[630] Glej op. 586.

[631] J. Šetina, P. Tepina, V. Tom-Lasič, H. Jančar-Petkovšek, ustni vir.

[632] Glej op. 631.

[633] A. Jan, J. Rožmanc, I. Marinček, F. Seršen, P. Tepina, ustni vir.

[634] AIZDG, F 96/I, b, odredba personalnega oddelka glavnega štaba dne 15. XII. 1944; F 102/II, odredba personalnega oddelka glavnega štaba dne 3. II. 1945.

[635] AIZDG, F 104/II, 1-a, dopis št. 347 personalnega oddelka glavnega štaba dne 3. II. 1945.

[636] AIZDG, baza Turk; AVTL.

[637] AIZDG, baza Turk; ACK, F 18; AVTL.

[638] AIZDG, baza Turk AVTL, pisma Turku.

[639] AIZDG, baza Turk; F 105/III in F 107/1, kartoteka materiala; AVTL; ADL, dnevnik.

[640] Dušan Lasič, P. Tepina, K. Grahek, V. Bradač, V. Tom-Lasič, H. Jančar-Petkovšek, ustni vir.

[641] AIZDG, F 102/V, dok. št. 628, dne 3. I. 1944; ADL, dnevnik dela, AVTL, dnevnik dela.

[642] AIZDG, F 102/V, poročilo dne 25. I. 1944; ADL, dnevnik dela, AVTL, dnevnik dela.

[643] AIZDG, F 104/II, 2-b, poročilo dne 24. II. 1944; F 107/I, dnevnik dela na javki, februar; ADL, dnevnik dela.

[644] AIZDG, F 102/V, dok. št. 612, dne 16. III. 1944 in dok. št. 753, dne 5. IV. 1944; F 102/V, poročilo 27. III. 1944; F 107/I, dnevnik dela na javki, marec 1944; ADL, dnevnik dela.

[645] AIZDG, F 102/V, dok. št. 837, dne 30. IV. 1944; F 104/II, 1-b in F 104/II, 2-b, dopisi za april; ADL, dnevnik dela, AVTL, dnevnik dela; F 107/I, dnevnik dela na javki, april 1944.

[646] AIZDG, F 104/II, 1-b, pregled dela na javki od 20. IV. 1944 do 15. VI. 1944; F 104/II, 2-a, poročilo o delu finomehanične delavnice od 20. IV. 1944 do 15. VI. 1944; F 104/II, 2-b, poročilo o delu radiodelavnice od 20. IV. 1944 do 15. VI. 1944.

[647] AIZDG, F 104/II, 1-b in F 104/II, 2-b, dopisi od 15. VI. 1944 do 20. VII. 1944; F 105, dnevnik vpisov na javki.

[648] AIZDG, F 104/II, 2-b, poročilo od 20. VII. 1944 do 31. VIII. 1944.

[649] AIZDG, F 104/II, 2-b, poročilo od 1. IX. 1944 do 1. X. 1944 za finomehanično delavnico; F 104/II, 2-b, in F 104/II, 1-b, dopisi; F 107/II, naročilni listki.

[650] AIZDG, F 104/II, 2-b, poročilo 1. X. 1944 do 15. X. 1944.

[651] AIZDG, F 104/II, 2-b, poročilo 15. X. 1944 do 1. XI. 1944.

[652] AIZDG, F 105 vpisi v dnevnik javke od 1. XI. 1944 do 15. XI. 1944; F 107/II, odrezki naročilnic; dopisi.

[653] AIZDG, F 102/V, poročilo 15. XI. 1944 do 15. XII. 1944.

[654] AIZDG, F 102/V, poročilo o delu finomehanične delavnice 15. XII. 1944 do 1. I. 1945; F 107/II, odrezki naročilnic; F 104/II, 1-b, dopisi od 15. XII. 1944 do 1. I. 1945.

[655] AIZDG, F 102/V, poročilo o delu finomehanične delavnice 1. I. 1945 do 1. II. 1945; F 105, delovna knjiga slovenskih partizanskih radiodelavnic 99 d od 1. I. 1945 dalje, vpisi od 1. I. 1945 do 31. I. 1945.

[656] AIZDG, F 102/V, poročilo o delu od 1. II. 1945 do 20. II. 1945.

[657] AIZDG, F 102/V, poročilo o delu od 20. II. 1945 do 20. III. 1945.

[658] AIZDG, F 102/V, poročilo o delu od 20. III. 1945 do 20. IV. 1945.

[659] AIZDG, baza Turk; ACK, F 18; Tehnike; Milko Goršič, Miloš Brelih, Rudi Jančar, Vida Tom-Lasič, Drago Hartner, Vladimir Klavs, Lojze Čergan ustni vir.

[660] AIZDG, F 104/II, 2-b, F 104/II, 1-b, F 106/II, F 102/II, F 102/V, arhiv Milana Železnika; podatki so zbrani iz dokumentov, ki so omenjeni v prejšnjih poglavjih ob prihodu (odhodu) posameznika v enoto 99 d.

Pojasnilo

Nekateri tovariši so imenovani v knjigi zdaj s pravim, zdaj z enim ali drugim ilegalnim imenom. To pa zaradi tega, ker sem skušala za različna časovna obdobja uporabljati tista imena, ki so bila takrat najbolj v rabi, in ki se največkrat pojavljajo v ohranjenih dokumentih.

Pri slikah in fotografijah je večinoma navedeno, od kod izvirajo in kdaj so bile posnete. Za tiste pa, kjer tega ni, veljajo tale pojasnila:

Vezalni načrti H-III in I-V, listi iz priročnika in osnutki znakov so fotografije ohranjenih originalov iz partizanskih radiodelavnic 99 d.

Baterijski sprejemnik za bolnišnice H-I je narisal Dušan Lasič leta 1976 po podatkih iz svojega delavniškega zvezka.

Sprejemno-oddajno postajo H-III je prerisal Dušan Lasič leta 1960 iz svojega partizanskega dnevnika.

Bunker na Novi gori je narisal Dušan Lasič leta 1973 po spominu.

Načrta Nove gore in Črmošnjic je zrisala Vida Tom-Lasič po fotogrametričnem posnetku Geodetskega zavoda SRS v Ljubljani, tlorise poslopij pa po premerjenih razvalinah na Novi gori in Starih žagah leta 1973, v Črmošnjicah-Mašlju pa leta 1975. Razporeditev posameznih prostorov so ji pomagali določiti nekdanji sodelavci iz partizanskih radiodelavnic.

Filmi vseh objavljenih slik, načrtov, električnih shem in dokumentov se nahajajo v Muzeju ljudske revolucije Slovenije v Ljubljani. Poklonila sta jih leta 1976 Vida in Dušan Lasič, filme iz delavnic iz leta 1945 pa Ivo Marinček. Fotografije delavnic iz leta 1944 (Viršek, Cerar, Štok) so v muzeju že od prej.

A

Adolf, glej Osterman Adolf
Ajdovščina — 232
Ambrus — 33, 34
Andrej, glej Lukman Ciril
Antončič Jožko — 228, 347
Antončič Marija-Meri — 228, 291, 347
Anzelc Miro — 24, 28, 344
Anžič Jože-Beli — 43, 55, 56, 345
Avbelj Viktor-Rudi — 108, 262, 266

B

Babna polica — 233
Babnik Franc — 223, 289, 347
Babnik Franc (pri Špagarju) — 47, 51
Babno polje — 233
Bačar Jože — 129, 136, 144, 178, 188, 228, 230, 231, 232, 253 do 255, 271, 273, 292, 347
Balantič Janko — 220, 286, 347
Bari — 248, 249, 251, 260,
Bela krajina — 25, 32, 82, 116, 126, 162, 168, 169, 192, 212, 214, 241, 246, 250, 258, 265, 269, 271, 273
Beli, glej Anžič Jože
Benčič Danica, glej Benčič-Vidmar Danica
Benčič Jože — 222, 287, 347
Benčič Marija — 228, 291, 347
Benčič Milan — 222, 287, 347
Benčič Stane — 220, 222, 287, 347
Benčič-Vidmar Danica — 291, 347
Beograd — 249, 251
Berce Rudolf — 16, 28, 42, 71, 344
Bizjak Franc — 24, 28, 34, 35, 40, 42, 44, 70, 71, 74, 75, 344
Bloška planota — 233
Bogo, glej Hladnik Bogo
Bolkovec Niko — 258
Bradač Viktor — 30, 59, 87, 93, 108—110, 112, 113, 124, 129, 132, 142, 144, 156, 159, 174, 219, 238, 267, 286, 344, 347
Brane, glej Cirman Branko
Branko, glej Hartner Branko
Brelih Miloš-Mitja, Miha R. — 8, 12, 18—20, 27, 28, 36—40, 42, 45, 46, 48, 49, 52, 53, 66, 71, 186, 247, 248, 280, 283, 344, 346
Brezje — 126
Bricelj Ivo — 35
Brod-Moravice — 232
Brus — 88
Bušinc — 50, 54, 56

C

Cerknica — 233
Cerkniško jezero — 233
Cerkno — 243
Cerkvenik Gregor-Grega — 23,

32, 42, 44, 87, 93, 94, 102, 124, 129, 131, 132, 139, 180, 242 do 244, 253, 254, 284, 286, 344, 347
Ciril, glej Lavrič Ciril
Cirman Branko-Brane — 144, 156, 162, 170, 176, 180, 286, 347

Č

Čabar — 233
Čačak — 24
Čeder — 46
Čergan Lojze — 24, 32—34, 42, 46, 51, 52, 66, 344, 345, 346
Čerin Jože — 244
Černe — 258
Črmošnjice — 8, 82, 86, 144, 178, 180, 188, 192, 197—201, 203—209, 211—213, 215, 217, 218, 220—224, 226, 227, 242, 251, 256, 257, 273—275, 282, 285, 315—317, 319, 322, 326, 327, 330—332, 335, 339
Črnomelj — 56, 72, 156, 168, 180, 181, 188, 191, 213, 229, 238, 242, 258, 274

D

Demšar Vinko — 24, 344
Detela Leopold — 71, 344
De Toni Anica-Marjanca — 170, 178, 193, 228, 291, 347
Dermastia Marjan-Urban — 184, 186, 187, 199, 244, 245, 283
Dežman Anton — 130, 131, 176, 199, 228, 230—233, 264, 265, 270, 291, 292, 347
Divača — 233
Divjak Franc-Štef — 189, 227, 286, 291, 347
Divji potok — 32, 105, 254
Dobeic Janez — 61
Doberlet Milenko — 72, 170, 174, 180, 182, 187, 190, 209, 220, 245, 255, 266, 268, 283
Dobrova — 48
Dobrotinšek Tone — 223, 229, 230, 231, 232, 289, 347
Dolenc Jože — 220, 287, 347
Dolenjska — 49, 52, 57, 59, 168, 214, 241, 250
Dolenjske Toplice — 124, 162, 178, 188, 197, 242, 271—273
Dolomiti — 28, 39, 43—45, 47 do 51, 59
Dragatuš — 230
Drago, glej Gril Drago
Drašček Ferdo — 222, 224, 289, 347
Dušan, glej Lasič Dušan
Dvor — 116, 120

E

Erbežnik Milan — 22, 94, 116, 132, 277, 284, 347
Eršte Anton — 150, 199, 224 290, 319, 347

F

Fabjan Lojze — 54, 55, 345
Fečka, glej Goršič Milko
Franci, glej Seršen Franc
Franček, glej Klemenc Franc
Fric, glej Zobavnik Franc
Fritz Oskar — 219, 220, 347

G

Gaberje (Dolomiti) — 47, 48
Gabrje (Novo mesto) — 264
Ganziti Rudolf — 130, 277, 284
Gazvoda Jože — 170, 292, 347
Gazvoda Pepe — 129, 130, 168, 228, 241, 253, 264, 292, 347
Ge, glej Kramar Ivan

Gliha Julij — 90, 277, 284, 347
»Golob« (oddajnik) — 27, 40, 45, 48, 301
Gombač Bruno — 180, 287, 347
Gonars — 52
Gorenjska — 27
Gorica — 187, 242
Gorski kotar — 230, 232
Goršič Milko — 8, 12, 13, 16 do 21, 23—26, 28, 30, 35, 38—40, 42, 71, 344
Gradišar Leon — 344
Grahek Karel — 84, 86, 90, 112, 116, 130, 134, 170, 186, 187, 238, 241, 243—246, 248, 249, 253, 254, 256, 258, 263, 269, 292, 347
Grega, glej Cerkvenik Gregor
Gregorc Marija — 144, 180, 291, 347
Gregorič Mirko — 222, 287, 347
Griblje — 249
Gril Drago — 180, 188, 206, 219, 250, 256, 257, 273, 284, 289, 291, 347
Grosuplje — 82
Gruden Ivan-Prsič Peter — 24 do 27, 30, 32, 34, 38—44, 49, 50, 59, 61, 64, 71, 72, 79, 81, 86—89, 92, 94, 97, 99, 102, 108, 116—118, 120, 122, 124, 128—130, 134, 135, 140, 144, 153, 154, 166, 170, 197, 238—242, 258, 259, 267, 279, 280, 283, 284, 311, 344, 347
Gustelj (Pogačnik Avgust) — 170

H

»Hajka-I«, H-I — 107—110, 113 do 115, 124, 132, 138—140, 158, 184, 308, 309
»Hajka-II«, H-II — 132, 140, 142—146, 184, 186, 309, 310
»Hajka-III«, H-III — 144—146, 148, 150—157, 159, 182—184, 186, 310, 311
»Hajka-IV«, H-IV — 156, 158, 159, 175, 184, 310, 312
»Hajka-V«, H-V — 154, 159, 163, 175, 176, 180, 182
Halka, glej Tom-Lasič Vida-Jelka
Hanika, glej Jančar-Petkovšek Hanika
Hari, glej Hartner Drago
Hartner Branko — 19, 144, 288, 347
Hartner Drago — 16—20, 23, 45, 46, 49, 66, 344, 346
Hauptman Marija, glej Hauptman-Šaule Marija
Hauptman-Šaule Marija — 228, 291, 347
Hela, glej Tom-Lasič Vida-Jelka
Henigman Peter — 224, 290, 374
Hladnik Bogo — 180, 220, 221, 288, 348
Hočevar Janez in Helena — 37
Hočevar Marjan-Murat — 154, 162, 172, 222, 288, 348
Hodošček Koloman — 24, 344
Horn Marjan — 8, 138, 144, 145, 148, 156, 158, 162, 170, 176, 180, 218, 219, 286, 348
Hrast Silvo — 49
Hrovat Stojan — 30
Hrovatič Rudi — 170, 292, 348
Hruševo — 46, 47, 48
Hrvatska — 49, 216
Hubert, glej Plaznik Hubert

I

Ig — 72, 81, 88
Idrija — 242, 243
»Invazija V«, I-V, 61, 163, 165,

167, 171, 179, 181—184, 186, 312
Istra — 168, 188, 246, 247, 250, 258
Italija — 5, 24, 50, 52, 74, 79, 84, 180, 238, 248, 249, 250
Italijani — 18—20, 30, 34—37, 43, 51, 82, 108
Ivanov — 144, 152, 254

J

Jan Anton — 154, 271, 289, 348
Jančar Hanika, glej Jančar-Petkovšek Hanika
Jančar Jakob — 24, 25, 28, 40, 44, 71, 72, 344
Jančar Lizika — 24, 25, 40, 48, 51, 52, 344, 345
Jančar-Petkovšek Hanika — 88, 92, 124, 144, 162, 180, 263, 288, 291, 348
Jančar Rudi-Turk — 8, 12, 23 do 28, 30, 32—37, 39—59, 61, 63, 64, 68, 71, 79, 80, 82, 84, 86, 88, 94, 124, 132, 136, 148, 233, 276, 345
Janez, glej Rožmanc Janez
»Janez« (oddajnik) — 64, 123, 124, 146, 309, 310
Jelenov žleb — 22
Jelka, glej Tom-Lasič Vida-Jelka
»Jelka« (oddajnik) — 64, 140, 158, 159, 174, 180, 310, 312, 314
Jelovšek Rezka — 228, 291, 348
Ježica — 30, 35—37
Jože, glej Šetina Jože
Jugoslavija — 11, 23, 278
»Jurček« (oddajnik) — 42, 44, 48, 49, 52, 66, 301, 302

K

Kamenšek Anton — 224, 290, 348
Kangler Stane — 224, 290, 348
Kanižarica — 223, 224, 335
Kardelj Edvard — 13, 39, 45, 50
Kavšek Slavko — 283
Kernev Dušan — 23
Kidrič Boris — 13, 28, 38
Kirn Albert — 216, 223, 233, 289, 348
Klavs Vladimir-Klis — 8, 22, 23, 32, 34, 36, 46, 49, 60, 61, 63, 66, 279, 346
Klemen Vilijem — 220, 288, 348
Klemenc Franc-Franček — 231, 233, 284, 348
Klis, glej Klavs Vladimir
Kobal Tončka — 16, 345
Kočevje — 120, 213
Kočevski Rog — 32—35, 45, 53, 56, 82, 96, 97, 100, 101, 272, 274
Kočevsko — 32, 264
Kolbezen Franc — 144, 170, 286, 348
Kopač Zlata — 166, 228, 291, 348
Kopinič Jože-Valdes — 32—34, 345
Kopinič Stela-Marija — 32—34, 346
Kordun — 264
Kos Boris — 222, 288, 348
Kos Lojze — 35, 37
Kovač Jože — 180, 188, 290, 348
Kovič Milka — 23
Kozarje — 48, 51, 52, 79
Koželj Rudi — 180, 273, 288, 348
Kraigher Dušan — 13
Kralj Alojz-Lojze — 144, 162, 224, 258, 265, 289, 348

Kralj Mirko — 154, 178, 188, 246, 289, 348
Kramar Ivan-Ge — 144, 162, 166, 277, 283, 284, 288, 348
Krapeš Dušan — 28
»Krava« (oddajnik) — 35—39, 45, 46, 49
Kreč Miha — 156, 158, 220, 286, 348
Kremžar Ludvik — 8, 61, 138, 144, 145, 156, 162, 171, 172, 174, 175, 178, 180, 186, 188, 192, 198, 199, 201, 209, 255, 256, 267, 270, 273, 283, 284, 286, 348
»Kričač« (oddajnik) — 16, 18 do 21, 30, 38—40, 44, 48, 49, 52, 53, 60, 61, 64, 71, 74, 301, 302
Krim — 32—35
Krka — 82, 118, 162, 241
Krupa — 126, 263, 265
Kukovec Alfonz-Uroš — 12, 21, 22, 35, 345
Kurlatov Peter — 228, 292, 348
Kveder Dušan — 212, 219, 221, 268

L

Lah Dane — 224, 290, 348
Lasič Dušan — 7, 8, 22, 30, 52, 71—73, 79, 80—82, 84—87, 89, 90, 92, 94, 96—98, 101, 102, 104, 107—113, 116, 121, 124, 126, 128—130, 132, 133, 136 do 138, 140—149, 154, 156—163, 166, 170, 172—177, 179, 180, 185, 196—199, 201, 238, 253, 257, 263, 266, 267, 269, 270, 271, 275, 280, 281, 284, 286, 345, 348
Lasič Franc — 46
Lavrič Ciril — 154, 189, 206, 226, 227, 238, 250, 281, 284, 291, 348
Lazar Ivan — 189, 222, 288, 348
Lenček Ljuba, glej Lenček-Vrščaj Ljuba
Lenček-Vrščaj Ljuba — 90, 176, 226, 227, 250, 291, 348
Leskošek Franc-Luka — 242
Lipe, glej Rome Filip
Lizika, glej Jančar Lizika
Ljuba, glej Lenček-Vrščaj Ljuba
Ljubljana — 5, 6, 11, 12, 15, 18, 19, 21—25, 32, 34, 35, 37—41, 45, 46, 48—53, 58—61, 63, 64, 66—69, 72, 74, 79, 80, 86—88, 94, 124, 140, 146, 175, 180, 183, 184, 234, 251, 258, 259, 268, 297, 301
Lojze, glej Fabjan Lojze str. 55
Lojze, glej Kralj Alojz
Leskošek Franc-Luka — 242 144, 166, 188, 253, 254, 290, 348
Lož — 233
Ludvik, glej Kremžar Ludvik
Luka, glej Leskošek Franc
Lukman Ciril-Andrej — 13, 72, 80, 87
Lukman Rozalija — 8
Lunder Alojz — 189, 288, 348
Luznar Rado-15 W — 16, 27, 28, 30, 34, 36, 38, 42, 46—48, 51 do 53, 66, 79, 345, 346

M

Maček Ivan-Matija — 108, 116, 262, 267
Magajna Božidar — 18, 19, 68 do 70, 345
Marija, glej Kopinič Stela
Marinček Ivo-Žan — 154, 162, 176, 218, 286, 348

Marjan, glej Horn Marjan, str. 145, 156, 162, 176, 180, 218
Marjan, glej Treven Marjan
Marjanca, glej De Toni Anica
Mašelj — 197, 198, 200, 208
Mašun — 233, 244
Matija, glej Maček Ivan
Melina Jože — 228, 292, 348
Mencej Pavla — 72
Meniška vas — 90
Meri, glej Antončič Marija
Metlika — 168, 242
Micka, glej Velušček Urška
Miha, glej Kreč Miha
Milan, glej Osredkar Milan do strani 20
Milan, glej Železnik Milan od strani 26 dalje
Milano — 242, 249
Milenko, glej Doberlet Milenko
Miloš, glej Brelih Miloš
Mirko, glej Lozar Mirko
Mirna — 264
Mitja, glej Brelih Miloš str. 48 in 53
Mitja, glej Štrbenk Mitja
Mlakar Stana — 71, 345
Morse — 21
Moskva — 12, 32—34, 45, 47, 48, 53—55, 57, 59, 66, 68, 94
Mrak Jože — 246
Mravlje Angela — 47
Mravlje Milica — 22, 23
Murn, glej Založnik Franc
Murat, glej Hočevar Marjan

N

Nada, glej Vidmar-Podržaj Nada
Nande, glej Rudolf Tone
Nemanič Jože — 189, 290, 348
Nemci — 52, 64, 69, 72, 82, 88, 94, 97, 100—103, 116, 120, 124, 126, 162, 192, 193, 212, 213, 230, 247
Nova gora — 82, 99, 102, 105, 108, 112, 117, 125, 128, 129, 130, 131, 136, 138, 142, 144, 150, 152, 166, 168, 169, 176, 178, 179, 183, 187, 192, 193, 197, 200, 204, 206, 208, 224, 226, 238, 239, 251, 253, 255, 270, 272, 273, 275, 307—312, 315, 316
Novi breg — 33, 34
Novo mesto — 56, 82, 86, 162, 192, 212, 271
Notranjska — 168, 188, 214, 219, 246, 250

O

Občice — 84, 146, 214, 262
Obrh — 178, 197
Obrije — 35
Osredkar Milan — 17—20, 23, 345
Osterman Adolf — 156, 158, 170, 286, 348
Oswald Stane — 86, 279, 283
Ovniček Anton — 154, 166, 224, 261, 290, 348

P

Pajkež — 100, 192
Pavčič Ludvik — 223, 289, 348
Pavle, glej Tepina Pavle
Pavlovič Jure — 24, 345
Pepe, glej Gazvoda Pepe
Perme Viktor — 205, 223, 289, 348
Petač — 35
Peter, glej Gruden Ivan
Petrovšek Rudi — 30, 61, 87, 93, 109, 110, 113, 124, 128, 129, 132, 135, 139, 162, 180, 220,

226, 231, 233, 270, 281, 284, 288, 345, 348
Petrač, glej Škerlavaj Milan
Petrič Tone — 24, 245
Petrova vas — 232
Pezdirc Alojz — 150, 228, 290, 348
Planina — 233
Plaznik Hubert — 218, 219, 231, 232, 286, 348
Plešivica — 120
Podlipoglav — 37, 45, 46
Podržaj Janko — 189, 222, 286, 348
Podstenice — 224
Podturn — 82, 178, 187
Polh (Draksler Jože) — 212, 262, 266, 267, 268
Poljane — 53, 82, 213
Polje — 22
Poljšak Tone — 28, 61, 72
Porenta Valentin-Tine — 180, 188, 191, 192, 202, 224, 225, 256, 290, 348
Postojna — 233
Praprotnik Cveta — 23
Praprotnik Nada — 23
Prezid — 233
Primar Janez — 56, 246
Primorska — 48, 49, 139, 180, 187, 192, 214, 216, 242, 244 do 246, 248—251, 258—260
Prsič, glej Gruden Ivan

R

Rab — 22, 113
Radkovič Jože — 224, 288, 348
Rado, glej Luznar Rado
Rado, glej Tavzes Rado od str. 216 dalje
Razdrto — 233
Razpotnik Slavko — 189, 219, 246, 286, 348
Ribnica na Pivki — 246
Rigelj — 53—56, 60, 168
Rijavec Mirko — 189, 233, 286, 348
Rog, glej Kočevski Rog
Rome Filip-Lipe — 132, 139, 162, 192, 212, 220, 283, 288, 348
Romih Franjo — 37—39, 50, 64, 72, 345
Romih Mara — 72, 345
Rosa Branko — 224, 290, 349
Rozman Franc-Stane — 92, 212, 262
Rožmanc Janez — 8, 138, 162, 174, 176, 182, 191, 205, 223, 233, 256, 257, 271, 277, 284, 286, 289, 349
Rožnik — 37, 43
Rudi, glej Petkovšek Rudi
Rudi, glej Avbelj Viktor na strani 266
Rudolf Tone-Nande — 53, 55, 346

S

Sava — 35
Semič — 128, 134, 168, 209, 212, 222, 230, 256
Seršen Franc-Franci — 144, 152, 154, 156, 162, 166, 176, 223, 255, 271, 287, 289, 349
Sever Marjan — 23, 27
Sever Nasta — 56, 346
Sever Niko — 244
Sibila Edvard — 220, 286, 349
Simonič Jože — 206, 226, 292, 349
Simonič Anton — 170, 288, 349
Skrad — 232, 233
Slavko, glej Tiran Slavko
Slovenija — 24, 32, 49, 249 278
Smole Jože — 25
Somrak Franc — 24, 25, 28, 345
Soteska — 82, 87, 118, 202, 258
Sovjetska zveza — 278
Spreizer Henrik — 168

Spreizer Lojze — 154
Srebotnik — 53, 58
Srednja vas — 214
Stane, glej Vrščaj Stane
Staniša Sonja — 291, 349
Stare žage — 53, 55, 72, 81 do 83, 89, 90, 95, 99, 104, 105, 122, 129, 130, 150, 153, 166, 178, 180, 188, 197, 206—208, 213, 220, 228, 239, 250, 251, 253, 257, 262, 273, 274, 307
Stariha Tone — 222, 288, 349
Stari trg ob Kolpi — 232
Stegne Matija — 150, 199, 290, 349
Stična — 168, 178, 241, 242
Straža — 86, 144, 178, 197, 242, 253
Strnad Ivan — 284, 349
Suha krajina — 117, 118
Suhor — 126
Sutlič Evzebij — 150, 199, 290, 349
Svetina Mira-Vlasta — 13, 88

Š

Ščurk Slavko — 228, 292, 349
Šentjurc Lidija — 8, 13, 39
Šetina Jože — 8, 131, 132, 136, 142, 150, 153, 219, 238, 250, 255, 270, 281, 284, 291, 349
Šiška — 28, 72
Škerlavaj Milan-Petrač — 13, 39, 80, 81
Škodlar Ivana — 48
Škofljica — 82
Škrbec Karl — 200, 287, 349
Škrbinc Henrik — 28
Šmajdek Albert — 170, 290, 349
Šoba Slavko — 223, 289, 349
Špagar, glej Babnik Franc
Štajerska — 27, 38, 116, 128, 159, 182, 219, 246, 277
Štamfelj Franc — 170, 292, 349
Štancer Franc — 132, 292, 349
Štef, glej Divjak Franc
Štrbenk Mitja — 138, 144, 145, 156, 189, 216, 218, 233, 287, 349
Šuklje Jože — 150, 199, 224, 290, 319, 349

T

Tavzes Nuša — 23
Tavzes Rado — 216, 218, 220, 276, 287, 349
Tedi, glej Valenčič Teodor
Tepina Pavle — 23, 32, 42, 44, 72, 80—32, 84, 86, 90, 93, 102, 112, 113, 116, 124, 129, 130, 132, 135, 139, 142, 144, 145, 148, 156, 162, 166, 175, 180, 182, 220, 253, 254, 257, 269, 271, 287, 345, 349
Tine, glej Porenta Valentin
Tiran Slavko — 150, 153, 156, 162, 166, 291, 349
Tom Vida-Jelka, glej Tom-Lasič Vida-Jelka
Tom-Lasič Vida-Jelka (Hela) — 17, 18, 20, 22, 23, 30, 35, 38, 40—42, 45—48, 50, 51, 53, 58, 60, 61, 63, 64, 66—72, 80, 81, 86—94, 97, 98, 100, 101, 109, 112—120, 122—124, 127, 129, 132, 140, 148, 158, 159, 170, 174, 180, 258, 287, 344, 345, 349
Tomačevo — 30, 37
Tomaž, glej Koželj Rudi
»Tomaž« (oddajnik) — 30, 36 do 40, 45, 47, 49, 52, 53, 57, 59, 61, 301
Tomc Ivan — 132, 277, 284, 349
Tomšič Tone — 11, 13
»Tone Tomšič« (oddajnik) — 32, 40, 301

Tone, glej Jan Anton
Toplice, glej Dolenjske Toplice
Topli vrh — 97, 100, 124, 206, 226, 251
Trata — 234
Tratar Mihaela — 23
Trebnje — 168, 178, 242, 264
Treven Drago — 222, 288, 349
Treven Marjan — 129, 136, 142, 153, 188, 191, 202, 224, 225, 253, 254, 256, 290, 349
Turk Milan — 189, 288, 349
Turk, glej Jančar Rudi
Trst — 187, 232, 233, 242, 247, 249, 259

U

Udovč Milan — 220, 287, 349
Ulčar Stane — 220, 222, 288, 349
Urban, glej Dermastia Marjan
Uroš, glej Kukovec Alfonz
Uršna sela — 192, 212

V

Valdes, glej Kopinič Jože
Valenčič Teodor-Tedi — 189, 273, 274, 288, 349
Velike Lipje — 118
Velušček Urška-Micka — 37, 46—48, 51—53, 55, 56, 346
Veselič Ivan — 170, 292, 349
Vesenjak Marjan — 16, 17, 345
Vidmar Milan — 52
Vidmar Nada, glej Vidmar-Podržaj Nada
Vidmar-Podržaj Nada — 90, 150, 170, 291, 349
Viktor, glej Bradač Viktor
Vlasta, glej Svetina Mira
Vrabec Vinko — 8
Vrščaj Stane — 34, 46, 49, 61, 66, 144, 148, 156, 156, 158, 159, 162, 175, 180, 181, 182, 191, 218, 227, 276, 281, 284, 287, 346, 349
Vrščaj Vinko — 244

Z

Zagreb — 50
Zajc Franc — 24, 345
Založnik Franc-Murn — 130, 131, 199, 228, 254, 292, 349
Zapotok — 34
Zobavnik Franc-Fric — 170, 175, 205, 223, 257, 287, 289, 349
Zornik Danilo — 220, 287, 349
Zupančič Dušan — 144, 170, 243, 244, 246, 287, 349
Zupančič Anton — 189, 224, 289, 349

Ž

Žagar Danica — 23
Žagar Dušan — 23, 26
Žagar Nada — 23
Žan, glej Marinček Ivo
Železnik Milan — 8, 23, 26, 30, 32, 41, 44, 180, 190, 201, 202, 209, 210, 212, 216, 218, 224, 228, 231, 233, 247, 255, 256, 267, 273, 275, 284, 287, 345, 349
Žnidaršič Janez — 244
Žontar Albin — 25, 345
Žunič Stanko — 246
Žužemberk — 188, 241

Pionirska knjižnica v Ljubljani

VSEBINA

UVOD 5
RADIJSKI SEKTOR 1941—1945 9
Ustanovitev in naloge radijskega sektorja 11
Organizacija radijskega sektorja 13
Delo radijskega sektorja 16
Propagandna radijska postaja »Kričač« 16
Radiotelegrafski tečaji 21
Izdelava radiotelegrafskih postaj in sprejemnikov . 23
Obdobje od julija 1941 do septembra 1942 23
Obdobje od septembra 1942 do oktobra 1943 . . . 40
Oskrbovanje s tehničnim blagom 70
SLOVENSKE PARTIZANSKE RADIODELAVNICE 1943—1945 77
Ustanovitev slovenskih partizanskih radiodelavnic 99 d 79
Delo partizanskih radiodelavnic 99 d 104
Delo novembra in decembra 1943 104
Delo januarja 1944 132
Delo februarja 1944 138
Delo marca 1944 144
Delo aprila 1944 154
Delo maja 1944 170
Delo junija 1944 180
Delo julija 1944 189
Preselitev delavnic v Črmošnjice 197
Delo od avgusta 1944 do aprila 1945 214
Oskrbovanje delavnic s tehničnim blagom 238
Opremljenost delavnic 253
Hrana, obleka, politična vzgoja in prosti čas 262
Organizacija partizanskih radiodelavnic 99 d . . . 279
Razvrstitev osebja po delavnicah in pri pomožnih delih 285
PREGLED DELA IN SEZNAM OSEBJA 1941—1945 . . 295
Poročila o delu 297
Poročilo o delu radijskega sektorja v Ljubljani . . . 301
Poročila o delu partizanskih radiodelavnic 99 d . . 307
Seznam članov radijskega sektorja 344
Seznam članov partizanskih radiodelavnic 99 d . . . 347
VIRI 350
OPOMBE 351
POJASNILO 372
KAZALO IMEN IN KRAJEV 373

Vida Tom-Lasič

99 d

Opremila
Cveta Stepančič

Založila in izdala
Založba Borec

Zanjo
Vladimir Kavčič

Tisk
ČGP Delo, Ljubljana 1977